

**MAHMUD
MAHMUDOV**

**ƏDƏBİ REDAKTƏ:
NƏZƏRİYYƏ VƏ TƏCRÜBƏ**

Dərs vəsaiti

BAKİ – 2008

*Azərbaycanda ali jurnalistika
təhsilinin 80 illiyinə həsr olunur*

*Müəllifin həyatda ən müqəddəs arzularından
biri, bəlkə də birincisi, Azərbaycan dilinin
gözəllik və ifadə – imkan zənginliyinin bütün
dolğunluğu ilə üzə çıxarılmasıdır*

*Redaktor: Aslan Aslanov
Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyinin
Baş direktoru*

*Rəyçilər: Nəsir Əhmədli
filologiya elmləri doktoru,
professor*

Ayaz Musayev
*BDU jurnalistikanın nəzəriyyəsi və
təcrübəsi kafedrasının müəllimi*

4612
M15

ISBN 978-9952-34-187-4

Ədəbi redaktə: nəzəriyyə və təcrübə

Bakı, "Şərqi-Qərb", 2008, 480 səh.

Dərs vəsaitində ədəbi redaktənin metodikası, ona verilən başlıca tələblər müasir elmi-nəzəri fikrin işığında və əməli materiallarla bağlı şəkildə araşdırılıb. Kitab, ilk növbədə, jurnalist ixtisası üzrə kadr hazırlayan ali məktəblərin müəllim və tələbələri üçün nəzərdə tutulsa da, kütləvi informasiya vasitələri, nəşriyyat işçiləri, həmçinin səlis üslubda yazmağa, fikrini rəvan ifadə etməyə çalışan, dilimizin ifadə imkanlarının, gözəlliyyinin təəssübünü çəkən oxucular üçün də maraqlıdır.

© Mahmud Mahmudov, 2008

REDAKTORDAN

/ Yaşadığımız dövrü informasiya əsri adlandırırlar. Belə bir bənzətmə əsla təsadüfi deyil. İndi hər bir ölkə vətəndaşı istər yerli miqyasda, istərsə dünyanın müxtəlif guşələrində – yaxın, uzaq məmələkətlərdə baş verən yeniliklərdən, ictimai-siyasi dəyərə malik hadisələrdən vaxtında, həm də çətinlik çəkmədən xəbər tutur. Həmin sahədə elektron informasiya vasitələrinin, mətbuatın rolu əvəzsizdir.

Lakin xüsusilə müasir tamaşaçının, diniyicinin, oxucunun zövqünün, marağının və tələbkarlığının artdığı, artmali olduğu indiki şəraitdə bu, hələ işin bir tərəfidir. Mühüm məlumatları yerlərə, əyalətlərə çatdırmaq üçün həmin məkanlara çaparlar göndərildiyi vaxtdan bizi tarixinin çox uzun bir dövrü – saysız-hesabsız qərinələr, əslər ayırır. Bu müddət ərzində elmin, texnikanın inkişafı ilə bərabər insanın özü də yetkinləşmiş, zövqü, dünyagörüşü zamana uyğun şəkildə formalaşmışdır.

Bir sira digər ictimai-siyasi amillər kimi bu məsalələrin müsbət həllində də jurnalistikamız xeyli dərəcədə fəal rol oynayıb. Xüsusən son dövrlərdə onun tərəqqisində, yeni keyfiyyətlərlə zənginləşməsində ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri hər kəsə yaxşı bəlliidir. Jurnalistlərin özlərinin yaxın dostu adlandırdıqları Heydər Əliyev cənabları kütləvi informasiya vasitələrinin bütün sahələrinin cəmiyyətin, xalqın hayatındakı müsbət rol oynamasını həmişə yüksək qiymətləndirmiş, çətinlik və problemlərin araşdırılub aradan qaldırılmasını daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bunu elə onun gündəlik fəaliyyətindən, məruzə və çıxışlarından da aydın görmək olardı. O yazdı ki, "Mətbuat, ya müstəqil mətbuat, yaxud da müxəlifət mətbuatı, təbiidir ki, cəmiyyətdə olan çatışmazlıqları, nöqsanları, hakimiyyətin fəaliyyətində olan qüsurları tənqid etməklə həm iqtidara, həm də cəmiyyətin bu nöqsanlardan təmizlənməsinə kömək etməlidir" ("Azərbaycan" qəzeti, 21 yanvar 2001-ci il).

Nəzəri fikirdə və əməli fəaliyyətdə özünü doğrudan belə nəcib, xeyirxah əməllərin təsiri, onlara minnətdarlıq duyğusu ilə 2005-ci il-də yazdığım "Heydər Əliyev və AzərbAC" adlı kitabımında göstərmışam ki, bu qurum özünün əsl inkişaf yoluna ulu öndərimizin ötən əsrda respublikamıza rəhbərlik etdiyi 1970-1980-ci illərdən qədəm qoymuşdur. Həmin illərdə Azərbaycanda gedən genişmiqyaslı quruculuq işlərinin canlı şahidi olan bizim nəslin nümayəndələri yaxşı xatırlayırlar ki, "... mətbuatın...qaldırığı hər hansı bir təşəbbüs Heydər Əliyevin diqqətindən kənardı qalmırdu. Məhz o illərdə Azərbaycan mətbuatına milli ruh qayılmış, milli ideologiyanın, azərbaycançılığın təbliği jurnalistlərin yaradıcılığında mühüm yer tutmuşdur" (5, s.1).

Həmçinin onu da qeyd etmişəm ki, "Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin müxtəlif mövzulara dair söylədiyi dərin məzmunlu, aydın məntiqli, əhatəli nitqləri, ən yüksək səviyyədə apardığı danişqaları siyasi publisistikanın son dərəcə gözəl, təkrarsız nümunələridir. Büttün bunlar döñə-döñə nəzərdən keçirilməli, diqqətlə öyrənilməlidir. İnamlı demək olar ki, Heydər Əliyevin siyasi publisistikası bu gün də, 50, 100 il bundan sonra da Azərbaycan jurnalistikası üçün əvəzsiz xəzinədir" (5, s.113).

Onun çıxış və məruzələrini, qələm məhsullarını bu qədər cazibəli, təsirli edən həm mühakimələrinin dərinliyi, gətirdiyi dəlil və sübutların həyatiliyi və inandırıcılığı, həm də dilimizin imkanlarına hədsiz dərəcədə bələdliyi və bu imkanlardan son dərəcə səriştəli şəkildə, böyük ustalıqla, məharətlə istifadə etməsi idi. Üniummilli lideri müxtəlif vaxtlarda yaxın və uzaq səfərlərdə müşayiət edənlər bunu daha yaxşı bilirlər. Bilirlər ki, məntiqi vurgusuna, intonasiyasına qədər düzgün seçilmiş söz, söz birləşmələri, cümlələr adamları nə dərəcədə heyran edir, qəlblərə necə hakim kəsildi...

Bütün bunlar öz gözəl səmərəsini vermiş və yenə verməkdədir. Heydər Əliyev ideyalarını böyük sədaqət, inam və ehtiramla davam etdirən İlham Əliyev cənabları da cəmiyyətin həyatında jurnalistikyanın rolunu yüksək qiymətləndirir, mətbuat və söz azadlığını, siyasi plüralizmi tərəqqiya, inkişafa xidmət edən mühüm amillər kimi qiymətləndirir, Azərbaycanda, sözün əsl mənasında, müstəqil mətbuataya böyük ehtiyac olduğunu göstərir, bu müstəqilliyi cəmiyyətin sıfarişi kimi şərh edir.

Belə bir zamanda elə tarixi şəraitin özü söz yaradıcılığına daha böyük tələbkarlıq və həssaslıqla yanaşması, bu sahədə ciddi yaradıcı-

ləq axtarışları aparmağı, ulularımızın bizi əmanət qoyub getdiyi mənəvi sərvəti daha da kamilləşdirməyi, zənginləşdirməyi tələb edir. Unutmamalıq ki, aqillərin "Gözəllik ondur, doqquzu dondur" kəlamı da elə xalqımızın zövq incəliyinə, duyum zərifliyinə, kamilliyyə meylinin, marağının artmasına dəlalət edir və bu tələblərə əməl olunmasını zaman-zaman bizi xatırladır.

"Göz gözəllik vurğunuñdur" deyib ulularımız. Ancaq təkcə göz-mü? Yox, elə qulaq da məlumatın ona necə gəldi yox, incə, şüx tərz-də çatdırılmasını "istəyir" və belə hallarda, yəqin ki, "sevinmiş olur". Bütün bunlar isə sayı gündən-günə artmaqdə olan kütləvi informasiya vasitələrinin işçiləri – jurnalıslar, o cümlədən aparıcılar, şərhçi-lər və redaktorlar qarşısında mühüm tələblər irəli sürür. Odur ki, informasiyanın, həmçinin digər janrlardakı materialların yüksək sə-viyədə hazırlanmasında, peşəkarlığın artırulmasında müxtəlif amil-lərlə yanaşı, elmi-nəzəri ədəbiyyatın da rolu böyükdür və qarşınızda-ki kitab, ilk növbədə, bu cəhətdən – mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti baxımından maraq doğurur. Lakin mühüm mövzuya müraciət hələ məsələnin bir tərafıdır. Yaradıcılıq prosesində müvəffəqiyyəti təmin edən digər amil isə oxucuya, dinləyiciyə, tamaşaçıya ünvanla-nan materialın kim tərəfindən, necə hazırlanıqla, hansı məsuliyyət his-si ilə qələmə alınmasıdır.

Mahmud Mahmudov uzun illərdir ki, ali məktəb auditoriyaların-da ədəbi redaktənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi məsələlərindən mühazi-rələr oxuyur, seminarlar aparır, televiziya kanallarında çıxış edir, nəşriyyatlarda kitabları, mətbuat orqanlarında sanballı məqalələri dərc olunur. Eyni zamanda, bu işin əməli məsələləri ilə də ardıcıl şə-kildə məşğul olur. Özünün dediyi kimi, ədəbi redaktə artıq onun "yaradıcılıq həyatına" çevrilib və əməyinin bəhrələri də göz öbündədir. Tanınmış qələm sahibləri bəzi əsərlərinin ədəbi redaktəsini ancaq ona etibar edirlər.

Mövzuya dərindən bələdlik bu kitabda məsələlərin qoyuluşunda da özünü göstərir. Müəllif həmin sahəyə dair bəzi müvafiq elmi-nəzə-ri ədəbiyyatı, metodik tövsiyələri xatırladır, ədəbi redaktənin qarşısı-na qoyulmuş məqsəd və vəzifələrdən, onun metodikasından, başlıca prinsiplərdən, ayrı-ayrı sahələr üzrə redaktənin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən, uğur və qüsurlardan söhbət açır. Haqlı olaraq göstərir ki, dilimizə, onun saflığının və gözəlliliyinin qorunmasına dövlət qayğı-

sinin get-gedə artdığı bir şəraitdə mətbuatda, kitablarda, ekran və efirdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına məhəl qoyulmaması yolu verilməzdir və bunun qarşısı hökmən alınmalıdır. Necə, hansı yollarla? Dərs vəsaitində bu suallara da cavab tapmaq mümkündür.

Kitabda diqqətimi cəlb edən məsələlərdən biri də, əvvəldə xatırlatdığım kimi, nəzəri fikirlə əməli materialların sıx vəhdətidir. Müəllif konkret bölmələrə aid elmi fikrin işığında çoxlu nümunələr gətirir, təhlillər aparır, həmçinin özünün ayrı-ayrı əlyazmalarını necə redaktə etməsi də müvafiq materiallardan aydın görünür. Onu da hiss etdim ki, M. Mahmudov redaktə prosesində şəfahi xalq yaradıcılığı nümunələri ilə daha çox maraqlanır, qiymətli mənəvi sərvətin kobudcasına təhrifinə barişmaz münasibəti var və ciddi tənqidi müləhizələrini inandırıcı faktlarla sübuta yetirir.

Orası da maraqlıdır ki, müəllif dilimizin ifadə zənginliyinə aid qiymətli nümunələri bəzən heç də adı şəkildə xatırlatmaqla kifayətlənmir. Fikrinin daha təsirli, inandırıcı olması üçün münasib yollar arayıb-axtarır. Bu məqsədlə kiçik süjetlər qurur, səsləniş və yazılışa eyni, məna baxımından tamamilə zidd olan kəlmələri müəyyən hadisələr, əhvalatlarla oxucuya çatdırır. Nəticədə ibrətamız müqayisələr şüurumuza daha möhkəm həkk olub hər birimizi mənəvi dəyərlərimizə etinasız yanaşmamağa, onu lazımnıça qiymətləndirməyə səsləyir. Bir sıra ifadələrdə məcazi mənanın qabardılması, hər birinin müəyyən münasibətlərə fonunda yazıya gətirilməsi və yenə də tutarlı müqayisələrlə bəzi xarici dillərdə bir neçə hərəkətin yalnız bir kəlmə ilə ifadə olunmasının xatırladılması bu qəbildəndir.

Bələ bir əyanılık, inandırıcılıq ayrı-ayrı sahələrlə məhdudlaşmur, əslində elə hər yerdə bu əlamət duyulur. Məsələn, oçerkin, zarisovkanın, müsahibənin, yeri gəldikcə, redaktə naminə başlıca əlamətlərinə diqqət yetirilməsi, məzmun və formaya, məntiq və inandırıcılığa, xüsusən süjet və kompozisiyaya aid gətirilən nümunələr də həmin məqsədə xidmət edir.

Yaxşı ilə pisin, keyfiyyətlə keyfiyyətsizliyin əks qütbədə dayanıb, böyük təzad təşkil etməsi hər kəsə bəlli dir. Lakin bələ bir məlum həqiqət, hər halda, qarşılışdırma zamanı daha aydın görünür, müəllifin gayəsi, fikir və müləhizələri xeyli dərəcədə əyani, qüvvətli alınır.

Kitabda, nə yaxşı ki, bu vasitədən də yerli-yerində, bacarıqla istifadə olunub. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün əhatəli şəkildə nümunə gə-

tirilmiş və geniş təhlilə cəlb olunmuş bir yazıya diqqət yetirək. Burada sözün urvatdan salınması, onun yüngül ehtirasların təsvirinə həsr olunması məsələsinə elə məqalə kimi kitab müəllifinin də münasibəti son dərəcə mənfi və barışmazdır. Lakin o, görünür, həmin qüsür bərəsindəki fikir və mülahizələrin bir qədər ümumi səslənib, lazımi şəkil-də qüvvətli təsir bağışlaya bilməyəcəyi ehtimalını da hiss edib və belə məqamda həmin o qarşılaşdırma zərurəti – təzadlı tərəflərin qabardılması, müqəddəs idealın daim diqqət mərkəzində saxlanılması vacibliyi də xatırlanıb.

M.Mahmudovun ədəbi cəhətdən üzərində işləyib qəzetdə çap etdirdiyi zarisovka həm müqəddəs idealına, həm də ali məramın gözəl dildə, parlaq üslubda qələmə alınmasına görə onsuz da müvəffəqiy-yətlidir. Ancaq işin bu tərəfi həmin o yüngül təbiətli adamların yazdı-ğı və çapına üzdəniraq redaktorların "xeyir-dua" verdikləri səviyyə-siz, bəsit, şit, oxucunun zövqünü korlayan yazılarla müqayisədə uğur daha parlaq, çağırış ruhu, hiss-hayəcanı, harayı əsrarəngiz dərəcədə gözəl, əzəmətli səslənir.

Yaxud başqa bir məqama diqqət yetirək – qoyulan problemlərin özü kimi, kitabin ünvanlandığı oxucuların dairəsi də genişdir. Elə bunun özü də mövzunun təbiətindən, məzmun və mahiyyətindən, problemin çoxlarının maraq dairəsində olmasından irəli gəlir. Doğrudur, dərs vəsaiti, əsasən jurnalist ixtisası üzrə kadr hazırlayan ali məktəblərin müvafiq fakültə və şöbələrinin müəllim və tələbələri üçün nəzərdə tutulub. Lakin kütləvi informasiya vasitələrinin əməkdaşları, nəşriyyat işçiləri üçün də çox faydalıdır. Eyni zamanda, dilimizin saflığına, ifadə zənginliyinə maraq göstərən, fikirlərini səlis, oxunaqlı üslubda qələmə almaq istəyən hər kəs ondan bəhrələnə bilər.

Məlumat üçün orasını da xatırladım ki, M.Mahmudovun "Respublikamızdakı televiziya kanallarının rəhbərlərinə, redaktor və aparıcılarına, müğənnilərə" "Söz sərvətimizi bayığlaşdırmaq!" rubri-kası ilə "Kredo" qəzetində çap etdirdiyi açıq məktubu da eyni mənəvi tələb və ehtiyacdən yaranmışdır. Müəllif burada qarşısına iki məqsəd qoyub: aparıcıların və xüsusən müğənnilərin yol verdikləri qüsurları qabarıq şəkildə göstərmək; həmin nöqsanların aradan qaldırılması uğrunda mübarizəyə daha geniş auditoriyani cəlb etmək.

Belə bir fəaliyyətin, xeyirxah, gözəl niyyətin timsalında biz vəziyyətin yaxşılığa doğru düzəlməsini, təbii ki, iddia edə bilmərik. Ancaq

çəkilən əməyin səmərə verəcəyinə əminik. Ona görə ki, müəyyən əlamətlər diqqəti cəlb edir. Əvvəla, müasir şəraitdə dilimizin saflığının qorunmasının, onun ifadə imkanlarından səmərəli istifadənin vəziyyəti (bu vəziyyət nə qədər xoşagəlməz olsa da) artıq göz qabağındadır. Belə bir mənzərənin konkret nümunələrlə təsviri əvvəl-axır bizi hərəkətə gəlməyə, səmərəli yollar axtarmağa, onu gündəlik əməli fəaliyyətəmizlə bağlamağa vadar etməlidir.

Bəzi mütəxəssis-alımların, yazıçıların, müxtəlif peşə sahiblərinin müzakirədə fəal iştirakı da bu fikrin təsdiqi kimi görünə bilər.

Müəllifin konkret sahədəki təəssübkeşliyinə aid başqa nümunələr gətirmək olar. Məsələn, özünün dissertasiya işini əvvəlcə başqa dildə yazmaq istəyən və bu dilin guya bizimkindən daha geniş imkanlara malik olduğunu iddia edən həmkarının fikrini əsaslı dəlillərlə təkcib edir. Lakin belə düşünənlərin, az da olsa, hər halda, mövcudluğunu nəzərə alıb, məsələyə münasibətini, necə deyərlər, daha geniş müstəviyə keçirir. Yəni, əvvəlcə adı maraq üzündən apardığı axtarışları genişləndirərək müxtəlif tələbə auditoriyalarına gətirib çıxarır. Nəticə də sevindiricidir: konkret mətnəndə dilimizdəki bir kəlmənin səkkiz yüzdən artıq (!) əvəzedicisi toplanub, kitabə daxil edilmişdir. Doğrudur, tapıntıların hamısı eyni dərəcədə müvaffəqiyyətli sayila bilməz. Lakin məsələ heç də ayrı-ayrı sözlərdə yox, məqsəddə, məna və mahiyyətdədir. Yəni belə bir müqayisə genişliyi dilimizin son dərəcə rəngarəngliyinə, ifadə imkanlarının zənginliyinə dair ürəkaçan faktdır. Məsələnin digər tərəflərini də qeyd edək. Əvvəla, müəllif bu tapıntıları bütünlük-lə öz adına çıxmır. Əksinə, seminar məşğələlərində ona yaxından kömək göstərmış tələbələrin əməyini də qədrşünaslıqla qeyd edir.

Mənə xoş gələn o biri cəhət axtarışların hələ bitmədiyinə dair qeydlərdir. Müəllif oxuculara müraciət edərək bu sahədə təzə, müvafiq-münasib kəlmələri ona ünvanlamağı xahiş edir, müvaffəqiyyətli olanların kitabın yeni nəşrində hökmən nəzərə alınacağını vəd edir və bu yolda zəhmət çəkəcək hər kəsə qabaqcadan təşəkkürünü bildirir.

Dilimizin ifadə imkanlarının hədsiz genişliyi, tədqiqatçının uğurlu və gərgin, səmərəli axtarışları əvəzedici sözlərin sayının minə çatacağı və bəlkə daha artıq olacağı güman və ehtimalını, arzusunu yaradır. Bunun isə əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Çünkü onların yaranması, formallaşması dövründən bizi on, yüz, min, bəlkə də milyon illər ayırır. Belə bir danılmaz fakt isə hər birimizin bu yerlərin heç də qə-

dim sakini olmayıb, Azərbaycan, İrəvan... torpaqlarında guya sonradan məskunlaşdığınızı iddia edən məkrli düşmənlərimizin başına endirilən yağılı qapaz təsiri bağışlayır, sisətinə vurulan (və haqli olaraq vurulan!) sərt sillə kimi səslənir.

B.Y.

Ancaq yersiz cəhd, böhtən və iftira hədərdir və əvvəl-axır süquta, məhv möhtacdır. Müdrik atalarımız nəhaq yerə deməyiblər ki, "Yalan ayaq açar, yeriməz". Hələ bununla kifayatlanməyib – məlum həqiqətin digər variantlarını, ifadə formalarını da yaradıblar. Məsələn, "Quru palçıq divara yapışmaz", "Oğru elə bağırdı ki, doğrunun zəhri yarıldı", "Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş", "Özgə çörəyinə bel bağlayan gecə şəmsiz yatar", "Qonşunu iki inəkli istə ki, bəlkə özün bir inəkli olasan"...

Bəli, bütün bunların taleyi, daha doğrusu, imperiya siyasetinin biza qonşu etdiyi bədnamlara, qara qüvvələrə bu və ya digər dərəcədə, daha doğrusu, bütünlükə aidiyyəti var. Xalqımızın böyükliyü, əzəməti, mənəvi zənginliyi, qonşumuzun süfrəmizin artığı ilə dolanmağından aydın görünür.

Etiraf edim ki, əlyazmanı redaktə edərkən, içtimai qürur və mənafə naminə çəkilən ağır zəhmətə görə iftixar hissi yuxarıdakı səbəblər üzündən qəlbimdə yarandı, yaşandı və indi də yaşanmaqdadır...

Həm də təkcə mənimmi? Qəti qənaətim belədir ki, bu hiss və duyular öz xalqını doğma övlad məhəbbəti ilə sevən, onun zəngin mənəvi sərvətlərindən olan əsrarəngiz, füsunkar, zamanın sərt sınaqlarından, sözün ən müsbət mənasında, heyrətamız bir inadkarlıqla, üsyankarlıq ruhu ilə qalib çıxan dilinə sonsuz istəklə yanaşan hər kəsə sırayət edəcək. Belə düşünməyə çox səbəb var. Onlardan biri də müəllifin mövzuya böyük məhəbbətidir. Aqillərimizin "Sevməyən sevdirdə bilməz" kəlamı da ümumi müvəffəqiyyətdə bu məsələnin heç də az rol oynamadığını dəlalət edir. Yəni, irəlidə xatırlatdığım kimi, mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti məsələnin yalnız bir tərəfidir. Digər amil isə alimin, qələm əhlinin... məsuliyyət və sevgisi, bu sahədəki gərgin və səmərəli əməyiidir.

Məhz həmin səbəblər Mahmud Mahmudovu əlyazmasını dönədöñə "mürəkkəbdə çımizdirməyə", lazımı ixtisarlar aparmağa, əlavələr etməyə səsləyib və man redaktor kimi bu işin çox şahidi olmuşam. Yaxud, hələ işiç üzü görməmiş vaxtlarda da gələcək kitabın nəşri barəsində (!) fikirləşməsi, bununla əlaqədar müvafiq planlaşdırma

aparması da yazdıqlarımın sübutu kimi qiymətləndirilə bilər. Bütün bunlar isə belə bir fikri inamla söyləməyə əsas verir ki, qələmə alınanlar dilmizə vurğunların sevgisini daha da artıracaq, məhrəm münasibəti, istəyi hələlik qəlbinin dərinliklərində mürgülü şəkildə yaşadanları silkələyib ayıldacaq, müqəddəs mehraba, möcüzəli aləmə, gözəlliklərlə dolu dünyaya biganə olanlara öz təsirini göstərəcəkdir. Bu, başqa cür ola bilməz və olmamalıdır da. Çünkü təbiatımızdakı ayri-ayrı qüsurlar, etinəsizliq, biganəlik halları, yadmeyillik əlaməti özü belə bizə ana südü kimi doğma olanları bizdən ayıra bilməz – onu müqəddəs zirvələrdən yerə endirməsi ağlaşıgmaz və yolverilməzdır...

Qeydlərimi kağıza köçürərkən istər-istəməz bir məsələ barədə də fikirləşməli oldum. Düşündüm ki, deyəsən, axı, hiss etmədən özüm də müəllifin təsiri ilə istilah və ibarələrlə, bənzətmə və mübaliğələrlə “nəfəs alıb” fikrimi six-six müqayisə yolu ilə ifadə etməyə çalışmışam. Həm də belə bir həli özlüyümdə məqbul saydım: həqiqəti sadə sözlərlə də, mənasına, mahiyyətinə ziyan yetirmədən bir qədər “bəzək-düzəkli” şəkildə də bəyan etmək olar. Təki ortaya səmimiyyətdən, həqiqi qiymətdən kənar fikir, boğazdan yuxarı – təmənnəli söz gəlməsin.

Çoxumuza yaxşı bəlli olan – olacaq sadə həqiqətlərdən biri budur ki, bu kitabın redaktorunun özü kimi AzərTAc-in bəzi işçiləri də, televiziya və radioda, müxtəlif mətbuat orqanlarında, nəşriyyatlarda çalışan xeyli əməkdaş da yazılınlara sabiq müəllimlərinin müxtəlif vaxtlarda auditoriyalarda oxuduğu mühəzirələrin məntiqi, yeni fakt və hadisələr, mühakiməmələrlə zənginləşdirilmiş davanı kimi baxacaqlar. Deməli, illər arasında gözə görünməz körpü salınacaq, ayri-ayrı məqamlarla əlaqədar xatirələr yada düşəcək. Nəticədə müxtəlif dövrlər arasında uyğunluq və fərqlər axtarılonda gətirilən fakların bilavasitə özündən doğan təzadlı qənaətlər hasil olunacaq. Belə ki, tarixdə ikinci dəfə müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra... kütləvi informasiya vasitələrinin kəmiyyət göstəricisi mətbuat, söz azadlığı, siyasi plüralizm zəminində, təbii ki, çox yüksək qiymətləndiriləcək. Ancaq keyfiyyət, dəyər baxımından mülahizələr, yəqin ki, birmənəli olmayıacaq, ciddi narazılıq, narahatlılıq doğuran əlamətlər də yada salınacaq.

Bunu da müəllifin xidməti kimi qiymətləndirmək mümkündür: nöqsanlar aşkar olunanda onun aradan qaldırılması, ləğvi barəsində düşünmək də lazımlı gəlir.

Bir sözlə, mütaliə etməkdə olduğunuz əsərin yalnız əlaqədar sahə üzrə müəllim, konkret ixtisas bilicisi kimi yetişməkdə olan tələbələrin, hətta, bütünlükə mütəxəssislərin deyil, hər bir oxucunun masaüstü kitabına çevrilməsini arzulayır və buna inanıram. Axi, əhəmiyyəti göz qabağında olan, faydası şübhə doğurmayan qələm məhsuluna kütləvi şəkildə maraq göstəriləcəyinə, onun lazıminca qiymətləndiriləcəyinə niya də inanmayım?..

Aslan Aslanov

GİRİŞ

Baxdığımız tamaşanın, oxuduğumuz qəzet və jurnalların, mütaliə etdiyimiz kitabların uğur və ya qüsürunu, bir qayda olaraq, müəllifdə axtarırıq. Əslində, bu, təbiidir. Lakin unutmaq olmaz ki, onların hasilə gelməsində ayrı-ayrı şəxslərin də bu və ya digər formada əməyi vardır. Kütłəvi informasiya vasitələrində, nəşriyyatlarda bələlərindən biri də ədəbi işçilər – redaktorlardır. Həmin sahələri onlarsız təsəvvür etmək çətindir.

Redaktorluq, bir qədər sonra üzərində ətraflı dayanacağımız kimi, xüsusи qabiliyyət, istedad, peşəkarlıq tələb edən bir fəaliyyət növüdür. Bu sahəyə zəruri keyfiyyətlər isə insanda, təbii ki, birdən-birə yaranmır, zəngin müşahidə və mütaliə yolu ilə tədricən hasilə gəlir, get-gedə daha da cilalanıb kamilləşir. Odur ki, ən qabiliyyətli əməkdaşın belə yalnız vərdişlə öz işinin ustası, mahir bilicisi olacağına inanmaq çətindir. Bundan ötrü elmi-metodik ədəbiyyata dərindən bələdlik və müxtəlif sahələrə aid əlyazmalar üzərində işləyərkən onlardan səmərəli şəkildə istifadə, hər əlyazmanın özünəməxsusluğunun, spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tələb olunur. Bu mənada konkret sahəyə aid kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yararlı kitablar çox vacibdir.

Ədəbi redaktöryə dair ayrı-ayrı dəyərli nümunələrə göz yummaq fikrində deyilik. Ancaq kütłəvi informasiya vasitələrində, nəşriyyatların çap məhsullarında qüsurlu nümunələrin çoxluğu, onların aradan qaldırılması üçün dövlət miqyasında qayğı və tələbin artırılması mütəxəssislər qarşısında da mühüm vəzifələr qoyur. "Ədəbi redakto: nəzəriyyə və təcrübə" məhz bu borcun müəllifin imkanları daxilində yerinə yetirilməsi arzusu ilə hazırlanmışdır. Burada redaktörinin məqsəd və vəzifələrindən, başlıca prinsip-

lərindən bəhs olunur, metodik tövsiyələr yada salınır, konkret sahəyə aid müvəffəqiyyətli və qüsurlu cəhətlər araşdırılır.

Dərs vəsaiti yalnız jurnalist ixtisası üzrə kadr hazırlayan ali məktəblərin müəllim və tələbələrinə ünvanlanmayıb, həmçinin kütləvi informasiya vasitələri işçiləri, nəşriyyat əməkdaşları üçün də nəzərdə tutulmuşdur. Güman edirik ki, kitab geniş oxucu kütləsinə də müəyyən qədər faydalı ola bilər. Ancaq olacaqmı? Bunu gələcək göstərər.

Bir məsələni xatırlatmaq vacibdir ki, mövzunun dəyəri, müəllifin həmin sahə ilə sıx bağlılığı gələcəkdə kitab üzərində yenidən işləmək ehtimalını yaradır. Buna görə də söyləniləcək tənqid idarəət qeydləri səmərəli sayırıq.

BİRİNCİ BÖLMƏ

Bakı Dövlət Universiteti
ELMI KİTABXANA

ƏDƏBİ REDAKTƏNİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİNƏ, ƏSAS PRİNSİPLƏRİNƏ BİR NƏZƏR

Qabaqcadan – mövzunun şərhinin lap əvvəlindən xatirladaq ki, bəzən ayrı-ayrı hissələrdə konkret məsələ ilə əlaqədar müəyyən şərhə, izaha ehtiyac duyulur. Belə bir zərurət ilkin bölmədə də var. Söhbət 2006-ci ildə tanınmış nasir, "Təhsil" nəşriyyatının direktoru Bəhruz Axundovla birlikdə nəşr etdirdiyimiz "Nəşriyyat işinin əsasları" adlı kitabın indiki mövzu ilə bağlılığından, müəyyən sahənin kim tərəfindən işlənilməsindən gədir.

Təqdim etdiyimiz kitab deyilməsi və yazılıması təvazökarlıq baxımundan bir qədər yaxşı görünməsə də, həqiqət naminə söyləməliyik ki, maraqla qarşılıqlı, haqqında müxtəlif mətbuat orqanlarında müsbət səciyyəli rəylər çap olunmuş, "Yeni yazarlar və sənətçilər qurumu"nun "Milli kulturoloji mükafat" diplomuna layiq görülmüşdür. Lakin məsələ heç də bunda deyil, diqqətsizlik üzündən yol verilmiş və bu sətirləri – "izahatı" yazmağa vadar edən səbəbdədir.

Səmimi şəkildə etiraf edirik ki, həmin kitabın hasilə gəlməsi və nəşrində Bəhruz müəllimin əməyi çox olub və orada göstərildiyi kimi I, III bölmələr və "Nəticə", həmçinin II bölmənin müəyyən hissələri B.Axundova məxsusdur. Amma "Nəşriyyat-poligrafiya prosesinin əsas mərhələləri" adlı V bölmə, bir daha təkrar edirik, diqqətsizlik üzündən bütünlükə həmin müəllifə aid edilsə də, "Əlyazmaların redaktəsinə dair metodik tövsiyələr" adlı bölmə, o cümlədən həmin bölmədəki "Bir sözün əvəzediciləri" hissəsi bütünlükə bu sətirlərin müəllifi tərəfindən, uzun illər boyu müxtəlif ali məktəblərdə oxuduğu mühazırələrin və apardığı seminar məşğələləri-

nin materialları əsasında hazırlanıb və tam yəqinlik hissi ilə deyirik ki, bunu Bəhruz müəllim özü də bütün səmimiyyəti ilə istənilən vaxtda və hər yerdə təsdiq edə bilər. Yəni müəlliflər arasında heç bir sahədə mübahisəyə gətirib çıxara biləcək hər hansı əlamət haqqında təsəvvür belə yoxdur.

Konkret məsələ üzərində bir qədər ətraflı dayanmağın və bunu vacib hesab etməyin səbəbi sadədir: həmin bölmədəki materiallar daha da genişləndirilmiş, üzərində yenidən işlənilmiş – əhatəli şəkildə bu kitabda da istifadə olunub. Odur ki, biz hər iki kitabı mütaliə edəcək hörmətli oxucunun istər-istəməz yanlış xəyalı düşə biləcəyi ehtimalını nəzərə aldıq və almaya bilməzdik...

Dəfələrlə deyilmiş, tarixi təcrübədə doğruluğunu sübuta yetirmiş belə bir məlum həqiqət var: bir xalqı məhv etməyin ən təsirli yolu onun dilini əlindən almaqdır.

Həqiqətən də dil xalqın, bir növ, mənəvi pasportu, dünya əhalisi arasında yaşamaq haqqı, mədəniyyətinin, mənəviyyatının aynasıdır. Elə buna görə də dövlətimiz çox zəngin tarixə, qədim ənənələrə malik olan dilimizin qorunub saxlanılmasına, onun daha da inkişaf etdirilməsinə daim qayğı ilə yanaşır, həmin müqəddəs vəzifənin vacibliyini dənə-dənə qeyd edir. Bu sahədə, cyni zamanda, mətbuatın da xidməti layiqincə qiymətləndirilmiş, yol verilmiş nöqsanlar da xatırlanmış, bunların aradan qaldırılması üçün təsirli tədbirlər görülməsi vacib şərt kimi irəli sürülmüşdür.

Həm də ümumi sözlərlə yox, təsirli vasitələr, yeri göldikcə, dövlət başçısı səviyyəsində şəxsi nümunələr yolu ilə.

Həmin məsələ ilə əlaqədar yalnız səciyyəvi bir faktla da kifayətlənmək olar. Ümummilli lider Heydər Əliyev azərbaycanlı olması, çox zəngin ana dilini sevməsi, bu dildə danışması ilə fəxr etməsini dəfələrlə bəyan etmiş, öz doğma ana dilini quymətləndirməməyi xalq qarşısında böyük qəbahət saymış və belələrini şikəst adlandırmışdır.

Bu siyaset ardıcıl şəkildə həyata keçirildiyindən onun "Azərbaycan dili haqqındaki fikirlərini, mülahizə və qeydlərini... əməli fəaliyyətindən kənardə təcəvvür etmək mümkün deyil, böyük mütəfəkkir – dövlət xadimi Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi möv-

qeyinin yüksəldilməsinə çalışmaqla yanaşı, həmin məsələnin həllinin elmi-nəzəri prinsipləri... barədə də düşünmüşdü" (13, s.9).

"Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda bu məsələyə ciddi diqqət yetirilib. Həmçinin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərmandada mətbuatın tarixən ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin önündə getməsi, xalq dili xəzinəsi qapılarının "Molla Nəsrəddin" vasitəsilə ədəbi dilin üzünə açılması, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nemanzadə kimi görkəmli söz ustalarının bu sahədəki xidmətləri layiqincə qiymətləndirilmiş, "Əkinçi"dən başlayaraq yaranmış milli mətbuatın dilimizin inkişafında vacib rol oynadığı, həmin məsələnin bu gün də mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi göstərilmiş, ciddi qüsurlar da kəskin tənqid olunmuş, bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kar-güzarlıq və digər sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımlıca əməl edilməməsi pişlənilmişdir.

Tamamilə haqlı iraddır. Lakin mətbuatın bu sahədəki fəaliyyətini birmənalı şəkildə qiymətləndirmək də düz olmazdı. Əvvəla ona görə ki, o, bu gün çoxşaxəli, müxtəlif istiqamətli, tipologiyasına görə xeyli dərəcədə rəngarəngdir. Diger tərəfdən, bəzən, hətta, eyni mətbuat orqanında həm dilimizin saflığı, mətbuat üslubunun gözlənilməsi uğrunda çağırış ruhlu materiallara, həm də konkret tələblərə qətiyyən cavab verməyən yazırlara rast gəlmək mümkündür.

Həmin materiallar dil və üslub baxımından fərqləndiyi üçün bu məsələyə, yiğcam şəkildə olsa da, diqqət yetirmək lazımlı gələcəkdir. Lakin əvvəlcə redaktörün məzmun və mahiyyətini, məqsəd və mənasını, "hüdudlarını" müəyyənləşdirmək tələb olunur.

Hər sahədə, məlum məsələdir ki, adla işin, fəaliyyət sahəsinin mahiyyəti arasında oxşarlıq halları mövcuddur və daxili əlaqə olur. Bu məsələ onun ruhunu, təbiətini daha yaxşı əks etdirdiyi təqdirdə, əsrlər boyunca əbədilik sabitləşir. Redaktə də belədir. O, latin sözüdür. Qaydaya salınmış, nizama salınmış mənasında işlənilib və bu gün də işlənməkdədir.

✓ Redaktöni şərti olaraq iki yərə bölmək olar.

Birinci. Siyasi və ya elmi redakta.

İkinci. Ədəbi redakta.

Əvvəlinci əlyazmanın məzmunu ilə bağlıdır. Bu zaman düzəlişlər, əlavə və ixtisarlar müəllif qayəsini bir az da qabartmaq, fikirləri daha parlaq, tərbiyəvi və təsirli şəkildə əks etdirməkdən ibarətdir. Ədəbi redakte isə əlyazmanın forma və quruluşunu əhatə edən bütün komponentlərə aiddir və bu barədə növbəti bölmələrdə də, xatırladığımız kimi, müasir elmi-nəzəri fikrin işiğında, həm də əməli materiallar əsasında geniş səhbət açılır. Yeri gəlmışkən qeyd edək ki, sərlövhədəki "nəzər" ifadəsi məhz bu mənada bizə gərəkli olub. Həm də bir çox məsələlər kimi ələ yuxarıdakı bölgü də şərtidir. Çünkü yüksək peşəkarlıqla çapa, nəşr, ekrana, efirə hazırlanmış materiallarda onlar vəhdət halında təzahür edir. Birinin üzərində əməliyyatın zəif aparılması digərinin müvəffəqiyyətini də gözdən salmış olur.

Ədəbi redaktörin qarşısına qoyulmuş məqsədlərdən, onun başlıca prinsiplərindən biri ələ budur. Digərləri üzərində dayanmadan əvvəl bəzi cəhətlərə diqqət yetirməliyik.

Əslində, bütün sahələrdə redaktörin məqsədi ümumidir: qarşıya qoyulan başlıca tələb müxtəlif vasitələrlə fikri, ideya-məzmunu gücləndirmək, qayənin daha da qüvvətləndirilməsinə, formanın colbediciliyinə diqqət yetirmək, dil və üslubu cilalamaq, fikrin yiğcamlığına nail olmaq, mühakimədəki uyğunsuzluğu, bütün sahələrə aid təhrifləri aradan qaldırmaq və s. vasitələrlə əlyazmanı mövcud variantdan daha kamil şəklə salmaq. Lakin bu vəzifələr, hətta, kütləvi informasiya vasitələrinin özündə belə fərqli, spesifik şəkildə həyata keçirilir. Operativlik onların hamisəna xas olsa da, elektron informasiya vasitələri bu baxımdan xüsusilə seçilir. Həmçinin təzə texnika və texnologiyaların tətbiqi işin yeni keyfiyyətlər kəsb etməsinə imkan verir.

Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün bir faktı yada şalaq. 2001-ci il sentyabr ayının 11-də Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı qeyri-adi terror – partlayış hadisəsindən hamı əlüstü xəbər tutdu. Dünyanın qabaqcıl televiziya kanalları verilişlərini dərhal dayandırıb,

sensasiyanın tamaşaçılara vaxtında çatdırılmasına üstünlük verdi. Qəzet və jurnallar isə bu sürətlə, təbii ki, ayaqlaşa bilmədi. Bu barədə kitabça və kitablar isə bir qədər sonra nəşr edildi.

Elektron informasiya vasitələrində, cyni zamanda, ideoloji is-tiqamətə, fikrin, mənanın daha dəqiq ifadə olunmasına, sərrastlığa, lazımlı gəldikdə – xüsusilə ciddi məsələlərdən söhbət açıldıqda niyyətin birmənalılığına, ondan ziyanlı məqsədlə yanlış nəticələr çıxarıla bilməməsinə də ciddi diqqət yetirilir.

Bələ xüsusiyəti mövzuların redaktəsi məsələsinə də aid edə bilərik. Bələ ki, müəyyən fərqlərlə, kütləvi informasiya vasitələrində materialların redaktəsi çox böyük operativlik tələb edir. Xüsusən televiziya və radioda.

Nəşriyyatlarda isə vəziyyət bir qədər başqadır. Doğrudur, 20, 30 il bundan qabaq və daha əvvəllər müəlliflərin təqdim etdiyi əlyazmaların kitab şöklində nəşri çox uzun çəkirdi. Təkcə bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, biz "Mətbuat və ədəbi tənqid" kitabımı-zın əlyazmasını 1976-cı ildə Bakı (o zamankı Azərbaycan) Dövlət Universitetinin nəşriyyatına təqdim etsək də, o, uzun get-gəl nəticəsində yalnız 1986-cı ildə – düz on ildən sonra işıq üzü gördü.

Lakin indi bu sahədə də çox ciddi dəyişikliklərin şahidiyik. Bir tərəfdən, mətbəələrimiz geniş imkanlıdır, onlar müasir poliqrafik avadanlıqla təchiz olunub, digər tərəfdən, müəlliflərin kitablarını öz vəsaitləri hesabına çap etdirmələri işdə böyük dönüş yaradıb. Bununla belə, əlyazmanın nəşriyyata təqdim olunmasından, onun hərtərəfli işlənilib kitab şəklində düşməsinə qədər, həftələr, bəzən isə aylar tələb olunur. Bu isə ədəbi redaktorun da işinə öz təsirini göstərir. Yəni əməkdaşın əlyazma üzərində səbir və təmkinlə işləməsi üçün xeyli imkan yaranır.

Lakin ədəbi redaktə baxımından fərqlər bununla bitmir. Onları aydın təsəvvür etmək üçün "mavi ekran"da tez-tez təkrarlanan bir ifadəni yada salaq: interaktiv – müəyyən məsələlərə münasibətin kənar vasitələrlə bildirilməsi. Doğrudur, tam şəkildə həmin mənanı ifadə etməsə də, hər halda, çap məhsullarında matnlər xeyli dərəcədə illüstrasiyalarla müşayiət olunur. Onun növləri, nəşrə necə hazırlanması barədə dördüncü bölmədə bir qədər ətraf-

lı səhbət açılır. Burada isə, sadəcə olaraq onu qeyd edək ki, həmin illüstrasiyalar müxtəlif məqsədlərə, o cümlədən səhbət, mənzərə, obraz, obyekt haqqında təsəvvürü əyanılaşdırmaçaya xidmət edir.

Elektron informasiya vasitələrində isə vəziyyət xeyli dərəcədə başqadır. Belə ki, "radioda intonasiya zənginliyi, musiqi və səs effektləri mətnin təsirini daha da artırır, fikri qüvvətləndirməyə imkan verir... Televiziyyada intonasiya, musiqi, səs effektləri ilə birlikdə təsirlər və jestlər də mətnin qavranılmasını xeyli asanlaşdırır. Televiziya verilişlərini redaktə edərkən bu spesifik cəhəti daim yadda saxlamaq lazımcı gəlir" (36, s.6).

Həmin fikirlə müəllif televiziya və radioda heç də mətnlərin hamısının, musiqi, səs effektləri ilə müşayiət olunduğu iddia etmir. Həmçinin, göstərir ki, mətnin bir adam tərəfindən oxunaçağı və söyləniləcəyi təqdirdə burada, işin spesifik əlamətinin nəzərə alınması tələb olunur.

Ümumiyyətlə, iş yerini mətbuatdan və ya nəşriyyatdan elektron informasiya vasitələrinin birinə dəyişmiş əməkdaş burada fəaliyyətini əvvəlki kimi – fərqli əlamətləri nəzərə almadan davam etdirə bilməz. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, qəzetdə... başa düşmədiyimiz cümləni dəfələrlə oxuya bilsək də, verilişlərdə belə bir imkan yoxdur. Xüsusən, ekranı bütöv həyat, müxtəlif mənzərələr olan bəzi televiziya verilişlərində söz, az qala, müşayiətçi rolunda çıxış edir. Deməli, sərrastlığa, yiğcamlılığa, ləkonikliyə daha çox diqqət yetirmək lazımcı gəlir.

Yuxarıda biz əməkdaşlıq ifadəsini təsadüfən işlətmədik. Məsələ burasındadır ki, əlyazma üzərində konkret sahə üzrə çalışıb onu istehsalata hazırlayanlar televiziya və radioda, nəşriyyatlarında redaktor, qəzet və jurnallarda isə ədəbi işçi adlanırlar. Lakin ad müxtəlifiyi fərqə gətirib çıxarmır. Cünki onların hər biri, bəzi səciyyəvi əlamətlər nəzərə alınmaqla, eyni işi görüb, öz üzərlərinə düşən vəzifəni yerinə yetirirlər. Doğrudur, bu funksiya müəyyən dərəcədə qəzet, jurnal rəhbərinin – baş redaktorun da fəaliyyət sahəsinin müəyyən hissəsini təşkil edir. Lakin onun çoxsəhəli – təşkilati, mədəni-kütləvi, inzibati işləri də az deyil.

Tərkib etibarilə redaktorlar nəşriyyatlarda daha çoxdur: baş redaktor, böyük redaktor, redaktor, kiçik redaktor. Hətta, re-

daksiya müdürü özü də bəzən bu işlə məşğul olur. Hər əməkdaş əlyazmanın ona həvalə olunduğu vaxtdan aparıcı redaktor sayılır. Yəni bütün proseslərdə – əlyazmanın qiymətləndirilməsində, onun nəşrinin qanuniləşdirilməsində və sonrakı mərhələlərdə ilkin rol oynayır. Əgər nəşriyyatçılığın müstərək fəaliyyət sahəsi olduğunu nəzərə alsaq, həmin xüsusiyyətin kiçik məkanda da özünü göstərdiyini deyə bilərik. Belə ki, materialı ədəbi cəhətdən redaktə edən əməkdaş vəzifəsini yalnız bununla bitmiş hesab etmir. Əksinə, o, kitabın quruluşuna, sanbalına uyğun işlər görülməsi barədə rəssama, bədii, texniki redaktorlara öz tövsiyələrini verir, mətbəəyə göndərilmək üçün əlyazmanı, onun siqnal nüsxəsini imzalayıb, bir sözlə, bütün işlərin, o cümlədən korrekturanın lazımı səviyyədə görülməsinə nəzarət edir. 13.9.

Bura qədər yazdıqlarımız və bir istisna olmaqla bundan sonra yazılınlar, yəqin ki, hamiya aydın olub, birmənalı şəkildə qarşılanan şəksiz həqiqətlərdir. İctimai rəydə xeyli mübahisə doğuran fakt isə redaktənin ayrı-ayrı tərəflərinə deyil, bilavasitə onun özü – gərəkli olub-olmamasına, müəyyən əhəmiyyət kəsb edib-etməməsinə aid məsələdir.

Tanınmış tədqiqatçı, professor Tofiq Rüstəmov hələ 1975-ci ildə nəşr etdirdiyi "Ədəbi redaktənin əsasları", habclə "Ədəbi redaktənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi" (1981) adlı kitablarında Kazanda çıxan "Çayan" satirik jurnalındakı bir karikaturanı yada salır. Orada göstərilir ki, "redaktor cərrahiyə stolunda uzanmışdır. Operasiyaya hazırlaşan cərrah əlini bıçağa uzadır və "Yadınızdadır mı, xatirələr kitabımın ən yaxşı yerini kəsib atmadınız?" – deyə redaktorun keçmiş "günahlarına" (36, s.5) işaret edir. Yəni indi də mən yaşamaq, fəaliyyət üçün qiymətli orqanlarını bir-bir söküb çıxarım?

Bu, ilk baxışdan çoxdankı və unudulmuş mübahisə kimi görünə bilər. Lakin əslində belə deyil – bəzilərində vacib bir sahəyə, əhəmiyyətli məsələyə yanlış baxış hələ də səngimək bilmir. Düşünürler ki, az qala əksəriyyətin savadlı, hətta, ali təhsilli olduğu bir vaxtda redaktora əsla ehtiyac yoxdur – hərə öz fikrini canlı danışqda olduğu kimi – müdaxiləsiz, tam sərbəst şəkildə ifadə etməlidir. Bəzi-

ləri isə, hətta, bir az da irəli gedərək iddia edir ki, ədəbi redaktə ümumi iş fayda vermək əvəzinə, əksinə, ziyan yetirir. Belələri öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün bəzən dayə əməyini yada salır: dayə-yə arxayın olan ayrı-ayrı valideynlər övladlarının tərbiyə məsələsinə də unudur, bu işin də guya dayə tərəfindən görüləcəyini güman edir. Belə müqayisədən alınan mətləb ondan ibarətdir ki, əger hər hansı qələm sahibi yazısının birbaşa mətbəəyə, ekrana, efirə gedəcəyini bilsə, onun üzərində daha ciddi, səbir və məsuliyyətlə işləyər. Deməli, sonrakı mərhələyə arxayın olduğundan yazılarını "bəs, redaktorun işi nədən ibarətdir?" deyə fikirləşib "çiy" halda – üzərində kifayət qədər işləmədən lazımi ünvana göndərir.

Tamamilə yanlış fikir olsa da, hər halda, mövcuddur. Odur ki, gətirdiyimiz misallar bir sıra kitablarda ciddi tənqid olunur, redaktənin vacib proses olması əsaslı şəkildə sübuta yetirilir. Hətta, A.E.Milçinin "Metodika i texnika redaktirovaniya teksta" adlı kitabının birinci fəslinin ilk bölməsi belə birmənalı və la-konik sualla başlayır: Redaktor lazımdır mı? (47, s 5). Sonra isə həmin vəsaitdə, həmçinin bu mövzuya həsr edilmiş bir sıra başqa əsərlərdə müxtəlif əlyazmalar üzərində redaktə əməliyyatının nəinki zəruriliyi, konkret sahədə fəaliyyətin, ümumiyyətlə, mümkünsüzlüyü inandırıcı dəlillərlə sübuta yetirilir.

Bunu elə öz həyatımıza dair ibrətamız faktların timsalından, keçdiyimiz tarixi inkişaf yoluna ani bir nəzər salmaqdan da aydın görmək olar. Nəzərə almalyıq ki, ədəbi redaktə, şübhəsiz ki, ilk növbədə dil amili ilə bağlıdır. Bu məqsədlə mühüm sahənin bir sıra əlamətdar hadisələrini yada salaq. O zaman dövlətin həmin məsələyə göstərdiyi qayıçı, onun gözəlliyyinin, safliğinin qorunub saxlanılması, müasir dövrün tələblərinə uyğun da-ha da inkişaf etdirilməsi sahəsindəki fəaliyyəti, birmənalı münasibəti aydın görünür. Deməli, vacib sənədlərə bir daha üz tutmaq zərurəti yaranır.

"Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərildiyi kimi "Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tət-

biqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, Dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüidarədə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün" (1) lazımı şəkildə zəmin yaradır.

"Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərmandan isə keçdiyimiz uzunəsrlik tarixi inkişaf yoluna ardıcılıqla nəzər salınır, mətbuatımızın "ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin öündə getməsi" razılıq hissi ilə qeyd olunur, həmçinin yol verilmiş qüsurlar da unudulmur. Göstərilir ki, "Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində... Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına" (8), lazıminca əməl olunmur, ciddi qüsurlara yol verilir.

Bunun bir səbəbi də tarixi təcrübədən, görkəmli elm, mədəniyyət xadimlərinin, mütəfəkkirlərimizin həmin sahəyə necə qayğılı münasibət bəsləməsindən, səmərəli və məqsədyönlü şəkildə mübarizə aparmasından xəbərsiz olmağımızdan, yaxud da həmin zəngin təcrübədən layiqincə istifadə etməməyimizdən, ona biganə yanaşmağımızdan irəli gəlir.

Halbuki hər bir materialın əsla təsadüfi, məqsədsiz olmayıb, hökmən ictimai dəyəri özündə eks etdirməsi, bu məqsədlə qələm məhsullarının üzərində dönə-dönə işləmək zərurəti, həmin işin başlıca prinsipləri məhz onlar tərəfindən hazırlanıb və bugünkü fəaliyyətimiz üçün də son dərəcə qiymətli nümunələrdir. Deməli, biz qazanılmış zəngin təcrübəni nəinki unutmamalı, eksinə, ondan yaradıcı şəkildə istifadə yollarına daim "yaşıl işıq" yandırmalıyıq.

Milli mətbuatımızın banisi Həsənbəy Zərdabi redaksiya ilə təmasda olan oxoculara qəzetə ancaq günün vacib məsələlərindən, xalqın güzəranından, gündəlik ehtiyaclarından, həm də aydın, anlaşıqlı bir dildə yazmalarını arzulayırdı. Üzeyir Hacıbəyov isə hələ bundan da xeyli əvvəl M.S.Ordubadiyə tövsiyə edirdi: "Yalnız güldürməyə diqqət yetirmə, düşündürməyə də çalış" (36, s.10).
M.F.Axundovun "Əkinçi" qəzetiinin nəşrə başlaması ərəfəsində H.Zərdabiya məktubu da bu cəhətdən maraq doğurur. O, yazırkı ki, qəzetiinizin əsas məziyyətlərindən biri "ifadənin gözəlliyi, iبارələrin zərifliyi və aydınlığı, orfoqrafianın düzgünlüyü olmalıdır". Çünkü qəzetiiniz başqa məsələlərlə yanaşı, Azərbaycan yazısını düzgün

olmayan ifadələrdən təmizləməyə çalışmalı, bu dildə yazan bütün adamlar üçün nümunə olmalıdır. Orfoqrafiyaya gəlincə, sizin gələcəkdə təyin edəcəyiniz mühərrir mənim Azərbaycan dilində olan komediyalarımın orfoqrafiyasına" (36, s.99, 100) əməl etməlidir.

Bu sahədə Cəlil Məmmədquluzadə və onun yaratmış olduğu "Molla Nəsrəddin" jurnalının fəaliyyəti xüsusilə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Özünün yazdığı kimi, türk qardaşları ilə "Türkün açıq ana dili ilə danışan", bütün ömrü boyu öz məramına sadiq qalan yazıçı doğma dilinə xor baxan, bu dildə danışmağı şənине sığışdırımayan insanları kəskin tənqid hədəfinə çevirmişdi.

Onun məslək və əqidə yoldaşı, "Molla Nəsrəddin"in yaradıcılarından biri olan Ömər Faiq Nemanzadə hələ 1904-cü il aprel ayının 7-də "Şərqi-Rus" qəzetində dərc etdirdiyi "Dilimiz və imlamız" adlı məqaləsində sanki bizim günlərin bəzi üzdəniraq və tətəndaşlarını nəzərdə tutaraq yaziirdi: "...Türkçəmiz... haqq rəhmətinə gedəcək... dillər kimi deyildir. Amma bugünkü qayğısızlıq naxoşluğuna... çarə axtarmasaq onun bu yaman halının da çox uzanacağından qorxuruq..."

Çünki dadlı dilimizin yavaş-yavaş aşağıya doğru düşdüyünü görürük. Sevgili dilimizin aramızdan artıq qiyməti gedir. Halbuki bu zamanda hər millət öz dilini saxlamaq üçün varını yox, canını belə fəda edir... *Qafqaziyah, elmlı iki türk yarım saatə qədər öz ana dillərilə danışalar darixırlar... Yazları da bunun kimi* (kursiv bizimdir – M.M.).

Heç bir dil bugünkü mükəmməlliklərinə öz sözlərilə çıxmamışdır... Hər bir dil özgə dildən minlərcə söz almış, lakin hamısı öz təsrifini, səltənətini də sürəkləmişdir. *Bizimki kimi özgələrin kefinə, qaydasına əsir olan heç bir dil yoxdur...* (kursiv bizimdir – M.M.)

Sözün qisası, türkçəmizin varlığını, yaşamasını, hamımızın bilikli, hünerli olmamızı, avam üçün yazılan kitabların, qəzetlərin anlaşılmasını istəyiriksə, bacardığımız qədər "gərəksiz" və "artıq" olan ərəbcə, farsca sözləri türkçə yazmayı sinamalıyıq" (32, s.41, 44).

Annotasiyadan və ümumən materialların ruhundan bəlli olduğu və həm də yeri göldikcə xatırlatdığımız kimi kitab ədəbi re-

daktənin metodikası, elmi əsaslarla, səmərəli şəkildə aparılması ilə yanaşı həm də doğma dilimizi hamiya, müəllifin imkanları səviyyəsində, daha da sevdirmək məqsədi ilə yazılib. Bu işdə, təbii ki, qiymətli ədəbi-bədii parçaların, təsirli nümunələrin də rolü böyükdür. Həmin məqsədlə və müqayisə naminə xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin "Ana dili" şeiri diqqəti daha çox cəlb edir. Şeirdə müəllif əvvəlcə dilimizin sonsuz gözəlliyyini, mənəvi varlığımiza, ruhumuza qida verməsini vəcdlə, ilhamla belə qələmə alıb:

Dil açanda ilk dəfə "Ana" söyləmişik biz,
"Ana dili" adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnimız "layla"nı anamız öz diliylə,
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.
Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizə əhd-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın biza miras verdiyi
Qiymətli xəzinədir, onun gözlərimiztək
Qoruyub nəsillərə biz də hədiyyə verək.
Bizim uca dağların sonsuz əzəmətindən,
Yatağına sığmayan çayların hiddətindən,
 bu torpaqdan, bu yerdən,
Elin bağlarından qopan yanıqlı nəgmələrdən,
Güllərin rənglərindən, çıçəklərin iyindən,
Mil düzünүn, Muğanın sonsuz genişliyindən,
Ağsaçlı babaların əqlindən, kamalından,
Düşmən üstünə cuman o Qıratın nalından,
 qopan səsdən yarandın.
Sən xalqımın aldığı ilk nəfəsdən yarandın.
Ana dilim, səndədir xalqın əqli, hikməti.
Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə dil açmış.
Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti
Bu dilin qüdrətilə dünyalara yol açmış.
Səndə mənim xalqımın qəhrəmanlıqla dolu
tarixi varaqlanır,

Səndə neçə minillik mənim mədəniyyətim,
şan-şöhrətim saxlanır,
Mənim adımlısanımsan,
Mənliyim vicdanımsan!
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi
Bu dil əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır,
Onu gözlərimiztək,
Qoruyub nəsillərə biz də hədiyyə verək.

Sonra isə bu sözlərin bəzilərinə, yəqin ki, təsir etməyəcəyini
düşünərək fikrini onlara xitabən aşağıdakı müraciətlə bitirir:

Siz ey doğma dilində danışmağı ar bilən
fasonlu ədabazlar
Qəlbınızı oxşamır qoşmalar, telli sazlar,
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq vətən çörəyi sizlərə qənim olsun!

Burada biz müqayisə ifadəsini təsadüfən işlətmədik. Həmçi-nin məqalədəki bəzi fikirlər də məqsədli şəkildə qabardılıb. Çünkü qələm məhsullarının yazıldığı, işiq üzü gördüyü dövr zaman baxımından xeyli fərqlidir. Ömər Faiq Nemanzadə məqaləni ötən əsrin əvvəllərində, B.Vahabzadə isə şeirini təxminən həmin əsrin sonlarında oxucuların mühakiməsinə verib. Deməli, müd-dət geniş, konkret sahəyə aid qüsurların aradan qaldırılmaması mənasında vəziyyət bərbaddır. Əgər fikrimizi bir qədər başqa şə-kildə ifadə etməli olsaq, bəzilərinin milli-mənəvi dəyərlərə, xü-susən doğma ana dilimizə etinasiyallığının aradan qaldırılmaması baxımından təəssüf ki, vaxt əsla xeyrimizə işləməyiib. Digər tərəf-dən, tənqid obyektinə müracət də çox fərqlidir. Məqalədə, ha-qında bəhs olunan qüsür nə qədər acınacaqlı olsa da, yenə müəl-lifə məxsus daxili bir səbr, təmkin var. Yəni, mövzuya, təbii ki, "alqış" yoxdur, ancaq "qarğış"da görünmür. Şeirdə isə əvvəlinci hissə sonluq – "qarğış" üçün hazırlıq yolunu oynayır. Axırda coşgunluq, tügyana gəlmış qəzəb hissi daha güclüdür.

Ədəbi redaktor əlyazma üzərində işləyərkən müxtəlif üslüb, təhkiyə tərzi arasındaki fərqlə yanaşı, zaman və yeri gəldikdə məkan fərqini də nəzərə almalı, bundan müvafiq nəticələr çıxarılmalı, əməli fəaliyyət üçün düzgün qərar qəbul etməlidir.

Yaxud başqa bir faktı yada salaq.

Hələ 1916-ci ildə N.Nərimanov həkim həmkarı Kərimbəy Sultanovun "Hifzüssihhə" kitabını məzmununa, səhiyyə sahəsinin vacib bir məsələsinə dair maarifləndirmə işi apardığına görə bəyənsə də, anlaşılı olmayan dilinə, ifadə tərzinə görə onu kəskin tənqid etmişdir.

Bütün bunlar müasir ədəbi redaktorlar üçün qiymətli vəsait, istiqamət rolunu oynaya bilər və hökmən oynamalıdır.

Lakin müasir ədəbi prosesi, yaradıcılığın bilavasitə sonrakı dövrlə, zamanla bağlı cəhətlərinin öyrənilməsi zərurətini də unutmaq olmaz. Doğrudur, müxtəlif növ və janrların bir-birinə qarşılıqlı təsiri keçmişdə də olub. Lakin "inteqrasiya" get-gedə daha güclü şəkil alır. Məsələn, ədəbiyyatşunaslığı aid elmi materiallarla, ədəbi-tənqiqi məqalələrlə bədii publisistikanın müdaxiləsi güclənməkdədir və bu, müəyyən nisbət, hüdud daxilində müsbət qiymətləndirilməlidir.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün görkəmli alim Famil Məhdinin yazıçı-publisist, təcrübəli pedoqoq Nürəddin Babayevinin həyat və yaradıcılığının təhlilinə aid "İşiq və məhəbbət" adlı məqaləsinə nəzər salaq.

Müəllif yazır ki, əməli fəaliyyətə başlamazdan əvvəl qəribə hissələr keçirdim. Düşündüm ki, görəsən, "Sıldırım dağları, dərin dərələri xəncər kimi yarıb keçən, yazda da, yayda da qışhaqıjalı axıb gedən ağ köpüklü çaylar həqiqətən yaşayırmı? Əgər onların qulağının dibində ucsuz-bucaqsız səhralar od tutub alışrsa, "yandım-yandım" deyə haray qoparırsa bəs, onda necə? Yeri-göyü lərzəyə salan ildirimlərin dəhşətli zərbəsindən yamaclarla, vadılərə səpələnən, qədim dağ uçurumlarında, yarğanlarda yatıb qalan, bir insan əli ilə qurulan binanın bünövrəsinə qoyulmayan, yaxud, heç olmasa, tək-tənha bir yolçunun onu sağa, sola əyən yükünə pərsəng olmayan daşlar necə, yaşayırmı? Bəs, işığını gö-

rüb duymadığımız yüzlərlə minlərlə ulduzlara nə deyək: yaşayır-mı, yaşamır mı?" ("Günay" qəzeti, 9 noyabr 1996-cı il).

Təcrübəli, peşkar redaktorun düşüncələri, düzgün qərara gəlməsi üçün burada çox maraqlı məqamlar var. Belə ki, son dərəcə orijinal, təşbeh və bənzətmələrlə zəngin olan cəlbedici mühakimə hər hansı bədii, bədii publisistik əsər üçün, xüsusən oçerkdən ötrü gözəl başlanğıc ola bilər. Lakin bu tənqiqi məqalənin də təbiətinə zidd deyil, əksinə, ona xoş bir ovqat gətirib oxunaqlığı artırır. Ancaq mətni axıra qədər belə bir üslubda başa vurmaq olmaz. Bunu müəllif özü də bilib, ədəbi redaktor da hökmən nəzərə almalıdır. Çünkü hər bir janra aid spesifik əlamətin (tənqidi materialda analitik təsəkkürün) arxa plana keçməsi işəancaq ziyan yetirə bilər.

Janrları qarşı-qarşıya qoymadan göstərməliyik ki, xüsusən poetik nümunələrin, daha doğrusu, onların əlyazmanın nəşrə hazırlanması çox böyük istedad və səriştə tələb edir. Təsadüfi deyil ki, məhz bu sahədə qüsurlar daha çoxdur. Həmin əlamətə görə ayrı-ayrı nümunələr, onların redaktəsi üzərində bir qədər etraflı dayanlığı vacib sayırıq.

Zamin Mahmudov "Əliağa Kürçaylı – yaxşılıq etmək üçün yaranmış insan" adlı məqaləsində yazar ki, ədəbiyyat dərnəyində bir dəfə "Payız" adlı şeirimi xoşlayıb çapa layiq bildilər. Cəsarətlənib "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaksiyasına üz tutdum. Əliağa Kürçaylı həmin qəzetdə ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdürü idi. Şeirimi oxuyub bəyəndi. Dedi ki, çap edərik. Zəruri bir düzəliş də elədi. Yadimdadır, ilk misra məndə belə idi:

Tökdü yarpağını, tökdü budaqlar...

Üçüncü misradakı "dağlar"la "ağaçlar" qafiyəyə uyğun gəlmir, həm də göz öündə canlı mənzərə, əyani təsəvvür yaratmadı. Şair bunu ustalıqla belə düzəltdi:

Tökdü yarpağını barlı budaqlar...

Elə bununla da kifayətləndi. Sonralar hiss etdim ki, bəziləri kimi şeirin başında turp əkənlərdən deyil. Bəyəndiyi şeirlərdə (ehtiyac hiss olunduqda) nadir hallarda ixtisar və düzəlişlər edirdi. Çalışırdı ki, müəllifin fikri və üslubu qorunub saxlansın ("Azərbaycan" jurnalı, 1997, № 7-8, s.113).

Bu fikrin sübutu kimi başqa bir nümunəni də yada salaq.

Həmin şair həmin müəllifin "Həyat özü böyüdü" adlı şeirini redaktə edib məsul katib olduğu "Azərbaycan" jurnalında nəşr etdirərkən orada cəmi bir kəlməni, həm də çox əsaslı şəkildə dəyişmişdi. İkinci dünya müharibəsinin uşaqların həyatını necə darmadağın etməsindən nisgilli bir dillə söhbət açılan şeirdə belə bir bənd vardı:

Dayımdan qara ~~Ş~~ kağız elə ki, gəldi çatdı

Bu xəbər ürəyimi parçaladı, qanatdı.

Əsgərliyə gedəndə: – Eləmə qəm demişdi,

Gəlib səni maşında gəzdirəcəm – demişdi.

Doğrudur, səfərbərliyə alınanlar arasında dayılar da az olmayıb. Ancaq təsvir bu sayaq, bir növ, şəxsi səciyyə daşıyır. Odur ki, burada ata sözünün daha kütləvi olması şair-redaktorun nəzərindən yayınmayıb və o, haqlı olaraq həmin düzəlişi edib.

Məqsədimiz heç də redaktə prosesində ayrı-ayrı nümunələr üzrə rində aparılan əməliyyatları göstərib, şərh etmək deyil – bütün bunlar mövzuya baxış nöqtəsinin dərinliyindən irəli gələn zərurətdir.

Redaktə işinin müvəffəqiyyətini təmin edən amil çoxdur. Burada redaktorun qabiliyyəti, fitri istedadı ilə yanaşı, qabaqcıl təcrübəni, ədəbi məktəbi necə qavrayıb öz fəaliyyətinə yaradıcı şəkildə tətbiq etməsi də mühüm rol oynayır. ~~Əliağa Kürçaylı~~ şəxsi keyfiyyətləri ilə yanaşı, öz sələfi və xeyirxahı, böyük ədəbiyyata gəlişi yolundakı hamisi Səməd Vurğunun redaktorluq peşəsindən də çox öyrənib, faydalananib. Onun ulu şairimizə ehtiram əlaməti olaraq qələmə aldığı "Səməd Vurğun taleyimizdə" ("Azərbaycan" jurnalı, 1976, №2), "Üfüq genişliyi", ("Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 28 aprel 1976) adlı məqalələrində redaktə prosesi ilə bağlı məqamlara da rast gəlmək olar.

Şair yazar ki, "Literaturnı Azərbaydjan" jurnalında çap olunacaq "Muğan axşamları" adlı poemani rəy üçün həmin jurnalın redaksiya heyətinin üzvü Səməd Vurguna vermişdilər. O, səhifənin kənarında mənim böyük gələcəyim olduğunu, ona öz gəncliyini xatırlatdığını

yazmaqla yanaşı, dil və üslub baxımından ciddi tənqid qeydlərini də göstərmışdı. Beləliklə, "poemanı alib səhifələrin kənarında Səməd Vurğunun öz əli ilə yazdığı qeydlərə baxıram. Xoşu gəldiyi parçaların, misraların kənarında "Yaxşıdır", "Çox yaxşıdır", ürəyinə yatmayan yerlərdə isə ya sualla nida işarəsi qoyulub, ya da düzəlişlər aparılıb.

Poemada:

Ah Muğan, torpaqsız qalsa da ellər
Bir ümid gözüylə baxmamış sənə -

deyilir və onun təbieti çox dəhşətli, bürkülü göstərilir, tünd boyalarla təsvir olunur.

Səməd Vurğun qeydində yazır: "Vətən torpağının keçmişini bu qədər miskin təsvir etmək ədalətsizlidir".

Poemada:

Bir başqası qulaq asır,
Krujeva toxuyur...

Səməd Vurğunun qeydində: "krujeva" sözünün qabağında "naxış" sözü yazılmışdır və s. və i.a.

Ümumiyyətlə, hər səhifədəki qeydlər şairin bədii estetik tələblərini nümayiş etdirir".

Orada həmçinin belə bir parça da var: "...Səməd Vurğun qəfələtən mənə müraciət edir:

-Şeirin xoşuma gəldi. Bayaq Beloyannes haqqında oxuduğum şeiri deyirəm. Özüm də oxumuşdum. Ancaq uzundur. Cavanlar ölçü hissini gözləmir. "Ayə Osman, düz demirəmmi? – sonra yenə mənə müraciət edir: – Sözün üstə çox işlənsə şeir uzun çıxmaz, hiss ölçüsü poeziyanın əkiz qardaşıdır. Elə bilirsən, Füzuli uzun yaza bilməzdi? İndi oxucular tükü-tükədən seçir..."

"Üfüq genişliyi" məqaləsində isə redaktə ilə bağlı daha geniş məqamlar var.

Əliağa Kürçaylı yazır: "Mənə elə gəlirdi ki, Səməd Vurğun heç vaxt şeir üstə, misra üstə işləməyib. Bu qüdrətli ilham sahibi ürəkdən gələn şeirlərini birbaşa kağıza köçürüb, olduğu kimi çap etdirib. Misralar o qədər rəvan... olur ki, onların üzərində işləməyə heç bir ehtiyac qalmır.

1957-ci ildə (vəfatından bir il sonra) şairin böyük oğlu Yusiflə qüdrətli sənətkarın iş otağına girdik. Yazı stolunun gözündəki bəzi əlyazmalarını nəzərdən keçirdik. Heyrət! Səməd Vurğun sözün üzərində necə işləyirmiş! Bəzən hər bənd, hər misra, hər ifadə bir neçə variantda pozulub, təzədən yazılıb. Bizə məlum olan şeirlər çapa kimi nə qədər dəyişikliklərə uğrayıb! Pozulduğu elə misralar var ki, adamda təəssüf doğurur, heyfin gəlir ki, şair bu obrazlı, gözəl deyilmiş sözləri pozub. Halbuki hər hansı başqa bir şair bu ilk variantla tamamilə qənaətlənə bilərdi. Lakin pozulmuş misraların üzərindəki yeni varianti daha kamil, fikrin siqləti baxımından daha ağır misranı görəndə əvvəlki fikrindən daşınırısan, şairə haqq qazandırırsan. Yəni, misra... dolu və ağırdır. Adama elə gəlir ki... yerə düşsə nizə kimi torpağa sancıla bilər".

Belə bir təsvir cöxlərinə yaxşı bəlli olan bir həqiqəti istər-is-təməz təzədən yada salmış olur. Redaktə dedikdə, ancaq başqa müəllifin əlyazması üzərində işləməsi nəzərdə tutulmur. Hər müəllif öz yazısının həm də redaktoru olmalı, qələm məhsulu-nu "üstündən mürəkkəbi qurumamış" kənara çıxarmamalı, yalnız kifayət qədər cilalayıb, bütün qüsurları qabiliyyət və imkanı səviyyəsində aradan qaldırıldıqdan sonra onu "istehsalata" hazırlamaq üçün redaktorun mühakiməsinə verməlidir.

Lakin Səməd Vurğunun məsələyə daha geniş ölçülərlə yanaşlığı vaxtlar da olub və bu həqiqət "Üsfüq genişliyi" məqaləsində aydın nəzərə çarpir. Əliağa Kürçaylı yazar ki, bir dəfə Yaziçılar İttifaqının ikinci mərtəbəsində, Səməd Vurğunun nəhəng portretinin indi vurulduğu yerdə toplaşıb nə barədəsə söhbət edirdik. Səməd Vurğun dəhlizə daxil olanda komanda almış kimi hamımızaya qalxıb əlimizi yanımıza saldıq. O, isə bir ata kimi gülmüşəyib:

-Oturun, ayə, məktəbli döyülsünüz ha, müəllim gələn kimi ayağa qalxırsınız... Sonra bizi "Azərbaycan" jurnalının redaksiyasına dəvət etdi. O zaman həmin jurnalın şeir şöbəsinə Adil Babayev rəhbərlik edirdi. Səməd Vurğun "Aygun" poemasının mətbəədən gəlmış səhifələrini Adil Babayevə verərək dedi:

-Sual qoymuşun iki misranın birini düzəldim. O birini düzəldə bilməmişəm. Bax, bir dəstə şair gətirmişəm. Bunların köməyi ilə təzə bir "Aygun" yazmaq olar, nəinki bir misra.

Sonra o, sual qoyulmuş bəndi oxuyub bizə müraciət etdi:

-Adil düz tutub, baxın, yazıram:

Deyin, kimin qarşısında
dayanmış gəlin?
Deyin kimdir o ağsaçlı
müqəddəs insan?
O sıx qaşlar altındaki
qartal gözlərin
Baxışından zəfər çalır
ölümə insan...

İlham baş aparıb, qafiyəyə fikir verməmişəm. Necə yəni "Müqəddəs insan – ölümə insan?" Belə də qafiyə olar? Deyin görək neyləyək bunu. Kömək edin.

Heç birimizdən cavab çıxmırıldı. Səməd Vurğunun yanında onun misralarını düzəltməyə şagirdləri cəsarət edə bilərdimi?.. O, səhifələri qatlayıb yenidən cibinə qoydu, gülə-gülə dedi.

-Eybi yoxdur? Evdə özüm düzəldərəm, deməli, bir qafiyəni də məndən əsirgədiniz".

Bu əvəzsiz parça çox mətləblərdən xəbər verir: şöbə müdirinin tələbkarlığından və öz işinə həssas münasibətindən. Məlum olduğu kimi Adil Babayev də daim Səməd Vurğunun diqqət və qayğısını görənlərdən olub. Ustad sənətkar, hətta, bir şeirindən təsirlənərək ona poetik cavab, "nəzirə" da yazıb. Bütün bunlara baxmayaraq, Adil Babayev mənəvi müəlliminin əlyazmalarına gözüyümulu imza atmayıb, diqqətdən qaçan qüsurları da nəzərinə çatdırıb. Müəllifin – Səməd Vurğunun məziyyəti isə bir tərəfdən onda olub ki, işin xeyrinə olan tənqidi fikri mərd-mərdanə qəbul edib. Digər tərəfdən, qüsuren düzəldilməsi üçün şagirdlərindən də kömək umub bu işi özünə qüsür saymayıb. Halbuki bəzi müəlliflər redaktorların onların əlyazmasına, sözün mənfi mənasında, qətiyyən müdaxilə etməməsini, yalnız onun çapına imza atmasını düzəlişə guya heç bir ehtiyac duyulmaması ilə izah edir, bundan qürrələnlərlər.

Xalq şairinin doğma dilə, ədəbi redaktəyə münasibəti baxımından bütün bunlar, əlbəttə, ibrətamız, qəlbimizdə gürur

hissi doğuran faktlardır. Lakin mövzuya daha geniş nəzərlə də baxmaq olar və bu, hökmən lazımdır. O zaman Səməd Vurğunun dilimizin saflığı keçiyində necə ayıq-sayıq dayanmasının mənzərəsi daha aydın görünür.

Publisistikanın tanınmış tədqiqatçısı Famil Mehdi yazır ki, Səməd Vurğun həmişə başqa dillərdən alınmış sözlərin "süni surətdə işlədilməsinin əleyhinə çıxırdı. Belə hallar xüsusiylə tərcümələrdə, qəzet yazılarında özünü göstərirdi. S. Vurğun soruşurdu ki, nə üçün dilimizdə "əhatə", "mühəsirə" sözləri ola-ola bizim qəzetlərimiz "kapitalizm okrujeniyası" yassın? Bizim gözəl "səfərbərlik" sözümüz vardır. Ancaq qəzetlər "mobilizasiya" işlədir. Həmçinin "maliyyə" "finans" və "mədəniyyət" "kultura" ilə əvəz edilir. Bu yolla dili zənginləşdirmək olmaz.

Vurğun dilimizə yatan, vətəndaşlıq hüququnu qazanan, qarşılığı olmayan sözləri isə möhkəm müdafiə edirdi. Göstərirdi ki, heç bir dil yalnız öz xəzinəsi hesabına inkişaf edə bilməz. Xalqlar arasında iqtisadi, ictimai, siyasi əlaqə olduğundan diller bir-birinə təsir etməlidir. Şair bu sahədə son dərəcə diqqətli olmağa çağırırdı. Xalqın böyük bir dövləti də vardır. Dil xalqın namusu deməkdir, tarixi deməkdir, vicdanı deməkdir" (20, s.47)

Həmçinin başqa nümunələr də gətirə bilərik. Onların hamısı mövzumuzla sıx bağlılığı ilə yanaşı, həm də böyük rus şairi A.S. Puşkinin şah əsəri "Yevgeni Onegin"i "Vaqifin şirin dilinə" ustalıqla çevirən Səməd Vurğunun həmin dilin saflığı uğrunda mübarizənin sanballı bir tədqiqat əsəri üçün zəngin material vərə biləcəyi həqiqətindən xəbər verir...

Göründüyü kimi, kitabımıza material, "qida" verəcək faktlar, nümunələr az deyil. Onlardan birini də yada salaq.

Sovet hakimiyyəti illərində "Pravda" qəzetinin uzun müddət Azərbaycan Respublikası üzrə xüsusi müxbiri olmuş Leonid Tahirov yazır ki, redaksiya adından Səməd Vurguna bir məqalə yazmağı xahiş etmişdim. O, razılıq versə də, yazı yubanırdı. Hər dəfə müraciət edəndə söyləyirmiş ki, sifarişi, demək olar

ki, yerinə yetirib. Yalnız axırıncı cümlə qalıb, lazimi ifadəni hələ tapa bilməyib. Axır ki, bir gün ona zəng edib deyib ki, sonluğunu tapmışam, məqalə hazırlıdır.

HAŞİYƏT. *Etiraf edək ki, o vaxt zamanın tələbi ilə quruluşu, rəhbərləri tərənnüm edən şeirlər, əsərlər yazan ədəbiyyat nümayəndələri çox olub. Onların hər biri öz dövrünün övladı idi, yaşadıqları cəmiyyətin ideallarından, istək və arzularından, ən əsası isə təkcə özlərinə deyil, az qala, hamiya həqiqət kimi görünən məsəllərdən yazırdılar. Üstündən on illər gəlib keçəndən, məxfi arxivlərin – o zamankı gizli həqiqətlərin qapıları üzümüzə açılandan, bir zaman bizi real, mütləq həqiqət kimi görünənlərin əsassız bir xülyaya, ilgim olması aşkarla çıxandan sonra – müasir tələb və ölçülərlə çıxış edib dahilərə "divan tutmaq" heç bir əndazəyə sığmur. Müdriliklərdən birinin dediyi kimi, klassikləri daha çox dövrü, müasirləri ilə müqayisə etmək gərəkdir.*

Bəli, bir qədər kənar görünüşə də, söz yaradıcılığı axtarışı, ədəbi redaktə baxımından həmin o son cümləni xatırlatmaq ehtiyacı bizi bu fikri yazmağa vadar elədi. Müasir tələbə görə, ideoloji baxımdan indi bizdə xoş təəssürat oyatmayacaq həmin cümlə təxminən belədir: Marksizm-Leninizm başəriyyət üçün həyat çeşməsidir!

Yazılanlardan bir daha aydın olur ki, çoxsahəli yaradıcılığa malik olan Səməd Vurğun ədəbi redaktörünün də gözəl nümunələrini yaratmış, Əliağa Kürçayının ifadəsi ilə demiş olsaq, burada da "üfüq genişliyi"nə böyük töhfələr vərə bilmışdır.

Ədəbi işçi-redaktorun bu kimi məsələlərə bələdliyi çox vacibdir. Ancaq diqqət yetirilməli bir sıra başqa məsələlər də var. Onlar yenə də fəaliyyət sahəsinin müstərəkliyi, müxtəlif adamlar tərəfindən görülən işlərin ümumi müvəffəqiyyətdəki uğurudur. Bu mənada redaktor-ədəbi işçi əlyazmanın kitab halına gəlməsində zəhməti olan əməkdaşların gördüyü, görəcəyi işlərə də bələd olmalı, hər birinə diqqət yetirməlidir.

Məsələn, o bilməlidir ki, kitabın tərtibat planını – maketini hazırlayarkən bütün materiallar ölçü, həcm, uyğunluq cəhətdən düzgün müəyyənləşdirilməli, poliqrafik icraya görə yararlılıq

hökmen nəzərə alınmalıdır. Bu məqsədlə o, texniki tərtibat məsələlərində həmin sahə üzrə əməkdaşa müvafiq tövsiyələr verməli, bədii tərtibat işinə isə, müəyyən qədər bilavasitə özü rəhbərlik etməlidir. Çünkü buna görə də məsuliyyət onun üzərinə düşür.

Konkret sahə üzrə cavabdehlik bütünlükə hər işçiyə aiddir. O cümlədən korrektora da. O, əlyazmanın orjinalindəki və yiğimdan sonrakı variantları diqqətlə oxuyur, orfoqrafik səhvəri aradan qaldırır. Əvvəllər bu məqsədlə ştat üzrə onun köməkçisi də olurdu – oxucu. Onlardan biri – oxucu mətni originaldan oxuyur, korrektor isə düzgün yazılışı, ayrı-ayrı mətnlərin, sözlərin yaddan çıxarılib-çıxarılmadığını, təkrarlara yol verilib-verilmədiyini müəyyənləşdirir, səhvəri düzəldirdi.

Ədəbi işçi-redaktorun titul elementləri haqqında mükəmməl məlumatı olmalı, onların necə tərtib olunmasını bilməlidir. Çünkü kitablarda bu, daha önəmli, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir məsələdir. Təsadüfi deyil ki, kitabla ilkin tanışlıq da buradan başlayır, bir növ bələdçi rolunu oynayır.

Ədəbi redaktörün məqsəd və vəzifələri, başlıca prinsipləri baxımından onlardan çıxarıla biləcək nəticələr də coxdur. Ancaq ~~həlalikliliyi~~ diqqəti daha artıq cəlb edir. Onlar hansılardır?

Birincisi. Əlyazmalarda müvəffəqiyyəti təmin edən komponentlərin vəhdəti. Bu, çox ciddi məsələdir və bütün elmi ədəbiyyatlarda həmin prinsip aşağıdakı üç tələb əsasında şərh olunur: mövzunun seçilməsi, onun şərhi və ədəbi cəhətdən üzərində işlənilməsi.

Bu bölgü prinsipi ibtidasını məlum mənbədən alıb. Yəqin elə buna görə də aradakı natamamlıq barədə vaxtilə düşünməyə belə heç kim cəsarət etməmiş və həmin səhv sonralar da eynilə davam etdirilmişdir.

Əvvəlcə məlum mənbə barəsində. Bölgü vaxtilə "Prosveteniye" jurnalına ünvanlanmış məktubla əlaqədar onun müəllifinə yazılmış cavabdan götürülmüşdür. Müəllifə cavab məktubunda göstərilirdi ki, "...Sizin məqalənizi alıb oxudum. Mövzu, məncə, yaxşı seçilmiş və düzgün işlənilib hazırlanmışdır. Lakin ədəbi cəhətdən kifayət qədər cilalanmamışdır. Nəzəri məssələyə dair məqaləyə münasib olmayan həddən artıq bir çox – necə deyim? – "təşviqat" vardır. Məncə,

ya siz özünüz dəyişməli olacaqsınız ya da bunu biz etməyə çalışarıq" (V.I.Lenin. Əsərləri, 5-ci nəşri, 48-ci cild, səh.226).

İndi isə bölgünün tələbi tam ifadə etməməsi haqqında. Qabaqcadan xatırladaq ki, burada jurnalist etikası tələbinin necə yüksək səviyyədə gözlənilməsi, yəqin ki, bütün dövrlərdə hamiya nümunə ola bilər. Ancaq Leninin hər kəlməsinə ehkam kimi yanaşıldığı vaxtlarda və elə indi də heç kim nəzərə almayıb ki, əgər ədəbi redaktor əlyazmanın taleyini yalnız bu prinsiplər əsasında həll etməyə çalışsa, ciddi səhvlərə yol verə bilər. Məsələ orasındadır ki, bu üç tələbə ən yüksək səviyyədə əməl edilmiş əlyazmanın da, haqlı olaraq, geri qaytarılması tamamilə mümkünür. Bu ixtisaslaşma prinsipinin tələbindən, qəzetiñ, jurnalın, nəşriyyatın... fəaliyyət istiqamətindən, onun qarşısına qoyulmuş məqsəd və vəzifələrdən irəli gəlir. Məsələn, sahibkarlığın inkişafına, özəlləşdirmə programının həyata keçirilməsinə aid məqaləni Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nəşrlərinə təqdim etmək düzgün olmaz. Bunun üçün müvafiq orqan seçilməlidir. Başqa sözlə, redaktor əlyazma barəsində fikir söyləyərkən onun əməkdaşı olduğu sahənin profiline uyğun olub-olmamasını da hökmən nəzərə almalıdır. Əlyazmanın qiymətləndirilməsi zamanı məlum üç şərtlə yanaşı, onun hara ünvanlanması da unutmaq olmaz.

İkincisi. Müəllifin dil və üslubunun, ona müdaxilənin "hüdudunu" düzgün qiymətləndirilməsi tələbi. Bu məsələnin özü də iş prosesində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həm də elmi ədəbiyyata bələdlik zərurəti yaradır. Redaktor bilməlidir ki, "Üslubiyyat dilin ifadəlilik vasitələrinin məqsədə uyğun surətdə istifadə edilmə qayda və qanunlarından, xüsusiyyət və əlamətlərindən, ifadə vasitələrinin sistem təşkil etməsi xüsusiyyətlərinə görə formallaşan müxtəlif üslubların əlamətdar cəhətlərdən bəhs edən bir elmdir" (17, s. 31) və bu elmi mükəmməl şəkildə mənimsemək redaktorun öz peşə borcunu yüksək səviyyədə yerinə yetirə bilməsi üçün ən zəruri vasitələrdən biridir. Onların qarşılıqlı əlaqəsini, oxşar və fərqli cəhətlərini də unutmaq olmaz.

Bu mənada yadda saxlamaq lazımdır ki, "Canlı danışq dili, ədəbi dil, bədii dil – hamısı ümumxalq dilinin şaxələri, məcrala-

rıdır. Canlı dil, elcə də ədəbi dil – mətbuat dili bədii dildən fərqlidir" (31, s.70, 71) və bu fərq ayrı-ayrı müəlliflərin qələm məhsullarında, müxtəlif səpkili yazılarında təzahür tapır.

Akademik Məmməd Arifin "Dil və üslub" adlı məqaləsində göstərildiyi kimi dil, hər şeydən əvvəl, ənənəyə tabedir. Bugünkü ədəbi dilimiz ümumi dil ənənələrimizin ən yaxşı cəhətlərini mənimsemək, klassiklərimizin dilinə tənqidü yanaşmaq yolu ilə tərəqqi taparaq inkişaf etmişdir. Həm də, adından da göründüyü kimi, "Dil məsələləri üslub məsələsi ilə bağlıdır. Çünkü burada dil bədii ədəbiyyatın bir sıra xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır – yazıçının üslubu, əsərin mövzusu, bədii quruluşu, surətlərin təsviri, qəhrəmanların xasiyyətləri, şəraitin təsviri və nəhayət, əsərin ideyası – bütün bunlar... dilin təyinatında mühüm rol oynayır..."

Yaxşı yazıçı çox zaman yaxşı üsluba malik olur. Yaxşı üslub nə deməkdir? "Uzunçuluqdan qaçıb, qısa və mənalı yazmaq, təsvirləri tam, düzgün və canlı, bədii mənzərələri və surətləri yaratmağı bacarmaq, fikri sadə və aydın ifadə etmək, insan xasiyyətlərini təsvir edərkən hər bir xasiyyətə uyğun dil tapmaq, jarnona, əyalətçiliyə yol vermədən ümməkazərbaycan ədəbi dili dairəsində hərəkət etmək, xülasə, elə yazmaq ki, oxumaq xoş və asan olsun" (4, s.254), mütaliyə marağı, həvəsi əsla azaltmasın.

Bələliklə, oxumağın "xoş və asan olması" tələbi xüsusən bədii və bədii publisistik əsərlərdə müəlliflərin özü kimi ədəbi redaktorların da qarşısında mühüm tələblər qoyur. Bu sahədə də klassik nümunələr ona çox fayda verə bilər. Əziz Mirəhmədov Cəlil Məmmədquluzadənin 6 cildlik əsərlərinin birinci cildinə yazmış olduğu "Dahi yazıçının ədəbi irsi" adlı məqaləsində yazıçının "Binəsiblər" və "Xeyir-dua" bədii-publisistik ocerklərinə yüksək qiymət verərək yazar: "...bu ocerklər az sözlə çox... fikir ifadə etməyin ən yaxşı nümunələrindən biri kimi Məmmədquluzadə üçün nə qədər sevindiридися, Azərbaycan bədii publisistikasının zənginləşməsi baxımdan da bir o qədər əhəmiyyətli, qiymətlidir" (29, s.17, 18).

Gətirilən nümunələrdən aydın görünür ki, müasir redaktorların əlyazmaların dil və üslub məsələləri ilə əlaqədar yüksək peşəkarlıq göstərməsi üçün kifayət qədər həm elmi-nəzəri və həm də əməli ədə-

biyyat vardır. Əlyazmaya müdaxilənin həddi-hüdudu da düzgün müəyyənləşdirilmişdir. Bu sahədə iki cəhətə xüsusi diqqət yetirmək lazımlıdır: həm əlyazma kifayət qədər kamilləşməli, həm də xüsusən obrazlı təfəkkürün məhsulu olan materiallarda yersiz, müəllifin üslubuna, yazı tərzinə uyğun gəlməyən müdaxilələrə yol verilməməlidir.

Üçüncüsü, dilimizin yad təsirlərdən qorunması tələbi. Müxtəlif dövrlərə aid tarixi şərait, yəni obyektiv və həm də subyektiv amillər üzündən bu qüsur zaman-zaman özünü bürüzə verib, müxtəlif bölmə və kitaba daxil edilmiş ayrı-ayrı məqalələrdə qeyd olunduğu kimi, təəssüf ki, yenə də aradan qaldırılmayıbdır.

Obyektiv amillər dedikdə, biz, ilk növbədə, doğma torpaqlarımızın zaman-zaman işğala, dilimizin təzyiqlərə məruz qalmاسını nəzərdə tuturuq. Ərəb, fars, rus işğalı zamanı mədəniyyətimiz, mənəviyyatımız da istila olunub. Lakin nisbətən azsaylı xalqın böyük daxili enerjisi, milli ruha, mənəviyyata qırılmaz bağlılığı, sonsuz sədaqəti sayəsində bu məsələlər ifrata varmayıb, nəticədə tarixin sərt sinaqları qarşısında doğma dilimizi hifz etmiş, qoruyub saxlaya bilmışik. Kim bilir, bəlkə hələ onu indikindən də yaxşı mühafizə edə bilərdik. Lakin təəssüf ki, xalqımızın müəyyən hissəsində yadtəsirliliyə meyil güclü olub və yenə də olmaqdadır.

Subyektiv amilin başqa bir əlaməti isə bilavasitə redaktorlarının özləri, onların bilik səviyyəsi, dünyagörüşü, peşəkarlığı, doğma dilə münasibəti ilə bağlıdır. Mənən kamil, daxilən zəngin, yüksək keyfiyyətlərin daşıyıcısı olmayan, öz doğma dilinə böyük ehtiram, sonsuz sevgi və təəssübkeşlik hissi ilə yanaşmayan redaktor əlyazmanı nəinki yad təsirlərdən lazıminca təmizləyə bilməz, hətta, onun qüsuru bir az da qabardıb, nöqsanlara "rəvac verməsi" ehtimalı da güclüdüf və kitabda buna aid əməli nümunələrə az müraciət olunmayıbdır. Halbuki ədəbi redaktənin ən başlıca prinsiplərindən biri də redaktorun, sözün ən yaxşı mənasında, özünə də tənqid münasibət bəsləməsi, müxtəlif səbəblər (diqqətsizlik, əlamətin ilkin mənada kifayət qədər dərk olunması və s.) üzündən baş verən müxtəlif qüsurların ciddi təhlili nəticəsində aşkara çıxarılması və aradan qaldırılması bacarığıdır.

CK

Müəlliflərlə yaradıcı münasibətdə ciddi ehtiyatlılıq, "yüz ölüçüb, bir biçmək" səriştəsi tələb olunur. Çünkü redaktor əlyazma üzərində, həcmən, vəziyyətdən asılı olaraq, bir gün, bir həftə, bir ay... işləyir. Xüsusən irihəcmli əsərlərə ömrünün illərini sərf etmiş, mövzunu, onunla bağlı sahələri lazıminca öyrənmiş, əlinə qələm almazdan əvvəl ciddi yaradıcılıq axtarışları aparmış alim, sənətkar, təbii ki, ürəyincə olmayan, obyektivliy əks etdirməyin tənqid mülahizələrlə razılaşmaz. Belə bir məqamda ona "daşdan keçən", etiraza, təzkibə ol yeri qoymayan sübutlar lazımdır. Bi-lavasitə məntiqi təfəkkürlə bağlı olduğu üçün hələlik ümumi şəkildə xatırlatlığımız bu məsələ üzərində mövzunun tələbi ilə əla-qədar olaraq ikinci bölmədə əhatəli şəkildə nəzər salmışıq.

Ancaq yeri gəlmışkən xatırladaq ki, ədəbi redaktənin əlamətlərini, məqsəd və vəzifələrini, əsas prinsiplərini müəyyənləşdirən başlıca xüsusiyyətlər bir-biri ilə qırılmaz vəhdətdə olduğundan həmin əlamət kitabın müxtəlif bölmələrində bu və ya digər dərəcədə özünü əks etdiribdir. Yəni bir əlaməti, tələbi yalnız bir bölmədə cəmləyib, sonrakı hissələrdə, heç olmasa, müqayisə namına ona qayıtmamaq, sadəcə olaraq, mümkün deyil. Çünkü onlar, el ifadəsi ilə demiş olsaq ətlə sümük kimi bir-birindən ayrılmazdır. Elə bu əlaqələri görməyin, göstərməyin, daim diqqət mərkəzində saxla-mağın, iş prosesində lazıminca nəzərə almağın özü də ədəbi redak-tənin başlıca tələblərinən, prinsipial məsələlərinən biridir.

Unutmaq olmaz ki, əlyazma üzərində redaktə variantı ancaq müəllif variantından üstün olduğu, müxtəlif xarakterli qüsurların lazıminca aradan qaldırıldığı vaxtlarda məqbul sayılır, redaktor hər zaman mətnə müəllisin gözü ilə baxmalı, onun məntiqini, qayəsini, mövzuya baxış nöqtəsini dərk etməli, yazıya mümkün qədər az müdaxilə edib, düzəlişlərə kəmiyyət yox, keyfiyyət baxımından yanaşmalıdır.

Oxucu, tamaşaçı, dİNləyici ilə müəllif arasında vasitəçi missi-yasını yerinə yetirən ədəbi redaktor əlyazmanın, ilk növbədə, hansı auditoriya üçün nəzərdə tutulduğunu öyrənməli və həmin sahəyə aid oxucu təbəqəsinin maraq və mənəvi tələbatını nəzərə almalıdır. Bu kimi hallar həm müəllif və həm də redaktor tərə-

VC

findən lazıminca nəzərə alınmayanda kitabı onun "istehlakçısı" – oxucu arasında bir boşluq yaranacağı artıq ehtimal yox, labüd nəticə kimi qiymətləndirilə bilər.

Bələ bir xoşagəlməz vəziyyətin yaranmaması təkcə kitabı hazırlanmanın yox, onun həm də "ikinci müəllisinin" – redaktorun səriştə və peşəkarlığından, zəruri tələblərə kompleks halında yanışb, ona yüksək səviyyədə əməletmə bacarığından, incə zövq və dünyagörüşündən çox asılıdır. Lakin bəzi hallarda ayrı-ayrı nəşriyyatların çap məhsullarında buna lazıminca qiymət verilmir. Vaxt, imkan olanda şəxsi maraq üzündən və ədəbi redaktə baxımından elə kitab üzərində, onun ayrı-ayrı və bəzən bütün (!) səhifələrində təshih etmək, "mürəkkəbdə cimizdirmək" lazım gəlir.

Bu, hələ işin bir tərəfidir. Məsələ orasındadır ki, ədəbi redaktə baxımından hamımızı müəyyən qədər razi salan ayrı-ayrı kitablarda da redaktora, onun əməyinə qiymət baxımından bizi qane etməyən cəhətlər olur. Belə ki, redaktorun adı son səhifədə ən xırda şriftlə, texniki redaktorla, korrektorla... birlikdə göstərilir. Biz onların da fəaliyyətinə hörmətlə yanaşıraq. Ancaq unutmaq olmaz ki, ədəbi redaktə sənətkar ... zəhməti ilə yanaşı qiymətləndirilə bilən və qiymətləndirilməsi lazım gələn yaradıcı əməkdir. Buna baxmayaraq, bəzi kitablarda nəşriyyat heç redaktorun adını göstərməyi də lazım bilmir. Məsələn, Ələkbər Salahzadənin "Vaxt vadisi" şeirlər kitabında ("Nərgiz" nəşriyyatı, Bakı, 2007) rəssamın, üz qabığındaki rəsm əsərinin müəllisinin, texniki redaktorun, dizaynerin, kompyuterdə mətn yiğicisinin adı göstərildiyi halda, redaktor yaddan çıxarılibdir.

Heç bu da hamısı deyil. Bəzi çap məhsullarında ədəbi redaktor əməyindən imtina olunmasının səbəbləri, "nəzəriyyəsi" də şərh edilir, bu məsələ ilə əlaqədar bütünlükə müəllifin məsuliyyət daşıdığı bildirilir.

Deməli, qüsurların səbəbi məlum, ədəbi redaktə işinə diqqətin artırılması isə vacibdən də vacibdir.

B. g.

İKİNCİ BÖLMƏ

ƏDƏBİ REDAKTƏ VƏ MƏNTİQİ TƏFƏKKÜR

Hər dəfə özümüzə bu qədər yaxın olan peşə barədə düşündükdə ixtiyarsız olaraq "universallıq" ifadəsini xatırlayıırıq. Redaktorluqda müxtəlif sahələr üzrə bir çox əlamətlərin bir şəxs də, müəyyən qədər ehtiva olunmasını, məsələnin həllinə, lazımlı gəldikdə, müxtəlif tərəflərdən və yüksək peşəkarlıqla yanaşılmasını tələb edir.

Bu mənada redaktorun, ilk növbədə, haradasa, həkimə bənzəri var. Həkim müalicədən əvəl diaqnozu müəyyənləşdiriyi kimi, ədəbi işçi də düzəlişlərdən əvvəl bu məsələni zəruri edən səbəbləri aydınlaşdırır. Əməliyyatın düzgün aparılması yollarını müəyyənləşdirir. Redaktor da mahir psixoloq kimi müxtəlif xarakterli, fərqli düşüncəli insanların keçirdiyi ovqatı duymalı, onun daxili aləminə nüfuz etməyi bacarmalıdır. Redaktor əməyini polis işçisinin fəaliyyəti ilə müqayisə etmək də mümkündür. Polis əməkdaşı hər hansı bəd əməldə, cinayətdə təqsirləndirilən şəxsi heç də əl havasına, harada gəldi axtarır. Əksinə, düzgün qərara gəlməkdən ötrü bir anlığa xoyalən özünü onun yerinə qoyur: belə hallarda hara gedər, hansı məkanda, kimlərin yanında gizlənməyə üstünlük verərdi? Redaktor da əsərin qəhrəmanlarının hərəkətinə, əxlaqına, davranışına diqqətlə, fərdi qaydada yanaşmalı, fəaliyyətin, qərarın onun xarakterinə uyğunluğuna ciddi fikir verməli, əkslik, təzad olduqda bunu ya müəllifin razılığı ilə özü düzəltməli, ya da düzəldilməsini ondan tələb etməlidir.

Ədəbi redaktor, öz fəaliyyəti baxımından, vəkili də yada sahib. Ancaq bu məsələnin çox fərqli və hətta, tamamilə zidd – tə-

zadlı tərəfi də var. Belə ki, vəkil təqsirləndirilən şəxsin hüququnu başqalarından müdafiə edirə, ədəbi redaktor hələ əlyazma şəklində olan materialın dinləyiciyə, tamaşaçıya, oxucuya daha gözəl, "yaraşıqlı qiyafədə" görünmək istəyini hər hansı kənar şəxsən deyil, müəyyən səbəblər üzündən qüsurlara yol verən və bəzən səhvində israr edən müəllifin özündən qorumuş olur.

Ədəbi redaktorun sərhəddə ayıq-sayıq dayanan əsgərlə də oxşarlığı var. Onların biri müqəddəs torpaqlarımızın, digəri isə doğma dilimizin keşiyini çəkir, cavabdeh olduğu sahəni yad hücumlardan, yabançı təsirlərdən qoruyur, bu işi həyatının müqəddəs mənası sayır.

Əlyazma üzərində ədəbi iş əkinçi əməyini də xatırladır. Zəhmət ətri əllərinə, alına hopmuş əkinçi toxumluq dəni diqqətlə arıtlayır, məhsul səpiləcək sahələri ziyanoluq olardan səylə təmizləyir. Əlbəttə, bütün dillərə bizim böyük hörmətimiz var və onu müstəqim mənada yuxarıdakı şəkildə səciyyələndirə bilmərik. Lakin taxıl zəmisində yonca, qanqal, sarmaşıq, hətta, mərcinin özü nə qədər uyğunsuzluq yaradırsa, hər bir doğma dildə də yad ifadələr bir o qədər yersiz görünür. Deməli, bu mənada redaktorun səriştəli, zəhmətkeş əkinçidən də öyrənəcəyi, əlyazma üzərində təshihə tətbiq edə biləcəyi çox şeylər var.

Öz xalqının ağır güzəranının, məşəqqətli həyatının tərcümənini olan, "Rusiyada yaşamaq kimə xoşdur?" kimi məşhur əsərin müəllifi, "Sovremennik" jurnalının naşiri və redaktoru N.A.Nekrasovun L.N.Tolstoja dərin məzmunlu məktubu var. Xatırlayırsınız mı onu? Sənətkarlıq və bilavasitə mövzumuzla bağlı bir parçaya müraciət edək: "Mən eşidəndə ki, təsvir etməyə söz tapmırıam, açığı, çox təccübənlənirəm. Söz həmişə var, sadəcə olaraq, bizim ağlımız tənbəldir... Dili buğda kimi xəlbirdən keçirmək lazımdır ki, toz və qabıqlarını külək aparsın, saf dənələri isə xəlbirdə qalsın. Bu cür buğdadan olan çörək, əlbəttə ki, insanı sağlam edər" (46, s. 381).

 Bu mənada ədəbi redaktor şair, yazıçı... timsalındadır. Onun üçün də yaradıcılıq səməsi geniş, söz imkanları nəhayətsizdir. O da "dili buğda kimi xəlbirdən keçirməklə" insanı mənən sağlam zəngin

mənəviyyatlı, kamil edə bilən mənəvi qida, "çörək" hazırlayır. Daha doğrusu, müəllifin hazırladığını bir qədər də cılalayıb kamilləşdirir.

~~✓~~ Ədəbi təqnid və ədəbi redaktə kimi söz birləşmələri yalnız zahiri əlamətlərinə görə yox, həm də məqsəd, məna və mahiyyət baxımından da bir-birinə yaxındır. Onların hər ikisi janrından, sahəsində asılı olmayaraq nailiyyət və qüsurları araşdırır, diqqətə çatdırır. Ancaq ədəbi təqnid bunu əsər hasilə gəldikdən sonra, həm də geniş auditoriya miqyasında, ədəbi redaktor isə özlüyündə həll edir, nöqsanların vaxtında aradan qaldırılması, islahi üçün lazımi yollar arayıb-axtarır.

Həmçinin bu da bir həqiqətdir ki, dünyagörüşünün zənginliyi, müşahidə və mütaliə qabiliyyəti, yüksək peşəkarlığı, fəaliyyətin ümumi nəticəsi üçün az rol oynamır.

~~✓~~ Əlbəttə, bir sıra başqa sahələrlə də oxşarlıq tapmaq olar. Zənnimizcə, ədəbi redaktə işi, bütün fərqli tələblərinə baxmayaraq, tərcüməciliyə daha yaxındır. Onların hər ikisində işə dərindən bələdlik, mətləbdən kənara çıxmamaq, müəllifin üslubunu mümkün qədər qorumaq, onun yaradıcılıq imkanını nəzərə almaq, bacardıqca nə artırmaq, nə də aşağı salmaq və s. tələb olunur.

Mövzunun tələbi ilə bağlı olaraq biz burada onlardan biri barədə əhatəli söhbət açmayı məqsədə uyğun hesab edirik. Bizi redaktə prosesində redaktorun sərbəst mühakiməsi, uğurlu düşüncə tərzi, onların əlyazmanın kamilləşməsinə təsiri, effektliyi, həmin keyfiyyətlərin olmadığı təqdirdə yol verilmiş qüsurlar, təkzib ediləsi fikirlər maraqlandırır.

Həmin məsələləri aydınlaşdırmaq üçün ilk növbədə, şübhəsiz ki, məntiqə, onun qanunlarına, sağlam və səmərəli mühakimə tərzində bu qanunların roluna, yiğcam şəkildə də olsa, müraciət etmək lazımlı gəlir.

Təfəkkür prosesini özünə predmet seçmiş məntiq mühakimənin düzgün forma və qanunlarından bəhs edən elmdir.

"İdrak prosesində düzgün təfəkkürün forma və qanunlarına, məntiqi üsul və qaydalarına riayət etmək obyektiv gerçəkliliyi dərk etməyin zəruri şərtidir. Təfəkkürün mahiyyətini üzə çıxarmaq, onun forma və qanunlarının fikir prosesində rolunu izlə-

mək, hər şeydən əvvəl, obyektiv gerçəkliliyin beynimizdə inikası ilə bağlıdır..." (14, s. 8) və bu prosesin mahiyyətinin dərki təfəkkürün xüsusiyyətlərini, onun elmi biliklərin inkişafında rolunu və məntiq qanunlarının öyrənilməsi və əməli əməyə tətbiq olunması üçün çox vacibdir.

Bu baxımdan mövzumuzla əlaqədar bizi həmin qanunlar, onlardan irəli gələn tələb və vəzifələr maraqlandırır. Onlar çox yiğcam şəkildə aşağıdakılardan ibarətdir:

Birinci. Eyniyyət qanunu. Bu qanunun tələbinə görə konkret mühakimə prosesində fikirdə eyniliyin gözlənilməsi zəruridir. Buna əməl olunması həmişə düzgün nəticələrə gətirib çıxarır, tələbin pozulması isə yanlışlığa, təhriflərə səbəb olur. Elə buna görə də o, eyniyyət qanunu adlanır, yəni məzmun, mahiyyət adda da öz ifadəsini tapıb, mühakimə prosesində söylənilən fikrin, həmçinin qələmə alınmış yazının dəyişdirilməməsini, dəfələrlə təkrar olunsa da, eyniliyinin, ilkinliyinin saxlanması zəruri sayır.

Ikinci. Ziddiyət qanunu. Onun tələbinə görə konkret cism, hadisə, proses, insan, cəmiyyət, xalq... haqqında eyni vaxtda, eyni mənada və münasibətdə söylənilən və bir-birinə tamamilə zidd olan iki fikrin ikisi də həqiqi ola bilməz. Belə fikirlərdən biri həqiqi, digəri isə yalan olmalıdır. Çünkü onlar mühakimə prosesində bir-birini açıq-aşkar təkzib etmiş olur.

Üçüncüsü. Üçüncüün istisna qanunu. Bu qanun eyni cism, hadisə... haqqında eyni mənə və münasibətdə söylənilən iki zidd fikrin ikisinin də yalan ola bilməməsindən bəhs edir. Bu fikirlərdən biri hökmən doğru, digəri isə yalan olmalıdır və zənnimizcə, qanunun haqqında ümumi təsəvvürün yaradılması barədə yuxarıdakı yiğcam fikir də bəs edər.

Dördüncüsü. Kafi əsas qanunu. Bu qanunla təfəkkürün, fikrin, iradın və ya təsdiqin sübutluluğu zəruri əlamət sayılır. Göstərilir ki, tamamlanmış bir fikrin yalnız kafi əsası olduğu halda, onu həqiqi hesab etmək mümkündür. Yəni, hər bir sübut olunmuş fikrin kafi əsası vardır və ya hökmən olmalıdır. Fikirlərin sübutluluğu və əsaslılığı olmadan hər bir nəzəriyyənin yaranması və inkişafından, ümu-

miyyətlə, danışmaq olmaz. Təsadüfi deyil, kafi əsas qanununun adı latinca kafi doğruluqların müəyyən edilməsi mənasını verir.

Məlumat üçün xatırladaq ki, yuxarıdakı üç qanunun kəşfi Aristotelə məxsusdur. Sonuncunun – kafi əsas qanununun müəllifi isə ingilis filosofu Leyblnidir.

Göründüyü kimi, qanunlar sərbəst və səmərəli düşüncə, obyekтив, əhatəli mühakimə prosesi ilə bilavasitə bağlıdır.

Sahəsindən, janrından asılı olmayaraq, müxtəlif ədəbiyyat nümunələri digər zəruri vasitələrlə yanaşı, həm də bu keyfiyyətlərin vəhdətindən, mühakimə üsulunun səmərəliliyindən yaranır və redaktor da əlyazmaları qiymətləndirmək, üzərində işləmək üçün onları yaradıcı şəkildə yada salmalıdır, istifadə etməli olur. Bu mənada onun təfəkkürün qanunlarını dərindən mənimseməsi və həmin sahəyə aid biliklərin səmərəli şəkildə əməli işə tətbiqi redaktorun ən zəruri keyfiyyətlərindəndir və məntiqi təfəkkürünün sərrastlığı, mühakiməsinin səlisliyi onun yüksək peşəkarlığının, öz işinin mahir bilicisi olmasından xəbər verir.

Bu xüsusiyyət sənədlili ədəbiyyat sahəsinə daha çox aiddir və onun spesifik əlaməti, başlıca nişanəsi kimi təzahür edir. Əgər G.V.Plexanovun məşhur və bir qədər də mübahisəli görünən, bununla belə, həqiqətə də zidd olmayan sözləri ilə demiş olsaq, "Yazıçı obrazlarla düşünür, publisist isə fikirlərini məntiqi dəlillərlə sübut edir." Ancaq belə bir "məntiqi dəlil" elmi fikrə, bədii əsərə də yad deyil. Ən əsası odur ki, məntiqi əsaslandırma onların hər birində sahənin, janrin, müəllif üslubunun xüsusiyyətinə uyğun şəkildə təzahür edir. Odur ki, redaktor bunları hökmən nəzərə almalıdır.

Yaxud başqa bir mənbəyə müraciət edək.

Dahi rus tənqidçisi V.Q.Belinski "Tənqid haqqında nitq" adlı məqaləsində göstərir ki, "Yaxşı səslənmir", "Xoşuma gəlmir" kimi ifadələr yemək, içki, at və ov itlərindən söhbət gedərkən əhəmiyyət kəsb edə bilər. Tarixi hadisələrdən, elmdən, incəsənətdən bəhs olunanda isə yalnız şəxsi rəyə arxalanmaq azdır, hökmən burada elmi dəllilər, məntiqi və təkzib olunmaz sübutlar əsas götürülməlidir.

Mühakimə prosesində də ardıcılıq, qırılmaz əlaqə, six rabitə var. Elmi ədəbiyyatlarda o, iki yerə bölünür və hər birinin xüsusiyyəti, özünəməxsus cəhətləri göstərilir. Məsələn, qeyd olunur ki, "Deduktiv mühakimə – ümumidən xüsusiyə doğru, ümumi mülahizədən fərqli nəticəyədəkdir. Mühakimənin deduktiv üsulunda əvvəlcə ümumi nəzəri müddəalar, daha sonra isə təsdiqləyən nümunələr verilir. Müəllifə asan... bu üsul kütləvi oxucuya əlçatmaz ola bilər.

İnduktiv mühakimə xüsusidən ümumiyyə, ayrı-ayrı faktlardan ümumiyyədəkdir. İnduktiv üsul fərdilikdən ümumiyyə, konkret nümunələrdən nəticəyə və ümumiləşdirmələrə doğrudur. Bu, ...deduktiv üsuldan fərqli olaraq müəllif üçün çətinlik törətsə də, əsasən materialın müstəqil yaradıcı izlənilməsini nəzərdə tutur və nəzəriyyənin mürəkkəb məsələlərinin də oxucular tərəfindən qavranılmasını asanlaşdırır" (44, s.85). Başqa sözlə desək, o, uzun yolu qısa etmiş, məqsədi, mənəni kamilləşdirmiş olur.

Ədəbi redaktənin nəzəriyyəsi və təcrübəsinin tanınmış tədqiqatçısı Tofiq Rüstəmovun haqlı olaraq göstərdiyi kimi, redaktor əlyazma üzərində işləyərkən oradakı məna səhvərini aradan qaldırmaqdə "sağlam düşüncə, həyat və peşə təcrübəsi müəyyən dərəcədə köməyə gələ bilər. Lakin bir çox hallarda əlyazmanın məntiqi cəhətdən tam düzgünlüğünün təmin olunması üçün bunnar kifayət etmir. Odur ki, ədəbi redaktor əsas məntiq qanunlarına dərindən bələd olmalı, çapa hazırladığı materialların təhlili-nə və qiymətləndirilməsinə həmin qanunların tələbləri əsasında yanaşmalı, məntiq sahəsində qazandığı biliyi əməli işdə düzgün tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Məntiqin eyniyyət, ziddiyyət, üçüncüüsü istisna və kafı əsas qanunlarını mənimsemək ədəbi redaktor üçün xüsusişə zəruridir, çünkü mətbuat səhifələrində təsadüf edilən məntiq səhvərinin böyük əksəriyyəti bu dörd mühüm qanunun pozulması nəticəsində baş verir (36, s.42).

Sonra o, diqqəti mətnin məntiqi cəhətdən qiymətləndirilməsi zamanı redaktordan tələb olunan keyfiyyətlərə yönəldir. B.İ.Svintsovun "Redaktənin məntiqi əsasları" kitabında redaktorun bu sahədə iki başlıca vəzifəsinin göstərildiyini qeyd edir. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

"Birinci vəzifə, mətnindəki məfhumlar və ya mühakimələr əsasında hər bir məntiqi əlaqəni dərk etmək, yadda saxlamaq, bu əlaqəni fikrən qeydə almaq, aşkara çıxarmaqdan ibarətdir.

İkinci vəzifə aşkara çıxarılmış, qeydə alınmış məntiqi əlaqələrin düzgünlüyünü yoxlamaqdan ibarətdir" (36, s.42).

Bizcə, burada mənə və məzmununa, mahiyyətinə görə birləşdirilməsi yox, ayrıca göstərilməsi vacib sayılan üçüncü bir mərhələ də var: aşkara çıxarılmış məntiqi səhvərin aradan qaldırılması – təshihi.

Lakin bu kiçik qeydimizə baxmayaraq, haqqında bəhs olunan kitab öz dərinliyi, mükəmməlliyi ilə seçilən, tədris prosesinə gərəkli bir dərs vəsaitidir. Elə təkcə mövzunun özünün konkret bir sahəyə – redaktənin məntiqi əsaslarına həsr olunması onun dəyərini daha da artırır, ciddi bir məsələyə daha böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşmaq zərurətindən xəbər verir.

Müəllif göstərir ki, məntiqin qanunlarına lazımi şəkildə əməl olunması təfəkkür üçün vacib sayilan dəqiqliyi, ardıcılığı, inandırıcılığı təmin edir. Həm də unutmaq olmaz ki, "Məntiq elmini müəyyən mənada universal elmə çevirən bu xassə düzgün təfəkkür qanunlarının ümumi xarakteri ilə izah olunur. Müəyyən fikirlər hansı konkret bilik sahəsinə aid olursa-olsun, həmin fikirlər arasında məntiqi asılılıq həmişə müəyyən qanunlara tabedir. Bu cəhətdən məntiq qrammatikanı xatırladır: qrammatika da hər hansı dil vasitələri ilə ifadə olunan fikirlərin konkret məzmununa laqeyddir. Adamların qarşılıqlı anlaşmasına imkan yaranan, düzgün qurulmuş, savadlı nitq üçün məlum qaydalara əməl edilməsi vacib olduğu kimi, düzgün, demək olar ki, savadlı təfəkkür üçün də məntiq qanunlarına əməl edilməsi zəruridir" (36, s.41).

Aydınlaşdıığı kimi, burada söhbət həm də şifahi mətqlə fikrin yazılı ifadəsinin qarşılıqlı əlaqəsindən, xeyli dərəcədə bir-birinə bağlılığından, "asılılığından" gedir. Bu məqamda yenə də "Yaxşı yazıçıının... yaxşı üsluba malik olması" yada düşür. Eyni zamanda, müqayisəni bir qədər də genişləndirib fikirləşirsən ki, canlı danışq zamanı – şifahi nitqdə məntiqin qayda-qanunlarını gözləyən, fikirlər arasındaki rəbitəni, ardıcılığı, onların bir-birini təkzib yox, tamamlamasını əsas sayan insanın yazı prosesində də işi çətin deyil.

Həmin tələbləri gözləməyənlər isə öz yazılarında redaktorların əməyini artırımuş, onu çətinlik qarşısında qoymuş olurlar. Həm də burada məqam və məkanla, şəraitlə əlaqədar təəssürat və nəticə də müxtəlifdir. Belə ki, iki nəfərin mükələməsi zamanı onlardan birinin fikir ardıcılığını gözləməyib, necə deyərlər, "gah nala, gah mixə vurması" yalnız o birinin diqqətini cəlb edib, təcəssüf və təəccübünə səbəb olur. Müəlliflə yanaşı redaktorun da diqqətindən yayanın, ek-randan, efirdən səslenib minlərə, milyonlara ünvanlanan verilişlər, qəzət və jurnal səhifələrində, kitablarda işiq üzü görən ziddiyyətli, təzadlı fikirlər isə, sözün mənfi mənasında, daha geniş əks-səda yaradır, məzəmmətin, ictimai qınağın obyektinə çevrilir, savadsızlığın, səriştəsizliyin əlaməti kimi istehzaya, ironiyaya gətirib çıxarır.

Ümumiyyətlə, tərkib bütün sahələrdə müxtəlifdir və "Beş barmağın beşinin də bir ola bilməməsi" həqiqətini özündə əks etdirir. Lakin bunun obyektiv olduğu kimi subyektiv səbəbləri də var. Həmin fikri redaktorlara, onların konkret sahədəki fəaliyyətinə də şamil etmək mümkündür. Bəziləri bu peşənin sırlarınə yalnız əməli fəaliyyətə başladıqdan sonra – kütləvi informasiya vasitələrinə, nəşriyyatlara ... işə gəldikdən sonra tədricən bələd olur. Bu "tədricilik" uzun çəkib, çoxlu səhvlər üzərində də qurula bilir. Bəzilərində isə məsuliyyətli sahənin sırlarınə hələ erkən çağlarından – özünə peşə seçməmişdən, gələcəkdə hansı sahədə işləyəcəyini müəyyənləşdirməmişdən qabaq tanışlıq yaranır. Beləliklə o, ya bilavasitə marağın təsirindən, ya da sövq-təbii hissili özünün və ətrafindakıların nitqinə, yazısına, fikir və mühaki-mələrinin ardıcılığına, sübutluluğuna ciddi diqqət yetirir, qüsurları düzəltməyə, səhvləri aradan qaldırmağa çalışır.

Əlbəttə, belələrinin də əməli fəaliyyətə tam hazırlıqla başladığını demək olmaz. Redaktorluq yaradıcılıq, həm də çox ciddi, məsuliyyətli, yaradıcılıq sahəsidir. Yaradıcılığın isə əvvəli, axırı olmur. Məhəmməd peyğəmbərin (s) sözləri ilə demiş olsaq, elm öyrənmək beşikdən ta qəbr evinə qədər mütəmadi şəkildə davam edir, get-gedə daha da cilalanıb təkmilləşir.

Həmin o təkmilləşmə prosesinə kömək edə biləcək bir amili də yada salaq.

Keçmiş onilliklərdə – sovet dövründə bəzi məsələlər kimi qabaqcıl təcrübənin öyrənilib yayılmasına, təbliğinə ciddi diqqət yetirilir və bunun işə böyük köməyi dəyirdi. Bu məsələni yada salmaq, tətbiq etmək, yaxşı ilə pisi müəyyənləşdirmək, təəssüf ki, indi yada düşmür. Dediklərimizi redaktorlar, hətta, onların işinin konkret sahələri üzrə həyata keçirmək, bu məqsədlə vaxtaşırı yoxlanış və müsabiqələr, seminar və treninglər aparmaq yalnız işin xeyrinə ola bilər. Dövlətə məxsus təşkilatlarla özəl qurumların birgə fəaliyyət göstərdiyi, dövrün, zamanın tələbinə uyğun olaraq ikincilərin sayının get-gedə artdığı, necə deyərlər, iş əmsalının gücləndiyi bir şəraitdə də bu məsələləri birgə həyata keçirmək mümkündür və heç də az əhəmiyyətli deyil.

Bunun üçün Mətbuat Şurası, Azteleradio Şurası, "Yeni nəsil" Jurnalistlər Birliyi, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi, "RUH" ... kimi çoxsaylı, hətta, onlarla təşkilat var. Qüvvə, imkan, qurum olduğu halda, lazımı tədbirlər ardıcılıqla – müntəzəm və səmərəli şəkildə həyata keçirilmir. Elə bunun özü də təəssüf hissi doğuran mənətiqsiz bir vəziyyətin, şəraitin əlaməti, təzahürü deyilmi? Nəticədə ekran və efirdə, qəzet və jurnallarda, nəşriyyatların çap məhsullarında bir-birini təkzib edən fikirlər, rabitəsiz mühabimələr baş alıb gedir, mücərrədlik, dolaşıqlıq, düşüncələrin, da-ha doğrusu, onun ifadəsi olan sözlərin, kəlmələrin sap kimi dolaşıq düşməsi get-gedə adı hal alır. Hətta, bəzən, qəribə, çox qəribə bir təzad yaranır: fikirləri, mühakimələri, söz və ifadələri tamamilə yerli-yerində olan, dilimizin zənginliyini, gözəlliyyini parlaqlığı ilə açıb göstərən çıxışlara qulaq asanda, belə materialları mütaliə edəndə heyrətlənirsən, sevinirsən, həyəcanlanırsan. Halbuki dolaşıq yazılar, qarmaqarışıq materiallar yox, bu kimi ədəbi, publisistik... materiallar bizim üçün adı hal almalı, onları dini-ləmək, onlara qulaq asmaq, onları mütaliə etmək hər birimizin həyat normamıza çevrilməlidir.

Bu, arzu, həm də ola bilsin ki, yaxın gələcəyin arzusudur. Bugünkü mənzərə isə bizə ayrı, daha doğrusu, acınacaqlı söz deyib – hər birimizi belə xoşagelməz vəziyyətlə tanış edir. Ancaq burasını da xatırladaq ki, o, redaktorların qələmindən çıxmış mate-

rialların qüsurlarına küll halında yanaşıldıqda daha aydın görünür. Biz isə burada mövzu ilə bağlı yalnız məntiq və məna səhv-lərindən bəhs edirik.

Ekran və efirdən eşitdiyimiz, mətbuatdan, kitablardan oxuduğumuz cümlələrə diqqət yetirək. Doğrudur, bəzən onların mənbəyi göstərilmir. Bunun da səbəbi var. Əvvəla, hamısı yadımızda qalmayıb. Digər tərəfdən, burada məqsəd heç də ayrı-ayrı orqanı ədalət divanına çəkmək yox, ümumi mənzərəni eks etdirməkdir. Məsələyə başqa tərəfdən də yanaşmaq olar: televiziya kanalının, mətbuat orqanının... birindən gətirilən nümunə, müəyyən mənada, elə o birilərində də bu və ya başqa dərəcədə təkrarlanır. Deməli, səhvlər bir-birinə "qovuşur", bir-birini tamamlayır və belə tamamlama heç də ürəkaçan olmayan bir təcəssürat yaradır. Faktları yada salmazdan əvvəl ümumi şəkildə qeyd edək ki, məntiqsizlik və məna səhvlərinə hər sahədə təsadüf olunur: televiziya-da, radioda, mətbuatda, kitablarda. Halbuki ifadələrin məna və mahiyyəti arasındaki fərqi bilmək üçün heç də dərin bilik, məntiq elminin "cövhərinə" aludəlik tələb olunmur: adı düşüncə tərzi də buna bəs edər, daha doğrusu, bəs etməlidir.

Məsələn, televiziya kanallarının birində eyni vaxtda, eyni aparıcı tərəfindən eyni azərbaycanlı əsgərin həm ermənilərə əsir düşməsi, həm də onun əsir götürülməsi söylənilir. Halbuki onların arasında çox ciddi məna fərqi var. İnsan yaralı vəziyyətdə, huşunu itirdikdə, qüvvə baxımından bərabər olmayan döyüsdə, bir sözə, vəziyyətin tamamilə onun xeyrinə olmadığı bir şəraitdə iradəsinə zidd olaraq əsir götürülür. Əsir düşmək isə, müəyyən vəziyyətdə və ayrı-ayrı səbəblərlə əlaqədar könülli qəbul olunmuş qərarın təzahürüdür və qarşı tərəfin razılığı ilə birgə həyata keçirilmiş vəziyyəti eks etdirir. Belə ki, biri "düşür" o biri "götürülür". Birinciçi, əslində xəyanət kimi qiymətləndirilə bilər və əsl xəyanətdir.

Televiziya aparıcısının, redaktorun məna və mahiyyətcə bu qədər uzaq olan vəziyyətin fərqini bilməməsi, onların arasında bərabərlik işarəsi qoyması təəssüf və təəccüb doğurur.

Burada məsələnin siyasi tərəfini də unutmaq olmaz: biz öz savadsızlığımız, səriştəsizliyimiz üzündən vətən övladının guya

əsir düşməsi barəsində düşmən dəyirmanına su tökmüş, onun böhtan və iftiralardan ibarət təbliğatına rəvac vermiş oluruq.

Məntiq və məna səhvlerinə adi veriliş və materiallarda yox, bəzən, ciddi nəşrlərdə də rast gəlirik. Onlara da nəzər salaq.

"...Məqsəd, mümkün qədər ərəb zülmünə qarşı mübarizədə Azərbaycan xalqının ruhunu azaltmaq (?), tarixi həqiqətləri pərdələmək, başlıcası isə Babəki xalq zəminindən ayırib onun milli mənsubiyyəti üzərinə kölgə salmaq olmuşdur..."; "Beləliklə, tarix təsdiq edir ki, ərəb müstəmləkəçiliyi ilə bərabər "gəlmə" dil – din dili, rəsmi dövlət dili olan ərəb dili nəinki Azərbaycan-türk dilini sıxışdırır. (?), əksinə, özü assimilyasiya olunurdu..." (s. 306, 308).

Hər iki sitat "Adiloğlu" nəşriyyatının 2002-ci ildə oxuculara təqdim etdiyi "Alim-vətəndaş Elməddin Əlibəyզadə-80" adlı kitabdan gətirilir. Onun elmi redaktorları filologiya elmləri doktorları Gülxani Pənah Vaqifqızı (Şükürova) və Hüseyn İsrafilovdur. Əsərin əhəmiyyətinə, məqalələrin sanbal və dərinliyinə heç bir iradımız yoxdur. Ancaq böyük vətəndaş alim, görkəmli müttəxəssis barəsində hazırlanmış və yəqin ki, dəfələrlə oxunub yoxlanılmış kitabıń ayrı-ayrı cümlələrində məntiqsizlik hallarına yol verilib. Birinci cümlədən belə anlaşılır ki, "mümkün qədər" ifadəsi ərəb zülmünə qarşı mübarizənin vəziyyətinə, gücünə, qüvvəsinə aiddir. Halbuki müəllifin məqsədi tamamilə başqadır və bu nu aşağıdakı düzəlişdə göstərəcəyik, həm də yerinə düşmədiyi, mənəni dəqiq ifadə etmədiyi üçün "azaltmaq" ifadəsini də "zəiflətməklə" evəz etmək lazımlı galəcək.

İkinci cümlədəki "sıxışdırır", "hökmü" sözləti cümlənin sonu ilə – məzmunla uyğun gəlmir, əks məna yaradır. Bunu elə ondan sonraki cümlədən də aydın görmək olar. Müəllif yazır: "Söz yox ki, bu, ilk növbədə, Azərbaycan torpağında çox uzaq keçmişlərdən kök salıb inkişaf edən türk dili, onun qüdrəti, keçmiş təsir və nüfuz dairəsi ilə əlaqədardır..." (s.306).

Beləliklə, cümlələr səriştəli redaktədən sonra məna səhvindən xilas edilib aşağıdakı şəkildə verilməli idi:

Məqsəd ərəb zülmünə qarşı mübarizədə Azərbaycan xalqını rolunu mümkün qədər zəiflətmək, tarixi həqiqətləri pərdələmək,

başlıcası isə Babəki xəlqi zəmindən ayırib onun milli mənsubiyyəti üzərinə kölgə salmaq olmuşdur;

Beləliklə, tarix təsdiq edir ki, ərəb müstəmləkəciliyi ilə bərabər "gəlmə" dil – din dili, rəsmi dövlət dili olan ərəb dili nəinki Azərbaycan-türk dilini sixışdırıb bilmir, əksinə, özü assimilyasiya olunurdu.

Orasını da xatırladaq ki, bu kimi qüsurlara mətbuatda daha tez-tez təsadüf edirik. Məsələn "... Bununla belə biz səhvlərimizdən nəinki lazımı nəticə çıxarıraq (?), hətta, onu get-gedə daha da dərinləşdiririk ("Kredo" qəzeti, 18 avqust 2007).

Digər nümunə. "O, təpədən-dirnağa qədər yazı adamıdı. Hələ gənc yaşlarında yeniliyə olan meyli zaman keçdikcə nəninki səngiyir, əksinə, artır ("525-ci qəzet", 15 dekabr 2007).

Nümunənin şərhi. Göründüyü kimi, burada da fikirlər bir-birni təsdiqləmir, əksinə təkzib edir. Məntiqi mühäkimənin tələbinə uyğun olaraq, birinci nümunədə çıxararıq-çixarmarıq, ikinci nümunədə səngiyir səngimir şəklində yazılmalı idi.

Bütün bunlardan əlavə, məlum məsələdir ki, mətbuat üslubunu canlı danışq dili ilə eyniləşdirmək olmaz. Deməli, ifadə yazı adamı yox, yazı adamıdır şəklində işlədilməli idi.

Yaxud başqa bir nümunə: "... Tikinti firmalarının arxasında elə şəxslər durur ki, onlar tikintisinə nəinki Dövlət Əmək Müfəttişliyinin əməkdaşlarını buraxırlar, heç quş da uçurmurlar (?) ("Hesabat") jurnalı, 2007, № 34, s.24).

Burada "tikinti" sözü iki dəfə işlədilib, "quş uçurmaq" ifadəsi yerində deyil, "buraxırlar" isə bütübün yanlışdır – məntiqi baxımdan "buraxmırlar" olmalıdır.

Söz mənanın güzgüsü, onun ifadə vasitəsidir. Diqqətlə seçiləli, "siğallanmalı", yüz ölçüb, bir biçidkdən sonra uyar kəlmələrin yanında işlədilməlidir. Əks təqdirdə, fikrin təhrif olunacağı, mənaya, məzmuna xələl gələcəyi, məntiqsizlik hallarına yol veriləcəyi şübhə doğurmur. Bunu elə aşağıdakı cümlədən də aydın görmək olar: "*Yazıcılar İttifaqına çağırılmağıma səbəb bir zamanlar adının çəkilməsi qadağan olunmuş xalqımızın böyük oğlu Əlibəy Hüseynzadə haqqında yazdığını bir şeir olmuşdu*" ("Azərbaycan" jurnalı, 2002, № 2, s.87).

Bu gün biz ayrı-ayrı müsbət cəhətləri ilə yanaşı, həyatımızda faciəvi rol oynamış keçmiş quruluşu – Sovetlər İttifaqını çox məsələlərdə lənətləyə bilər və bu işdə tamamilə haqlı olarıq. Çünkü bədnam əməlləri, zülmü, istibdadı, mürtəce xüsusiyyəti həddindən ziyanətən çox olub. Lakin bu çoxluğun üzərinə olmayanı – əslində yalanı da əlavə etmək-lə müdrik atalarımızın "Gözəlağa çox gözəl idi, vurdu çıçık çıxardı" fikrini yada salmış oluruq. Sovet hökuməti türkdilli qrupa daxil olmağımızdan nə qədər vahimələnsə də, heç zaman xalqımızın adının çəkilməsini bizə qadağan etməyib. Axtarsan, heç müəllifin də məqsədi bu deyil. Əslində o, tamamilə başqa fikir irəli sürüb və həmin "başqa fikri" göstərmək üçün iki vasitə var. Təəssüf ki, redaktor ciddi məna səhvini görməyib və deməli, düzəltmək qaygısına da qalmayıb.

Hansıdır onlar? Hiss olunur ki, "qadağan olunmuş" söz bir-ləşməsi heç də xalqımıza yox, onun böyük oğlu Əlibəy Hüseyn-zadəyə aid olmalıdır.

Kamil redaktördə onlar öz ifadəsini belə tapmalıdır:

Birinci nümunə.

*Yazıcılar İttifaqına çağırılmağima səbəb xalqımızın bir zaman-
lar adının çəkilməsi qadağan olunmuş böyük oğlu Əlibəy Hüseyn-
zadə haqqında yazdığını bir şeir olmuşdu.*

İkinci nümunə.

Mənə səhvi aradan qaldırılsa da, bu nümunədə üslubi baxımdan, hər halda, kiçik bir qüsür da var: belə ki, "xalqımızın"la "böyük oğlu Əlibəy Hüseynzadə" kimi "qohum" – yaxınlığı, yanaşı işlədilməsi tələb olunan söz və söz birləşmələri ayrı düşüb. Əgər mətnin redaktoru olsaydıq, elə buna görə də başqa bir variant üzərində dayanar, onu daha məqbul sayardıq. Məsələn:

*Yazıcılar İttifaqına çağırılmağima səbəb bir zaman adının çə-
kilməsi qadağan edilmiş, xalqımızın böyük oğlu Əlibəy Hüseynza-
də haqqında yazdığını şeir olmuşdu.*

Durğu işaretlərinin funksiyası, fikrin qayənin lazımı şəkildə çatdırılması sahəsindəki rolu barədə yeri gəldikcə əməli materiallar əsasında yenə söhbət açacaqıq. Burada isə, sadəcə olaraq, xatırladaq ki, bircə vergül (,) cümləni iki hissəyə bölüb onları, bir növ, həmcins üzvlərə çevirmiş, mənə səhvinin tamamilə aradan

qaldırılmasına, eyni zamanda redaktörün başlıca prinsiplerindən birinin tələbinə – müəllif mətninə mümkün qədər az müdaxilə olunmasına imkan vermişdir.

Yeni nümunələrə nəzər salaq.

Birinci nümunə. Əməliyyat qrupunun üzvləri maneəsiz binanı tərk etməyə başlayıb.

İkinci nümunə. Mən təsadüsən boy-a-başa çatdığını Mehri rayonunun internet saytlarına baxdim.

Üçüncü nümunə. Respublikamızın prezidenti adından ölkəmizdə səfərdə olan türkiyəli qonaqlara ziyafət verilib.

Dördüncü nümunə. Türkiyə vətəndaşları vizasız ölkəyə buraxılmır.

Beşinci nümunə. Ermənistanın Dağlıq Qarabağ respublikasının təhlükəsizliyinə süni canfaşanlığı hamiya bəlliidir.

Altıncı nümunə. Misirdən uçan təyyarə dənizə düşərək qəzaya uğrayb.

Yedinci nümunə. Hər zaman sənətkarlara, müğənnilərə həsəd aparmışam.

Cümələrin bütünlükdə düzgün variantını yazmağa ehtiyac görməsək də, müxtəlif auditoriyalarda səviyyə baxımından tərkibin müxtəlifliyini, bəzi tələbələrin dərsi, fikri nisbətən gec qavramasını nəzərə alıb, izaha da qismən ehtiyac duyuruq.

Birinci nümunədə göstərildiyi kimi, bina maneəli, maneəsiz olmur, oranı bu və ya digər şəkildə tərk edirlər. İkinci nümunədə hadisənin təsvirçisi Mehri rayonunda təsadüsən boy-a-başa çatmayıb, onun internet saytına təsadüsən baxıb. Üçüncü nümunədə “Respublikamızın prezidenti adından” söz birləşməsi səfərə yox, verilən ziyaflə aid olduğundan “qonaqlara” sözündən sonra gətirilməlidir.

Dördüncü nümunədə “vizasız” ifadəsi ölkəyə şamil edilib, halbuki mənsubiyyəti Türkiyə vətəndaşlarınınadır. Deməli, “ölkədən” əvvəl yox, sonra yazılmalıdır.

Beşinci nümunədəki “Ermənistanın” sözünün “Dağlıq Qarabağ respublikasının” söz birləşməsinin əvvəlində gəlməsi doğma məkanımıza mənsubiyyət əlaməti verir, mənə başa düşülənə qədər hamını vahiməyə salır, əsəb gərginliyinə, sarsıntıya səbəb olur.

Altıncı nümunədə göstərildiyi kimi, təyyarə heç də dənizə düşərək qəzaya uğramayıb, əksinə, qəzaya uğrayaraq dənizə düşüb.

Yedinci nümunədə publisistik obraz paxılığın ifrat dərəcəsi olan “həsəd” ifadəsinə işlətməklə özünü xoşagelməz, qüsurlu xüsusiyyətin daşıyıcısı, keçmiş ifadə ilə demiş olsaq, “mənfi qəhrəman” kimi təqdim etmiş olub. Redaktor isə onun adından heç şübhəsiz ki, “qibə” yaza bilərdi. Görünür, redaktor özü də bu iki söz arasındaki ciddi məna fərqini bilməyib.

Başqa faktları da yada salaq.

Birinci nümunə. Artıq kitablar pulsuz məktəblərə paylanılıb.

İkinci nümunə. Seçkilərin nəticələrini zorla seçdiyi namizədin xeyrinə dəyişmək hamı üçün yolverilməzdirdir.

Üçüncü nümunə. “Leyli və Məcnun” Üzeyir Hacıbəyov dühəsi olan Şərqiñ ilk operasıdır.

Dördüncü nümunə. Bunlar Xızı rayonunun ən qədim məskunlaşmış kəndlərindəndir.

Beşinci nüminə. Qroznıda keçirilən artıq əməliyyatlar başa çatıb.

Altıncı nümunə. Siz oyununuzu bankrotsuz, ancaq hədiyyə ilə tərk edirsiniz.

Yedinci nümunə. Bu uğur xalqın yox, başqa bir mafioz qrupun uğuru olacaq.

Burada da qüsurlar aynada olduğu kimi əks olunub. İzahına ehtiyac varmı? Hər halda, qısa şərh verək.

Birinci nümunədə iddia edildiyi kimi məktəblər canlı insan kimi pullu və ya pulsuz olmur. Söhbət kitablarının məktəblərə pulsuz – qiyməti ödənilmədən paylanılmasından gedir. İkinci nümunədə həm ifadə səhvi var, həm də proseslərin yeri qarışq sahlinib. Sual olunur: əgər kimsə kimi zorla seçib, bundan sonra da onun xeyrinə saxtakarlığa daha niyə yenidən yol verməlidir? Halbuki təcrübəli redaktor çox sadə bir düzəlişlə – “seçdiyi” kəlməsini “seçmək istədiyi” söz birləşməsi ilə əvəz etməklə fikri cəlalanmış, sərrast şəkildə ifadə etmiş olardı.

Üçüncü nümunədə ifadələr yerində işlənilmədiyindən məna səhviniə yol verilib. Bu şəkildə redaktə olunmalı idi: Üzeyir Ha-

cibəyov dühasının məhsulu olan “Leyli və Məcnun” Şərqiñ ilk operasıdır. Dördüncü nümunədə sırf insana aid xüsusiyyət kəndə şamil edilib. “Məskunlaşmış” ifadəsi yersiz olduğu üçün həm üslub və həm də mənə baxımından etiraz doğurur. Məlum məsələdir ki, məskunlaşma olmadan kəndin mövcudluğu mümkün deyil. Beşinci nümunədə “artıq” ifadəsi yerində olmadığından əməliyyatlara aid edilir, halbuki, o, müddət, vaxt mənasındadır:.... artıq başa çatıb.

Altıncı nümunədə “ancaq” ifadəsi məntiqə, mənaya görə təmamilə yersizdir. O, “həm də” ifadəsi ilə əvəz olunmalı idi.

Yedinci nümunədə uğur ifadəsi iki dəfə işlədilib. Başqa bir sözləri artıqdır, həm də xalqı da mafioz qrupuna aid etməklə ciddi mənə səhvini gətirib çıxarıb. Cümə sadə şəkildə belə yazılımlı idi: Bu, xalqın yox, mafioz qrupun uğuru olacaq.

Göstərildiyi kimi, televiziya və radio verilişlərində səsləndirilmiş materiallardakı məntiq və mənə səhvlerinin əhatə dairəsi, miqyası daha geniş olur. Odur ki, xüsusən belə hallarda hər sözü, kəlməni yerinə, uyarlılığına görə işlətmək, yüz ölçüb, bir biçmək lazımlı gəlir. Ancaq təəssüf ki, həmişə belə olur. Bunu elə ayrı-ayrı informasiyalara aid misallardan da görmək olur. Onların bəzilərinə nəzər salaq.

Birinci nümunə. 2007-ci il dekabrin axırlarında son kənd təsərrüfatı məhsullarının yarmarkası uğurla davam edir.

İkinci nümunə. Bu məqsədlə başqa sənədlərə gərək yoxdur.

Nümunələrin şərhi. Birinci nümunədə son ifadəsi yerinə düşmədiyinə görə – səhvən kənd təsərrüfatı məhsullarına aid edilib. Halbuki o, yarmarka ilə, onun ilin axırlarında konkret sahəyə aid olması ilə bağlıdır.

İkinci nümunədə respublika Prezidentinin ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar müvafiq sərəncamının şərhinə aiddir. Burada söhbət həmin məqsədlə çoxlu təşkilatlara müraciət olunmasının, xeyli sayda arayışlar toplanılmasının qarşısının alınmasından, icra müddətinin üç gün ərzində başa çatdırılmasından gedir. Doğrudur, “Space” kanalının şərhində ümumən ziddiyyət gözə dəymir. Lakin qiymətli sənədin şərhinə aid məntiq, mətləb, mənə

da yoxdur. Daha doğrusu, yad ifadələrin, uyuşmayan sözlərin yanaşı işlədilməsi şərhin özünü də gözdən salmış olur. Elə buradaca, istər-istəməz məşhur atalar sözünü xatırlamalı olursan, “atın dörd ayağı ola-ola o da axsayır”. Yəni bütün sahələrdə bu və ya digər dərəcədə səhv etmək, yanlışlıqlara yol vermək sərf insani xüsusiyyətdir. Lakin onun da həddi-hüdudu, əndazəsi olmalıdır. Məgər orta məktəbin, hətta, aşağı sinif şagirdlərinin də müəyyən anlayışı olduğu məsələləri, yanlış ifadəni mətnin redaktoru, onu səsləndirən aparıcı bilmir? Əgər həmin informasiyanın mavi ekran dan tez-tez səsləndiyini də nəzərə alsaq, mühüm bir sahənin şərhnə aid qüsurlar daha aydın hiss olunur. Halbuki, ifadənin çoxvariantlı şəklindən ən münasibinə əsaslanıb mətləbi, sadəcə olaraq, “sənədlər gərək deyil”, yaxud “sənədlərə ehtiyac duyulmur”, “sənədlərə lüzum yoxdur” şəklində işlətmək olardı.

Bu kimi qüsurlar mətbu materiallarda da, təəssüf ki, tez-tez nəzərə çarpar. Məsələn, bir sərlövhəyə nəzər salaq: Patarkatsşvili seçkiləri satın alır (“Gün” səhər qəzeti, 19 dekabr 2007).

Əvvəla, nəzərə almaq lazımdır ki, seçki canlı varlıq deyil, həyata keçirilən ictimai-siyasi kampaniyadır. Onu həyata keçirən, ona stimul, istiqamət verən issə təşkilatçılar, müəyyən dairələr və seçicilərin özləridir. Deməli, səhbət heç də seçkilərin yox, seçicilərin satın ələ alınmasından gedir. Bu fikri sübut etmək üçün uzunuzadı şərhə, məntiqi mühakiməyə ehtiyac duyulmur. Elə sərlövhəaltı yazı da dediklərimizin əyani və təkzib olunmaz sübutu kimi səslənə bilər. Hər şəxsə 400 dollar, pulsuz işıq, qaz və su.

Bir sıra məsələlərlə yanaşı, oxucunu həm də məntiqi mühaki-mələr əsasında düşünməyə alışdırma留意的 olan kütləvi informasiya vasitələrinin tez-tez məntiqsizlik hallarına yol verməsi, paradoxal vəziyyət yaradıb ciddi narazılığa səbəb olur.

Belə bir “əyintiyə” və həm də jurnalist etikası tələblərinin kobudcasına pozulmasına aid bir qəzetin eyni nömrəsində olan iki faktı nəzər salaq.

Birinci nümunə. Dünən 20.20 radələrində Pavel Borodini daşıyan “Aeroflot” şirkətinə məxsus təyyarə Moskvanın Şeremetyevo hava limanında yerə enib. Hava limanında Rusyanın...

İkinci nümunə. ... Azərbaycan adlı məmləkətdə hüquqşunas tayfası arasında ustalıqla maskalanmış, özəl hüquq firmalarından birinə rəhbərlik edən, üzə çıxmaga kişiliyi çatmayan ən üzüyula tula kimdir? ("Günay" qəzet, 14 aprel 2001).

Nümunələrin şərhi. Məlum məsələdir ki, təyyarələrin xidmət sahələrinin əlaməti, "istiqaməti" mənasında "yük daşıyan", "sərnişin daşıyan" kimi söz birləşmələri var. Ancaq ilkin ifadənin cəm halında deyil, yalnız bir adama aid edilməsi onu, az qala, adamlıqdan çıxarıır, yük kimi səciyyələndirir. Həmçinin ardıcıl gələn iki cümlədə ehtiyacı olmadan hava limanı söz birləşməsinin təkrar işlənilməsi də qüsurdur. Bu, müəllifin və redaktorun söz ehtiyatının kasadlığından xəbər verir.

İkinci cümlədə isə, qəzet etik normaları unudaraq, öz oxucularına tamamilə hörmətsizlik edib, ancaq bu, hələ məsələnin hamisi deyil. Qəzet çoxcaylı oxuculara ünvanlandığından ona ciddi, sərt tənqid üçün şərait, meydan da genişdir. Məgər kəskin ifadələr tapmaq bu qədər çətindir? Digər tərəfdən, qanun keşikçilərinin nümayəndələrinin – bütünlükə hüquqşunaslarının nədən ötrü tamamilə təhqirəmiz şəkildə tayfa adlandırılması da anlaşılmaz qalır və ciddi etiraza səbəb olur. Kiçik bir mətnədə qüsurlar bununla bitmir. Doğma torpağımıza hörmət əlaməti olaraq, onun adı çəkiləndə az qala papağını başından çıxaran qədirbilən oxucuya, əslində heç "Azərbaycan adlı məmləkətdə" söz birləşməsi də xoş gəlmir. Bunun əvəzinə məgər "doğma torpağımızda", "ölkəmizdə", "vətənimizdə" kimi qəlb oxşayan ifadələrdən birini işlətmək olmazdım?..

İndi də qəzet əməkdaşının öz həmkarına – hərbi jurnalistə verdiyi suala və digər mətnədə din xadimi barəsindəki cümləyə diqqət yetirək:

Hər dəfə ön xəttə gedib uzaqdan da olsa düşmən tapdağı altın-da inildəyən torpaqlarımızı görəndə ürəyinizdən nələr keçir?

Redaktor bilməsə də, qüsür oxucunun nəzərindən yayınmr. O, hiss edir ki, sözlərin yerində olmaması adı üslubi kəsir deyil, bu, mənanın təhrif olunmasına, məntiqi tələbin gözlənilməməsinə gətirib çıxarıır. Çünkü inildəməyi biz obrazlı ifadə kimi, rəmzi

mənada başa düşürük. Axı, bu “uzaq” ifadəsi heç də iniltiyə yox, məsafəyə aiddir. Doğrudur, jurnalistlər onu adı məsafə baxımından çox da uzaqdan yox, yaxından seyr edir. Ancaq arada yağı düşmən, sərhəd dirəkləri, tank, top, topxana, bir sözlə, keçilməz maneə var. Odur ki, sual belə verilməli idi: “... düşmən tapdağı altında inildəyən torpaqlarımızı uzaqdan da olsa...”

Din xadimi barəsindəki bir cümlədə isə müəllif iddia edir ki, guya “Əbübəkr” məscidinin imamı Qamət özünün vəhhabi olması barəsində deyilənləri şayıə adlandırıb.

Fikrin məntiqi baxımdan yanlışlığını aydın təsəvvür etmək üçün iki cəhətə diqqət yetirmək lazımdır: vəhhabiliyin mahiyyətinə və şayıə sözünün mənasına.

Əvvəla, vəhhabilik İslam dini ilə heç bir əlaqəsi olmayan, zorakılığa əsaslanan, ictimai rəydə müsbət qarşılanmayan, mənfi emosiya oyadan bir təriqətdir. Elə buna görə də həmin sahənin əsiri olan adı adamlar da çox zaman bunu bəyan etmir, hansı məzhəbə qulluq etdiyini cidd-cəhdə gizlətməyə çalışır. Məscidin imamı isə, yəqin ki, bu məsələyə daha çox diqqət yetirir, özünün həmin təriqətlə heç bir əlaqəsi olmadığını var qüvvəsi ilə sübuta çalışır.

Ancaq buna cəhd edirmi, “şayıə” sözünü işlətməklə (yəqin ki, bunu jurnalist onun yerinə öz adından deyir) istədiyinə nə dərəcədə nail olur? Bu məqsədlə “şayıə” ifadəsinin özünü təhlil etmək, məna və mahiyyətini açmaq lazım gəlir.

✓ Gündəlik həyatımızda, məişətimizdə bizim, əslində, həqiqət olan və elə lap əvvəldən həqiqət kimi qəbul etdiyimiz işlər var. Lakin elə əhvalatlar da var ki, sözü-söhbəti ancaq dildə-ağızda dolaşır, hələlik nə həqiqiliyi və nə də yalan olması barəsində inkareilməz dəlil və sübutları yoxdur. Yəni ilkin variantda şayıə halındadır. Doğrudur, vaxt keçdikcə onun daha çox gerçek olmadığı, nə məqsədləsə, kimin tərəfindənsə uydurulduğu, yayıldığı müəyyənləşir. ✓

Lakin əvvəlcə şayıə halında dildə-ağızda dolaşanların sonradan həqiqət olması, mövcudluğu da müəyyənləşir. Hər halda, az da olsa, belə faktlar da var və bunu hər birimiz kimi, yəqin ki,

Qamət də bilməmiş deyil. Onda sual olunur: belə olan halda mənim vəhhabi olmağım barəsində deyilənlər şayiədir, yəni ola bilsin ki, yalandır sözlərini deyərdim? Təbii ki, qətiyyən belə deməz, ittihamı qətiyyətlə özündən uzaqlaşdırmağa çalışar, bunun üçün münasib kəlmə, söz, ifadə axtarmış olardı. Yəqin ki, “düz deyil”, “böhtandır”, “yalandır”, hətta, “ağ yalandır” sözləri ilə də ürəyi soyumaz, qınağı bütünlükə rədd edən, ilk baxışdan şəkk-şübhəyə yer qoymayan “iftiradır” ifadəsini işlətmış olardı.

Deməli, jurnalistenin leksikonunun zəifliyi, ifadəsindəki məna səhvi onun qəhrəmanına, din xadiminə yersiz şəkildə şamil edilə bil və inandırıcı təsir bağışlamayıb.

Diqqətdən yayınmış məna səhvi bəzən ərazi, məkanla bağlı şəkildə də ortaya çıxır. “Mavi ekran”da deyilmiş belə bir cümləyə nəzər salaq:

Azərbaycan Televiziyanın verilişləri ölkənin paytaxtı Moskvada, həmçinin Rusyanın digər bölgələrində də yayımlanacaq.

Burada yersiz işlədilmiş “digər” ifadəsi məntiqsizliyə səbəb olmuş, paytaxtla bölgələri “eyniləşdirmişdir”.

Həmin sahənin mütəxəssisi olmasaqla, bəzən tərcümə ədəbiyyatında da məntiq və məna səhvlerinə rast gəlirik. Rus ədəbiyyatına aid kitabların birində diqqətimizi çəkən cümləyə nəzər salaq:

— Denis, ya sən Öl, ya da bundan sonra bir şey yazma ...

Rus sərkərdəsi Potyomkinin əsərinin tamaşası böyük səs-küyə səbəb olmuş Fonvizinə dediyi sözlərdir. Qorxub ki, sonradan yazdıqları zəif alınıb müəllifin əvvəlki şöhrətinə xələl gətirər.

Ancaq məsələ heç də bunda deyil, göz önünde olan, redaktorun fikir vermədiyi, verə bilmədiyi məna səhvindədir. Bu, “ya” ifadəsinin yerində olmaması ilə əlaqədardır. Cümlənin ikinci hissəsi ilə tanışlığa qədər – ilkin mənada belə çıxır ki, “ya da başqa-sı ölsün”. Halbuki sözün “...sən ya Öl...” şəklində işlədilməsi məntiqi cəhətdən düzgün və sərrast idi.

Çap olunmuş, ekranda, efirdə səslənmiş materiallardakı məntiq və məna səhvlerinin əhatə dairəsinin, miqyasının daha geniş, ziyanının böyük olmasını yazmışaq. Lakin əlyazma halında olan

materiallarda da qüsurlar, hər halda, gözdən yoxnmır, mahiyyətinə, təhrifin xüsusiyyətinə görə etirazla qarşılanır.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün bəzi materiallara müraciət edək.

Birinci nümunə.

*Qəfil şimşək, ildirimlər çaxanda,
Mənim kimi dağlar məzлum baxanda,
Təklik məni yandıranda, yaxanda
Səni düşünürəm, səni, əzizim.*

Doğrudur, burada üslub səhvi də var: bir bəndlik şeirdə “mən” ifadəsinin iki dəfə işlədilməsi, əlbəttə ki, qüsurdur. Həmçinin nöqsanın aradan qaldırılmasının yolu da çox sadədir: “Təklik məni”ni “Təklik qəlb”i şeklinde salmaqla redaktor işə, kiçik də olsa, öz töhfəsini verə bilərdi. Lakin əsas məsələ buradakı məntiq, məna səhvindədir. “Mənim kimi dağlar” söz birləşməsindən belə bir nəticə hasilə gəlir ki, guya müəllif özünü dağlarla yox, hətta, dağları özü ilə müqayisə etmək istəyib. Halbuki, səhbət insanla məkan arasındaki ovqat oxşarlığından, eyniliyindən, pərişanlıqdan gedir. Deməli, ikinci misranın əvvəli “Mənim kimi dağlar” yox, “Dağlar mənim kimi” şəklində işlədilməli idi.

İkinci nümunə.

Ali məktəblərin birinin müvafiq qurumunun qarşısındaki bildirişə, məlumat xarakterli yazıya diqqət yetirək: “*Tələbələrin nəzərinə! Arayış almaq istəyənlər saat 14-dən sonra dekanlığa müraciət edə bilərlər*”.

Məntiqi vurgu təbii ki, dekanlıq ifadəsinin üzərindədir. Əslində, onu xüsusi şəkildə nəzərə çarpdırmağa ehtiyac yoxdur. Çünkü bu sahəyə az-çox bələd olan hər kəs yaxşı bilir ki, tələbənin təhsili, hansı kursda, bölmədə oxuması barədə arayışı heç də ayri-ayrı kafedralalar yox, ancaq dekanlıq verir. Burada işin həcmi çox, vaxt mənasında vəziyyət gərgindir. Deməli, səhbət tələbənin kimə, hara müraciətindən yox, vaxt müəyyənliyindən gedir. Odur ki, elan bu şəkildə yazılımlı idi: “*Arayış almaq istəyənlər dekanlığa saat 14-dən sonra müraciət edə bilərlər*”. Hətta xəbərdarlığın qətiliyi, dəyişilməyəcəyi mənasında dekanlıqdan sonra “yalnız”, “ancaq” sözlərindən birini də işlətmək olardı.

Bu qəbildən başqa bir elana da diqqət yetirək: "... *Universiteti Yeni il bayramı və Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü münasibətilə bayram şənliyi keçirir. Bayram şənliyi 27 dekabr 2007-ci il tarixində saat 13.00-da və "Niaqara" restoranında (Səməd Vurğun küçəsi) keçiriləcək.*

Şənlikdə iştirak etmək istəyənlər Tələbə Gənclər Təşkilatına (İsmayılova Səyyarə, Paşayeva Şərqiyyəyə) müraciət edə bilərlər".

Bu parça üslub səhvlerinin mənaya, mahiyyətə necə xələl gətirməsinin əyani sübutudur. Biz hələ qrammatik səhvi, tarixi, ad və soyadlarının yazılışındakı qüsürü, durğu işarəsinin (,) olmamasını bir tərəfə qoyuruq. Kiçik bir mətnindəki söz təkrarları mənanın üstünü bir növ bulud təki örtmüş, onu gözdən salmış olur. Mətni təxminən aşağıdakı şəkildə yazıqla səhvleri aradan qaldırmaq mümkün idi.

"... *Universiteti 2007-ci il dekabr ayının 27-də saat 13.00-da Yeni il və Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü münasibətilə "Niaqara" restoranında (Səməd Vurğun küçəsi) bayram şənliyi keçirir.*

Tədbirdə iştirak etmək istəyənlər Tələbə Gənclər Təşkilatına (Səyyarə İsmayılovaya, Şərqiyyə Paşayevaya) müraciət edə bilərlər".

Müxtəlif sahələrə aid istənilən qədər belə, hətta, daha kobud misallar gətirmək olar. Bəzən onları heç axtarıb aramaq da lazımlı - elə özləri-özlərini nişan verir və burada iki əlamət qabarıq görünür. Əvvəla, bir daha məlum olur ki, üslubi səhvler, mənasız söz yığımı, həddən ziyadə "eybəcərləşdirmə" yalnız bir sahə ilə tükənib qalmır, mənəni, mahiyyəti də sönükləşdirir. İkinci tərəfdən, bilavasitə elə məntiq və məna xətalarının çoxluğu bu sahənin ən kütləvi, qüsurlu, geniş yayılmış sahələrindən biri olduğunu iddia etməyə əsas verir.

Həm də bütün bunlar ancaq nəticədir. Səbəb isə bir çox ədəbi işçi-redaktorlarda məntiqi təfəkkürün zəifliyi, bəzən isə yerlidibli olmaması ilə bağlıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ

ƏLYAZMALARIN MÖVZU VƏ MƏZMUN, SÜJET VƏ KOMPOZİSİYA BAXIMINDAN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Hər iki məsələyə münasibətdə, xüsusən birincidə indiki vaxtla keçmiş dövr arasında əsaslı fərqlər mövcuddur. Sovet sisteminin bərqərar olduğu bütün dövrlərdə istehsalat, müxtəlif təsərrüfat sahələri kimi şur və düşüncə də dövrün tələbinə uyğun ictimai idealın təbliğinə, təntənəsinə yönəlmüşdi. Belə bir şəraitdə fərdin şəxsi istək və arzusu, duygu və düşüncələri ya tamamilə unudulur, ya da büsbütün arxa plana keçirdi. O zaman yalnız bir gündə iki günün işini görənlər, bir beşillikdə iki beşilliyyət tapşırıqlarını yerinə yetirənlər cəmiyyət üçün nümunəvi sayılır, hamiya soraq, nişan verilirdi.

İndi isə tamamilə başqa şərait, özgə mənzərədir. Müstəqillik, mətbuat, söz azadlığı, siyasi plüralizm dövründə hər kəs nəinki istədiyi kimi fikirləşmək, eyni zamanda, düşüncələrini arzusuna uyğun şəkildə ifadə etmək hüququna malikdir. Keçmişdə bəzilərinin iki sıfəti vardı: cəmiyyətdə, ailədə, dost-tanış arasında. Bu əlamətlər, həmçinin ciddi məhdudiyyətlər redaktorun da fəaliyyətindən kənardı qalmırıldı. İndi rəhbər işçilərin, şəxsiyyətlərin tənqidü, müxtəlif mövzuların işıqlandırılması üzərindən qadağalar götürülmüşdür. Kütłəvi informasiya vasitələrinin say artımı, xüsusən bəzilərinin gündəlik fəaliyyət göstərməsi, geniş həcmliliyi, dəyirman üyütməyə daim dən “istədiyi” kimi, bollu material

tələb edir. Həm də yalnız publisistikada deyil, bədii, elmi-kütləvi, hətta, elmi yaradıcılıqda da bəzən əsas mövzulardan yayınmaq, ikinci, bəlkə də daha sonra gələn mətləblər üzərində dayanmaq meyli artmışdır.

Bələ bir şəraitdə redaktordan əlyazmanı qiymətləndirərkən onun məzmun və forma dəyərinə diqqət və tələbkarlıqla, həm də elmi əsaslarla yanaşmaq tələb edilir. Deməli, bu sahədə də təcrübə, yüksək zövq, peşəkarlıq lazımlı gəlir. Əks təqdirdə redaktorun yalnız intiusiya – fəhm əsasında səmərəli fəaliyyət göstərəcəyi və bu işin həmişə səmərəli, uzunömürlü, davamlı olacağı şübhə doğurur.

Məsələn, yazıçı əməyini qiymətləndirərkən o, hökmən həyat həqiqəti ilə bədii həqiqət arasında həddi – “sərhədi” bilməli, onun “yazıçı xəyalı, düşüncələri və həyəcanları ilə bağlılığını”, obrazlı düşüncənin məhsulu olmasını unutmamalı, bu kimi amilləri düqqətlə nəzərə almalıdır. Buradan alınan nəticə isə ondan ibarətdir ki, “Bədii əsərin məzmunu müxtəlif həyat materiallarının ahəngdar əlaqədə, obrazlı şəkildə inikası”dır və bələ bir yaradıcılıq prosesində hasılə gələn “məzmun konkret ideya daşıyır, oxucunu yeni qənaətə gətirib, ona fikir aşılıyor. Buna görə də məzmun istilahı ilə yanaşı, ideya-məzmun sözü də işlənilir....

Mövzu məzmuna nisbətən geniş anlayışdır. Çünkü həyatın müəyyən bir sahəsi ilə maraqlanan yazıçı orada... bir neçə əsər üçün də zəngin material toplaya bilər” (31, s. 56, 57). Həmçinin, orası da şəksiz bir həqiqətdir ki, bütün sahələrdə, xüsusən bədii əsərlərdə “məzmun yalnız formaya düşdükdə təzahür edir. Buna görə də əsərin ideyası məzmun və mövzu ilə bağlı olduğu kimi, forma ilə də vəhdət təşkil edir.

Məzmunla forma ona görə vəhdət halında götürülür ki, onlar ayrılıqda mövcud ola bilməzlər. Məzmun özüne uyğun forma doğurur, forma isə məzmunun təzahürü kimi diqqəti cəlb edir.

Təzə forma dedikdə isə şübhəsiz ki, hər cür yenilik nəzərdə tutulmur. Elə yeni forma özünə hüquq qazanır və yaşayır ki, o, mütərəqqi məzmunun özündən doğsun. Digər tərəfdən, formanın məzmundan asılılığı heç də formanın passivliyi”nə (31 s.62)

dəlalət etmir. Deməli, yaradıcılıq prosesində onlar qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlayır, müəllif fikrinin, qayosinin daha qüvvətli alınmasına, təsirliliyinə imkan yaradır.

Doğrudur, yuxarıdakı fikirlər bilavasitə bədii yaradıcılıq barəsində söylənilib, lakin redaktor, təbii ki, spesifik xüsusiyyətləri nəzərə almaqla onu xeyli dərəcədə bir sıra digər sahələrə, məsələn, elmi-kütləvi, bədii publisistik ədəbiyyata da şamil edib, əlyazmaları həmin meyar əsasında qiymətləndirə bilər. *B.y.*

Ümumiyyətlə, mövzu seçimi, prioritet məsələlərin ön plana çəkilməsi baxımından bu gün kütləvi informasiya vasitələrində bir hərc-mərclik hökm sürür. Əyləndirmək məsələsi maarifləndirmək tələbini artıq çoxdan üstələyib. Həm də necə əyləndirmək? Bu gün elə zövqləri tərbiyə edə-edə, keçmişdə deyildiyi kimi, zəhmətkeşlərin asudə vaxtının səmərəli təşkili barədə düşünmək çox vacibdir. Halbuki, aşağı, hətta, ibtidai düşüncəyə malik insanların ardınca gedib bazar iqtisadiyyatının doğurduğu tələblərin əsiri olmaq meyli çox güclənib. Belə halda mentalitetimizə məxsus mənəvi dəyərlərin günəş altında buz kimi ərimək təhlükəsi (iraq olsun!) realşa bilər.

Bəs, haqsız olaraq unudulan və yersiz şəkildə ön plana çəkilən mövzular hansılardır? Maraqlıdır ki, həm qüsurların özünü və həm də onun ciddi, sərt şəkildə tənqidini kütləvi informasiya vasitələrinin, o cümlədən mətbuatın özündən tapmaq mümkündür. Bunun üçün mövzunun siqlətindən asılı olaraq bir yazıya nisbətən əhatəli şəkildə nəzər salaq.

“Ulduz” xəstəliyindən nə vaxt azad olacaq?” adlı məqalədə (“Bu bizik” qəzeti, 29 noyabr 2007) göstərilir ki, müharibə məngənəsində sixilan ölkənin bəzi televiziya kanalları şou “dəstələrinin işgalinə” məruz qalıb. Şəhidlər, qazilər, milli qəhrəmanlar çal-çağır bazarında görünməz olub. Məhz, bu səbəbdən “Şoubiznes” dəstəsi hər həftə ekranlarda görünüb bəsit dünyagörüşlərini, bədən əzalarını, sevişmələrini və boşanmalarını... qarderoblarını və yeni aldıqları alt paltarlarını nümayiş etdirirlər.

Həm də “Bütün bunlar o qədər mütəmadi, planlı və əlahiddə tətbiq olunur ki... təzə dil açan körpədən tutmuş bir ayağı gorda

olanlara qədər hamı “ulduz” olmaq üçün “ulduz” yarışmalarına can atır... Gözdən uzaq düşənlər isə bu torpaq uğrunda canindan, qanından, sağlamlıqlarından keçənlərdir. Bəs, hanı bizim şəhidlərimiz?.. Yarıçılpaq qızların... sırgalı... arvad səsli “sou-biznes” gədələrinin gic-gic söhbətlərindən bir dəqiqə, təkcə bir dəqiqə ayırib, bir şəhid barəsində söz açıb, onun, heç olmasa, fotosəklini ekrana çıxarmaq olmazmı? Operatorun hədsiz həvəslə görüntüyüə gətirdiyi müğənni qadının bədəninin harasınasa həsr olunmuş zamandan bir dəqiqə, cəmi bir dəqiqə ayırib Qaratelin, Salatının... hünərindən bir ötəri xatırlatma, anmaq məqamı yaratmaq olmazmı? Bir-birini söyən, at yalına oxşayan saçlarının arasından qulaqlarındakı sırganı nümayiş etdirən oğlan... xeylaqlarının şit-şit gülüşməsindən bircə dəqiqə götürüb Vəzirdən, Fred Asifdən, Allahverdiyidən.. Çingizdən, Alidan... bir-iki kəlmə deyib yada salmaq, yaddaşlara yazmaq doğrudanmı mümkün deyil?”

Sonra müəllif yenə də təzadlı vəziyyətin müqayisəli təhlilini davam etdirərək yazar:

... ”Mühəndis də, həkim də, zootexnik də, baytar da bacardı-bacarmadı – oxuyur, ya da oxumaq istəyir. “Sou-biznes” adlanan o bazarda... arvadlar orduşu böyüür... Şöhrət, pul həvəsi ilə o bazara ayaq basan neçə-neçə sadəlövh qız canavarlar pəncəsində ilişib qalır. “Səni ulduz edəcəyəm” vədi ilə aldadılaraq bir-iki mahnı, ya da klip çəkdirdikdən sonra yoxa çıxan bu binəvaların taleyindən heç kəsin xəbəri olmur...

Orta məktəb şagirdlərinin əksəriyyəti Azərbaycanın hansı bölgəsinin erməni işğalı altında olduğunu bilmir. Tək bircə Milli Qəhrəmanın adını çökə bilməyən bu yeniyetmələr Röyanın, Natəvanın, Samir Bağırovun, Rəqsanənin, Nuranənin, Xuramanın... ayaqqabılarının ölçüsünü əzbərdən deyirlər. Namiqlə Aygünün sevişməsindən, az qala, dastanlar danışan bu uşaqlar 15 il əvvəl cəbhəyə yola saldığı, itirdiyi nişanlığını hələ də gözləyən qızlardan xəbərsizdirlər. Onlar Vətən məhəbbətindən, torpaq, yurd sevgisindən məhrum edilmiş və şou dünyasında yaşamağa məhkum gəncliyimizdir...

...21 saatın, 1440 dəqiğənin bircə dəqiqəsində Ağdam, ya da Laçın, Şuşa, Kəlbəcər, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Vedibasar, Basarkeçər... haqqında qısaca, bircə dəqiqlik məlumat vermək olar. Özü də hər gün. Bütün TV-lərdə bu bir dəqiqə düşmən tap-dağı altında olan torpaqlarımızı yaddaşlarımıza həkk etməklə, şəhid analarına, bacılarına, övladlarına təsəlli olar, qazılardə görəcəklər ki, uğrunda canlarından keçdiyi bu Vətən, bu millət onu hörmətlə xatırlayır, əziz tutur.

Və bu bir dəqiqə... hamiya sübut edəcək ki, Vətən, millət uğrunda savaş meydanına atılanlar unudulmur. Sabah əlinə silah alanda o, bir qəqiqəni ömrünü əbədi nəgməsi biləcək. Biləcək ki, ona da yaddaşlarda yer var”.

İndi isə məqaləyə müraciətimizin səbəblərini şərh etməyə – əsas məqamları barədə fikir söyləməyə ehtiyac duyuruq. Onlar hansılardır?

Birincisi. Məqalə heç də soyuq, biganə tərzdə deyil, sərt şəkil-də yazılıb. Hətta, müəyyən dərəcədə təhqirə də yol verilib. Bütün materialın ruhundan narazılıq, kəskinlik duyulur. Bu da təbii-dir. Çünkü müqayisə naminə qarşılaşdırılan həyat səhnələri tamamilə təzadlı, bir-birinə yaddır. Belə biganəlikdən axı, necə səhbət aqmamaq olar? Mənzərənin özü qəzəb, nifrət, hiddət doğurur.

İkincisi. Mətndə səhbətancaq televiziya kanallarından getsə də, əslində mövzuya baxış nöqtəsi daha dərindir. Mətbuatın, heç olmasa, hərbi vətənpərvərlik mövzusunu günün tələbləri səviyyəsində işıqlandırması zərurəti fikrimizə əsas ola bilər.

Üçüncüüsü. İstər-istəməz yaş məsələsi ortaya gəlir. Biz, adətən, yeni nəslin mentalitetimizə – tarixi köklərimizə, mütərəqqi adət-ə-nənələrimizə yad ruhda böyüməsindən gileyənlərik. Bu işdə həm də müəyyən qədər haqlılığımız. Ancaq təcrübə göstərir ki, belə ümumiləşdirmələr aparmaq olmaz. Aksiomaya sübutmu istəyirsiniz? Sübut elə yazı müəllifinin özü – Asif Zəfəroğludur. O, Azərbaycan Beynəlxalq Universiteti jurnalistika fakültəsinin bakalavr pilləsi üzrə birinci kurs tələbəsidir. Özü gənc olsa da, məqaləsində vətənpərvərlik eşqi, torpaq, yurd, sevgisi var, bunlar hər cümlədə hiss

edilir. Deməli, qələm məhsuluna müəllifin yaşına və nüfuzuna görə yox, konkret materialın dəyərinə görə qiymət vermək lazımdır.

Dördüncüüsü. İlk baxışdan mövzudan bir qədər yayınsaq da, əslində belə deyil. Kütləvi informasiya vasitələrində hər hansı əhəmiyyətli, (ən əhəmiyyətli, vacib olmayan, ziyanlı) mövzunun inikası, bütünlükə olmasa da, xeyli dərəcədə ədəbi işcidən – redaktordan da asılıdır. Doğrudur, o, müəyyən səbəblər üzündən (ekran göstərməli, radio səslənməli, qəzet, jurnal çıxmalıdır) bunların qarşısını tam ala bilməz. Lakin hər şəxə göz yumması da mümkün deyil. Bunu aydınlaşdırmaq üçün bir məqamı yada salaq.

Keçən əsrin ortalarında, ədəbi tənqiddə, ədəbiyyatşunaslıqda ayrı-ayrı əsərlər, ədəbi prosesin müxtəlif mərhələləri, əvvəlcə ideya-məzmun, sonra isə sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə araşdırılırdı. Lakin bu, özünü doğrultmadı. Zaman keçdikcə sübut olundu ki, sənətkarlığın ibtidası cəmiyyət və xalq üçün çox əhəmiyyətli aktual mövzu seçimindən başlayır. Təsadüfi deyil ki, əlyazmaların müxtəlif istiqamətlərdə qiymətləndirilməsi zamanı əvvəlcə bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir.

Beşinciisi. Yeri gəlmışkən xatırladaq ki, həmin qəzətdə bir sıra ciddi qüsurlar da var. Hətta, bu qədər ciddi problem qaldırılmış mətbuat orqanının adı da qrammatik cəhətdən düzgün yazılır: "Bu bizik". İlk söz işarə əvəzliyini yox, mübtəda funksiyasını yerinə yetirir. Odur ki, özündən sonra gələn kəlmə ilə hökmən vergüllə (,) ayrılmalıdır.

Elmi mənbələrin birində göstərildiyi kimi, durğu işaretləri və imlalardan, adətən, lap axırda danışırlar. Lakin arzu edərdik ki, mətbuatda bu məsələ birinci hesab edilsin, həmişə diqqəti özünə cəlb etsin. Niyə? Müəllif səbəbini izah edərək yazır: "Əvvəla, ona görə ki, qəzetlərimizdə durğu işaretlərinə və imlaya münasibətdə tam subyektivizm hökm sürür. Hər qəzet, bəzən də hər müəllif bu işaretləri öz bildiyi kimi işlədir. Lakin iş burasındadır ki, öz fərdi prinsiplərinə də lazımnıça əməl etmir. Çoxlu faktlar gətirmək olar ki, eyni şəraitdə bir halda müəyyən durğu işaretsi işlənmiş, başqa halda yox.

...Heç bir əsər, yazı qəzet qədər geniş yayılmır. Durğu işarələri haqqında yazılmış əsər də qəzet qədər yayıla bilməz. Qəzeti hamı oxuyur. ... Başqa... materiala baxmadan da qəzet dilindən, üslubundan çox şey öyrənmək olar. Yəni qəzeti öyrədicilik funksiyası (belə demək mümkünsə) da vardır. Oxucu, nəinki qəzətdəki yazının məzmununa, həm də dil-üslub, imla xüsusiyyətlərinə, durğu işarəsindən istifadəsinə inanır. Odur ki, qəzətdə səhv işlənmiş durğu işarəsi, imla xətası azsavadlı oxucuya bir sa-vadsızlıq norması kimi də görünə bilər.

Halbuki “qəzətlərimizdə ən çox qüsür durğu işarələrinin işlə-dilməsində özünü göstərir” (2, s.78).

Burada bəzi məqamlara diqqət yetirək. Ədəbi redaktə prosesinin bir əməliyyat kimi gərəkliliyi barədə biz birinci fəsildə söhbət açarkən mənbə kimi müraciət etdiyimiz kitabın nəşr ilini göstərməyi vacib saymışıq. Burada da həmin zərurət yaranır. Məsə-lə orasındadır ki, Musa Adilovun “Qəzet dili” adlı kitabı 1973-cü ildə işıq üzü görüb və yəqin ki, hələ ondan da çox-çox illər əvvəl yazılıb. Yəni oxucuların hər sahəyə – fikirlərə, orfoqrafiya və im-la məsələlərinə də qəzetiñ gözü ilə yanaşib, onu etalon, ehkam kimi qiymətləndirdiyi vaxtdan bizi on illər ayırrı. İndi belə qüsurlar mətn daxilində, hətta, sərlövhələrdə, az qala, adı hala çevrilib. Həm də təkcə qəzətlərdə yox, elə jurnallarda, məcmuələrdə, hə-tta, bəzən ayrı-ayrı kitablarda da. Ən acinacaqlısı odur ki, adda-ki imla səhvinin bir-birini müşayiət etməsinin, sözün ən mənfi mə-nasında, durna qatarı kimi sıralanmasının da şahidi oluruq. Be-lələrindən ikisinə nəzər salaq: İrəli press (27 may 2007). Bu da qəzet adıdır. Daha konkret demiş olsaq, sərlövhəaltı məlumatda göstərildiyi kimi, İrəli Ümumrespublika Gənclər Hərəkatının orqanıdır. İlk kəlmədən sonra vergül (,) axırda nida (!) işarəsi qoyulmayıb. Sərlövhəaltı yazıda da təşkilatın adı barədə düzgün təsəvvür yaranır. Əgər Ümumrespublika Gənclər Hərəkatının adı “İrəli”dirsə o, hökmən dırnaq arasında (“”) yazılmalı idi.

İndi də quruluq, forma və məzmun baxımından eyni olan digər mətbuat orqanının adına diqqət yetirək: İrəli Azərbaycan (yanvar 2008). Bu ictimai-siyasi jurnalın adıdır. Müüm əhəmiyyətə malik materialları

oxuculara çatdırır, həm də zövqlə, yüksək poliqrafik icrada hazırlanır. Bu kimi keyfiyyətlərdən çox danışmaq olar, lakin məsələ addadır.

Əvvəla, gördünüz kimi, başlanğıc kiçik hərfə yazılib, halbuki o, adın, söz birləşməsinin əvvəlidir. **İkincisi**, burada Azərbaycan xitab rolunu oynayır, xitab isə, hamiya bəlli olduğu kimi, cümlənin əvvəlində gələndə özündən sonrakı, axırda gələndə özündən əvvəlki, ortada olanda hər iki tərəfdən vergüllə (,) ayrıılır. Bu da unudulub. **Üçüncüüsü**, burada da ad – şuar funksiyasını yernə yetirir, yəni söz birləşməsində hiss, həyəcan, emosiya var. Belə hallarda nida işarəsi (!) vacibdir, ancaq unudulub. **Dördüncüüsü**, şuarın qəzet, jurnal adı üçün nə dərəcədə uyğun olub-olmaması da, zənnimizcə, birmənali qarşılana bilməz. Əgər ona etiraz edənlərin fikrini də həqiqət kmi qəbul etsək, tənqidi münasibət daha da güclənmiş olur. Yəni hər adda dörd qüsür. Çox deyil?! Daha doğrusu, adı oxucuya qüsursuz təqdim etmək olmazdım?!

Səməd Vurğunun “Xanlar” pyesində belə bir epizod var: bolşeviklərdən biri partiya qəzetiinin növbəti nömrəsində dərc oluna-
caq məqaləsini oxuyur. Koba (Stalin) onun ilk cümləsini bəyənməyib deyir:

Zəif başlamışan, sözün əvvəli
İnsan ürəyinə od salmalıdır...

Həqiqətən, nitqin də, yazının da başlanğıcı daha böyük məharət, səriştə tələb edir. İlkin mənada belə bir başlanğıc addır və onun funksiyası barədə kitabda müəyyən qədər söhbət açılıb. Mətbuat orqanlarının çoxaldığı, fəaliyyətinin kütləviləşdiyi bir şəraitdə adın özündə belə qrammatik səhv'lərə yol verilməsi, təəssüf ki, yalnız götirdiyimiz nümunələrlə məhdudlaşdırır...

Süjet və kompozisiyalı materialların redaktəsi isə daha çox diqqət, incəlik, məsuliyyət tələb edir. Çünkü burada janrlar və sahələr arasında fərq az deyil və əlyazmalar üzərində iş zamanı onların hər birinin nəzərə alınması ən vacib şərtlərdən hesab olunur.

Lakin əvvəlcə istilahın özünün aydınlaşdırılması, funksiyası barədə müəyyən fikir söyləmək lazımlı gəlir. Bundan ötrü isə yenə də nəzəri mənbələrə – elmi ədəbiyyata müraciət etməliyik.

“Qısa estetika lüğəti”ndə göstərildiyi kimi, fransızca predmet mənasını verən süjet “sənət əsərlərində obyektiv varlığın bütün ziddiyyət və mürəkkəbliliyi qarşılıqlı əlaqədə təsvir olunan hadisələrin məcmusudur” (17, s.369).

Yaxud, başqa mənbələrə nəzər salaq.

Televiziya verişlərində süjet “müxtəlif janrlarda çəkilmiş sənədlə və bitkin görüntülərin ümumi adı; bədii əsərlərdə iştirak edən surətlərin xarakterlərini açıb göstərən və əsərin əsas konflikti ilə bağlı olan əhvalat, tarixçə, mövzu, məzmun; əsərin daxili intellektual və emosional konstruksiyası”dır (28, s.268).

Həmin mənbədə kompozisiyanın izahı belə verilir: “Tərtib etmə, birləşmə, əlaqə - əsərin tərtibatı, birləşdirilməsi, əlaqələndirilməsi, qanuna uyğun qurulması, vahid tamı təşkil edən ayrı-ayrı hissələrin...nisbəti” (28 s.165). Digər bir mənbədə bu sözün latınca tərtib, təşkil əlaqə demək olduğu göstərilir, bədii ədəbiyyatda söz və ifadələrin, hadisələrin, faktların və epizodların, surətlərin ahəngdar, məntiqli, mənalı məqsədə uyğun və münasib şəkildə tərtibinə kompozisiya deyildiyi qeyd olunur, həmin ad altında əsərin bütün hissə və ünsürlərinin qanuna uyğun, münasib, gözəl surətdə, məntiqi şəkildə yazılmasının nəzərdə tutulduğu bildirilir. “İnkişaf etdirilən əsas əhvalat bədii əsərin süjetini təşkil edir. Sənətkar çalışır ki, öz ideya, məqsəd və görüşlərini doğru və kamil ifadə edə bilən... süjet qursun” (31, s.64, 65).

Burada bədii ədəbiyyatla publisistika, o cümlədən bədii pубlisistika arasındaki fərqi də hökmən nəzərə almaq lazımdır. Bu sahənin tanınmış tədqiqatçısı Famil Mehdi haqlı olaraq qeyd edir: “Biz publisistikada süjet və kompozisiyadan danışarkən ədəbiyyat nəzəriyyəsinin müddəalarına istinad edirik, lakin onu əsas kimi qəbul edə bilmərik. Çünkü bu yaradıcılıq növləri arasında funksiya, predmet, məzmun fərqi vardır. Həm də publisistika nəzəriyyəsinin bir sıra problemlərinin işlənilib hazırlanmasında ədəbiyyat nəzəriyyəsinin, söz ustalarının rolunu zərrə qədər kiçitmədən demək lazımdır ki, onların bəziləri bu məsələdə ayrı-ayrı hallarda publisistika məhsulunun klassik təcrübəsini heç də həmişə” (21, s.101) lazımcıca əsas götürmür.

Bələ bir xüsusiyyətin, həmçinin, növdaxili janrların spesifik əlamətlərinin diqqət mərkəzində saxlanılması redaktorlar üçün də çox vacibdir. Çünkü “Süjetlilik, ümumiyyətlə, jurnalistika, publisistika janrlarının əksəriyyətinə xas olan keyfiyyətdir. Lakin təcrübə göstərir ki, süjet və kompozisiya, onların başlıca təkanverici qüvvəsi olan konflikt müxtəlif janrlarda müxtəlif formalarda təzahür edir. Bəzisində bəsit, dayaz, digərlərində aydın şəkildə özünü göstərir. Başqa bir qrupunda isə qabapiq ortaya çıxır, kəskin münaqişələrlə müşayiət olunur” (21, s. 109). Lakin bu kimi məsələlərdə müəllifin istedadı, qabiliyyəti ilə yanaşı, qələmə alınan mövzunun özü, həmçinin onun hansı janrlarda işlənilməsi də, xatırladığımız kimi, müəyyən rol oynayır. Oçerk janrinin tanınmış tədqiqatçısı Nurəddin Babayev həmin sahə üzrə nüfuzlu bir mütəxəssisə – Yevgeniya Jurbinaya istinad edərək göstərir ki, “Oçerkdə süjet – onun, sadəcə olaraq, faktik materialından və bu materialın “göstərilməsindən” ... ibarətdir. Oçerkdə süjet həyatdan götürülmüş faktların yaradıcı surətdə işlənilməsi deməkdir ki, bu da həmişə publisistik tədqiqat vasitəsilə icra edilir. Oçerkdə süjet faktlara əsaslanır..., müəllifin hadisələr və insanlar haqqında düşüncələri kimi təqdim edilir ki, bu da ocerkin süjetinə xüsusi səciyyə verir” (7, s.81).

Publisistikada, xüsusən bədii publisistikada, o cümlədən ocerkdə də xəyalın, düşüncənin öz yeri var. Əgər süjet xətti boyunca inkişaf etdirilən hadisələr yalnız “natural” səciyyədə olarsa, müəllif öz niyyətinə tam şəkildə çatmaz, onun qələm məhsulu bu və ya digər dərəcədə soyuq qarşılanar. Birmənalı şəkildə qəbul olunan bu fikri elə gündəlik müşahidələrdən də, elmi-nəzəri ədəbiyyatdan da görmək olar. Xatırladaq ki, həmin məsələlərdən bəhs edərək, ayrı-ayrı müəlliflərin ocerk üzərində daha çox dayanması təsadüfi deyil, əksinə, bu, janrin bilavasitə öz təbiətindən, onun spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Yəni, ocerkdə yaradıcılığın bir çox sahəsi kimi orijinal, cəlbedici, məzmun və forma, bitkin süjet və kompozisiya vacibdir.

Çünki o, öz ifadə imkanlarına, əhatəliliyinə, həyatı əks etdirmək üsul və vasitələrinə görə, bədii ədəbiyyata yaxınlığı ilə

seçilir. Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsinin tanınmış tədqiqatçılarından olan Cahangir Məmmədlinin fikrincə, çox zəhmət tələb edən, əlamətlərinə görə publisistik janrların kralı sayılan ocerkin xeyli dərəcədə bədiiliyə meyil etmək keyfiyyəti mövzunu yaxından duymaq, ürəkdə yaşatmaq, bədiili publisistik həlli uğrunda dərindən düşünmək ehtiyacını doğurur. Cünki “ocerkdə söhbət gedəcək obyekti, insanı, tipləri bir dəfə görməklə qələmə almaq olmur. Yaziçi bədii təxəyyülündə yaratdığı obrazları uzun müddət necə yaşayırsa, ocerkdə də jurnalisdən təsvir edəcəyi obyektin bütün detallarını öyrənmək, müşahidə etmək tələb edilir... Ocerk yazmaq istəyən həm də bədii ədəbiyyatın üsul və metodlarına bələd olmalıdır. Ocerk üçün fakt əldə etmək azdır. Bu faktları bədii fikrin süzgəcindən keçirmək tələbi də qoyulur. Ocerkin xarakterində reportajın yaratdığı əyanılıklə bərabər tədqiqatçılıq, təhlil etmək üsulu ilə açıqlama prosesi vardır. Bəzən jurnalistin tədqiqatçılıq manerası ocerkin elmi üsluba da meylini yaradır” (26, s.27, 250, 251).

Burada yazılınlara geniş nəzər yetirsək görərik ki, irəli sürünlən tələblər arasında məzmun və formaya, süjet və kompozisiya ya aid məqamlar da az deyil. Məsələn, “bədii ədəbiyyatın üsul və vasitələrinə bələd olmaq”, “faktları bədii süjetin süzgəcindən keçirmək” elə həmin məsələlərə aid edilə bilər. Deməli, onlar qarşılıqlı əmək prosesində müəllif və redaktorun vəzifələrindən, görəcəyi, görməli olduğu işlərdən xəbər verir.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün konkret tələblər baxımından bir ocerkə nəzər salaq.

Əlisahib Əroğlu adlı müəllifin “Simurq quşu nəğməsini yananda oxuyur”. (“Kredo” qəzeti, 6 yanvar 2007) adlı ocerki Azərbaycanın milli qəhrəmanı Kazım Ərşad oğlu Məmmədovun və onun döyüş dostlarının... həyatlarının son günlərindən, saat və dəqiqələrindən bəhs edir. Bu ocerkdə insanları öz həyatları bahasına qəhrəmanlığa sövq edən əxlaqi, mənəvi, psixoloji amillər ön plana çəkilir. Obrazlılıq, mövzu və məzmunla bağlılıq mənasında sərlövhənin özü oxucunun diqqətini cəlb edir, müta-

liyə maraq oyadır. Dinamik və cəlbedici süjet xəttinin özündə bir ardıcılıq, six rabitə, qırılmaz əlaqə var.

Müəllif yazır: “İriçaplı pulemyotların işiq saçan güllələri qaranlığın bağrını yaranda Kazım qeyri-iradi barmağını dişlədi: - Dünən rus zabitinin kənddə reyd keçirməsi əbəs deyilmiş... Demək, ermənilərə satılıb, oclaf.

Onsuz da sarıqulaqdən dünəndən gözü su içmirdi. Çağrılmış qonağın vaxtsız gəlişi barədə qərargaha məlumat da verdi. Sərvaxt olun - dedilər. Kazımın sərəncamında iki polis əməkdaşı - Elçin və Şükür vardı. Hər üçü avtomatla silahlansmışdı. İki mülki şəxs - Akiflə Yolcu da beşaçılanla gəlmişdi”.

Sərlövhə kimi elə süjet xəttinin əvvəli də, baş verəcək məşum hadisələr - gələcək qanlı fəlakət barədə müəyyən təsəvvür yaradır. Sonra onların ön xətdəki fəaliyyətinin digər epizodları təsvir olunur. Göstərilir ki, ərazidə keşik çəkirlər, yoxlanış aparırlar, qüvvələrin bərabər olmamasından doğan çətinliklər barədə düşünürlər.

Müəllif epizodik qəhrəmanları unutmasa da, diqqət mərkəzində, təbii ki, daha çox Kazımı saxlayır. Onun qəlb aləmini, düşüncələrini təbii və inandırıcı şəkildə belə qələmə alır: “...Gecə keçəndə Kazım... yoxlanışa çıxdı. Gözlərində dərd-qəm, yaşgilərini sözülsüz dərdlər dedi: hər axşam daşnaklar kəndi atəşə tutardılar. Səs-küyə alışmışdıq. Nəsə. Bu gecənin sükutu qorxutdu məni. Bu sükutun vahiməsindən diksindim. Deyirlər belə sükut, öz ardınca bədbəxtlik, bəla gətirir...”

Qəhrəmanın belə kövrəlməsi, keçirdiyi nigarənciliq və qorxu hissini real təsviri bəzi oxucunu razi salmaya da bilər. Lakin unutmayaq ki, o, qəddar, qüvvətli, məkrli və qaniçən düşmənlə üz-üzə dayanmış gənc bir oğlan, həyatı hələ qabaqda olan insandır. Bu mənada onun təlaş hissi keçirib vahimələnməsi tamamilə təbii təsir bağışlayır. Həmin əlamət başqa bir amillə də bağlıdır. Yəni, müəllif digər əlamətlə də qəhrəmanın bədii publisistik obrazını qüvvətləndirməyə, onu “ətə-qana” doldumağa çalışır. Yazır ki, “...Kazım Fazılə müəlliməyə toxraqlıq verdi. Akif də həyat yoldasını sakitləşdirməyə çalışdı. Kazım Fazılə müəllimənin gözlərində duruluqla, saflıqla yanaşı, kədər qatlarını da sezdi. Müd-

rikcəsinə dedi: – Fazılə müəllimə, indi ölüm bizə həmişəkindən daha yaxındır. Amma onu da bil ki, bir hadisə baş versə, qanımız bahasına olsa da... sizi ölümün pəncəsindən xilas edəcəyik”.

Buradan da qəhrəmanın digər keyfiyyəti – dəyanəti, mərdliyi üzə çıxır, onun obrazını tamamlayır, oxucunun qəhrəməna rəğbatını arır, marağınə, məhəbbətinə səbəb olur. Təsvirdən aydınlaşır ki, Kazım da, Şükür də, Elçin də bütün gecəni çimir etməyib düşmənlə vuruşur, Fazılə ilə Müskünəz onlara güllə yağışı altında patron çatdırır. Bu münvalla əl-ələ verib daşnak terrorçusu Arkadının onları yuxulu halda diri tutmaq planının həyata keçməsinə imkan vermir. Səhər isə qəhrəmanlar istər-istəməz postu tərk edirlər.

Müəllif yazır: “Onlar...kürək-kürəyə verib son anda qərargahha toplaşdırılar. Çoxsaylı daşnak terrorçularının həmləsi gözlənilməz və qarşısialınmaz idi. Kazım üç əməkdaşla kəndi müdafiə etməyin qeyri-mümkünlüyü barədə rayon polis şöbəsinin növbətçi otağına məlumat verdi, kömək istədi... Terrorçular üçbir, beşbir qruplara bölünüb dörd tərəfdən atəş aça-aça qərargaha, ratsiya yerləşdirilmiş ikimərtəbəli binaya tərəf irəliləməkdə idilər. Mühasirə halqası daralanda Kazım ikinci mərtəbəyə qalxdı, irəliyə can atan terrorçuları bir-bir nişana aldı. Akiflə Yolçunun patronları tükənmişdi. Kazım Elçinlə Şükürə qəti tapşırıq verdi ki, terrorçuların arxa və yandan qərargahın həyatınə daxil olmasına imkan verməsinlər – müdafiədə vaxt qazanmaq, kömək gələnə kimi düşmənlərə müqavimət göstərmək lazımdır – dedi.

Beləliklə, süjet boyunca hadisələr gərginləşir, dramatikləşir. Məkan cəhətdən mühüm olan bir sahədəki ölüm-dirim mübarizəsində, daha doğrusu, müharibəsində tərəflərin hər birinin öz məqsədi, öz strategiyası aydınlaşır. Kazımın və onun silahdaşlarının məramı belədir: bu savaşda təslim söhbatı əsla olmaz! Terrorçular isə vaxt itirmək istəmir. Çünkü kömək gələcəyindən ehtiyatlanırlar. Odur ki, postdakıları tezliklə məhv edib kənddə qərargahlarını qurmaq, onu gücləndirmək fikrindədirlər.

Belə bir məqamda Kazımın divara sinərək həyatə atılmaq istəyən düşməni yerindəcə gəbərtməsi qəlbimizdə nə qədər iftixar,

qürur hissi oyadırsa, sayca az, köməksiz, döyüş sursatı tükənmış kişi və qadınların ağır vəziyyəti bir o qədər ürəyimizi dağlayır. Deməli, təsirli, düşündürücü, məyusedici situasiya yalnız təsvirdən deyil, real, təzadlı vəziyyətin özündən, torpağımıza, suyu-muza, varlığımıza qənim kəsilmiş amansız yağıların murdar niyyətindən, həyata keçirmək istədikləri və artıq keçirməkdə olduğunu bədənənlərindən xəbər verir.

Təsvirə diqqət yetirək: "...Ermənilər ömrü sona yetməkdə olan, lakin hələ son nəfəsi ağızından çıxmamış Yolçunun başını, burun-qulağını kəsdilər... Alçaqcasına Müşkünazın əl-qolundan yapışib onu darvazadan çölə çəkmək istərkən Akifin baltası onlardan birinin peysərini iki yerə böldü... Elçini, Şükürü susdurdular. Akifin başını bədənindən ayırdilar... Kazım son patronu özünə... saxlayırdı. Qiyyə çəkdi: canımdan keçərəm, əsir düşmərəm. Girəvələyib son patronu da alovlar arasında qaraltısı gözünə dəyən... daşnakın peysərinə sıxdı... özünü qıpçırmızı alovun ağuşuna atdı..."

Hadisələrin inkişafından, süjet xəttinin sonluğundan bəlli olur ki, amansız tale, qüvvələrin bərabər olmaması və belə bir şəraitdə müqəddəs vətən sevgisi qəhrəmanların ölümünü labüb etmişdi. Odur ki, müəllif həddindən artıq nisgilli, ürək parçalaya-caq qədər qəmli, həm də real hadisəyə müyyəyen qədər romantik boyalar verir. Očerki simvolik bir sonluqla bitirməyə çalışaraq yazar ki, Arkadının xeyli canlı qüvvə itirmiş terror qrupu nə köməyə gələnlərə müqavimət göstərməyə, nə də terrorçu yoldaşlarının ayaq altda qalmış meyitlərini özləri ilə aparmağa imkan tapmadılar. Ancaq alçaq niyyətlərindən də əl çəkmədilər. Girov götürdükləri iki qadını – Fazılə müəllimə ilə Müşkünazi da özləri ilə apardılar.

O yazar ki, "bir azdan ocaq sönəndə Kazımın cəsədi yerində məcməiyə sığan bir ovuc kül qaldı. Silahdaşlar hələ közü soyumamış külə əl vuranda heyrətdən donub qaldılar. Gözləri önündə ovucları arasından ayrılib göye millənən mavi alov dilinin bir göz qırpmında açılıb-yığılan, ənginliyə sancılan, al günəşə doğru qanad çalan gördülər. Simurqa dönənşə alov nuru nakam Kazımın ruhu idi, Tanrı dərgahına qalxırdı..."

Burada bəzi məqamlara diqqət yetirmək lazım gəlir.

Ayrı-ayrı bölmələrdə biz mətnlərin redaktəsinin nə dərəcədə uğurla aparıb-aparılmaması barədə müqayisələr yolu ilə əyani təsəvvür yaratmağa çalışmışıq. Əlyazmalarını görə bilmədiyimiz materiallarda məzmun və forma kamilliyini, süjet və kompozisiya bitkinliyini istər-istəməz bilavasita ya müəllifin ya da onunla birlikdə redaktorun uğuru kimi dəyrənləndiririk.

Bu bir həqiqətdir ki, ocerkdə “bədii uydurmanın” da əhəmiyyətini yaddan çıxarmaq olmaz. Qəhrəmanın külünün canlanaraq Simurq quşuna dönəməsi, şübhəsiz ki, ocerki inamlı bir sonluqla bitirmək, oxucuya nikbin əhval-ruhiyyə aşılamaq üçün düşünüllüb, məharətlə süjet xəttinə, əsərin ideya-məzmununa hopdurulub. O, simvolik məna daşılığından həyat həqiqətinin təhrif olunmasına, reallığın gözlənilməməsinə gətirib çıxarmayıb. Əksinə, xatırlatdıgımız kimi, qiyməti, dəyəri, labüb qələbəyə inam hissini bir az da artırılmış olur.

Lakin müəllifin özüñ xoş gələn, ona bədii tapıntı təsiri bağışlayan “yenilik” həmişə işin xeyrinə olmur. Doğrudur, süjet xətti zahirən bir qədər canlanır, hərəkət, hər hansı əlamət nisbətən kamilləşir. Ancaq təhrif və mənəvi ziyan da özünü göstərir. Bu qismədən olan ocerki təhlil etməzdən əvvəl bir sıra məqamlara diqqət yetirək. İlk növbədə, redaktorun işlədiyi sahəyə bələdliyi maraq doğurur və bu zaman böyük rus şairi Nekrasovun məşhur sözləri yada düşür: sən şair olmaya bilərsən, vətəndaş olmaq isə borcundur.

Yəni, demək istəyirik ki, redaktorun özünün də bilavasitə yaradıcı işçi olub, süjet və kompozisiyalı materiallar hazırlaması bu sənətin xüsusiyyətlərini daha dərindən duymasına səbəb ola bilər. Ancaq həmin məsələ məcburi deyil. Lakin yuxarıdakı əlamətləri mənimsəyib, iş prosesində onları gözləməsi, müəllifdən tələb etməsi isə çox vacibdir. Ola bilsin ki, müəyyən qədər yoruğu təsir bağışlayan sitatlar gətirməyi, müxtəlif elmi mənbələrə müraciəti məhz bu səbəbdən vacib saymışıq.

Ancaq birlikdə götürüldükdə daha çox əməli məsələlərdən bəhs edən belə kitabları yazarkən, yaxud auditoriyalarda semi-

nar məşğələləri apararkən bir məsələdə həmişə çətinlik çəkirik. Onu qabarıl şəkildə əks etdirmək üçün Mehdi Hüseynlə İsa Hüseynovun mükaliməsini xatırlatmaq lazımlı gəlir. İsa Hüseynovun xatırələrindən bəlli olur ki, bir dəfə Mehdi Hüseyn ondan incidiyini söyləyib, soruşub ki, kolxoz sədri olan atan haqqında ocerki, axı, niyə özün yazmışan? İsa Hüseynovun da cavabı tutarlı olub: “Çünki atamı məndən yaxşı tanıyan yoxdur”.

Tədris prosesində çoxlu əməli nümunələr tələb olunur. Müəllim də, bir müəllif kimi, təbii ki, özünə daha yaxşı bələddir. Ancaq fəaliyyətinin yaxşı tərəflərini dilə, yazıya götirmək etika baxımından düzgün qiymətləndirilməyə də bilər. Odur ki, belə hallarda ilk növbədə, nöqsanlar, müxtəlif səbəblər üzündən yol verilmiş qüsurlar yada düşür. Elə biz də süjet və kompozisiya, oradakı “əyinti”, təhriflə əlaqədar ibrətamız bir nümunəni yada salmaq istəyirik. Özümüzü tərifləməyib, əksinə, tənqid etdiyimizə, yaradıcılıq “paxırımızı” açıb göstərdiyimizə, həm də mövzu ilə bağlı son dərəcə ibrətamız fakt olduğuna görə bu, zənnimcə, faydalı olub, məqbul sayıyla bilər. Söhbət keçən əsrin 60-ci illərində qələmə alınmış, bir azdan xatırladacağımız “təhlükə” sovuşandan, söz-söhbət səngiyib, “qovğa” yatandan sonra Qəmər Quliyeva ilə birlikdə nəşr etdirdiyimiz “Ömrün səhifələri” kitabına (Bakı, 1971) daxil etdiyimiz “Ucalmaq istəyirəm” adlı ocerkdən gedir.

Bu, bütün Sovetlər İttifaqında inşaat işlərinin özünəməxsus şəkilidə “geniş vüsət alındığı”, “Tez, ucuz və keyfiyyətlə tikməli” kimi mənənasız şuarın mətbuat səhifələrini “bəzədiyi” bir dövr idi. Bütün ölkədə Nikolay Zlobinin iş üsulu geniş yayılırdı. İnşaatçılarımız Moskvada onunla görüşərkən demişdi ki, biz burada isti fəsillərdə hörgü işlərini aparır, qışda isə qapı və pəncərələri bağlayıb, bəzək-tamamlama məsələləri ilə məşğul oluruq. Şaxtalı, sazaqlı günlərdə mən daşı daş üstünə qoymağın heç cənub şəhəri Bakıda da bacarmaram.

Belə bir şəraitdə yaşadığımız beşmərtəbəli binadan qarşısındaki inşaat işlərini seyr edirik. Yazmışdıq ki, relsə toxunan təkər səsi bizi yenə yuxudan elədi. Həyətimizdə qələbəlik yaranandan bəri, kim bilir, bu, neçənci dəfə idi. Sanki gözəgörünməz bir qüvvə bizi yuxudan duran kimi pəncərənin önünə çəkib gətirirdi. Fəhlələrin işinə

altdan-altdan göz qoya-qoya onda xəbər tuturduq ki, çay bilmərrə soyuyub. Qışın buz nəfəsi şüşədən keçib isti otaqda bizi üzüdürdü. İnşaatçılar isə şaxta, qar, sazaq bilmir, elə hey işləyirdilər. Onlara baxdıqca ürəyimizi bir istək sarırı: istəyirdik ki, aralarında olaq...

Nəticədə süjet xətti get-gedə dinamikləşir, gələcək oçerk müəllifinin (yəni bizim) inşaatçılarla ünsiyyəti başlayır. Ancaq əsas qəhrəmanla – Əbdüllə tanışlıq bir qədər başqa şəraitdə olur. Daha doğrusu, biz onu fərqli – o birilərinə bənzəməyən bir şəkildə təsvir etmək istədik. Fikirləşdik ki, bir halda istehsalat qabaqcılı, nümunəvi inşaatçıdır, onda qoy, daxili aləmini də daha zəngin göstərək. Bu məqsədlə süjet xəttinə yeniyetmə bir oğlanı – xəyalımızda yaratdığımız işçini də daxil etdik. Sonra isə istehsalat prosesinə diqqəti yönəldib yazdıq. “Başı az qala göylərə toxunan qaldırıcı kran avadanlığı gün altındaki qar kimi “əriyirdi”. Taxtaböndi, beton örtüyü caynağına alıb, quş kimi havaya qaldırırdı.

“Əli” səxavətli adamınkı kimi yaman açıq idi. Bənnaları naçar qoymur, hər şeyi onlara vaxtlı-vaxtında çatdırırırdı. Bir dəfə heç bilirsiniz nə oldu? Cavan oğlan dəmir səbəti iri kubik daşla ağızına kimi doldurmuşdu. Kran onu bir göz qırıpımında quş kimi havaya qaldırırdı. Yuxarıda, lap yuxarıda “səbət”in qulpu yünə kün ağırlığına davam gətirmədi. İri daşlar oğlanın ətrafına yağış kimi səpələndi. Ürəyimiz qopdu, bərk əl-ayağa düşdü. Oğlan isə tez kənara çəkildi. Ancaq daha təhlükə sovuşmuş, “yağış” kəsmişdi. Buna baxmayaraq, yeniyetmənin halı özündə deyildi. Onun da bizim kimi bət-bənizi ağarmış, rəngi avazımışdı. Yerbəyerdən üstünə düşüb başladıq onu məzəmmət etməyə:

– Həyatını niyə təhlükəyə atırsan – dedik, -- yük aparan kranın altında dayanmaq, axı, sənin haradan ağılna gəlib?

Ortaböylü, qarayanız bənna dinib-danişmirdi. Daşlar tökülcək hövlnak özünü yanımıza atmışdı. Bir əlində tarazlayıcı vardı, o biri əlində mala. Onları yerə qoymağı da unutmuşdu. Günahını dərk edən adamı həyatının böhranlı çağında məzəmmət etməyin yersiz olduğunu, deyəsən, bizdən yaxşı bilirdi. Tələsik özünü inşaatçılar üçün tikilmiş kiçik binaya verdi. Cox keçmədən əlində bir stəkan su oğlana yaxınlaşdı:

– Al, iç, – dedi, – halin özündə deyil, iç, ürəyin toxtasın.

Əlbəttə, arada heç bir bənzəyiş, oxşarlıq yox idi. Ancaq nədənsə birdən-birə “qızıl əllər” yadına düşdü. Qeyri-ixtiyari olaraq... xəbər aldım:

– ...Haqqında mənə danışdığın bənna olmaya budur?...

– Özüdür ki, var – dedi. – Sizi tanış etməyi unutdum...”

Oçerkin sonluğuna da diqqət yetirək: “O günü düşüncələrimdə bir aydınlıq yaranırdı. Fikirləşirdim ki, Əbdül bu vaxta qədər çox yerdə işləyib. Hamısında da özündən xoş xatırə, nişanə qo-yub. Ancaq ümdə bir keyfiyyəti – peşəyə inam odunu daim qəlbində saxlayıb. Onu özü ilə gəzdirə-gəzdirə Bakıdakı ikinci trestin iyirmi üçüncü tikinti idarəsinə gətirib çıxarıb. Ürəyini bu odun hərarətinə isidənlər isə bir yerdə saya bilməzlər. Gərək həmişə artalar, yüksələlər. Əbdül İskəndərov da belələrindəndir. Hər işi, hər əməli ilə o, sanki deyir:

– Ucaltdığım təkcə yaraşıqlı binalar deyil, hördüyüm divarlar kimi özüm də gündən-günə yüksəlmək, ucalmaq istəyirəm...”

Oçerkdə kiçik kollektiv üzvlərinin – iş icraçısının, Əbdülün inşaatçı dostları Yaqub Bayramovun, Məsi Mirzəyevin obrazları da var, qəhrəmanın ailəyə, oğlu Sabirə münasibəti də, nəsihət və tövsiyəsi də: “...İnidən yanımıdan el çəkmir. Hər işə göz qo-yur. Ürəyimə damıb ki, bu, adı maraq deyil. Ancaq ona demərəm mənim kimi bənna olsun, ya anası kimi neftçi. Atalıq tövsiyəm bircə bu olacaq:

– Nə istəyirsən ol, ancaq yaxşısından ol. Nədən ki, adam gərək bağlılığı peşənin oduna yana”.

Bəli, ilk baxışdan burada, demək olar ki, hər şey var: hadisələr maraqlı süjet və kompozisiya daxilində cərəyan edir, müəlli-fin yaradıcılıq imkanı daxilində dil rəvan və obrazlıdır, istehsalat həyatı ilə yanaşı ailə-məişət məsələlərinə də diqqət yetirilib, qəhrəmanın mənəvi dünyası, daxili aləmi açılıb, məzmunla forma vəhdət təşkil edir və s.

Ancaq yuxarıda “demək olar ki” söz birləşməsini təsadüfən işlətmədik. Əgər hər şey qaydasında, yerli-yerində olsayıdı nəin ki oçerkdən bu qədər söhbət açmağa, bəlkə heç adının çəkilmə-

sinə də ehtiyac duyulmazdı. Məsələ orasındadır ki, bizim tərəfimizdən – fantaziyamızın məhsulu kimi süjet xəttinə daxil edilmiş bir əhvalat əlüstü ciddi narazılığa, vahiməyə səbəb oldu. Elə səhərisi gün bət-bənizi ağarmış iş icraçısı həyəcan və təlaşla:

– Allah evinizi tiksin, yaxşı yıldınız evimi, məni işdən çıxarırlar – dedi.

Məlum oldu ki, “Kommunist” qəzetində – respublikamızın o zamankı nüfuzlu, baş mətbuat orqanında dərc olunmuş oçerk trest rəhbərlərini bərk narahat edib. Biz, əlbəttə, keçmiş əsla ideallaşdırmaq fikrində deyilik. Ancaq həqiqət naminə onu da etiraf edək ki, hətta, bir yeniyetmənin məktəbdən yayınmasının ciddi narahathlıq doğurduğu vaxtlar idi. Bunu da nəzərə alıb “müqəssirə” deyiblər:

– Birdən kubik daşlar uşağın həndəvərinə yox, başına tökülsəydi, cavabını kim verəcəkdir?!

İş icraçısının belə bir hadisənin əsla olmaması barəsindəki and-amani da kara gəlməyib. Qəti şəkildə ona deyiblər:

– Az danış, “Kommunist” qəzeti yalan yazmaz.

Axırda bir töhmətlə yaxasını güclə qurtarır.

Bu günün ağrı-acılarından keçmiş xatırlayanda ixtiyarsız olaraq və həm də təbəssümlə fikirləşirik ki, bizim ucbatımızdan töhmət alan iş icraçısı Robert nə yaxşı ki, erməni imiş. Trest rəhbərləri isə, ola bilsin ki, məsələ gərginləşərsə ayrı-ayrı paxırlarının üzə çıxacağından ehtiyatlanıb təkzib üçün qəzetə müraciət etməyiblər.

Təxminən belə bir ehtimal bu sətirlərin müəllifini – oçerk sahibini redaksiya tərəfindən veriləcək ciddi xəbərdarlıqdan, məzəmmət və tənədən xilas edib. Ancaq o, təsəvvür edək ki, həmin əhvalat əsasında oçerk yox, hekayə yazıb. Belə bir şəraitdə yaradıcı xəyalının məhsulu təhrif hesab olunardımı? Təbii ki, yox. Çünkü bədii əsər üç başlıca prinsip – ümumiləşdirmə, fərdiləşdirmə, tipikləşdirmə əsasında qələmə alınır. Burada başlıca tələb hərəkətlərin hadisələrin məntiqinə zidd olmaması, qəhrəmanın xarakterindən, dünyagörüşündən çıxış edilərək bədii cəhətdən lazıminca əsaslandırılmasıdır.

Bu mənada yazıçı üçün süjet, kompozisiya quruluşu jurnalistə nisbətən müyyəyen mənada və xeyli dərəcədə “asandır”. Həmçinin belə əsərlərdə təcrübəli redaktorun da süjet və kompozisiya xəttindəki “yayınmları”, həyatın, həqiqətin ziddinə olan parçaları, əhvalatları hiss edib, məqsədə uyğun düzəlişlər aparması, müəllifin nəzərinə çatdırması çox böyük çətinlik törətmir.

Yenə də müqayisələrə ehtiyac duyular və bu mənada ilk növbədə, A.S.Puşkinin dostlarından birinə yazdığı məktub yada düşür: xəbərin varmı ki, Tatyana məndən iznsiz ərə gedib?

Deməli, müəllifin məqsədi “Yevgeni Onegin” əsərinin qadın qəhrəmanını ilk uğursuz məhəbbətdən sonra evdə “qaritmaq” imiş. Ancaq yaradıcılıq aləmində hiss o qədər güclü olur ki, Tatyana qoca generala ərə verilir. Lakin süjet xəttindəki belə bir kəskin dəyişiklikdən nə oxucu, nə redaktor xəbər tutur, nə də bunu müəllifə nöqsan görən olur. Sənədlə ədəbiyyatda issə vəziyyət tamam başqadır. Burada, ayrı-ayrı təfərrüatların dəqiq olmaması, hətta, oçerkələrin özündə belə, ciddi narazılığa gətirib çıxarır.

Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsinə aid müxtəlif kitablar da bu barədə xeyli misallar gətirilir. Məsələn, göstərilir ki, bir oçerkdə qabaqcıl və çox nüfuzlu müəssisə rəhbərinin həyatı, fəaliyyəti genişliyi ilə təsvir olunur. Lakin bir yerdə göstərilir ki, o, gözlənilməz xəbəri eşidəndə “adəti üzrə otaqda sürətlə var-gəl etməyə başladı”. Sən demə, həmin şəxs öz xarakteri etibarılı Qonçarovun Oblomovuna çox yaxın imiş. Ömrünü onun kimi yataqda da olmasa, kabinetdə keçirər, yalnız fasılə vaxtı, bir də iş qurtaranda ayağa qalxarmış. Yazı işiq üzü görən kimi yaxın və məsxərəçi dostları bir ucdan zəng edib onu altmış yaşında yeni yeris öyrənməsi müəsibətilə təbrik edib. Rəhbər şəxs də redaktora narazılığını bildirib, qəzet əməkdaşının onu pis vəziyyətdə qoymasını söyləyib.

Yaxud, başqa bir misal.

Bir jurnalist qəhrəmanın guya gur saçlarını daramasını təsvir edib. Fərqiñə varmayıb ki, onun başında bir dənə də olsun tük yox imiş.

Göründüyü kimi, bədii ədəbiyyat üçün fəaliyyət, fantaziya genişliyi olduğu bir şəraitdə sənədlə ədəbiyyat nümayəndələrinə xey-

li dərəcədə məhdudluq və məsuliyyət var. Ancaq bütün bunlar heç də həmin sahəyə aid müəlliflərin naturalizmə meyil edib, həyatın surətini olduğu kimi əks etdirməsinə gətirib çıxarmamalıdır. Burada da yaradıcı düşüncəyə, “əlavələrə”, “düzənlərlərə” ehtiyac var. Ancaq V.Q.Belinskinin məşhur ifadəsi ilə demis olsaq, yaradıcılıq prosesində sənədli ədəbiyyatda xəyalın ikinci, ağlin isə birinci plana keçməsi təbiidir. Başqa sözlə demis olsaq, bu sahəyə dair müxtəlif mövzulu və janrı ədəbiyyatda yaradıcı fantaziyanın, “həqiqət uydurmağın”, həmçinin bədiiliyin də həddi-hüdudu olmalıdır.

 Redaktor hökmən nəzərə almalıdır ki, bədi ədəbiyyatda publisistikanın genişliyi də ya əksinə, publisistikada obrazlılığı əhatəli meydan verilməsi onların hər birinin öz spesifik xüsusiyyətlərindən, başlıca əlamətlərindən uzaqlaşmasına gətirib çıxarır və deməli, qüsurdur – əsla məqbul sayıla bilməz.

 Doğrudur, sənədli ədəbiyyat nümunələrində süjet və kompozisiyanın bütün əlamətlərinin təfərruat dəqiqliyinə qədər həyatı olub-olmamasını redaktorun müəllif qədər aydın bilməsi çətinidir. Lakin bu hal onu məsuliyyətdən da xilas eləmir. Belə bir məsuliyyət hissini o, müəllifə də aşılamalı, şübhə doğuran, doğura biləcək məsələlərə daha diqqətlə yanaşmalı, dürüstlüyünə yəqinlik hasil etməkdən ötrü bütün vasitələrdən istifadə etməyə çalışmalı, ehtimallardan həqiqət yoluna çıxməğın vasitə və üsullarını arayıb-axtarmalıdır. Çünkü hər hansı mətnin ekrana, efirə çıxmاسına, mətbəəyə göndərilməsinə redaktor xeyir-dua verdikdən sonra qatar artıq getmiş, müxtəlif xarakterli səhvlərə, qüsurlara “yaşıl işıq” yandırılmış olur.

Kompozisiya özlüyündə süjetdən daha geniş və əhatəli anlayışdır. Çünkü bu istilahla hadisə və əhvalatın yalnız müəyyən və “ahəngdar” ardıcılıqla inkişafi yox, həmçinin materialın zahiri bölgüsü, onun hissələri, başlıqları, yarımbaşlıqları, paragraf və abzaları da nəzərdə tutulur və bütün bunlar əlyazmalara eyni şəkildə tətbiq olunmur – onların hərəsinin öz xüsusiyyəti, öz “tələbi” var. Təbii ki, ayrı-ayrı hissələrin, bölmələrin, haşıyələrin müxtəlif şriftlərlə diqqətə çatdırılması, vacib sayılan fikirlərin kursivlə verilməsi tələbi də elə buradan do-

ğur. Bütün bunların hər əlyazmada özünəməxsus şəkildə həlli əsərin süjet və kompozisiya vasitəsilə eks olunmuş ideyasından, materialın həcmindən, hansı auditoriya üçün nəzərdə tutulmasından da çox asılıdır.

Buradan aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

Birinci. Redaktor əlyazmasını məzmun və forma, süjet və kompozisiya baxımından qiymətləndirərkən də əsərin ünvanlanlığı auditoriyanı... hökmən nəzərə almalıdır.

İkinci. Sənədli ədəbiyyat nümunələrində həyat həqiqətinin publisistik inikasına, obrazların həyatının, fəaliyyətinin real təsvirinə daha diqqətlə yanaşmalı, müəlliflə birgə əməyi sayəsində bu və ya digər dərəcədə əhəmiyyətli rol oynaya bilməyəcək, ilk baxışdan adı görünən də mənfi emosiya, narazılıq yaradacaq təfərrüatları da diqqətlə nəzərdən keçirməli, lazımi düzəlişlər aparmalı, hər şeyin istənilən qaydada olmasına yəqinlik hasil etməlidir.

Üçüncüsü. Publisistik materiallarda sənədliliklə obrazlılığın tənasübünə diqqət yetirməli, onların vəhdətinə nail olmalıdır.

Dördüncüsü. Orijinal, cəlbedici, əsərin bilavasitə məzmunundan, mahiyyətindən doğan süjet və kompozisiyaların ümumi müvəffəqiyyətdəki rolunu daim diqqət mərkəzində saxlamalı, müəllifə, daha doğrusu, onun əlyazmasına da məhz belə bir tələbkarlıqla yanaşmalıdır.

Beşinci. Süjet və kompozisiya əsərin quruluşunun əsasını, onun bir növ, "fəqərə sütununu" təşkil etdiyindən bu məssələyə əvvəlcədən lazımi qiymət verilməli, o, qaneedici olmadıqda əlyazma təzədən işlənilmək üçün müəllifə qaytarılmalıdır. Eks təqdirdə, sonradan mübahisəli fikirlər ortaya çıxar, tərəflər arasında narazılıq yaranı bilər.

Altıncısı. Əlyazmalara süjet və kompozisiya tələbi ilə yanaşdıqda onun mövzusu, janrı kimi həcmi də nəzərə alınmalıdır. Çünkü xırda həcmli materiallarda bu əlamət çox zaman şərti səciyyə daşıyır, yəni, süjet və kompozisiya daha çox hadisələrin axarında, ixtilaf və münaqışlərin təsviri və həllində yox, adətən, nəqletmə ardıcılığında, hissiyyatın, fikrin tamlığında, bitkinliyində özünü göstərir.

Yeddinci. Bədii və qeyri-bədii əsərlərə süjet və kompozisiya baxımından eyni ölçü və tələblərlə yanaşmaq olmaz – onların hər birinin öz xüsusiyyəti, spesifik əlaməti var. Başqa sözlə demisə olsaq, bədii əsərlər süjet, elmi əsərlər isə plan qanunları əsasında yaranır. Yəni, bu, nə deməkdir? Bədii əsərlərdə çox zaman həyatın əks tərəflərinə diqqət yetirilir, müxtəlif xarakterli, düşüncəli, dünyagörüşlü insanlar qarşılaşdırılır, onların ixtilafi, ziddiyəti, barışmaz mübarizəsi istər-istəməz süjet xəttinin özünü, kompozisiya bütövlüyünü yaradır, yaxud belə bir əlamətin yaradılmasını tələb edir.

Elmi əsərlər isə plan qanunları əsasında hasilə gəlir, nəqletmə ardıcılılığı, hissələrin həcm baxımından təxminən eyni ölçüdə olması, bitkinlik, etiraza səbəb olmayıb, inandırıcı görünən sübutlu, dəlli mühakimələr və s. bu səpkili materiallara üçün daha əsasdır.

Yeri gəlmışkən, xatırladaq ki, kitabımızın əməli məsələlərin təhlilinə, şərhinə həsr olunmuş hissələrini də biz, həm yorucu görünməsin və həm də yuxarıdakı prinsipə əməl olunsun deyə, müxtəlif bölmələrə ayırmışq. Bəzi bölmələrin həcmə çoxluğu isə əməli materiallara geniş müraciət etmək marağlı və tələbindən irəli gəlmüşdir.

Məzmun və forma, süjet və kompozisiya, onların redaktəsinin zəruri cəhətləri üzərində bu qədər ətraflı dayanmağımız da təsadüfi deyil. Əvvəla, bir çox elmi əsəriyyatda da həmin sahəyə xüsusi diqqət yetirilib. Digər tərəfdən, mövzusundan, janrıdan asılı olmayaraq gələcək əsərin ümumi müvəffəqiyyətində bu sahələrin – onların prinsiplərinə necə əməl olunmasının rolü böyükdür. Həmin əlamət isə redaktorun qarşısında mühüm tələblər irəli sürmiş olur. Belə ki, o, hadisələrin inkişafında mövzudan kənara çıxmamaq hallarının, “yayınmaların” olub-olmamasını yoxlamalı, əgər varsa, bunları aradan qaldırmalı, məqsədin, ideyanın şərhindən ötrü hansı üsul və vasitələrin daha sərfəli, məqsədə uyğunluğu barədə fikirləşib, onlardan ən mühümünü seçməyi, təshihli onun əsasında aparmağı bacarmalıdır.

Məzmun ilə formanın, ayrı-ayrı hissələrin uyğun olub-olmamasını, onların bir-birini nə dərəcədə tamamlamasını, həmçinin ardıcılığın “axarını”, rubrikaların dəyərini, gərəkliliyini, yerində olub-olmamasını... yoxlamaq da redaktənin vacib məsələlərindəndir.

Elə buradaca bir-birini tamamlamayan, əksinə, uyğunsuzluq yaradan qəribə bir mənzərənin şahidi olduğumuzu – paradoksal vəziyyəti də qeyd etməliyik. Xatırladığımız kimi, maraqlı məzmun və formanın, cəlbedici süjet və kompozisiyanın elmi təhlili xeyli dərəcədə verilib, spesifik xüsusiyyəti, yazıların ümumi müvəffəqiyyətindəki rolü barədə heç də az yazılmayıb. Deməli, öyrənməyə, istinad olunmağa kifayət qədər ədəbiyyat var. Ancaq xüsusən mətbuat səhifələrində belə əsərlərin sayı get-gedə azalmaqdadır. Burada isə nəzəriyyəçilərin, nəzəri fikrin günahı yoxdur – səbəb başqadır.

Əslində, bu məsələyə təklikdə qiymət vermək düzgün olmazdı. İşə kompleks şəkildə yanaşılıqdır isə deməliyik ki, kütləvi informasiya vasitələrinin sürətli artımı, bu sahəyə gələn qeyri-peşəkarların ardi-arasının kəsilməməsi, ekranı, efiri, qəzet və jurnalları nəyin bahasına olursa-olsun doldurmaq ehtiyacı, əksər hallarda zövqlərin, təəssüf ki, lazımı səviyyədə olmaması istər-istəməz sənətkarlıq məsələlərini arxa plana çəkib. Halbuki gözəl məzmun və forma mükəmməliyi də, bitkin süjet və kompozisiyanın özü də, belə materialların yüksək səviyyədə redaktəsi də əhəmiyyətlidir, həm də çox böyük məsuliyyət və sənətkarlıq tələb edir.

DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ

MÜXTƏLİF SAHƏLƏR ÜZRƏ REDAKTƏNİN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İrəlidə biz kütləvi informasiya vasitələrinin, nəşriyyatların oxşar tərəfləri ilə yanaşı, həm də fərqli əlamətlərinə görə bir-birinə bənzəməməsindən, özünəməxsusluğundan, yiğcam şəkildə də olsa, bəhs etmişik. Burada isə “sahə” dedikdə, əlyazmaların adından başlamış quruluşuna qədər ayrı-ayrı hissələr üzrə redaktə prosesində onlara verilən tələblər nəzərdən keçirilir. Dogrudur, məzmun və forma, süjet və kompozisiya da bu sıraya daxildir. Ancaq onlar redaktə əməliyyatı zamanı, həmçinin ondan əvvəlki mərhələdə – bilavasitə yaradıcılıq prosesinin özündə da-ha geniş və əhəmiyyətli rol oynayır. Odur ki, müəllif əvvəlki bölmədə onlara ayrıca yanaşmağı, həmin məsələlər üzərində nisbətən müfəssəl dayanmayı vacib sayıb.

Həmçinin bir məsələni də xatırladaq. Hamımızə bəlli olduğu kimi elmin, mədəniyyətin, incəsənətin müxtəlif sahələrində ixtisaslaşma prinsipi daim diqqət mərkəzində saxlanılır və saxlanılmalıdır. Bu, mütəxəssisin konkret sahəni daha dərindən öyrənməsinə imkan yaradır. Eyni zamanda, kadrın yaxın, əlaqəli işlərə müəyyən qədər bələdliyi zərurətini də aradan qaldırırmır. Məsələn, həkimlər insan orqanizminin ayrı-ayrı sahələri üzrə mütəxəssisidlər və səhhətimizdə problem yarandıqda, təsadüfi deyil ki, ilk növbədə, onların ən yaxşları yada düşür.

Bələ bir ixtisaslaşma redaktorlar arasında da,ancaq bir qədər fərqli şəkildə mövcuddur. Ayrı-ayrı redaktorların, məsələn, de-

yək ki, məzmun və forma, süjet və kompozisiya, dil və üslub məsələləri üzrə ixtisaslaşması, ümumi mətnində – əlyazmada yalnız bu məsələlərlə bağlı yerləri redaktə etməsi ağlasıgmazdır. Ancaq bunun əvəzində elm və bilik sahələrinin ehtiva etdiyi bütün əlyazmalardan nümunələri redaktə etməsi, yüksək səviyyədə edə bilməsi də eyni dərəcədə mümkünüszdür. Bu, məsuliyyət hissi baxımından yolverilməzdır, bir növ, pərakəndəliyə, bəsitliyə getirib çıxara bilər. Deməli, ədəbi redaktənin bütün sahələrinin yalnız konkret şəxs tərəfindən görülməsi aydınlıq yaradır, cavabdehliyi artırır. Odur ki, burada daxili ixtisaslaşma başqa şəkildə – konkret sahələr üzrə fəaliyyət göstərməkdə, redaktorların bilik və bacarığını, qabiliyyətini, peşə vərdişlərini həmin istiqamətdə təkmilləşdirməkdə, kamilləşdirməkdə özünü göstərir. Televiziya və radioda, mətbuatda, nəşriyyatlarda şöbə və redaksiyaların, departamentlərin yaradılması, fəaliyyətin istiqaməti, konkretliyi buna əsas verib və verməkdədir.

Buradan isə belə bir nəticə hasil olur ki, ayrı-ayrı kitablarda, elmi məqalələrdə göstərilən metodik tövsiyələr bu və ya digər dərəcədə onların hamısına aiddir. Hər birinin əməli fəaliyyətdə onlardan lazımlıca faydalananmasına imkan verir.

Bunu elə sərlövhəyə münasibətdən, onun vəzifə və funksiyasından, qarşısına qoyulmuş tələblərdən də aydın görmək olar.

Sərlövhələrin redaktəsi. Redaktorun bu sahədə səriştəsi, nümunəni qiymətləndirməsi, ehtiyac hiss olunduqda dəyişikliyi, düzəlişi lazımı səviyyədə aparması üçün də müvafiq elmi ədəbiyyata bələdliyi, adlara verilən tələbləri mükəmməl bilməsi çox vacibdir. Unutmaq olmaz ki, sərlövhə oxucunun konkret mətnlə ilk tanışlıq vasitəsidir. İlk tanışlıq və təəssüratdan isə çox şey asılıdır. Yəni dinləməyə, qulaq asmağa, mütaliə etməyə marağın bünövrəsi də qoyula bilər, soyuqluğun, etinasızlığının, biganəliyin başlangıcı da yaranı bilər.

Deməli, "Sərlövhə mətnin adıdır, mətn barədə ilkin təəssürat yaradan qısa məlumatdır. O, yazının məzmunu ilə həməhəng səslənməli, aydın, sadə, mənalı olmalı, dəqiqliyi, parlaqlığı və yeniliyi ilə seçilməlidir."

Sərlövhələrin seçilməsi redaktə prosesində mürəkkəb və çətin mərhələlərdən biridir. Adətən, qəzetdə onlarca müxtəlif sərlövhə verilir. Aktual... günün vacib vəzifələrini göstərən geniş informasiya ümmanında özünəməxsus kompas rolunu oynayan, mətnləri bir-birindən ayıran başlıqlar..., əsas sərlövhələr, yarımsərlövhələr, rubrikalar, eyni zamanda, qəzeti ideya səviyyəsi, tərtibat mədəniyyəti haqqında ilkin təəssürat oyadır. Odur ki, ümumiyyətlə, götürüldükdə sərlövhələrin seçilməsi və qəzetiñ səhifələrində yerləşdirilməsi ədəbi redaktorlarla yanaşı şöbə müdirlərindən, katibliyin əməkdaşlarından, məsul katibdən, qəzet redaktoruñ müavinindən” (36, s.66) və redaktorun özündən böyük səriştə, incə zövq və məsuliyyət tələb edir.

Doğrudur, burada sərlövhəyə daha çox qəzetçilik baxımından qiymət verilib və bizim əməli təhlillərimiz də bu istiqamətə yad deyil. Lakin bununla yanaşı, mövzuya daha geniş nəzərlə “baxmaq” da faydalı sayila bilər. Məsələn, xatırladaq ki, adın mənə tutumu, əhəmiyyəti, funksiyası “Ədəbiyyatşünaslığın əsəlləri” kitabının müəllifləri Mir Cəlal və Pənah Xəlilovun da nəzərindən yayınmayıb və onlar da bu barədə öz fikir və mülahizələrini yiğcam şəkildə şərh ediblər. Göstəriblər ki, oxucu əsərə “daxil olmamışdan, onun məzmunu ilə tanış olmazdan qabaq sərlövhə ilə, əsərin adı ilə tanış olur. Əsərin adı insanın adı qədər mənali, mühüm və vacibdir. İnsan hər şeydən əvvəl, adı ilə tanındığı kimi, bədii əsər də adı ilə tanınır... Sərlövhə, adətən, əsərin məzmunu, ideyası, daxili münasibətləri ilə bağlı olur...

Sərlövhə çox zaman əsərin məzmunundan götürülür və bəzən bu mövzunun özü ilə həmahəng, hətta, eyni olur” (31, s.67).

Orası da məlumdur ki, bəzən bədii əsərlərdə, xüsusən ayrı-ayrı romanlarda əsərin bütöv ideya-məzmununu, məfkurə və mahiyyətini, ruhunu özündə ümumiləşdirilmiş şəkildə ehtiva edən adlar xüsusiylə cəlbedici olur və ciddi maraq yaradır. Məsələn, M.Şoloxovun “Oyanmış torpaq”, İ.Şıxlının “Dəli Kür”, B. Bayramovun “Karvan yolu” və s. bu qəbildəndir.

Bu əsərlərin quruluşu, obrazların “ətə-qana doldurulması”... ilə yanaşı, adın seçilməsində, vaxt mənasında müəlliflərin geniş

imkani olub. Kütləvi informasiya vasitələri işçiləri, o cümlədən qəzet əməkdaşları isə hər gün müxtəlif mövzulu və janrlı neçə-neçə material işləyib “istehsalata” təhvil vermək məcburiyyətindədirlər. Bu baxımdan onların konkret sahədə uğur və xüsusən qüsurları da aynada olduğu kimi, “öz parlaqlığı” ilə eks edilir.

Deməli, elmi ədəbiyyatda sərlövhələrə verilən tələb böyükdür. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, əməli fəaliyyətdə, yaradıcılıq prosesində rolu daha artıq, imkani xeyli dərəcədə genişdir. Onun oxucunu materiala, mütaliyə nə dərəcədə “səfərbər” etməsini - maraqlandırmasını aydınlaşdırmaq üçün əvvəlcə birinin üzərində nisbətən müfəssəl dayanaq.

“Qalxansız hücum” (“525-ci qəzet”, 29 dekabr 2007). Həmin sərlövhə hansı əlamətləri ilə marağımıza səbəb olub? Bir-bir şərh edək.

Əvvəla, yenidir, heç bir mətbuat orqanında, kitabda, televiziya və radio verilişlərində, zənnimizcə, işlənilməyib. Hər halda, biz təsadüf etməmişik. Digər tərəfdən, mövzu ilə bilavasitə bağlıdır. Oxucunu düşünməyə, ilkin olaraq ifadənin - söz birləşməsinin müstəqim və ya məcazi mənada işlədilməsini müəyyənləşdirməyə vadar edir. Sonra isə həqiqətin “açarını” tapmağa cəhd göstərilir: görəsən, qalxansız kimdir: hücum edən, yaxud hücuma məruz qalan? Hansının gətirdiyi dəlillər, sübutlar, etdiyi iradlar daha inandırıcı, ağlabatandır?

Bütün bu sualların cavabını mübahisəli, məqamları özündə eks etdirən polemika xarakterli materiallarda tapmaq mümkündür. Ancaq bu, bizim mövzunun yox, konkret fəaliyyət sahəsi ilə məşğul olan jurnalistin, tarixçinin, tənqidçinin işidir. Elə onların da mütaliyə marağı, aydınlaşdırılması vacib olan məsələyə cəlb olunması sərlövhənin uğuru, onun müəllif tərəfindən ustalıqla seçilməsinin əlamətidir.

Ümumiləşdirilmiş şəkildə onların bəzilərinə diqqət yetirək.
Az da olsa, hər halda, atalar sözündən, şeirlərdən, hikmətli, axıcı, poetik ifadələrdən istifadə yolu ilə qələmə alınmış sərlövhələrə rast gəlirik. Məsələn: “*Adın nədir, Daşdəmir...*” (“525-ci qəzet”, 28 yanvar 2006); “*Torpaq deyər, sən mənə tər ver, mən sənə zər...*” (“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 10 sentyabr 2003); “*Sağ ol, xalqımızın igidi*,

mərdi, bu, bir cəsarətdi, bu, bir hünərdi" ("Yeni Azərbaycan" qəzeti, 31 avqust 2003); "Günəş salam verir bu doğma yurda..." ("Yeni Azərbaycan" qəzeti, 26 avqust 2003); "... Yaqubun ünvanı vətəndir" ("Yeni Azərbaycan" qəzeti, 9 iyul 2003); "Qocalar, ay qocalar...", sizə minnətdarıqmı? ("525-ci qəzet", 17 may 2003) və s.

Bizdə maraq oyadan, diqqətimizi cəlb edən bir sərlövhəni də xatırladaq: "*Respublikamıza sərmayə axını sürətlə artır*" ("İki sahil" qəzeti, 9 aprel 2003).

İlk baxışda məsələ çox adı görünür. Lakin burada həmkarlar-la illərlə etdiyimiz mübahisənin inandırıcı cavabı əks olunub, əyani şəkildə göstərilib ki, "*investisiya*" əvəzinə "*sərmayə*" ifadəsi yerində və sərrast səslənir.

Ancaq sərlövhələrdə qüsurlar daha çoxdur və o, özünü müxtəlif istiqamətlərdə göstərir. Hər şeydən əvvəl, yersiz "genişlik" baxımından iki nümunəyə diqqət yetirək: "Etnik-milli keçmişimiz və bu günümüz "*Yarımçıq əlyazma*" aynasında" ("Kredo" qəzeti, 20 iyun 2007); "*Mamaça nə qədər çox olsa da, güc yenə də doğana düşür axı...*" ("Ədalət" qəzeti, 25 fevral 1989). Birincisi, doğrudur, elmi məqalənin adıdır, ancaq yiğcamlıq tələbi bu qəbildən olan yazırlara da yad deyil. Müxtəlif yollarla onu ixtisar etmək, məsələn, sözün əvvəlinə üç nöqtə (...) işarəsi qoyub, "... "*Yarımçıq əlyazma*" aynasında" yazmaq olardı.

İkinci sərlövhədə isə son dərəcə anlaşıqlı, əhatəli atalar sözü-nə səkkiz yersiz ifadə əlavə olunub. Sondakı üç nöqtənin (...) ola bilsin ki, simvolik mənası da var: yəni ki, ay oxucu, hələ sənə rəhm elədim, yoxsa yenə artıra bilərdim.

Belə bir qüsuren, xüsusən təhrifin ifadəsinə başqa sərlövhələr-də də rast gəlirik: "*Sarımsaq (?) yeməmisən için niyə göynəyir?*" ("Əllillər" qəzeti, 22-28 avqust 1998); "*Ağası (?) gülüm olanın, başına külüm olsun*" ("525-ci qəzet", 17 may 2003); "*Çölüm özgəni yandırır, içim özümü*" ("Respublika gəncləri" qəzeti, 22-29 dekabr 2006); "*Saiba, oldu dəyirmançı adın, dən səslə...*" ("525-ci qəzet", 30 yanvar 2004)...

Əvvəla, atalar "*sarımsaq*" yox, "*sogən*", "*ağası*" yox, "*elçisi*" deyib. Həmçinin Gülüm də gül-çiçək mənasında yox, addır. Son-

rakı atalar sözü də guya düz-dürüst imiş kimi bütünlükə dırnaq (“”) arasında verilib. Əslində isə belə yazılmalı idi: “Çünki oldun dəyirmənci...”.

Dəfələrlə yazımsıq, son dərəcə vacib olduğu üçün yenə təkrar edirik: xalq yaradıcılığı nümunələrinin, ümumiyyətlə, dəyişdirilməsi yolverilməzdir. Bunu naşılarsa edəndə isə "faciə" baş verir. O, elə bir kamil yaradıcılıq nümunəsi, elə müqəddəs bir mehrabdır ki, valnız ehtiramlı münasibəti sevir.

Sərlövhələrdən bəzən özünüreklam vasitəsi kimi istifadə edilməsi və belə məqamin redaktorun diqqətindən yayınması halları ilə də qarşılaşıraq. Məsələn: “*Partiya daxilində mənə qarşı (?) hədsiz hörmət var*” (“525-ci qəzet”, 26 noyabr 2006).

Sərlövhələrdə, imkan düşdükçə, əlbəttə ki, materialın məzmunu və mahiyyətinə uyğun şəkildə şüx yumordan... söz oyunundan da istifadə etmək lazımlı gəlir. Təəssüf ki, çox zaman heç bunu da bacarılmır. Fikrimizi əsaslaşdırmaq üçün bir nümunəyə müraciət edək.

2007-ci ilin aprel ayında qonşu Türkiyədə prezident seçkiləri keçirilərkən ölkənin indiki prezidenti Abdullah Gül də lazımi qədər səs toplaya bilmədi. Həmin münasibətlə “Gün” qəzeti ilk səhifəsində aşağıdakı adla bir material dərc etdi: “*Türkiyə Gül kimini prezidenti secmədi*” (28 aprel-4 may 2007).

Xatırladaq ki, təhlil üçün bu cümlənin ikinci bölməyə də aidiy-yəti var, həm də az yox, çox dərəcədə. Əvvələ seçilməyən adam necə prezident ola bilər və əgər prezident varsa, onda bir neçə ay-dan sonra təzədən seçki keçirmək nəyə lazımdır? Hələ məntiqi səhvin “sorağı” bir az da dərinlərə gedir. Belə çıxır ki, Abdullah Gülguya o vaxta qədər prezident imiş, təzədən seçilməyib.

Lakin bu bölümün mövzusu ilə bağlı bizi başqa məsələ də çox maraqlandırır. Fikrin ifadəsindən hiss olunur ki, müəllifin də, redaksiyanın da materialın ünvanlandığı şəxsə rəğbəti var, onun seçilməməsinə vaysınır. Belə bir məqamda adı aşağıdakı şəkildə işlətmək, zənnimizcə, yerində və çox mənalı olardı: Türkiyə gül kimi Gülü prezident seçmədi.

Bir sözlə, sərlövhələrdə qüsurlar ayaq açıb yeriyir. Mövzu yarımbölmələrlə də bağlı olduğundan onlardan hələ söhbət açaca-

ğıq. Çünkü müxtəlif sahələrə aid qüsurlar elə sərlövhələrin özündə də qabarıq şəkildə eks etdirir.

Termin və dialektlərin redaktəsi. Ümmanın, çayın, bulağın suyu müxtəlif səmtlərdən konkret məkanaya yiğildiği kimi, dilimizində saflığının mənbəyi geniş, bu sahəyə mənfi və ya müsbət mənada təsir edən amillər müxtəlifdir. Onlardan biri də termin və dialektlərdən hansı səviyyədə istifadə olunmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, bu baxımdan da ümumən kütləvi informasiya vasitələrində bir anarxiya, qatmaqarışılıq hökm sürür. Bunun bir səbəbi də həmin sahələr üzrə elmi ədəbiyyata kifayət qədər bələd olmamaqdan irəli gəlir.

Unutmaq olmaz ki, terminlər xüsusi səciyyəli söz və ifadələrdir və onların işlədilməsi əsasən elmi üslub üçün səciyyəvidir. "Elm obyektiv aləmi daha dərindən və ətraflı öyrəndikcə terminlər də çoxalır, qəlizləşir. Odur ki, müəyyən hazırlığı olmayan hər kəs üçün müvafiq elmi yazı hər kəs üçün aydın olmur, anlaşılmaz qalır" (2, s. 17, 18). Buradan isə belə bir nəticə hasil olur ki, bir tərəfdən, terminlərdən istifadə etməmək tamamilə mümkün süzdür. Lakin ədəbi redaktor əlyazmasında termin bolluğu da məqbul sayı bilməz. Odur ki, xüsusən geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərdə diqqəti mənəsi anlaşılmayan, çətin başa düşülən terminləri mümkün qədər az işlətmək səmtinə yönəltməlidir.

Həmin fikir müəyyən dərəcədə dialektlərə də aiddir. Doğrudur, onların arasındaki fərqə göz yummaq olmaz. Lakin burada hər ikisinin yalnız yerli-yerində, məqsədə uyğun şəkildə və miqdarda işlədilməsindən gedir.

Qabaqcadan xatırladaq ki, dialekt dedikdə ümumi ədəbi dilimizdə olmayan, geniş oxucu kütləsi üçün mənəsi anlaşılmayan, yalnız ayrı-ayrı rayon və bölgələrdə işlədilən söz və ifadələr nəzərdə tutulur. Bunun xüsusən bədii yaradıcılıqda əhəmiyyəti böyükdür və həmin fayda, zənnimizcə, iki istiqamətdə özünü göstərir. Əvvəla, şair, yazıçı, dramaturq müvafiq ifadələri həmin ərazi vətəndaşının dilində işlətməklə obraz'a səciyyəvi əlamət vermiş, onu bu yolla da müəyyən qədər sevdirmiş, qəhrəmanının

“ətə-qana doldurulması” yolunda daha bir addım atmış olur. Digər tərəfdən, belə söz və ifadələrin ən münasibləri, dilin təbiətinə, onun ahəng qanununa uyğun olanları bəzən hamı tərəfin-dən bəyənilib sevilir, get-gedə vətəndaşlıq hüququ qazanıb üslublar sisteminin hansındasına işlənilməli olur.

Bununla belə mətbuatda... dialekt axınına yol vermək olmaz. Yəni “dilin səlistliyinə, obrazlılığına və oxunaqlılığına fikir verən qəzet dialekt təsirinə tutulmamalıdır...”

Dialektizmlər ifadələrdə də özünü göstərir. Bu cəhət xüsusilə rayon qəzetlərinin dilində müşahidə edilir. Hər qəzətdə aid olduğunu dialektə məxsus ifadələr özünə yer tapır... bununla mübarizə aparılmalıdır...”

Qəzətlərdə dialekt sözlərindən başqa əbədi dilə məxsus sözlərin dialekt mənaları da bəzən özünü göstərir. Məsələn, ədəbi dilimizdə durmaq felinin aşağıdakı şəkildə işlədilməsi norma hesab edilmir, belə mənə həmin feldə yoxdur:

- Yəni sən aqronomluqdan başqa vəzifələrə də durursan?”
(2, s. 45, 46).

Öz dövründəki vəziyyətin reallığı əsasında çoxdan yazılmış elmi əsərin isbatı üçün müasir kütləvi informasiya vasitələrin-dən, xüsusən qəzətlərdən saysız-hesabsız misallar gətirmək olar və bu iddianın özü yəqin ki, heç kimdə şübhə doğurmur. Deməli, burada söhbət termin və dialektlərdən yersiz şəkildə istifadə olunmasının mübahisəli şəkildə qoyulmasından yox, gündəlik müşahidə və mütaliədən hamiya aşkar olan qüsurlu vəziyyətin düzəldilməsi zərurətindən gedir.

Sözcülük hallarının aradan qaldırılması. Əgər günün reallığından, kütləvi informasiya vasitələrinin indiki vəziyyətindən daha tələbkarlıqla çıxış etməli olsaq, onda gərək ifadəni “qaldırılma-sı” yox, “qaldırılmaması”, yaxud “qaldırılması zərurəti” şəklin-də işlədək. Çünkü bu qüsür – sözcülük halları artıq həqiqətən də acinacaqlı bir hal alıb.

Həmin məsələ barəsində düşünəndə bir neçə il bundan qabaq təcrübə mübadiləsi məqsədi ilə Fransanın Lill universitetindən bizə – Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə gəlmiş

həmkarımızla söhbətimizi xatırladıq. O, iki məsələyə öz təəccübünü bildirmişdi: tədris prosesində seminarlardansa, mühazirə saatlarına çox yer verilməsinə və qəzetlərdə şəkillərin bolluğuna. Bu “bolluğun” səhifələri doldurulmaq ehtiyacından yarandığını sövq-təbii olaraq, yəqin ki, elə özü də duymuşdu.

Bələ bir tələbat bir zamanlar “teleqraf dili” kimi səciyyələnən qəzetlərdə də çox böyük qüsura gətirib çıxarıb. Kiçik nümunədən göründüyü kimi, hətta, sərlövhələrdə də. Onların sayını istənilən qədər artırmaq da olar. Hər halda, dəlil-sübut naminə bir-ikisində yenə də nəzər salaq.

“Yeni Azərbaycan Partiyası dünənin, bu günün və gələcəyin partiyasıdır” (“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 21 fevral 2003); “Bir qəzət ki, təhqir yazar, demək uduzduqlarını etiraf edirlər”; “Allah biza rəhm etdi və biz daxili sabiliyimizi qoruyub saxlaya bildik” (“Azad Azərbaycan” qəzeti, 3 aprel 1999); “Təsir altında olan KİV-i azad hesab etmək olmaz” (“Jurnalist” qəzeti, 9 avqust 2003); “Səngimək bilməyən sizilti” (“Kredo” qəzeti, 4 avqust 2007).

Birinci adda bir də yox, iki səhv var. Əvvəla, partianın adı, elə öz adını ondan götürdüyü qəzətin də adı kimi üç yox, iki söz birləşməsindən ibarətdir və mətn daxilində onlar dirnaq arasındada (“”) belə yazılmalı idi: “Yeni Azərbaycan”... Sonradan təkrarlandığı və məna, mahiyyət aydın olduğu üçün “partiyası” sözünə ehtiyac yox idi. Ancaq mənəni qüvvətləndirmək, sözləri, həmcins üzvlərə çevirmək üçün “Yeni Azərbaycan”dan sonra tirə (-), sözün axırında nida (!) işarəsi qoymaq lazımdı. “Yeni Azərbaycan – dünənin, bu günün və gələcəyin partiyasıdır”.

İkinci cümlənin əvvəli ilə axırı uyuşmur, əslində, buna heç Azərbaycan dilindəki ifadə tərzi, qəzet cümləsi də demək olmaz. Halbuki redaktor üçün sözləri “silib-təmizləmək”, cilalamaq, təxminən aşağıdakı şəkildə işləmək gərək çətinlik törətməyəydi: Təhqir yanan qəzət ugursuzluğununu etiraf etmiş olur.

Üçüncü cümlədəki iki “bizdən” birincisi tamamilə artıqdır və bu kimi təkrarlara daha tez-tez təsadüf olunur. Məsələn: “...Beləcə, onunla ünsiyyət qurmağım bir qədər qəliz (?) alınsa da, sonra

birtəhər dil tapdıq. O, isə hər şeydən, hanudan əvvəl... təhsil aldığı müəllimlərindən danişdi" ("Azadlıq" qəzeti, 5-6 avqust 2007).

Kiçik bir parçada "qolız" ifadəsi yerinə düşməyib, redaktorunu "çətin"lə əvəzləməli, "o" hərfi ilə başlayan və mübtəda rolunu oynayan kəlmələrdən birini ixtisar etməli idi. Redaktə zamanı, məsələn, elə "onunla ünsiyyət qurmağım"ın əvəzinə "ünsiyyətimiz" yazılsayıdı, daha doğrusu, bu şəkildə düzəliş aparılsaydı, həm təkrar aradan qalxar, həm də üç söz biri ilə əvəzlənər, fikir sərrast, oxunaqlı olardı.

Sonuncudan əvvəlki nümunədə "Təsir altında olan"ı "Təsir altındaki" şəklində yazmaq lazımdı. Axırıncı sərlövhədə "səngimək" ifadəsi nə qədər xoşagələndirsə "bilməyən" bir o qədər artıqdır. Əgər redaktor savadlı olsaydı onu sadəcə olaraq "Səngiməyən sizilti" şəklində düzəldərdi.

Bəzi fikirlərdə, onun ifadəsi olan sərlövhə və mətnəxili yazınlarda günün reallığının unudulması, süni, əsla həyatı olmayan, işimizə böyük ziyan yetirə bilən arxayıncılıq hissələrinin təlqini redaktorların nəzərindən yayılır. Məsələn, başa düşmürsən ki, ilin, günün bu çağında "*Ermənistanın iflası*" ("İki sahil" qəzeti, 9 aprel 2003), yaxud "*Ermənilər Qarabağı kütləvi şəkildə tərk edir*" ("Yeni Azərbaycan" qəzeti, 17 oktyabr 2002) sözləri – sərlövhələri nə deməkdir. Əgər iddia edildiyi kimi, Ermənistan həqiqətən iflasa uğrayıbsa, ermənilər Qarabağı kütləvi şəkildə tərk edirsə, onda bəs biz kimin əlində bu qədər aciz qalmışıq, yaxud dünya təşkilatlarının bu qədər səmərəli və ya səmərəsiz səyi nəyə gərəkdir?

Bu kimi məsələlərdə redaktorun peşəkar olmamasının başqa tərəfi – siyasi səbətsizliyi, hadisələri ayıq və obyektiv mövqelərdən qiymətləndirməyi bacarmamaq "bacarığı" üzə çıxır.

Dilimizin saflığı ilə bağlı redaktə prosesi. Həmin məsələ redaktorun daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Lakin təəssüf ki, xeyli dərəcədə unudulub, arxa plana keçib. Biz bu barədə, keyfiyyət cəhətdən deyə bilmərik, kəmiyyət baxımından çox yazımişıq. Onların əksəriyyəti kitabə daxil edilib. Odur ki, özümüzü – sözümüzü təkrarlamaqdə ehtiyatlanıb üzərində geniş dayanmırıq. Yalnız bəzi mətləbləri, qısaca olaraq, xatırlatmaq istəyirik.

Əvvələ, “taleyin töhfəsindən” burada da qüsurlar o qədər çoxdur ki, mətnləri arayıb-araşdırmağa ehtiyac qalmır. Müəlliflər və redaktorlar “səxavətliliyini” göstərib – bu barədə yazanları əziyyətə salmaq istəməyib, qüsuları, ilk növbədə, yenə də sərlövhəyə çıxarıblar.

Başqa bir məsələ isə bu qəbildən olan səhvlerin “təfsilatı”, neçə deyərlər, “bölgü prinsipidir”. Bəli, “genişlik”, “əhatəlilik”, üz-dəniraq say artımından indi belə yanaşma da mövcuddur.

Fikrimizi bir qədər də aydın ifadə etmiş olsaq, səhvler iki “istiqamətdə” hasilə gelir. Birinci, öz doğma dilimizi əcaib, eybəcər şöklə salmaq, ikinci, əcnəbi sözləri dilimizə “yamamaq”, “calaq etmək” yolu ilə. Zənnimizcə, onların hər ikisi ziyanlı olsa belə, hər halda birinci “əllaməlik” daha böyük təəssüf hissi doğurur.

Faktlara nəzər salaq.

Birinci qüsür barədə nümunələr. “Belçikadakı soydaşlarımız Avropa Birliyinə səsləndilər” (?). “Ey xəbər” qəzeti, 28 fevral-15 mart 2007); “İstedad yemlənməsə, (?) qidalanmasa (?) məhv olub gedəcək” (“525-ci qəzet” 20 noyabr 2003). “Müsavat”ın dialogla bağlı mövqeyi gülünc (?) doğurur. (“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 3 dekabr 2003); “Amerika iqtisadiyyatının çöküşü” (?). (“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 24 sentyabr 2004).

“Birliyə səslənməyin” nə demək olduğunu, yəqin ki, bir kimsə bilməz. İkinci cümlədə istedadın “yemlənməsi”, “qidalanması” onsuz da məcazi mənaya gəlmir. Ancaq, heç olmazsa “xilas yolu kimi” nə müəllif, nə redaktor bu sözləri dirnaqda (“”) yazmaq barədə də fikirləşməyib. Həmçinin hər hansı mövqeyin “gülünc” doğurması da, iqtisadiyyatın “çöküşü” də bu kontekstdə dilimizə tamamilə yad, gülünc, el sözü ilə demiş olsaq, əttökən ifadələrdir.

İkinci qüsür barədə nümunələr. “Xalq yazıçısı Elçinin yeni ödülü” (“525-ci qəzet” 2 iyun 2007); “Ermənistanın cəhdləri fiaskoya uğrayacaq” (“525-ci qəzet”, 14 yanvar 2006).

Dilimizdə ödülüñ də, fiaskonun da mənasını çox gözəl ifadə edən sözlər var. Həmçinin həbsxananın da. Bununla belə “525-ci qəzet” özünün 2004-cü il 24 yanvar tarixli nömrəsində ürəksizxan bir məkandan yazılış materialı 8-ci səhifədə “Azərbayca-

nin *məhbəs gözəli*”, ardını isə 9-cu səhifədə “Azərbaycanın *türmə* (?) *gözəli*” adlandırıb.

Mətbuatla, hətta, ötəri tanışlıq bundan da betə faktları ortaya çıxarır. Biz müəlliflə redaktordan əl-ələ verib hər vəchlə dili-mizin gözəlliyyini gözləməsini umuruq. Bəziləri isə bunun əksi üçün sanki “münasib” vasitələr axtarır, bir yad ifadə ilə ürəyi soyumur, qısa sərlövhəyə daha çox əcnəbi ifadələr gətirməyə çalışır və gətirir də. Məsələn, “Tarixi-Nadir”i yarıya qədər oxusaq da “Yeni Müsavat” qəzetiinin 2007-ci il 4 avqust tarixli nömrəsində müəllifin “*Mənim aşırı optimizmim*” kəlmələri ilə nə demək istədiyini başa düşə bilmədik.

Mənəvi əyintilər ki bu sürətlə davam edir, görünür, göləcəkdə yad ifadələrlə yüklenmiş “yeddimərtəbəli” cümlələrin də şahidi olacaqıq.

Reklamların redaktəsi. Xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin ictimai mülkiyyət hesab olunduğu, şəxsi fəaliyyətin heç də rəğbətlə qarşılanmadığı keçmiş SSRİ dövründə reklamlara lazıminca fikir verilmirdi. Əslində, alicinin seçmək imkanının məhdud olduğu, yalnız vahid satış məntəqələrinə müraciət etmək məcburiyyətində qaldığı bir şəraitdə buna çox ehtiyac da duyulmurdu: yaxşılığından və ya pisliyindən asılı olmayaraq, alici həmin məhsullardan onsz da istifadə etmək məcburiyyətində idi. Digər tərəfdən, reklama şəxsi marağın olmaması da bu sahədə müəyyən rol oynayırdı.

 Sahibkarlığın sürətlə inkişaf etdirildiyi, özəlləşdirmə programının geniş şəkildə həyata keçirildiyi bizim zamanlarda isə reklam rəqabətdən qalib çıxmak həm də KİV üçün ən yaxşı vasitələrdən biridir. Odur ki, müasir kütləvi informasiya vasitələrini reklamsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Təsadüfi deyil ki, bir sıra qabaqcıl ölkələrdə bəzi qəzetlərin maliyyə xərclərinin təxminən 70 faizi reklamlardan, qalan hissəsi isə satışlardan əldə olunur. Bizdə isə bəzi mətbuat orqanlarının gəlininin, ən yaxşı hallarda, təxminən 30 faizi reklamlar hesabına qazanılır. Bunun səbəbləri çoxdur, ancaq mövzu ilə əlaqədar bizi onun yazılışı, redaktəsi, istifadə imkanları maraqlandırır.

İstehsalçı ilə istehlakçı arasında münasib əlaqə forması olan reklam aliciya çoxsaylı, müxtəlif çeşidli materiallar arasında keyfiyyət və bəzən, hətta, qiymət baxımından münasib materialların

seçilməsinə kömək edir. Lakin reklamın estetik funksiyasını da unutmaq olmaz. Təcrübə göstərir ki, o, iqtisadi amillə yanaşı,ミニ tamaşa rolunu da oynaya bilər. Yaxın keçmişdə televiziya kanallarının birində göstərilmiş reklamı yada salaq. Son dərəcə qeyzlənmiş obraz rolunda çıxış edən aktyor ailə üzvlərinin bir ucdañ elə hey danışdıqlarını, dil-boğaza qoymadıqlarını bəyan edir, “nitqi” bitib-tükənmək bilmirdi. Gecə düz saat 12-də ekran başqa bir tərəfi göstərirdi. Məlum olurdu ki, ailə başçısı “ehtiyat tədbiri kimi” həyat yoldaşının və qızının əllərini və ağızını möhkəm bağlayıb. Onlar xilas edilən kimi dərhal mobil telefonə əl atırdılar və bundan sonra məlum informasiya – “Azersell”in gecə saat 12-dən qiymətləri 50 faiz aşağı salması xəbər verilirdi. Başqa sözlə demiş olsaq, reklam iqtisadi amilə xidmət göstərməklə yanaşı, estetik funksiyani da yerinə yetirməli olurdu.

Bələ bir vəzifə isə hər şeydən əvvəl, söz sənətkarlığı, cümlələrin, ifadələrin dəqiq redaktəsi, sərrastlığı ilə bağlıdır. Təəssüf ki, bu sahədə qüsurlar həddindən artıq çoxdur. Məsələn, “Qara-dağ” sement zavodunun məhsullarından istifadə etməyinizi tövsiya edirik” cümləsində eyni ifadənin iki dəfə işlədilməsi, əlbəttə ki, qüsurdur və mənani kiçildib, təsiri azaldır. Halbuki cümlənin sonunu, sadəcə olaraq, “məsləhət bilirik”la qurtarmaq, həmçinin redaktə baxımından başqa variantlar üzərində dayanmaq olardı.

Yaxud, “ANS” televiziya kanalından sutka ərzində dəfələrlə eşitdiyimiz reklama nəzər salaq: *Qüsursuzluq tələb olunursa, “Ariyel” tələb olunur.*

Əvvəla, “qüsür” daha geniş anlayışdır, bunun yerinə mənaya daha yaxın olan “təmizlik” deyilməsi gərək idi. Digər tərəfdən, kiçik bir cümlə söz yığınından ibarətdir. “Tələb olunmaq” söz birləşməsinin təkrarına çoxmu ehtiyac vardı? Peşəkar redaktor bir yana, orta məktəb şagirdi də çətinlik çəkmədən onu aşağıdakı şəkildə düzəldə bilər: Qüsursuzluq üçün “Ariyel” tələb olunur. “Qüsursuzluğ” u “təmizlik” lə əvəz etmək istədikdə isə, assimiliyasiya baxımından oxşar ifadələr (“təmizlik”, “tələb”) yanaşı səslənməsin deyə, cümlənin sonuna “əl gəzdirmək” lazımlı gəlir. Bax, belə: “... “Ariyel” siz ötüşmək olmaz”, ya da daha yiğcam “Ariyel” zəruridir və s.

Əslində, burada da elə dilimizin saflığı məsələsi qoyulub. Çünkü bu mənada saflıq dedikdə, yalnız yad təsirlərin təqnididə nəzərdə tutulmur. Ahəng qanununa fikir verilməməsi, kəlmələrin geninə-boluna işlədilməsi, fikrin poetik ifadəsi zamanı misraların qol-qanadının sindirilması da elə dilə etinəsizliq, bir qədər də sərt demiş olsaq, mənəvi xəyanətdir və redaktorların paxırını açıb ortaya qoyur.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün belə bir reklama diqqət yetirək:

Süfrəmizdə *bir* özgə daddır,
“Teksun” sağlamlığı *bir* təminatdır.

Görünür, redaktor beytdə “bir” ifadəsinin iki dəfə işlədilməsini məqbul sayıb. Halbuki yuxarıdakı “bir” ifadəsi ədat funksiyasını yerinə yetirdiyi, keyfiyyətin guya çox yüksəkliyinə şəhadət verdiyi üçün onu saxlamaq, ikinci misradakını isə “ilk”, “tam”... kimi kəlmələrin biri ilə əvəz etmək olardı.

Lakin reklamin əsas qüsürü hələ başqadır. Fikrini hökmən şeirlə ifadə etmək istəyən müəllif onun ilk tələblərindən birini pozmuş və bu qüsür, təəssüf ki, redaktorun da nəzərindən yayınmışdır. Belə ki, birinci misra 9, sonrakı isə 11 hecadan ibarətdir. Mənaya xələl gətirmədən, əksinə, onu daha da qüvvətləndirməklə qüsürü aradan qaldırmaq çoxmu çətin idi? Yox, əsla çətin deyildi. Bunun üçün, sadəcə olaraq “süfrəmizdə”dən sonra “tamam” kəlməsini yazmaq bəs edərdi.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, reklama sadəcə olaraq iki tərəf arasındaki labüb əlaqə vasitəsi kimi baxmaq olmaz. Əslində, onun funksiyası daha geniş və əhatəlidir. Odur ki, redaktorlar qarşılıqlı iş prosesində müəlliflərə və mətnlərə böyük tələbkarlıqla yanaşmalı, dilin gözəlliyindən, ifadə imkanlarından bacarıqla və peşəkarlıqla istifadəsinə burada da ciddi səy göstərməlidirlər.

Fakt materialları üzərində redaktə işi. Bu, müxtəlif əlyazmalarında ayrı-ayrı şəkildə özünü bürüzə verir. Bədii əsərlərdə təsvir olunmuş həqiqətin həyat həqiqətinə uyğunluğuna, fikrin emosionallığına, obrazlı şəkildə ifadəsinə diqqət yetirən redaktor elmi əsərlərdə məntiqi mülahizələrin, faktların, sitatların, coğrafi

adaların... yoxlanılmasını ümumi prosesin tərkib hissəsi kimi götürür və məhz belə bir kontekstdə qiymətləndirir.

Əhəmiyyətinə, mahiyyətinə görə, əslində, bu, başqa cür ola da bilməz. Təsadüfi deyil ki, böyük rus alimi Pavlov faktları “elmin havası”, “alimin qanadı” adlandırıb, əhəmiyyətli kəşflər, qiymətli ixtiralar sahəsində rolunu yüksək qiymətləndirib. Redaktor da elmi əsərlərin əlyazması üzərində işlərkən bu kimi məsələləri diqqət mərkəzində saxlamalı, səciyyəvi faktların və onlardan irəli gələn nəticələrin materialda yerli-yerində istifadəsini, təhlil boyunca “əridilməsini” görməli, göstərməli – bunu müəllif-dən tələb etməlidir. Belə faktlar, ilk növbədə, alındığı mənbələr əsasında yoxlanılmalı, dürüstləşdirilməlidir. Bu sahədə başqa bir tələb isə dəqiqliyin son mənbə əsasında müəyyənləşdirilməsidir.

Səciyyəvi xüsusiyyətindən – sənədlilik əlamətindən asılı olaraq müxtəlif janrlı publisistik materiallarda faktlara daha çox müraciət olunur. Bu zaman redaktor onları döñə-döñə yoxlamalı, həmçinin materialın fakt və rəqəmlərlə həddindən artıq “yük-lənməsinə” yol verməməli, çox da səciyyəvi olmayan, ikinci də-rəcəli mətbəbləri mətndən ixtisar edib, onu bacardıqca “yüngül-ləşdirməli” – oxunaqlılığına, təsirliliyinə nail olmalıdır.

Konkret əsərdə ölçü vahidlərinin, miqdarın, tarixlərin vahid prinsip əsasında verilməsinə diqqət yetirmək çox vacibdir. Məsələn, eyni materialda ad, fakt və rəqəmləri tez-tez həm 5 kq, həm 5 kiloqram, həm 5 m, həm 5 metr, həm 15 iyun, həm 15.VI, həm ABŞ, həm Amerika Birləşmiş Ştatları... şəklində yazmaq peşəkarlıq baxımından qüsurludur. Buna görə də onlarınanca biri saxlanılmalıdır.

Başqa bir tələb isə ixtisarlarla əlaqədardır. Redaktor, təbii ki, ixtisarı məqbul sayılmış adları, onların ifadə etdiyi söz birləşmələrini özü üçün dürüst şəkildə aydınlaşdırmalıdır. Lakin hələ bu da işin hamısı deyil. Kütləvi oxucu üçün təzə olan, heç də hamısının başa düşməyəcəyi təşkilatlar, müxtəlif məkanlar əvvəlcə açıq şəkildə yazılmalı, sonra mötərizədə () ixtisar forması göstərilməli və bütün mətn boyu onlardan biri ilə davam etdirilməlidir.

Əlyazmalar üzərində iş zamanı şübhə doğuran, dürüstlüyü kifayət qədər əsaslandırılmayan faktlara da təsadüf edilir. Belə

hallarda redaktor müəllifdən onları sübuta yetirə biləcək sənədlər tələb etməlidir. İş prosesində, xüsusən nəşriyyatlarda, gündəlik, adı əlyazmalarla yanaşı, gələcək ciddi nəşrlərə də təsadüf edilir. Daha doğrusu, bu əlamətin elə adın özündə ehtiva olunduğu, fəaliyyət məhsulunun sanbalı, uzunömürlülüyü ilə seçilən nəşriyyatlar da var. Məsələn, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Elm" nəşriyyatı və xüsusən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası "Azərbaycan Milli Ensiklopediya" Elmi Mərkəzi bu qəbildəndir.

Xüsusən bu sahələrə aid materiallarda onların ciddi analizi son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman, ilk növbədə, faktların tipikliyinə, yerli-erində olub-olmamasına – sistemli və məqsədyönlü şəkildə, yoxsa təsadüfən gətirilməsinə, onlardan alınan nəticələrin mahiyyətinə – nə dərəcədə inandırıcı olub-olmamasına, həqiqəti lazımı şəkildə eks etdirib-ctdirməməsinə diqqət yetirmək, yol verilmiş qüsurları aradan qaldırımaq da redaktorun əməl etməli olduğu ən vacib tələblərdəndir.

Sitatların redaktəsi. Müxtəlif səpkili əlyazmalarda belə hallarda tez-tez təsadüf olunur. Əgər məlum ifadə ilə "sitatların müəllif fikrinin daha qabarıq şəkildə ifadə forması olması"ni, buna daha geniş imkan verməsini yada salmış olsaq, onda məsələnin əhəmiyyəti daha aydın görünmiş olar.

Ümumiyyətlə, sitatlar müəllif fikrinin, bir növ, istinadgahıdır. Belə bir etibarlı "arxaya" isə sahəsindən, müəllifindən, janrından asılı olmayaraq, eksər əlyazmalarda təsadüf olunur, Xüsusən, xatırlatdığımız kimi, müəllifin qənaətinin, apardığı müqayisə və gəldiyi nəticələrin düzgünlüğünə inam yaratmaq, həm də, sözün müsbət mənasında, necə deyərlər, onu qiymətə mindirmək üçün belə bir imkandan, yeri göldikcə, hər zaman istifadə olunur. Ancaq sitatlar ilk növbədə, ədəbi əsərlərin elmi təhlili, onun qiymətləndirildiyi, dəyərinin klassik ölcürlə müəyyənəşdirildiyi zaman daha çox yada düşür.

Bəzən ayrı-ayrı əlyazmalarda sitatlılığı geniş meyil olur, yaxud da müəllif göstərilmir. Fakt materialının araşdırılması kimi redaktor burada da diqqətli olmalı, lazım göldikdə ixtisarlar aparmalı, saxlamağı vacib saydığı sitatları yoxlamalı, burada da

etibarlı mənbə tələb etməli, haradasa, plagiarismə aparıb çıxara biləcək yersiz istifadənin qarşısını almalıdır.

Məlumat üçün xatırladaq ki, öz dövründə “ideal quruluş” kimi səciyyələndirilən sovet hakimiyəti illərində, hətta, sitatların özünə belə xüsusi tələbkarlıqla yanaşılırdı. Bəzən sitatların hansı şəraitdə, nə münasibətlə söylənildiyini göstərməyi də tələb edirdilər. Qorxulu fikirlərin sovet quruluşu ilə əlaqələndiriləcəyindən ehtiyat edirdilər.

Hətta, ayrı-ayrı redaktorların bundan ötrü töhmətə, tənbehə məruz qaldığı vaxtlar da olub. Məsələn, keçən əsrin, əgər səhv etmirik-sə, altmışinci illərində “Azərnəşr” “Müdrik fikirlər aləmində” adlı bir kitab çap etmiş, bu zaman yuxarıda tələblər gözlənilməmişdi. Fikirlərin sovet cəmiyyətinə aid ediləcəyindən vahimələnən məmurlar redaktor Cəfər Bağırı cəzalandırmış, “ideoloji qüsürü” aradan qaldırmaq namına oxucu marağınə və maddi ziyana göz yumub kitabı müsadirəsinə – satışdan yiğişdirilməsinə qərar vermişdilər.

Elmi ədəbiyyatlarda epiqrafların da bəzən sitat rolunu oynadığı qeyd olunur və onlar birləşdə təhlil edilir. Doğrudur, bu iki sahə arasında yaxınlıq var. Lakin fərqlər də az deyil. Məhz həmin fərqləri nəzərə alaraq biz epiqrafların redaktəsinə verilən tələblərdən, bu sahədə yol verilmiş qüsurlardan, belə halların aradan qaldırılması zərurətindən ayrıca danışmağı daha münasib saydım.

Epiqrafların redaktəsi. Onun sitatlara yaxın olması barəsində artıq yazmışaq. Lakin fərqli tərəfləri də var. Belə ki, daha çox bədii yaradıcılıq nümunəsidir. Həm də o, mətnin ortalarında, axırında deyil, lap başlangıçında işlədir. Ona verilən əsas tələb həm qələmə alınan mövzu ilə bilavasitə bağlılığı, həm də sərrastlığı, yığcamlığıdır. Başqa bir əlamət isə müraciət imkanının genişliyidir. Yəni, müəllif epiqrafi həm digər müəlliflərdən, həm də bilavasitə özündən gətirə bilər. Həmçinin özünə müraciət forması da ikidir. Yəni, onun yuxarıda epiqraf şəklində yazdıqları bilavasitə mətndə ola da, olmaya da bilər. Bu, yazıçının... arzu və istəyindən, müəyyən qədər təhkiyə tərzindən, həm də materialın ruhundan asılıdır.

Epiqraf, haradasa, fikrin canlandırılmasına, daha parlaq ifadəsinə, müxtəlif mövzuların, müəllif qayəsinin vəhdətinə, ayrı-ayrı üsul və vasitələrin bir-birini tamamlamasına xidmət edir.

Faktlara nəzər salaq.

Böyük rus şairi A.S.Puşkin bütünlükə duel məsələlərinə həsr olunmuş bir əsərini Baratinskinin, ilk baxışdan oxucuya çox adı görünən, ancaq vahid fikrin, əhvalatın təsvirinə xidmət edən bələ cümlə – iki kəlmədən ibarət fikirlə başlayır: *Biz atışmışdıq.*

Ustad Cəlil Məmmədquluzadə “Qurbanəli boy”in “Kolyaska” ilə ideya-məzmun, quruluş, süjet və kompozisiya yaxınlığını nəzərə alaraq epiqraf şəklində yazıb: Allah atana rəhmət eləsin, Qoqol. Eyni mövzuda əhvalatı qələmə alan başqa bir yazıçı isə həm Qoqolun və həm də Cəlil Məmmədquluzadənin ruhuna rəhmət diləyib. Deməli, mövzu yaxınlığı genişləndikcə epiqrafların sayının artması ehtimalı da var. Orasını da xatırladaq ki, bu kimi epiqraflarda bir səmimiyyət, ürək genişliyi, qədrşünaslıq da hiss olunur. Çünkü ilkin mənbə ondan yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş bilavasitə həmin müəllifin özü tərəfindən, hətta, məsələyə bələd olmayan oxucuya da söylənilir – nişan verilir.

Bələ ünvanlılıq kənar müəllifdən epiqraf gətirilən və daha çox dəyəri olan, geniş yayılmış fikirlərə də aiddir.

Müasir şəraitdə qəzetlərimiz çoxalıb. Onların arasında ilk səhifədə – adla yanaşı epiqraf verənlər də var. Lakin təəssüf ki, bu zaman səhvər də olur. “Doğma Azərbaycan”dakı qüsür bu cəhətdən daha səciyyəvidir. Epiqraf belədir: “Torpaq uğrunda ölen varsa, vətəndir (“Doğma Azərbaycan” qəzeti, 20-27 iyun 2007).

Burada ifadə tərzinin yarımcıqlığı, poeziyaya məxsus “ləngərin” – axıcılığın olmaması böyük türk şairinin qələm məhsuluna bələd olma-yanınlara da aydın görünür. Hiss olunur ki, ortada bir kəlmənin ixtisarı – unudulması ahəngi, axıcılığı pozub. Həmin şeir türk dilində bələdir:

Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır,
Toprak eger uğrunda ölen varsa Vatandır.

Deməli, epiqrafi aşağıdakı şəkildə vermək və həm də hökmən müəllifin adını - Arif Nihad Asyanı göstərmək lazım idi:

... Torpaq eger uğrunda ölen varsa, Vətəndir.

Əgər “Doğma Azərbaycan”ın hər həftə ... xeyli sayıda nəşr olunmasını və hər qəzetin təxminən üç oxucuya ünvanlanmasını nəzərə alsaq, təhrifin nə qədər geniş yayılmasını aydın təsəvvür edə bilərik.

Yaxud, başqa bir nümunə:

Hər sey insanın, insan isə qadının əlindədir (“Nefertiti” jurnalı, 2007, №2 s.34).

Buradan necə yanlış, ziyanlı mətləbin hasil olması göz qabağındadır. Belə çıxır ki, guya qadın insan deyil. halbuki sağlam məntiq, hətta çox adı düşüncə tərzinin özü belə ilk ifadələrin bütünlük-lə insan deyil, kişi şəklində işlədilməsini tələb edir. Lakin məsələnin başqa bir tərəfi də var və o da redaktorun diqqətini hökmən cəlb etməli idi: qüsür tərcümədən gəlmədir, yaxud Aleksandr Fuarstenberq onu özü belə işlədib? Deməli, tərcümə variənti hökmən originalla müqayisə edildikdən sonra müvafiq qərara gəlmək mümkün idi. Belə ki, tərcümədən gələn xətanı asanlıqla düzəltmək olardı. Səhv bilavasitə müəllifin özü ilə bağlı olduqda isə ondan imtina etmək – yada salmamaq heç də çətinlik törətmirdi.

Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, redaktor epiqraflar üzərində işlərkən təxminən aşağıdakı məsələlərə ciddi diqqət yetirməlidir:

Birincisi. Epiqrafin mövzu ilə bilavasitə bağlılığı, hər iki fikir arasındakı daxili rabiṭənin, məntiqi əlaqənin olması zərurəti.

İkincisi. Müəllifi məlum, dəyəri böyük olduğu hallarda epiqrafin kimə məxsusluğunun göstərilməsi.

Üçüncüsü. Xüsusən yazılı ədəbiyyat nümunəsi olduqda epiqrafin ilkin mənbə ilə yoxlanışı, dəqiqliyi və dürüstlüyünün gözlənilməsi zərurətinin daim diqqət mərkəzində saxlanması.

İllüstrasiyaların redaktəsi. İllüstrasiyalardan – şəkillərdən... istifadə hallarına bütün əlyazmalarda rast gəlmək mümkündür. Hətta, müəyyən tibb ensiklopediyasına plastikalar da qoyulur. Bu, xəstə olduğu təqdirdə ürəyin və ciyərin mövcud vəziyyətini, onun necə səs çıxarmasını və bu minvalla xəstəliyin gedişini, “şiddətini” müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Elmi ədəbiyyatlarda illüstrativ materiallar xarakterinə görə iki yerə bölünür:

Birincisi. Bədii-obrazlı illüstrativ materiallar.

İkincisi. Elmi-idraki səciyyəli illüstrativ materiallar.

Onlardan birincisi bədii, estetik fikrin xəyalda daha da əyanilaşdırılməsi, göz öündə qabarılq şəkildə canlandırılmasına, ikincisi, müəyyən faktların, hadisələrin tədqiqi üçündür və bura diaqramlar, sxemlər, qrafiklər və s. daxildir. Hər iki halda illüstrativ materiallar bir-birini tamamlamalıdır. Bu məqsədlə redaktor onu mətnlə tutuşdurmalı, onların nəşriyyat planında öz əksini tapan həcmə uyğunluğunu, poliqrafik icraya yararlı olub-olmamasını, texniki keyfiyyətini yoxlamalı, bu barədə öz fikirləri ni rəssama, bədii və texniki redaktora bildirməlidir.

Həyatı, ayrı-ayrı əlamətləri doğru-dürüst əks etdirməyən şəkillərin qüsurunu görmək və nöqsanı vaxtında aradan qaldırmaq redaktorun ümdə vəzifələrindəndir. Vaxtilə qəzetlərin birində foto-etüd verilmiş. Orada çayda balıq tutan yeniyetmə təsvir edilmişdi. Redaktor diqqətlə baxanda görür ki, tilovun ucunda sudan, guya, təzə çıxarılmış balıq çabalamır – taxta kimi sallanıb. Məlum olur ki, balığın tutulmasına səbri çatmayan fotoqrafin təkidi ilə “ovçu” ölü balıqlardan birini qarmağa keçirərək suya atıb və oradan təzə ov adı ilə çıxarıb. Əgər bu səhv vaxtında aradan qaldırılmassayıdı, süni mənzərə minlərlə oxucunun istehzalı təbəssümünə səbəb olacaqdı.

Keçmiş onilliklərdə nəşr olunmuş bəzi kitablarda şəklin mənasının aydın dərk olunması üçün fikir başqa yerə ünvanlanır, otuz, qırx, əlli... səhifə irəliyə və yaxud arxaya istinad olunurdu. Nəticədə oxucu, artıq mütaliə etdiyi fikirlərə yenidən qayıtmalı, yaxud, hələ diqqət yetirmədiyi səhifələri qabaqcadan gözdən keçirməli olurdu. Bu, təbii ki, tamamilə yolverilməzdır və redaktorun diqqətsizliyindən, öz işinə məsuliyyətlə yanaşmasından xəbər verirdi. Odur ki, indiki nəşrlərdə belə halların sayı çox azalıb.

Cədvəllərin redaktəsi. Bu, təbii ki, daha çox elmi, texniki, ədəbiyyata, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına aiddir. Bu qəbildən olan materialların – şrifti və rəqəm yazıları perpendikulyar və üfüqi xətlərlə bir-birindən ayrıılır və bu əlamət oxucu-

ya həmin sahəyə ilkin diqqət yetirməyə, hər hansı səbəbdən özü-nə lazım olan materialı seçməyə imkan verir.

Redaktorun cədvəllərin “xarakterini”, qarşısına qoyulmuş vəzi-fələri bilməsi də çox vacibdir. Bu cəhətdən onlar iki yera bölünür.

Birincisi. İş, hərəkət cədvəlləri. Bura müxtəlif loqorifma cədvəlləri, norma, qatarların, təyyarələrin, müxtəlif nəqliyyat vasi-tələrinin hərəkət cədvəlləri... daxildir.

İkincisi. Analitik, statik cədvəllər. Onların da sahəsi, əhatə dairəsi genişdir. Lakin ilk növbədə, statistika idarəsinin cədvəl-ləri, tələbələrin sessiyalar və ayrı-ayrı illər üzrə yoxlama – müvəffəqiyyət cədvəlləri və s. daxildir.

Ədəbi işçi – redaktor texniki redaktorla birlikdə cədvəllərin üzərində işləyərkən, şübhəsiz ki, onun mahiyyətindən, məna və məzmunundan, hansı məqsədə xidmət etməsindən çıxış edir. Bu mənada iş cədvəllərinin müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunduğunu, analitik cədvəllərin isə ayrı-ayrı qanuna uyğunluqları aşkar etmək-dən ötrü tətbiqini də bilməli, diqqəti bu sahəyə yönəltməlidir.

Əməliyyat zamanı redaktor cədvəldə göstərilmiş məlumatla-rın kəmiyyət və keyfiyyət baxımından dəyərini yoxlayır, çoxdur-sa bəzilərini çıxarır, azdırsa müəllif – sıfarişidən yenilərini tələb edir. Sonra isə həmin məlumatları cədvəl şəklində, yaxud digər formalarda verilməsinin əlverişliliyini yoxlayır və iş prosesində münasib vasitələri ön plana çəkir.

Üzərində ədəbi redakte əməliyyatı aparılan digər sahələrə də müraciət edə bilərik. Lakin hamısı barəsində ümumi şəkil-də mülahizələr söylənilədiyindən buna lüzum görmədik. Vacib bir həqiqəti isə yenidən xatırlatmağa ehtiyac duyuruq: hər hansı əlyazmanın ümumi müvəffəqiyyəti bütün sahələr üzrə ədəbi redaktənin eyni dərəcədə yüksək səviyyədə aparılmasın-dan çox asılıdır və belə nümunələr az deyil.

Lakin qüsurlara daha çox təsadüf edilir və bu hal, təbii ki, təəssüf hissi ilə qarşılanıb, narazılığa səbəb olur.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün əvvəlcə illüstrasiyaların redak-təsinə verilən tələblərdən birinə də nəzər salaq. Əgər illüstrasiya – şəkil söylənilən fikrin, təsvir edilən əhvalatın, məqamın canlı,

əyani təcəssümüdürsə, deməli, belə hallarda mətnlə təsvirin ey-niyyətinə, müxtəlif yollarla bir-birini tamamlamasına, bitkinliyə daha artıq diqqət yetirmək lazım gəlir. Bir neçə il bundan əvvəl orta məktəbin aşağı sinif şagirdləri üçün nəşr edilmiş dərsliyi elə bu tələb əsasında yada salaq. Kitabda Mirzə Ələkbər Sabirin ya-şından, peşəsindən asılı olmayaraq hamının dilinin əzbəri olan “Uşaq və buz” şeiri dərc olunub:

Dərsə gedən bir uşaq,
Çıxdı buz üstə qoçaq,
Sürüşdü birdən-birə,
Düşdü üz üstə yerə...

Şəkildə isə bunun xeyli dərəcədə əksi təsvir edilib.

Əgər mətni, mənənəni təhrif etmək rəssam üçün yolverilməzdır-sə, göz önündə olan həmin qüsuru redaktorun hiss etməməsi və onu vaxtında düzəltməməsi daha böyük qəbahətdir. Onların hər ikisinin “əl ələ verərək” yaratmış olduğu “əcaib” mənzərələrinin məktəbə hələ təzə qədəm qoyan uşaqların dodağından necə is-tehzalı bir təbəssüm yarada biləcəyini və hökmən yaradacağını fikirləşəndə gileyimiz, narazımız qat-qat artmış olur.

Deməli, redaktor əlyazmanın nəşrə hazırlanmasına hökmən kompleks halda yanaşmalı, bu sahədə müvəffəqiyyəti təmin edəcək bütün cəhətləri, o cümlədən illüstrasiyaların redaktəsini da-im diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

BEŞİNCİ BÖLMƏ

B.9.

DÜZƏLİŞİN NÖVLƏRİ VƏ APARILMA QAYDALARI

Ayri-ayri müəlliflər tərəfindən yazılmış, müxtəlif sahələrə aid əlyazmalarının redaktorlar tərəfindən ekrana, efirə, çapa, nəşrə hazırlanması prosesinin müxtəlif tərəfləri arasındaki qarşılıqlı əlaqə, onların vahid məqsədə yönəldilməsi və xidmət etməsi bir fakt kimi artıq bizə məlumdur. ~~Öslində~~, elə ədəbi redaktörün mü-rəkkəbliyi və ondan doğan məsuliyyət hissinin dərinliyi də elə buradan irəli gəlir – yəni bütün işlər hər yerdə və çox yüksək sə-viyyədə professionallıq tələb edir.

Eyni fikri bölməyə mövzu kimi seçilmiş sahəyə – düzəlişin növləri və onların aparılma qaydalarına da aid edə bilərik. Göründüyü kimi, burada da bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlı olan və iş – əməliyyat prosesində yenə də tamlıq, vəhdət tələb edən iki sahə vardır və burada da işin ümumi müvəffəqiyyəti onların hər birinin yüksək səviyyədə görülməsindən çox asılıdır.

Düzəlişin növləri barədə danışmazdan əvvəl bunun üçün hə-yata keçirilməli olan zəruri tədbirlərə – daha ilkin mərhələyə nə-zər yetirək.

İrlidə ~~əlyazmanın~~ qiymətləndirilməsi üçün vacib olan üç (bizim təhlillərimizdə isə dörd!) mərhələni yada salmışdıq: mövzunun seçilməsi, şərhi, ədəbi cəhətdən üzərində işlənilməsi (~~və ün-~~vanlandığı konkret KİV-ə, nəşriyyata... uyğunluğu). Məsələ orasındadır ki, əməliyyatın bu sahəsi də aşağıdakı üç mərhələdən ibarətdir.

Birincisi. Əlyazma ilə tanışlıq. Bunun zərurəti yalnız müəllif-lərin və onların qələmə almış olduqları mövzuların, daha doğru-

su, həmin mövzuda işlədikləri materialların müxalifliyindən irəli gəlir. Təcrübədən göründüyü kimi, hətta, eyni müəlliflərin, eyni mövzuda yazmış olduğu materiallar da sənətkarlıq baxımından eyni səviyyədə olmur və ola da bilməz. Çünkü bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Obyektiv səbəb elmin, mədəniyyətin, inqasənətin bilavasitə öz təbiəti ilə bağlıdır. Onların hər birində həmişə böyük uğur qazanmaq çox çətin, bir çox hallarda isə mümkünsüzdür. Əgər belə olmasaydı, ən böyük yazıçının da yalnız bir kitabı yox, elə hamısı onun şah əsəri adlanardı. Bu mənada Süleyman Sani Axundov çox gözəl deyib: "Balıqçının toruna həmişə qızıl balıq düşmür".

Subyektiv səbəb isə müəlliflərin bütün mövzuları eyni dərəcədə qavramamasından, onun elmi, bədii, bədii-publisistik... həlli-nə nail olmaq üçün bərabər şəkildə yaradıcılıq axtarışları aparmamasından, hər brinin üzərində mükəmməl dərəcədə, səmərəli işləməməsindən irəli gəlir.

Bu mənada redaktorun hər bir əlyazması – onun mövzu və məzmunu, həlli vasitələri, quruluşu, dil və üslubu ilə yaxından tanış olur.

İkincisi. Anlama mərhələsi. Bu mərhələdə də redaktorun düzeliş aparması arzuolunmazdır. Çünkü belə hallarda o, mətləbdən kənar düşə bilər. Həmin mərhələdə məqsəd müxtəlif sahələrə aid qüsurları dəqiq müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Onlar səhifələrin kənarında karandaşla səliqə ilə qeyd olunur. Lakin unutmaq olmaz ki, əlyazmanın tənqidini baxımdan qiymətləndirilməsi orada hökmən nöqsan axtarmaq vərdişinə, "qaşınmayan yerdən qan çıxarmaq" tələbinə gətirib çıxarmamalıdır. Sadəcə olaraq, məntiq və məna səhvləri, lüzumsuz təkrarlar, düzəldilməsi, şübhə doğurduğu üçün dəqiqləşdirilməsi, atılması və ya məqsədin, qayənin tələbinə uyğun olaraq genişləndirilməsi üçün lazımlı gələn yerlər barəsində yiğcam qeydlər aparılır. Əks təqdirdə, bilavasitə redaktə prosesində onların hamisini yadda saxlamaq, düzəltmək çətinlik törədir və belə hallarda lazımi düzelişin diqqət mərkəzindən yayınması, unutqanlıq halları labüddür.

Üçüncüüsü. İstiqamət mərhələsi. Burada “istiqamət” deyildikdə təbii ki, redaktorun müəlliflə birgə işləməsi nəzərdə tutulur. O, yol verilmiş qüsurların, daha çox sadə hesab olunanlarını özü düzəldir, mürəkkəbləri, təshihçi çətinlik törədən və mübahisəyə səbəb ola biləcəklərini müəllifin nəzərinə çatdırır. Qarşılıqlı anlaşma, fikir mübadiləsi nəticəsində ümumi rəy yaranır və əlyazması onların birgə əməyi sayəsində cilalanır, müxtəlif səciyyəli qüsurlardan təmizlənir, əvvəlkindən daha mükəmməl, kamil və yararlı şəklə salınır. Redaktorun bu sahədəki əməyi isə əlamətlərə görə bir-birindən fərqlənən, ancaq məhiyyət baxımından eyni məqsədə xidmət edən aşağıdakı dörd mərhələdən ibarətdir.

Birinci mərhələ. Əlyazma üzərində bilavasitə redaktə prosesi ilə bağlı ilkin mərhələ, yaxud, mətnin işlənilib düzəldilməsi. Bu mərhələ təsadüfən əvvəlcədən yada salınır. Əksinə o, daha çox kütləviliyi, əhatəliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Deməli, kütləvi informasiya vasitələrində, nəşriyyatlarda gündəlik təkrarlanan, həyata keçirilən bir prosesdir. Təbii ki, metodikani yaxşı bilən, mərhələlərin tələblərinə yüksək səviyyədə əməl edən redaktor artıq bu işə bələdliliklə, peşəkarlıqla başlayır və müxtəlif əlyazmalar üzərində səmərəli iş aparır. Beləliklə, peşəkar redaktor əməyi, onun səriştəli qələmi sayəsində əlyazma müəllifin bu və ya digər səbəb üzündən yol vermiş olduğu qüsurlardan təmizlənib kamilleşir, formanın, üslubun daha münasib şəklə salınmasına məzmunun, qayənin qüvvətlənməsinə, ictimai şüura təsirinin artmasına gətirib çıxarır.

İkinci mərhələ. Mətndə ixtisarların aparılması. Belə ixtisarlar əsasən aşağıdakı hallarda aparılır:

Birincisi. Müəllifin uzunçuluğuna, təfərrüata geniş meyil etdiyi zaman.

İkincisi. Təqdim olunan əlyazma ilə onun üçün nəzərdə tutulmuş həcm arasında uyğunsuzluq olduğu hallarda. Belə vəziyyətə məlum səbəblər üzündən keçmiş onilliliklərdə daha çox təsadüf edilirdi. Əvvəla o zaman, televiziya kanalları da, radio da, mətbuat və nəşriyyatlar da bütünlüklə ya dövlətə, ya da onun tabe-

liyindəki təşkilatlara məxsus idi. Coxtırajlı qəzetlər, həmçinin "Elm" nəşriyyatı, Bakı (o zamankı Azərbaycan) Dövlət Universiteti nəşriyyatının çap, nəşr məhsulları istisna olunmaqla müəlliflərə müəyyənləşdirilmiş qaydalar əsasında əmək haqqı – qonorrar verilirdi. Belə bir şəraitdə müəlliflər "əhatəli" yazmağa çalışırıdı, mətbuat, nəşriyyat nümayəndələrinin isə mövcud təlimat əsasında dövlətin mənafeyini qorumağa marağı və məsuliyyəti böyük idi.

Digər səbəb isə müasir texnika və texnologiya ilə bağlıdır. Hündür çap avadanlığının – linotip maşınlarının gücündən istifadə olunduğu vaxtlarda bir sətri artıq çap etmək mümkün deyildi. Belə hallarda ayrı-ayrı kəlmələri, cümləni, bəzən abzası ixtisas etmək, xətlərin arasını şponla – mətndə görünməyən xətkəş kimi kiçik hissələrlə doldurmaq lazımdı.

Indiki vaxtda isə bu sahədə - mətnlərdə əlyazmaların ixtisarına redaktə baxımından paradoksal bir münasibət yaranıb. Qonorrar verilmədiyi və materiallar xeyli dərəcədə müəlliflərin hesabına çap olunduğundan lakoniklik tələbi unudulur, fikrin yiğcam ifadəsinə cümlələr yerinə, bəzən, abzaslar, səhifələr həsr olunur. Yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi də bu işə imkan yaradır. Əlbəttə, biz həmin sözlərlə mütərəqqi işə – yeniliklərə, texniki tərəqqiyyə kölgə salmaq fikrində deyilik. Sadəcə olaraq müqayisə yolu ilə onu demək istəyirik ki, əgər keçən əsrin səksəninci, doxsanıncı illərinə qədər bir xətt artıq olduqda belə linotip maşınları çapa imkan vermirdi, indi kompyuterin hərfələri xirdalaşdırması və iriləşdirməsi – həcmi azaldılıb və ya genişləndirilməsi üçün barmağın düyməyə bircə işarəsi kifayətdir.

Lakin belə bir imkan redaktorun əlyazmalarda ixtisarların aparılmasına dair metodik tövsiyələrə bələdliyi və ona lazımnıca əməl etməsi zərurətini heç də aradan qaldırmır. Həmçinin onun xarakter və xüsusiyyətlərinin – fərqli tərəflərinin işə tətbiq edilməsi də çox vacibdir. Məsələn, nəzərə alınmalıdır ki, abzasların ləğvi zamanı əvvəlki abzasla sonrakı arasında fikir ardıcılığına, bitkinliyə ciddi diqqət yetirmək tələb olunur. Leksik-üslubi ixtisarlarda mənaca eyni olan sözlərin

ən münasibinin seçilməsinə diqqət yetirmək lazımlı gəlir. Artıq sözlərin ixtisarı fikri, mənəni kamilləşdirmək naminə edilir. Məsələn, “odur”, “budur”, “bil ki”, “onu bil ki”, “inan ki” kimi ifadələr bu qəbildəndir.

Düzəltmə-ixtisar zamanı müxtəlif səbəblər üzündən saxlanılması məsləhət bilinməyən mətnin bir hissəsi silinir, qalanları isə, əgər hər şey yerli-yerindədirse, olduğu kimi saxlanılır.

Nümunələrin ixtisarı zamanı müəllif tərəfindən gətirilən sübut və dəlillərin ancaq ən səciyyəviləri saxlanılıb, qalanları ixtisar olunur. Bu da oxucunun yorğunluq ehtimalını azaltmış, mətnə marağı, onun daha yaxşı dərk olunmasına inamı artırılmış olur. İnsa-ixtisar zamanı isə oxucunun əlyazmasına verilmiş materialla bütünlükə tanışlığı artıq lüzumsuz sayılır. Bunun üçün onun yalnız bir hissəsini saxlayan redaktor həmin hissənin münasib şəkildə şərhini də unutmamalıdır. Mənbələrə müraciət də redaktordan ciddi diqqət və məsuliyyət tələb edir və bu barədə biz irəlidə qismən söhbət açmışıq. Lakin oxucuya dərin bilik və soraq məlumatı verən ensiklopediyalarда belə diqqətsizlik, ya da bədnəm niyyət üzündən kobud səhvlərə yol verilir. Məsələn, “Britannike”də Kolumbun təvəllüd tarixinin 1446 və ya 1451, “Böyük Lauresse”də 1450 və 1451, “Yeni Macaristan Ensiklopediyası”nda 1446 və ya 1447-ci illər kimi göstərilməsi sadəcə dəqiqliyin və diqqətin olmasına üzündən baş verib.

“Britannike”nin 2007-ci il nəşrində dahi Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayevin erməni xalqının sənətkarı kimi verilməsi isə böyük plagiatiq və rüsvayçılıq əlamətidir. Təsadüfi deyil ki, nashirlər danılmaz faktdan yan keçə bilməyərək tezliklə təkzib vermək məcburiyyətində qalıblar.

Üçüncü mərhələ. Mətnin yenidən işlənilməsi. Müəllifindən, janrından asılı olmayaraq orijinaldakı üslubun mümkün qədər qorunub saxlanılması barədə birinci bölmədə söhbət açılıb. Lakin bu tələbə bütün əlyazmalarında eyni dərəcədə əməl etmək çətindir, daha doğrusu, mümkün deyil. Burada müxtəlif səbəblər içərisində bizi biri daha çox cəlb edir. Bu, həm müva-

fiq qurumlara, həm də müəllif münasibətlərinə aid məsələdir. Xüsusən nəşriyyatçılıq fəaliyyəti həmin işdə fikrimizi aydınlaşdırmağa daha yaxşı kömək edə bilər.

Kitaba, mütaliyə marağın çox, nəşriyyatlara axının gur olduğu, qonorar prinsipinin ardıcıl şəkildə həyata keçirildiyi vaxtlarda da nəşriyyatlar yalnız gətirilən, onlara təqdim olunan əlyazmaların ən yaxşlarının kitab şəklinə salınması ilə kifayətlənməyib. Bunun səbəbi sadədir. Məlum olduğu kimi, hər müəllif yalnız bacardığı, imkanı, maraq dairəsində olduğu sahələrdən yazar. Belə olan təqdirdə günün, zamanın ən vacib məsələlərinin unudulduğu, arxa plana keçdiyi vaxtlar da olur. Buna isə ictimai maraq və tələb baxımından əsla yol vermək olmaz. Məlum bir bənzətməni yada salmış olsaq, nəşriyyatları moda atelyesi ilə müqayisə etmək lazımlı gələr. Həqiqətən də o, moda atelyesi deyil ki, hər müştərinin gəlib öz sifarişini verməsi və həmin sifarişin icrası ilə iş bitmiş olsun. Əksinə, televiziya və radio da, mətbuatda, nəşriyyatlar da geniş ictimaiyyəti maraqlandırıran və ona da-ha çox fayda verən mövzular axtarışında olmalıdır. Bu zaman onlar özləri bilavasitə təşəbbüskar rolunda çıxış edib sifarişlərini verirlər.

Ancaq həmin sifarişlər də yalnız sahəsinə, məzmununa yox, həm də müəllif və məqsəd, mahiyyət baxımından seçilir. Belə ki, tapşırıq bilavasitə alımə, şairə, yazıçıya, publisistə verildikdə məqsədin həyata keçirilməsi, o cümlədən əlyazma üzərində redaktə prosesi ciddi çətinlik törətmir. Lakin bəzən nəşriyyatın materialı ilkin mənbədən, bilavasitə həyatın qaynağından, hadisənin öz iştirakçısından almaq marağı da olur. Belə hala sovet vaxtında da çox təsadüf olunub. Lakin məqsəd eyni olsa da, mövzular dövrün tələbinə uyğun olaraq tamamilə başqadır. Təsərrüfat üzərində ictimai mülkiyyətin bərqərar olduğu dövrlərdə qabaqcıl təcrübənin təbliğinə, səmərəli iş üsullarının geniş yayılmasına, xüsusən sosializm yarışı məsələlərinin geniş işıqlandırılmasına ciddi diqqət yetirilir, bu kimi işlər ideoloji-təsərrüfat məsələlərinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edirdi.

İndi isə biz xüsusi təsərrüfatın inkişafının geniş vüsət aldığı, özəlləşdirmə programının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə ciddi diqqət yetirildiyi... bir zamanda yaşayırıq. Belə bir şəraitdə sahibkarların, iş adamlarının fəaliyyətinin, əldə etdiyi nailiyyətlərin konkret faktlar, canlı, iibrətamız nümunələr əsasında şərhinə böyük ehtiyac duyulur. Bu kimi məsələlərdən onların bilavasitə özlerinin söhbəti daha maraqlı və iibrətamızdır. Ancaq belələrinin digər sahədə – yaradıcılıqda səriştəsizliyi, qələm təcrübələrinin olmaması işə böyük maneçilik törədir. Çünkü faktlar nə qədər real və inandırıcı olsa da, hər halda, material kütləvi tamaşaçı, diniyici və oxucu üçün nəzərdə tutulub və bütün komponentləri ilə onun tələblərinə cavab verməlidir.

Belə bir şəraitdə redaktorun əlyazma üzərində ayrı-ayrı əməliyyatlar aparması ilə iş hasilə gəlmir, materialı yenidən işləmək zərurəti yaranır. Həmin mərhələdə bir sıra vacib şərtlər tamamılıq eyni yox, özünəməxsus şərait yaradır. Yəni, redaktor artıq, ictimai dəyər kəsb etməyən hissələri, təkrarları çıxarıır, müəllifdən yeni faktlar istəyir, məzmunu daha parlaq, təsirli edə biləcək nümunələr, əhvalatlar soruşur, əldə edilmiş nailiyyətin yoluna uğur sala biləcək, daha doğrusu, artıq salmış olan üsul və vasitələri ondan “qoparmağa” çalışır.

Redaktor bu kimi materialların üzərində işləyərkən aşağıdakı iki vacib şərti unutmamalıdır.

Birincisi. İstehsalat adının materialında dil və üslub, təhkiyə tərzi, mühakimə təbiilikdən uzaq olmamalı, xeyli dərəcədə onun səviyyəsini eks etdirməli,ancaq qələm məhsulunda həyatın canlı nəfəsi, təbiilik, səmimiyyət, inandırıcılıq kimi əlamətlər da-ha çox duyulmalı, qabarlıq şəkildə hiss olunmalıdır.

Ikincisi. Ekranda, efirdə səslənməsi, qəzet və jurnallarda işıq üzü görməsi, kitab şəklində oxuculara təqdim olunması ilə redaktor əməyi gözə görünməzlik “kəsb edib” arxa planda qalmış olur. Yəni aparılan əməliyyatlardan xəbərsiz tamaşaçı, diniyici, oxucu hər şeyi – yaxşını da, pisi də, təbii ki, imzası göstərilən adamınkı hesab edir. Tanışlarından onu, bəlkə də, qıyananlar da, təqdir edənlər də olur. Çünkü məqalənin, kitabın tam hüquq-

lu sahibidir. Elə buna görə də redaktor əlyazma üzərində işi bittirdikdən sonra aparılan düzəlişlər – yenidən işləmə ilə bağlı müəllifin razılığını almalıdır. Həm də bu razlığın hökmən yazılı şəkildə olması vacibdir. Hətta, belə bir yazılı razılıqdan sonra kiçik bir kitabça müəllifinin aparılan düzəlişlərlə əlaqədar “Şirvan” nəşriyyatının direktoru Qəşəm İsazadəni rayon, apellyasiya, hətta, ali məhkəməyə verməsi kimi faktlar da bizə məlumdur.

Dördüncü mərhələ. Mətnin oxunub yoxlanılması. Mərhələlər arasında elmi ədəbiyyatda prinsipial fərqlər olmasa da, hər halda, biz bu işdə çox mötəbər mütəxəssis hesab etdiyimiz Tofiq Rüstəmovun “Ədəbi redaktənin əsasları” (Bakı, 1975) və “Ədəbi redaktənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi” (Bakı, 1981) kitablarına əsaslanmışıq.

Sonuncu kitabında o göstərir ki, təshihin dördüncü növü “orfoqrafiya səhvərini, üslubi və texniki nöqsanları aradan qaldırmaq üçün hazır materialın ... oxunuşudur... Yığılmış mətnin orijinalla tutuşdurulması da təshihin bu növünə daxildir... Ədəbi redaktor mətni oxuyub yoxlayarkən bundan əvvəlki təshih prosesində gözdən qaçan qüsurları düzəltməli, coğrafi adların düzgün yazılışına fikir verməli... ehtiyac olarsa, müvafiq məlumat nəşrlərinə müraciət etməlidir.

Mətnin təshihçi redaktor tərəfindən oxunub yoxlanılmasını korrektor oxunuşundan fərqləndirmək lazımdır. Korrektor... yığılmış mətnin orijinalla eyni olmasına cavabdehdirsə, redaktor bütövlükdə mətnin dürüstlüyü üçün məsuliyyət daşıyır. Buna görə də təshih edilmiş material... yiğildiqdan sonra redaktor tərəfindən xüsusi diqqətlə oxunub yoxlanılmalıdır” (36, s. 36, 37).

Onun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, təshihin – düzəlişin bir-biri ilə six əlaqədar olan, daha doğrusu, möhkəm vəhdət təşkil edən növləri arasındaki hədlər xeyli dərəcədə şərti olduğundan bəzən bir proses zamanı mətni həm işləyib düzəltmək, həm də artıq hissələri ixtisar etmək lazım gəlir. Xüsusən son yoxlanışda – mətnlər bir daha diqqətlə oxunub çapa hazırlanan mərhələdə bütün növlərə aid diqqətdən qaçmış qüsurları aradan qaldırmaq lazım gəlir.

Bu mənada əlyazmaların redaktəsi zamanı artıq hərfləri, sözləri atmaq, yeni hərflər və sözlər əlavə etmək, mətn hissələrinin yerini dəyişmək, abzasları, şriftləri fərqləndirmək, düzəlişdən əvvəlki sözləri və cümlələri saxlamaq, bir səhifədəki mətn parçasının yerini dəyişib başqa səhifəyə keçirmək lazımlıdır. Ancaq onların aparılması da vahid prinsipə əsaslanmalıdır. Həmin qaydaların öyrənilməsi və iş prosesində ondan düzgün istifadə olunması çox zəruridir.

da

Düzəlişin aparılma qaydaları. *Burada* zəruri bilik və vərdişlərin qovuşma ehtiyacı vacib bir məsələ kimi yenidən özünü göstərir. Aydın olur ki, ümumi şəkildə qüsurları görmək və hansı yollarla aradan qaldırılmasını bilmək hələ azdır, bununla bərabər düzəlişin qəbul olunmuş qaydalarına, bu sahədəki metodik tövsiyə və göstərişləri də mənimsəmək, iş prosesində ona layiqincə əməl etmək çox vacibdir. Məsələnin birinci tərəfi elmi-nəzəri mülahizələrlə, bir növ, strategiya ilə bağlıdırsa, ikinci tərəfi bilavasitə əməli işlə, onun münasib şəkildə həyata keçirilməsi üçün lazımı variantları, üsul və vasitələri özündə ehtiva edən taktika ilə əlaqədardır. Redaktorluq peşəsinə müükəmməl yiylənmiş əməkdaşda bu cəhətlər üzvi şəkildə bir-birini tamamlayır və vəzifənin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

Övvəlcədən xatırladaq ki, düzəlişin aparılma qaydaları da elə materialın qiymətləndirilməsi kimi təhlildən başlayır. Təhlil isə, bəlli olduğu kimi, gələcək əsərin – əlyazmanın öyrənilməsi üçün metoddur. Onun özünün təcrübədə sınanmış əlamətləri, qayda-qanunları var. *Məsələn*, ilkin mərhələlərdə olduğu kimi düzəliş zamanında da redaktorun eyni vaxtda bir neçə əlyazma üzərində işləməsi məsləhət bilinmir, çünki bu zaman əsərin məzmunu, quruluşu ilə yanaşı, düzəlişlərin xüsusiyyətlərini də təfərrüatına qədər yadda saxlamaq çətin olur – qüsurlara yol verilə bilər. Buna görə də öz işinin sırlarını dərindən bələd olan, metodikani müükəmməl mənimsəmiş redaktor yalnız bir əlyazma üzərində düzəlişləri tamamladıqdan sonra başqa işə başlayır.

Bütün düzelişlerin əlyazmada səliqə ilə aparılması, onların mümkün qədər az yer tutması, iş prosesində qəbul olunmuş qaydalara ciddi əməl olunması vacib şərtlərdəndir. Əgər düzəlişi hər kəs öz bildiyi kimi aparmış olsa mətbəə işçilərinin əməyi çətinləşər, nöqsanlara yol vermək ehtimalları yaranar.

Digər tərəfdən, mətnin özünə aid qeydlər kimi düzelişlər də inandırıcı olmalı, haradasa, mübahisə yaranacağı təqdirdə sübutu çətinlik törətməməlidir. Bundan əlavə, axırıncı düzelişlərin, aydın görünüşün deyə, göy, yaxud bənövşəyi mürəkkəblə aparılması, korrektura işarələrindən mətn daxilində, yəni səhifənin kənarlarına çıxarılmadan istifadəsi qəbul olunub. Ancaq hansı şriftdən – hərflərdən istifadə olunmasına dair qeydlər ağ səhifədə aparılır və o, həmçinin bir vərəqdən digər vərəqə keçirilən mətn dairəyə alınır. Şəkil sözləri səhifənin yuxarısında, sağında, solunda yox, aşağısında yazılır.

Eyni zamanda atılan, dəyişdirilən kəlmələrə, söz birləşmələrinə aid də vahid prinsip mövcuddur. Onların ortasından nazik xətt çəkilir, dəyişdirilən, əvəz edilən ifadələr səliqə ilə yuxarıda yazılır.

Bütün bu deyilənlər düzelişlərin aparılma qaydaları barəsində əyani görüntü yox, təbii ki, yalnız səthi anlayış yaradır. Bunu nəzərə alan mərhum müəllimimiz Əliş Nəbili belə bir əyanılıyə nail olmaq üçün özünün “Qəzet tərtibi və buraxılışı texnikasının əsasları” adlı ikicildlik dərs vəsaitində əlyazma üzərində müxtəlif xarakterli düzelişlər aparmaqla təsəvvürü xeyli dərəcədə əyanılışdır. Təsadüfi deyil ki, təxminən həmin dövrlərdə də nəşr olunmuş bəzi dərs vəsaitlərində ona istinad olunur və faydalı mənbə kimi nişan verilirdi.

Odur ki, biz də bu barədə xeyli düşünməli olduğuz. Nəzərə alındıq ki, onsuz da az sayda işıq üzü görmüş həmin kitabın nəşrindən 25 il vaxt keçib. Onu nəinki satışda, hətta, kitabxanalarda belə əldə etmək müşkül məsələdir. Odur ki, sitat bir qədər uzun görünəcə də, ona bütünlük lə müraciət etməyi və işimizi bu qədər asanlaşdırılmış olan mərhum müəllim yoldaşımızın ruhuna rəhmət diləməyi vacib saydıq.

МƏTN ORİJİNALıY DÜZƏLİŞİNƏ NÜMUNƏ

"Гəзəтde дəрч eдilmək üçün һazyrlaşan mətn orijinalı makinada jazylandan sonra diggətlə oxunub, səliqə ilə düzəldilməlidir.

Duzəliş üçün şərti işarələrdən istifadə olunur. Hər bir gəzətçi bu işarələrə jahyndan bələd olmalы və onlardan düzgün istifadə etməji bəcharmałydyr.

Bu münasibətlə һazyrlaşdırılmış nümunədə duzəliş işarələrinin eksəriyjətinini tətbiq etməjə chalıshmyşy. Shubnəsiz, bu da həmin işarələri və onlardan səmərəli istifadəni jahşy təvramaga kömək edəcəkdir.

İndi də əljasmasının duzəlişində istifadə olunan şərti işarələrin tətbiqinə nəzər salag:

Cəhv jazylan hərf, həcha və cəzv du-

зәлтмәк вә ja атмаг лазымдырса, ону ре-
зинлә астача, сәлигә илә позурлар вә hə=
мин јердә / әкәр бунун үчүн јер киға-
јетдирсә / әл илә вә ja макина илә ла-
зым олан ишарәләри бәрпа едиrlәр. Экәр
дүзәлиш чохлу ишарә јазмагы тәләб еди-
сә, сәһв јазылмыш hərf, həcha, сөз позулур
вә онун ~~устундә~~ лазымы ишарәләр геjd
олунур.

~~Экәр әлјазмасында мәјјән бир сөзх
фикри, ифадәни кәрәкенiz олдуру үчүн ат-
маг истәјирижә, онун устундан уфуғ, то-
таматдә жетт чөхирүк.~~

Сәһв олараг позулмуш фикри, ифадәж
ни бәрпа етмәк үчүн онун алтындан сырға
илә нәгтәләр тојулур. Экәр позулмуш сөз
чәтиң охунурса / адәтән сөзүн устундән
бир нечә гара хәтт чәкдикдә белә олур/
ону сәтрин ~~үстүндә~~ тәкрадар етмәк лазы-

дыр.

Мәтидә бурахымыш нәрф, һечең вә ja сезүн јеринде әлавәетмә ишарәси гојулур. ^{дүзәлиш} вә үстүндә лазымы ^{сәлигә} илә јазылыр. Бу заман әлавәетмә ишарәсинин ити бууғы ^а дүзәлиш ^{јерә} әдиләчәк ^{дүшүр}.

Әлавәни әлјазмасы сәһиғесинин, сол тәрәфиндәки бош золаг бојунча шагули истигамәтдә јазмаг олмаз, чунки орижиналы мәтбәәдә бир чох һалда мұрәттибләр арасында бөлмәк лазык көлир. Бундан башта белә дүзәлишләр мұрәттибләр үчүн охуну чәтиналәшдирир.

Дүзәлиш заманы сәһв нәрфи үстүндән јанакы истигамәтдә шагули хәтт чәкмеклә позмаг, ^с үтүндән тәләб әдилән нәрфи јазмаг лазымдыр. Нәмин хәтт дүзәлишин һаңсы јерә аид олдуғуну көстәрир.

Мүәjjән нәрбләр вә ja сөзләр арасында бош ^{Лугу} ләғв етмәк үчүн биркә

јазылмалы олан һәрфләр вә ja сөзләр арасында бирләшdirмә ишарәси гојулур. Эксинә, сәһвән биркә јазылмыш һәрфләри вә ja сөзләри аյырмаг үчүн ярыма ишарәси гејд олунур.

Сәтирдәки һәрфләр вә сөзләр арасындакы бејук бошлуғу ← → арандан галдырмаг үчүн һәр ики гуртараачында мәтәризәјөохшар чызығы олан хәтт ← → чәкилир.

Артыг сөзү атмаг үчүн үстүндән һәр ии гуртараачагында гыса чизкиси олан үфүгү хәтт жетү чәкилир. Сөз дахилиндәки артыг һәрфи бирләшdirмә ишарәсилә ләғв етмәк олар. Сәһвән гојулмуш дуркү ишарәсини гыса, далғавари чизки илә арадан галдырылар.

Сәрлөвнәни вә ja мүәјјән сөзү форматын мәркәзинә чәкмәк үчүн онун әvvәлиндә вә сонунда абзас ишарәсин-

дән өзүнүн ики маили хәтдән ибарәт ол-
масы илә фәргләнән ишарәдән Z Z ис-
тифадә едилir.

⁸²
Мәтні деңис гојмагын вачиблијини
кәстәрмәк үчүн бир-бىринин устундә ики
гыса үфуги чызыг / мәс: ТУ=154 / гоју-
лур. Бәрабәрлик ишарәсилә сәһв душмәсин
деје, онлары чох гыса етмәк мәрәкдир.

Әлјазмасында фәргләндирilmәси ла-
зым олан сөз, ифадә вә ja чумләләр мү-
вағиг ишарәләрлә кәстәрилir. Сеjrәк јы-
ғылмалы олан сөзүн алтындан үфуги кәсик
хәттләр, јарымгара шрифтлә јығылмалы олан
фикрин алтындан бир хәтт, курсивлә јығы-
малы олан сөз вә ja фикрин алтындан дал-
галы хәтт, јарымгара курсивлә јығылмалы
олан сөз вә ja фикрин алтындан далгалы
вә дуз хәтт, баш шрифтлә јығылмалы олан
сөз вә ja фикрин алтындан ики үфуги хәтт

чәкмәк лазымдыр.

Сөһвән сејрәк жазылмыш сөзүн лазым олдугу кими жыгылмасыны тә "мин етмәк" үчүн "сејрәклиji ләгв етмәли" корректура ишарәсіндән истифадә едилir. Бу мәг-сәдлө сејрәк жазылмыш сөзүн hәр ики түр тарағандақи сон б/о ш л у г д/а дүз шагули хәтт чәкилир, онлар ашағыдан вә ja жүхарыдан далғалы хәтте бирләшдирилир.

Өкөр сөзләрин јерләшдирилмәни сырасыны дәјишмәк лазымдыrsa, онда јерләри дәјишдирилмәли олан сөзләрин hәр биринин үстүндән үфүги хәтт чәкилир, узәринде исө hәмин сөзүн көстәрәй јерини чүмләдәки рәгем жазылыр.

Сөһвән башта сетирде жазылмыш сөз вә ja сөзләр группу ^{нү} јерә кечирмәк үчүн hәмин сөз вә сөзләр группуну лазым олдугу назик хәттлә дөврөjә алыр вә ох vasitәсилә онларын кечириләчәji јери көстәри-

ләр. Гоншу һәрфләrin вә ja сезләrin јер-
ләrinin дәјиширилмәsi Гјердәјишмә [учун]
ишарәләрдән истифадә едиrlər.

Баш һәрф сәtri һәрфлә əвəз едilmə-
ни, = дирсə, Онда онун үстүндən ики гыса үфүги
хətt чəкилир. Сәtri һәрфи баш һәрфлә əвəз
етmək лазымдыrsa, онун алтындан ики гыса
үфүги хətt чəкилир.

Фикрин јени сәтирдən башланmasыны
кəstərmək учун абзас ишарəsindeñ Истифа-
də олунур, hər bir məgalə və məktub aýrycha
абзаслардан jaраныр. Əljazmасыnda abzasla-
ry ńekmək kəstərmək лазымдыр. Abzaslary az
olan butev mətnlər oxuchunu, xüsusile ha-
zyrlıgly oxuchunu tez jorur.

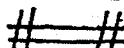
Абзасы лəğv etmək учун əvvəlki abza-
syn akyrynyчы сезүнүн сону ilənevbəti ab-
zasын башладыгы сезүн əvvəlini ilmekva-
ri хəттə бирлəşdirmək лазымдыр.

Бу о демəkdir ki, abzaslar birləibi-

нин далынча сәтирбашы гојмадан јыгымалыдыр.

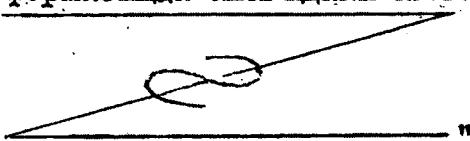
Сәнифөнин сонундакы абзасы ләгв ет мәк үчүн ахырының сөзү охла гуртаран дүз үфүги хәттлө сағ кәнар баштугла бирлешдирмәк вачибдир. →

← Буна ујгун олараг нөвбәти сәнифөнин биринчи сәтринин илк сөзүнүн әvvәлини са охла гуртаран дүз үфүги хәтлә сол кәнар баштугла бирләшдирмәк лা�зымдыр.

Әлјазмасының битмәдијини кәстәрмәк үчүн белә ишарә, ~~якшы~~ битмәдијини билдирмәк үчүн исә бу чыр ишарә гојулур.

Мәтнин бир нечә сәтрдән ибарәт олан мүәјјән һиссәсини атмаг вә ja ихтисар етмәк истәдикдә һәмин һиссәни үстүндән хәтт чәкмәклә дәврәје алыр, зәрфәожшар вә ja janaky хәттләрлә позурлар. Мәтнин токтар ~~елу~~ ~~иен~~ ~~мәтәјжәт~~ һиссәсини ихтисар етмәк истәдикдә үстүндән janaky хәттләрлә позурлар.

Чыхарылмасы лазып көлән абзасы мәтн-
дән кәсиб аյырып, галан һиссәләри сәлигә
илә бирләшdirirlər. Нәmin cəhifənin аша-
ғысына агъ кагыз јапыштырырлар ки, стан-
дарта ујғун олсун. Баш галан саһә исә "зет"
ишарәси формасында ашагыдақы кими позулур:

¹ Əliş Nəbili. Qəzet tərtibi və buraxılışının əsasları. 2 hissədə, 2-ci hissə, Bakı, 1992, səh.232-240.

Beləliklə, mətnlər kompyuterdə yiğildiqdan sonra diqqətlə oxunub, səliqə ilə düzəldilməlidir.

Düzəliş üçün şorti işarələrdən istifadə olunur. Hər əməkdaş bu işarələrə yaxından bələd olmalı və onlardan düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır.

Düzəlişin metodikaya uyğun olaraq aparılma qaydalarından danışarkən çox vacib bir məsələni də yadda saxlamaq lazımdır. O da düzəlişlərin, lazım gələrsə, nə dərəcədə yerli-yerində olmasının yoxlanılması gümanıdır. Xüsusən iri nəşriyyatlarda baş redaktor, redaksiya müdirləri əməkdaşlarının fəaliyyətinə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymət vermek istərkən hökmən bu məsələlərlə də maraqlanırlar.

Həmçinin, başqa zərurətlər də yaranır. Məsələn, uzun illərdir ki, biz Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində tələbələrə ayrı-ayrı kitabların redaktorluq təhlili mövzusunda buraxılış işləri yazmağı tapşırırıq. Bu zaman o, hər şeyə – kitabın nəşri zərurətinin nə dərəcədə olub-olmamasına – mövzunun aktuallıq və əhəmiyyətinə də, elmi dəyər və sənətkarlıq məsələlərinə də, aparılan düzəlişlərin keyfiyyətinə də redaktor baxımından qiymət verir, yeri göldikcə daha münasib saylığı öz variantlarını da təklif edir.

Yaxşı yadımızdadır, o zamankı ifadə ilə demiş olsaq, belə bir diplom işi fakültəmizdə təxminən 30 il bundan qabaq müdafiə olunmuşdu. Bayram Bayramovun “Karvan yol” kitabının redaktorluq təhlili mövzusunda tədqiqat işinin müəllifi milliyyətcə avar olan Samrat Qurbanəliyeva, rəhbəri bu sətirlərin müəllifi, kitabın redaktoru isə təcrübəli naşir İsa Hümmətov idi. O zaman “Yazıcı” nəşriyyatının direktoru, mərhum Əjdər Xanbabayev də jurnalistikyanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasında nəşriyyatçılıq fəaliyyətindən yarım ştatda dərs deyirdi. Tələbənin söylədiyi tənqidin qeydlərdən çox xoşu gəldi. Dedi ki, işi bir neçə günlüyü bizə verin, onu geniş müzakirə edək, əyani şəkildə aydın olsun ki, iş prosesində redaktorlarımı necə səhvə yol verirlər.

Bu faktı yada salmaqdə məqsədimiz var. Məsələ orasındadır ki, ayrı-ayrı ciddi səhv'lərə yol verilsə də, hər halda, metodiki bir

tələb unudulmamışdı. Yəni redaktorun hansı düzəlişləri, nə səviyyədə aparması göz qabağında idi. Təəssüf ki, indi belə hallara az-az təsadüf edilir. Əvvəla, kompyuterdə yığılmış materiallar üzərində kifayət qədər işlənilmir. Digər tərəfdən, düzəlişlər lazımi səviyyədə aparılmır. Mətn ya bütünlükə qaralanır, ya da atılmış, ixtisar edilmiş abzasların, səhifələrin üstünə yapışqanla ağ vərəq yapışdırılır. Nəticədə redaktor əməyini kəmiyyət və keyfiyyət baxımından düzgün qiymətləndirmək olmur.

Özünü göstərən başqa bir qüsür isə redaktorun mətnə hökmən düzəliş cəhdii, necə deyərlər, özünü göstərmək, mövqeyini hiss etdirmək meylidir. Halbuki bu da yolverilməzdir. Təsadüfi deyil ki, haqqında yuxarıda bəhs etdiyimiz buraxılış işlərində biz tələbələrə bu məsələyə də ciddi diqqət yetirməyi tapşırırıq. Qəti qənaətimiz belədir ki, ehtiyac hiss olunmayan yerlərdə redaktorun mətnə əl gəzdirməməsini – yersiz müdaxilədən özünü qorumasını da hökmən yaxşı əlamət kimi qiymətləndirmək, müsbət qarşılıamaq lazımdır. Bu, təkcə metodikanın tələblərini gözləmək deyil, həm də redaktorun dərin peşəkarlığından, öz qüvvəsinə inamından yaranan yüksək mənəvi dəyərə malik bir keyfiyyətidir.

Bütün bu deyilənlər əlyazmalar üzərində ədəbi redaktə aparıclar kən həmin məqsədlə qabaqcadan görülən, həmçinin düzəlişin növbəri, onların qarşılıqlı əlaqəsi, həmçinin aparılma qaydaları haqqında müəyyən təsəvvür yaradır və onların ümumi müvəffəqiyyətin əldə edilməsində heç də az rol oynamadığından xəbər verir.

ALTINCI BÖLMƏ

B. Y. 02.

MARAQ NECƏ YARANDI, YAXUD BİR SÖZÜN ƏVƏZEDİCİLƏRİ

Bakı Dövlət Universiteti jurnalistika fakültəsinin bizim də əməkdaşı olduğumuz qurumlarından biri belə adlanır: jurnalistikin nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrası. Burada iki əlaqəli, bir-birini tamamlayan fəaliyyət sahəsinin vəhdəti qabarlı şəkil-də əks olunub.

Əslində elə digər işlərdə də belədir: nəzəriyyə əməli fəaliyyətin ardıcıl şəkildə öyrənilməsindən, qanuna uyğun şəkildə ümumiləşdirmələr aparılması, elmi, məntiqi nəticələr çıxarılması nəticəsin-də yaranır və yenidən əməli fəaliyyətə qayıdır yoluna gur işq salır, onu daha da məhsuldar edir.

Hamiya bəlli olan bu mülahizələrin əyani şəkildə təsdiqini müxtəlif bölmələrin müqayisəsindən də aydın görmək olar. İrəlidəki bölmələrdə əlyazmaların redaktə baxımından nəşr... necə hazırlanmasından, bu sahəyə dair metodik mülahizələrdən, elmi tövsiyələrdən bəhs etmiş, söz sənətkarlığının nə qədər incə bir sahə olduğunu yada salmışaq. Təsadüfi deyil ki, müxtəlif dövrlərdə nəinki ayrı-ayrı fikir və cümlələrin, sözlərin, hətta, bir hərfin yərində işlədilib-işlədilməməsi, olub-olmaması insan müqəddəratını həll etmiş, onun taleyində müdhiş rol oynamışdır.

Faktlara müraciət edək.

Eşitdiyimizə görə şəxsiyyətə pərəstişin tuğyan etdiyi, Stalinin ayla, günəşlə müqayisə edildiyi və belə bir müqayisədə kainatın tacı sayılan planetin də solğun göründüyü dövrdə Rusyanın hansısa qəzetində, sadəcə olaraq, diqqətsizlik, ehtiyatsızlıq üzündən bir hərf “yerini başqasına verib”. Daha konkret demiş ol-

saq, mətndə “Tovariş Stalin pokazivaet ...” əvəzinə “...pokaki-vat” gedib. Yəni kəkələyir. Hətta, kəlmənin bundan da qəлиз mənəsi var. Odur ki, özbaşınalıq, hegemonluq şəraitində redaktor sorğu-sualsız güllələnib, bu məsələ ilə bağlı olan digər şəxslər müxtəlif cəzalara məruz qalıb.

Yaxud başqa bir misal.

Azərbaycan (idiki Bakı) Dövlət Universitetinin sabiq, nurani alimlərindən biri olmuş, respublika Dövlət Mükafatı laueratı adına layiq görülmüş mərhum dilçi alim Səlim Cəfərovun vaxtı-lə tələbələrə danışlığı əhvalatı xatırlayaq. Söhbətindən məlum olurdu ki, təxminən eyni vaxtlarda o da bir hərfin cəzasını çəkməli olub. Ancaq “qəbahət” burada başqa variantda təzahür edib. Belə ki, Səlim müəllim ya ümumən Azərbaycan poeziyasında, ya da Səməd Vurğun yaradıcılığında Stalinin obrazının necə əks etdirilməsindən, nümunələrin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs edən elmi məqalə yazaraq mətbuatda dərc etdirib. Lakin elə o həmin məqalənin çapı ilə alimin o zamankı “KQB zırzəmi”nə salınması bir olub.

Gözlənilməz xəta Səməd Vurğunun Stalinə xitabən yazdığını aşağıdakı məşhur bəndi ilə əlaqədar təzahür edib:

O kimdir, nəçidir? Adı bir insan,
Əynində boz rəngli adı bir şinel,
Günəşlə yanaşı duran bir vicdan,
İsinir qoynunda hər oba, hər el.

Məlum olub ki, “bir” kəlməsi “bi” şəklində yazılıb – “r” hərfi ixtisara düşüb. Ərəb dilində leksikonumuza keçib, hələ də müəyyən dərəcədə işlənilən bu ifadə isə, məlum məsələdir ki, “vicdansız” deməkdir.

Yoxlanış nəticəsində aydınlaşdırıb ki, əlyazmada ifadə düzgün işlədilib. Makinada da həmçinin. Lakin o zamankı çap üsulunu yada salsaq, linotip maşında yiğim zamanı xətaya yol verilib və bu qüsür, oxucunun, korrektorun, hətta, növbətçinin nəzərini cəlb etməyib. Daha onların hansı cəzaya məruz qaldığı bize mə-

lum deyil. Ancaq Səlim müəllimin söhbətlərindən aydın olurdu ki, günahsızlığı təkzib olunmaz dəllillərlə sübuta yetəndən hələ bir neçə gün sonra da o, müdhiş zirzəmidə saxlanılıb.

Bu kimi faktların sayını xeyli dərəcədə artırmaq da olar. Onların hamısı redaktorların üzərinə düşən məsuliyyət hissinin böyükliyündən, müəyyən mənəni, bəzən tamamilə əks qütbü fikirləri özündə təcəssüm etdirən sözlərə, kəlmələrə nə dərəcədə diqqətlə yanaşması zərurətindən xəbər verir. Unutmaq olmaz ki, həyatımızı bəzəyən söz yerində olmadıqda fikri “zədələyə” də bilər. Deməli, onlar dönə-dönə cilalanmalı, yalnız öz yerində işlənilməlidir. Elə bu əsnada məşhur bir kəlam yada düşür: hər sözün öz yeri, hər sükutun öz məqamı var. Bunun üçün təkcə ağıl azdır. İlk növbədə ana südü ilə ruha hopmuş dilin incəliklərinə bələdlik tələb olunur.

Yaxşı yadımızdadır. Tanınmış alim, şair, Bakı Dövlət Universiteti jurnalistikənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasına təxminən 30 il müddətinə rəhbərlik etmiş Famil Mehdi söhbət əsnasında məşhur riyaziyyatçı, indiki Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, universitetin mexanika-riyaziyyat fakültəsinin dekanı, mərhum Arif Babayevdən övladını hansı dilli məktəbə qoymاğını xəbər aldı. Məlumat üçün xatırladırıq ki, həmin “rəy sorğusu” rus dilinə böyük üstünlük verildiyi, onun mükəmməl şəkilidə mənimsənilməsinin vəzifəyə, mənsəbə çatmaq üçün əsas vasitələrdən biri sayıldığı dövrlərə təsadüf edirdi. Əgər o zaman Arif müəllim konkret şəkildə “rus dilli”, yaxud “Azərbaycan dilli” kəlmələrindən birini işlətsəydi, təbii ki, bizə eyni təsiri bağışlamazdı. Ancaq, hər halda, bu söhbəti, bəlkə də, çıxdan unudardıq. Yaxud onun dediyi sözləri hər hansı filoloq alim, dilçi bəyan etsəydi yenə də bizə bu qədər əsrarəngiz təsir edib, hafızəmizdə əbədi iz salmazdı. Bunu peşənin xüsusiyyətindən irəli gələn bir hal sayardıq.

O zaman Arif müəllim düşüncəli, qayğılı və həm də qəti bir şəkildə:

— Famil, dedi — unutma ki, insan bu dünyaya öz doğma ana dilinin gözəlliyyindən həzz almaq üçün gəlir.

~~Belə füsunkar gözəlliyi redaktorlar daha çox duymalı və duydurmalıdır. Buna onların imkanının nə dərəcədə geniş olmasını aşağıdakı nümunələrin təhlilində – əyani şəkildə sübut etməyə çalışacaq. Cunki ataların dediyi kimi, “İş ki, oldu əyani, çox asandır bəyani”. Lakin hələlik sərlövhədəki ilkin fikrə – mövzuya müraciətin səbəbinə – bu işə bizi vadar edən əlamətə diqqət yetirək.~~

Etiraf edək ki, gələcək kitabın planını tərtib edib, onun üzərində işləyərkən belə bir bölmənin olacağını nəzərdə tutmamışdım. Ancaq təhlilə cəlb olunmuş nümunə üzərində, çoxdandır ki, çalışırımdıq. Hətta, müxtəlif auditoriyalarda tələbələri də bu sahədə axtarışa cəlb etmişdik. Bizi kiçik bir tədqiqata həvəsləndirən kitab Şamil Hüseynov adlı müəllisinin “İlkinim”i idi (Bakı, 2002). Onu fəlsəfə elmləri doktoru, professor Ağayar Şükürov redaktə etmiş və öz cüzi vəsaiti hesabına ürək genişliyi ilə, təmənnasız şəkildə nəşr etdirmişdi.

Kitaba, daha doğrusu, müəllisin epiqraf şəklində ilk səhifədə verdiyi bir bəndə – dörd misraya redaktə baxımından münasibət bildirəndə biz əvvəlcə bunu adı gündəlik məşğələlərimizdən biri sayır, indiki şəkildə miqyas genişliyini təsəvvürümüzə gətirmirdik. Buna gözlənilməz bir məsələ səbəb oldu. Lakin səbəb və səbəbkar barədə danışmadan əvvəl başqa bir məsələni də xatırladaq.

Yazdığımız kimi, bu kitab konkret sahənin tələbə və müəllimləri, televiziya və radio, qəzet, jurnal, nəşriyyat... əməkdaşları üçün deyil, eyni zamanda kütləvi oxucu üçün nəzərdə tutulub. Həmin əlamət, yəqin ki, yazı tərzində də hiss olunur: burada elmi və publisistik üslubun əlamətləri var. Xüsusən mütaliə etməkdə olduğunuz indiki bölmədə. Həm də məsələ təkcə üslubda deyil, eyni zamanda publisistikanın digər mühüm bir əlamətinin – sənədliliyin, ünvanlılığın, dəqiq, konkret şəkildə gözlənilməsindədir və biz yeri gəldikcə həmin tələbə də əməl etməyə çalışmışıq. Bu mənada səbəbkəri, “müqəssiri” də adlı-ünvanlı şəkildə nişan vermək lazımlı gəlir.

Hər şey həmkarımız Gülnarə Sadıqova ilə bir məsələ haqqında mütaliməmizdən – sorğu-suallarımızdan başladı. O,

Azərbaycan dilini yaxşı bilsə də, hər halda, “rusdillidir” və journalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsinə dair müəyyən fənləri tələbələrə rus bölməsində bu dildə tədris edir. Bir dəfə biz ondan dissertasiya işini hansı dildə yazacağını xəbər aldiq. İnamla:

-Əlbəttə, rus dilində – dedi. -Əvvəla, mən bu dili yaxşı bilirom. Digər tərəfdən rus dilinin ifadə imkanları daha genişdir.

Ədalət naminə onu da xatırladaq ki, Gulnarə Sadiqova dili mizə, özünə də doğma olan milli adət-ənənələrimizə böyük hörmətlə, işə məsuliyyət hissi ilə yanaşan müəllimlərimizdəndir. Sadəcə olaraq, uşaqlarından güclü bir adam təsəvvür etmədiyi kimi hər kəs də yaxşı bildiyi dili o birilərdən daha zəngin, daha imkanlı, “qollu-budaqlı” sayır. Elə biz də öz doğma dilimizi, təbii səbəblər hələ bir yana qalsın, həm də bu baxımdan daha “varlı”, daha imkanlı hesab etmirikmi?

Bu mənada fikrin ikinci hissəsi bizə xeyli dərəcədə mübahisəli göründü. Əvvəlcə irəlidə adını çəkdiyimiz mərhum Səlim Cəfərovu ona xatırlatdıq. Səlim müəllim milliyyətcə heç azərbaycanlı deyil, saxur idi. Amma Azərbaycan dilinə, onun zənginliyinə bütün varlığı ilə bağlıydı. Sözlərin etimologiyasından danışanda deyirdi ki, qardaş ifadəsi qarındaş kəlməsindən, barmaq sözü varmaqdan yaranıb. Dilimizin qüdərindən danışanda deyirdi ki, onun misli-bərabəri yoxdur. “Göndərtdirdim” ifadəsi ni yada salırdı. Onun qənaətinə görə burada bir neçə adamin iştirakı nəzərdə tutulur və heç bir dildə belə zəngin ifadə imkanı yoxdur...

Haşıyə. Hətta, dilimizdə eyni sözün eyni qaydada yazılışı və intonasiyası da bəzən müxtəlif mənalar kəsb edir. İlk baxışdan “prozaik” görünüşə də, hər halda, fikrimizin izahı kimi maraqlı məqamı xatırlatmaq istəyirik.

Dostlarımızdan birinin evində olarkən həyat yoldaşı iş yerindən zəng edib uşağın bayırı çıxıb-çıxmaması ilə maraqlandı. Ev sahibi bir qədər tutulub narazılıqla:

– Telefondu bu! – dedi.

Biz bir şey anlamayıb soruşduq:

— *Yoldaşın balasının təmiz havada olub-olmamasını soruşur. Axi, burada nə qəbahət var ki, belə əsəbiləşirsən?*

Dostum həqiqəti birdən dərk edən adamlar kimi dilə gəldi:

-Gör ha, mən heç işin bu tərəfini fikirləşməmişəm. Dünəndən balacanın qarnı bərkimişdi zənn elədim ki, onu xəbər alır...

Biz isə bu zaman kiçik uşağın “bəd əməlinin” üstüörtülü şəkil-də söylənilmiş “deyəsən, şalvara qaçırdıb” sözlərini xatırladıq. Həmçinin şahidi olduğumuz başqa bir “əhvalat” yada düşdü. Elə o da bu cəhətdən səciyyəvidir. *Bir dəfə....bağ-bağçanın səli-qə-sahmanına valeh olub ucadan “mərhəba” sözünü dilə gətirən qonağa dərhal əl-üz dəsməli – məhrəba gətirmişdilər.*

Dilimizin imkanları elə zəngin, o qədər tükənməzdür ki, belə çoxmənalılığı hər kəs gündəlik münasibətlərdən, danışqlardan hiss edə bilər. Bu mənada başqa bir əhvalat da yada düşür.

2008-ci il yanvar ayının əvvəllərində yaddaşalan bir hadisənin şahidi olduq. O zaman aramsız yağan qar hər tərəfi bürümüş, şaxta, sazaq nəticəsində yollar buz bağlamışdı. Belə bir şəraitdə gənc qadın ayaqqabalarının üstündən corab geymiş vəziyyətdə yolboyu qorxa-qorxa, ehtiyatla addımlayırdı. Rəfiqəsi onu görüb zarafatla söz atdı:

-Bu nədir, ay qız, corabı ayaqqabalarının üstündən niyə geyib-sən?

O isə fikirləşmədən:

-Özüna baxma, mənim ayağım sürüşkəndir – dedi.

Bu sözlərlə, təbii ki, bilavasitə ayağını yox, ayaqqabalarını nə-zərdə tuturdu. Odur ki, fikrin qəbahətli tərəfi əvvəlcə heç ağlına belə gəlməmişdi. Lakin çox çəkmədən mənaya, məntiqə varanda birdən-birə vahimələndi, soyuq havada yanağı alma kimi qızardı.

Hələ burada ədəbi redaktə üçün vacib bir məqam da var. Biz əvvəlcə eşitdiyimiz ifadəni olduğu kimi kağıza köçürmüştük: ...corabı ayaqqabalarının üstündən... sonra fikirləşdik ki, belə yaramaz. Kəlmənin yerində işlədilməməsi danışq zamanı daha aydın hiss edilir. Yəni məntiqi vurğunu əvvəlincinin – corabın üstünə salsaq ilk baxışdan belə anlaşılar ki, guya həmin şəxsin vur-tut bir süt corabı var, onu da üstdən geyinib – ayaqları ya-

lindir. Halbuki həmin ifadə sonra gələndə diqqəti əsas cəhətə – vəziyyətin müstəsnalığına, qəribəliyinə yönəltmiş olur.

Bu kimi antonim sözlər müxtəlif məqamlarda müxtəlif ovqatlar yaradır və həmin psixoloji “durumun” təsvirinə bədii ədəbiyyatda da rast gəlirik. Səhv etmiriksə Bubenkonun “Ağcaqayın” romanında belə bir epizod var: *İkinci dünya müharibəsi dövründə partizanlar kənddə gözlənilmədən alman zabiti ilə qarşılaşır. Tələsik belə qərara gəlirlər ki, ələ keçməmək üçün – şübhə azalsın deyə biri özünü lallığa vursun. Belə də edirlər. “qabağa düşən” özlərinin yerli sakin olduqlarını bildirib yanındakini da nişan verir:*

-*On moy brat.*

Zabit “lahın” özündən onun kimliyini xəbər alır. Yoldaşı əlüstü yənə də qabağa düşür:

-*On ne moy.*

Zabit bərk qəzəblənir:

“Moy da deyirsən, ne moy da deyirsən. Hansına inanım?!”

Bəli, belə təzadlı ifadələr başqa dillərdə də var. Lakin bu kimi çoxmənalı sözlər bizdə daha artıqdır. Onların bəzilərinə nəzər salaq.

Ağzin dada gəlməsi (xörəyin ləzzətliliyi və uğurlu işin nişanəsi kimi), *Alma* (meyvə adı və nəyisə almamaq), *Gəlin* (ailə hayatı qurmuş gənc qadın və harasa dəvət olunmaq), *Qalma* (müəyyən bir yerdə – getdiyin məkanda qalmamaq və xörəyin...köhnə, boyat olması), *İlişmək* (ipə...ilişmək, yaxud hər hansı bəd əməlin cəzasına düçər olmaq), *Düz yolu azmaq*, *Düz yola gəlmək*, *Çiyini ağır yük alıtna vermək*, *Çiyindən ağır yükü yerə qoymaq*, *Əlin əldən üzülməsi* ... kimi ifadələr həm müstəqim və həm də məcazi mənada işlədir.

Yaxud başqa nümunələrə nəzər salaq. *Ağ*, *Qara* (rəng və ifrat yalan mənasında), *Qırmızı* (rəng müəyyənliliyi və insanın sözü üzə sax deməsi mənasında), *Boz* (rəng və insanda əlamət müəyyənliliyi). Mir Cəlal Paşayevin hekayəsinin adı yada düşür: *Boz adam*), *Yarımçıq* (hər hansı işlə, əməlla yanaşı bilavasitə insanın özünün kamil olmaması), *Duruş gətirmək və ya gətirməmək* (bünövrəyə...yaxud insanın özünə aid mənalarda), *İsti, soyuq* (temperatur və münasibət mənasında), *Diri* (həm mövcudluq, yaxud ölüm, həm də hərəkətin

cəldliyi), *Tapdamaq* (fiziki hərəkət və dönüklük mənasında), *Don* (şaxtalı havada insanın ... bütünlükə və ayri-ayrı əzalarını - sisəti-ni, əlini, ayağını, həmçinin ərzaq məhsullarından kartofu soğanı don vurmaşı, həm də paltar – qadınların üst geyimi) və s.

Həmin sözün kökünə durma şəkilçisi əlavə edəndə də tamamilə bir-birinə əks olan aşağıdakı mənalar alınır:

Birincisi. *Dondurma* – bir növ qida, ərzaq, yəni “morojna” mənasında.

İkincisi. *Dondurma* – insanın, ərzağın, bitkinin ...soyuqlu, sazaqli havada dondurulmaması mənasında.

Üçüncüsü. *Dondurma* – torpağın yağış, qar altında yumşaldılması, ziyanvericilərin məhvini üçün payız aylarında görülən işin adı - dondurma şumu.

Çoxmənalılıq baxımından bari sözü də maraq doğurur.

Birincisi. *Barı* – ağacın... bari, meyvəsi, məhsuldarlığı.

İkincisi. *Barı* – hasar – “mühafizə xətti”.

Üçüncüsü. *Barı* – heç olmasa mənasında: “Vədə verdin, gəlmədin bari bu gün gəl bizi”.

Həmçinin başqa numunələr də yada düşdü.

Deyirlər ki, müqayisə, prinsipial mövqedən yanaşıldıqda, hətta, hər cür müqayisə ziyanlıdır. Lakin onsuz ötüşmək də mümkün deyil və fikrimizi əsaslandırmaq üçün biz də belə bir bənzətməyə ehtiyac duymuşuq.

Bol bari-bəhrəsi ilə seçilən bağ-bağathlı tarlaları, göz oxşayan, qəlbədə fərəh doğuran bu kimi başqa mənzərələri xəyallarınıza gətirin. Onların hər qarışının belə faydalılığının bir səbəbi torpağın özünün bərəkətli olmasınaırsa, digər amil insanın bilavasitə özü, onun qadir əməyi, tükənməz enerjisi, yaşayıb-yaratmaq həvəsi ilə bağlıdır. Lakin bu istək, təbii ki, təkcə bir sahədə – maddi nemətlər istehsalında özünü göstərməyib. Ulu əcdadlarımızın yaradıcı təfəkkürü, ince zövqü sözə münasibətdə, onların yox yerdən yaradılmasına, get-gedə cilalanıb, kamil şəklə düşməsi ilə də bizə bəyan olunub, qədrşunas insanların qürur hissinə, sevinc mənbəyinə çevrilib.

Özünüz fikirləşin: əgər belə olmasaydı, nadir eksponat kimi xarici muzeylərin birində saxlanılan “Şeyx Səfi” xalçası kimi... dilimiz də bu qədər şöhrət qazanardımı? Sözlərimizin hər ilməsində, məna fərqində, intonasiyasında çox hikmətlər, mətləblər var. Sanki məcazlılıq, bir-birinə oxşamayan, təzad təşkil edən hərəkətlərin, əlamətlərin eyni kəlmədə şərhi bu dilin ruhuna, mayasına hopdurulub. Məhz elə həmin əlamətinə – nümunələrin bolluğu, rəngarəngliyinə, əgər belə demək mümkünsə, inteha-sız częśidinə görə onlara dönə-dönə müraciət etmək “məcburiyyətində qalır” – hər birini fərəhle qələmə alırıq.

Biz “süpürgə çəkməyi” “təmizlik”, eyni zamanda, “nəyinsə axırına çıxməq”, həmçinin “yelə verməyi” həm “taxılısovurmaq”, həm də “bada vermək”, “ötürməyi” həm “gələni yola salmaq”, həm də nəyinsə “üstünü vurmamaq”, “güzəştə getmək” kimi başa düşür, yerinə, məqamına görə “körpü salmağı”, “əliuzunluğu” və ya “gödəkliyi”, “isti”, “soyuq” ifadələrini, “yolunu azmağı”, “yola gətirilmək”, “ocağın sönməsini” və ya “söndürülməsini”, “dərinlik” və “dayazlığı”, “qoz-qoz”, yaxud “çilingağac oynamağı”, “döyməyi”, “döyülməyi”, “vurmağı”, “vurdurmağı”, “susmağı”, “susdurmağı”, “qusmağı”, “qusdurmağı”, “kölgə salmağı”, “qatın açılmasını”, “yalnız bir atımlıq barıtın olmasını”, “kötəyin”, “selbənin əldən qoyulmasını” ... yerinə, tələbinə görə həm müstəqim, həm də məcazi mənada işlədirik.

Bu kimi çoxmənalı sözlərin bəzilərinə ayrı-ayrılıqda nəzər salaq. Məsələn, at – heyvan adı, atmaq; sağır – inəyi, tanışını, cəmiyyəti; açmaq – bağlamanı, həm də körpə uşağın könlünü; aşdı – xörəyin adı, maneənin dəf edilməsi, qab-qacağın, ağacın yerindən qopması; basdırma – kabab, həbsxanaya salınma, nəyinsə üstünün örtülməsi; alçaq – boy və əməl; çasdı – gözdəki fiziki qüs-sur, danışıldığda, əməldə məntiqsizlik, pisliyə doğru dəyişkənlik; azma – yolu, yaxud məfkurəni; torba tikmək – məisətdə gərəkli işin icrası, həm də kiməsə kələk gəlmək; yağır – təbiət hadisəsi, gəlirin, sərvətin bolluğu, ağır yükdən beldə yaranan zədə; dolu – ürəkdə sözün çoxluğu, düyürcəkli qar, ləbələb kisə, məhsuldar sünbüll, tarla, mükəmməl cavab, nitq, məruzə, kamil insan; sin-

maq – şüşənin parçalanması, vüqarın tənəzzülü, ürəyin təhqirə, təzyiqə məruz qalması; üzlü – süd, adam; düyun – sapdakı, kəndirdəki əlamət, işin müşkül hala gəlməsi; ərk – qala adı və məhrəmanəlik; sancaq – iynəni, bizi, kətməni, qılinci, bayraqı... insanı; üstüörtülü – süfrə, söhbət; düşmək – daşın, ürəyin, insanın enməsi; yumşaltmaq – torpağı, siyasi-ictimai gərginliyi; bağlamaq – şələ çatmaq, qalib gəlmək; su səpmək – yeri, paltarı islatmaq, münasibəti tənzimləmək və ya korlamaq; qaraltmaq – boyaq və əhval dəyişkənləyi.

Yaxud: *yay* - təbiətin ən isti fəsl, hamarlamaq barədə göstəriş, kamanın tərkib hissəsi, sevgili, ödünü və parçalamaq barədə göstəriş; *çəkilmək* - insanın, çayın, dənizin geri qayıtməsi, ürəyin çəkilməsi, kinoya... çəkilmək; *biz* - mübtədanın, sayın cəmlik hali, əmək aləti; *qaz* - işin icrasına tapşırıq, quşun, yanacağın adı; *zər* - qiymətli bəzək əşyası, nərdtaxtanın tərkib hissəsi; *gəlmək* - evə, özünə, insafa; *dağlamaq* - ürəyi, heyvani; *dərmək* - nəfəs, gül, meyvə; *almaq* - könülü, əşyani...; *sormaq* - soruşmaq, kompressorla yerin təkindən nəyisə çıxarmaq; *soyutma* - xörəyin adı, çayın... soyudulmaması tapşırığı; *soymaq* - soğanı, kartofu...insanı, ordunu, vətəni, xalqı; *soyundurmaq* - nəvazişlə, “kötəklə”; *tapdalamaq* - torpağı, gülü, çiçəyi, məhəbbəti, duz-çörəyi; *sonsuz* - nəhayətsiz..., övladsız; *qaynar* - bulaq, çay, insan təbiəti; *sinmaq* - ağac, balta sapı..., insan; *nəşə* - xoş əhval, ziyanverici “məhsul”; *arxasında dayanmaq* - növbəni gözləmək, havadarlıq etmək; *qoşma* - ədəbi janr, nəyisə əlavə etmək və ya etməmək; *bic* - çoxbilmiş, keyfiyyətsiz məhsul, qeyri-qanuni doğulmuş uşaq; *qaçmaq* - sürət götürmək, yerin ayağın altından qaçması; *oymaq* - tikiş zamanı iynənin arxa tərəfindən barmaga batmaması üçün nazik dəmir “örtük”, həm də məsafə anlayışı, obaları oymaq-oymaq...; *quldur* - kölə, soyğunçu; *söndürmək* - şamı, ocağı, inamı, ilhamı.

Və yaxud:

Ifrat - ad, danişq zamanı həddi gözləməmək, arzuolunmaz dərəcədə çoxluq, yaxud azlıq; *naxış* - ad, bəxt, paltara, kündəyə vurulan bəzək; *duman* - ad, havanın “qatlaşması” münasibətlərdə şəffaflığın olmaması; *durna* - insan adı, quş adı, səhvlerin nizam-

liliyi simvolu; *qoyun* - ad, nəyəsə imkan verilməsi xahişi, tələbi, keyliyin sinonimi; *əsmək* - titrəmək, coşmaq, qayğı göstərmək; *əşmə* - çəkilmək üçün tütünün kağıza bükülməsi, bığ eşmək, nəyinsə təkrarlanmaması tapşırığı; *atlanmaq* - ata süvar olmaq, arx üzərindən hoppanmaq, xoş xatirə və arzudan qəlbin tügýana gəlməsi; *qatlanmaq* - məftilin... əyilməsi, insanın çətinliyə sinə gərməsi; *çatmaq* - arzuya, diləyə yetmək, tonqal qalamaq, qaşları düyünləmək; *cılalamaq* - əşyanı, mühakiməni, münasibəti.

Tükənməyib sözlər hələ.

Artıq – vaxtin çatması, yeməyin çoxluğu, qabaqdan qalması; *canavar* – yalquzaq, qurd, ağızıqara; *üzü qara* – sıfətə qara yaxılması, nəfsin, bəd əməlin ucbatından yaranan mənəvi qaralıq, qarəsəmtinə istiqamət almaq; *zindan* – həbsxana, dəmirçinin əmək aləti, ağırlıq ölçüsü; *yumaq* – sap, ip torbası, stəkanı, qabı, palatarı təmizləmək, selin bəndi, qəmin ürəyi yuması; *astagəl* – sürəti azaltmaq, qərar qəbul etməkdə, işə başlamaqdə *lənglik* göstərmək; *cilovlamaq* – əsəbi, vəhşi heyvanı; *sökmək* – parçanı, barını, sərvəti, rejimi, quruluşu; *güllə* – odlu silahın tərkib hissəsi, yaranın adı, insanın hədiyyə ilə qarşılanması; *sal* – nəyisə aşağı endirmək, hesaba daxil etmək, sahilə yetişmək vasitəsi, iri daş, qaya; *çal* – musiqi alətini dilləndirmək, ağarmış saçlar...

Ola bilsin, məhz elə öz yaratdıqları, onların geninə-boluna işlədilməsi barəsində “Varlığa nə darlıq,” deyib ulularımız. Əgər belə olmasayıd, onlar kartofu həm də yer almazı, qozu, eyni zamanda, girdəkan, əriyi həmçinin qaysı...adlandırıldırımları? Həm də sözün, söz birləşmələrinin məna müxtəlifliyi də unudulmayıb. Hamımıza yaxşı bəlli olduğu kimi, dilimizdə “qırx arşın quyunun dibinə salmaq”, yaxud, “qırx arşın quyunun dibindən çıxarmaq” kimi söz birləşmələri var. Bu hal dövrün, zamanın hansısa məqamındaşa, ola bilsin, elə deyildiyi şəkildə kiminsə başına gəlib: ya qırx arşın quyunun dibinə salınıb, ya da oradan çıxarılib. Lakin həmin fikrin ifadə etdiyi məna daha geniş ümumiləşdirmə gücünə malikdir və əslində, biz onu işin simvolu, əlaməti kimi qiymətləndiririk.

Yaxud başqa misal. Məcrasına sığmayıb Muğanı qana qərq etməsi, ellər gözəli Saranın ölümünə səbəb olması mənasında belə deyilib: Arpa çayı aşdı-daşdı...

Həmin ifadəni biz fərəhin bolluğu, şiddəti mənasında da işlədirik: sevincim aşdı-daşdı...

İndi də bir feillə müxtəlif hərəkətlərin icrasının daha geniş təsvirinə nəzər salaq.

Məlum olduğu kimi dilimizdə “tut” ifadəsinin iki mənası var: meyvənin adı və dayandırmaq, saxlamaq mənasında. Sözün kökünə aşağıdakı şəkilçini əlavə etdikcə daha çox imkan genişliyi yaranır və cümlələrdə müxtəlif mənalar alınır. Hansıdır onlar? Diqqət yetirin:

Birincisi. *Tutdu* – meyvənin başlıca əlamətlərini özündə eks etdirir. (Budaqdan yağış kimi yerə əلنir; ehtiyatlı ol – üst-başını bulayar; ləzzətindən doymaq olmur – axı bu tutdu).

İkincisi. *Tutdu* – müxtəlif xəstəliklərə düşcar olmaq mənasında. (Baş ağrısı, ürək ağrısı, göz ağrısı, qarın ağrısı, sancı...)

Üçüncüsü. *Tutdu* – sağlamlığın yoxlanılması mənasında (nəbzini tutdu).

Dördüncüsü. *Tutdu* – kiminsə qılığına girmək, zəmanə ilə “müdarəyə” gəlmək mənasında (damarını tutdu).

Beşinci. *Tutdu* – ünsiyyət mənasında (əl tutdu, əhval tutdu).

Altıncısı. *Tutdu* – nisbi dözümlülük mənasında (canını dışinə tutdu).

Yedinci. *Tutdu* – xoş ovqat əlaməti kimi (məni gülmək tutdu).

Səkkizinci. *Tutdu* – qəm qüssə təzahürü kimi (ağlamaq tutdu).

Doqquzuncusu. *Tutdu* – tədbirlilik mənasında. (işini ehtiyatlı tutdu).

Onuncusu. *Tutdu* – özünü itirmək mənasında (onu məclis, fiankəsin zəhmi tutdu).

On birinci. *Tutdu* – ələ keçirmək mənasında. Burada bədəməl sahibinin yaxalanmasından başlamış pişiyin siçanı caynağına keçirməsinə qədər çox mətləblər ifadə olunur (Polis cinayətkarı tutdu)...

On ikincisi. *Tutdu* – xeyirxahlıq, insanpərvərlik mənasında (ehtiyacı olanlara əl tutdu).

On üçüncüsü. *Tutdu* – südün mayalanması. (Qatıq, daha doğrusu, süd tutdu - qatıq oldu).

On dördüncüsü. *Tutdu* – südün üzünün “gəlməsi”, qaymaqlaşması mənasında (süd üz tutdu).

On beşincisi. *Tutdu* – undan ... çörək...hazırlanmasına görülən ilkin işlərdən birinin yaxşı nəticəsi kimi (xəmir maya tutdu).

On altıncısı. *Tutdu* – qeyri -müəyyənlik mənasında. (tutdu qatıq, tutmadı ayran).

On yeddinci. *Tutdu* – fərasət, fəhm, huşyarlıq mənasında (eyhamı havada tutdu).

On səkkizinci. *Tutdu* – yorğunluğun, gərginliyin, təbii ehtiyacın mənası kimi (yuxu tutdu)

On doqquzuncu. *Tutdu* – ovqatın təzadı, dəyişkənliyi, müxtəlifliyi mənasında (şitiliyi, dəcəlliyi, uşaqlığı tutdu).

İyirminci. *Tutdu* – baş verə biləcək xoşagelməz hadisənin, ola bilsin ki, qəsdin, qətlin əlaməti kimi (gözlərini qan tutdu).

İyirmi birinci. *Tutdu* – bəd əməlin cəzasının səbəbi, səbəbkər mənasında (onu mənim (cəddimin) ahı tutdu).

İyirmi ikinci. *Tutdu* – mehri-məhəbbət, iliq münasibət, məhrəmanəlik mənasında (ilkin tanışlıqdan ürəyim, (gözüm) onu tutdu).

İyirmi üçüncüsü. *Tutdu* – bioloji zəiflik mənasında (onu maşın, (dəniz havası) tutdu).

İyirmi dördüncüsü. *Tutdu* – ov mənasında (balıq tutdu).

İyirmi beşinci. *Tutdu* – xoş əməlin başlanğıçı, cüçərtisi kimi (əkilən şitil, (basdırılan ting, edilən calaq) tutdu).

İyirmi altıncısı. *Tutdu* – nizam mənasında (hərə öz yerini tutdu).

İyirmi yeddinci. *Tutdu* – mənəvi çətinlik, xəcalət hissi ilə mübarizə, ona üstün gəlmək mənasında (üzünə üz tutdu).

İyirmi səkkizinci. *Tutdu* – uyğunluğu gözləmək, tələb olunan ahəngi qavramaq mənasında (elə ilk məşqdən dərhal ritmi tutdu).

İyirmi doqquzucusu. *Tutdu* – yerli və ya yersiz hərəkətin təzahürü mənasında (xoş, (yaxud uzun-uzadı) söhbətə tutdu).

Otuzuncusu. *Tutdu* – yola gətirmək, qarşısındakını nəyəsə razı salmaq cəhdini mənasında (şirin dilə tutdu).

Otuz birincisi. *Tutdu* – qəmli hadisənin əlaməti kimi (yas tutdu).

Otuz ikincisi. *Tutdu* – şux zarafat mənasında (oğlanlar qızları qartopuna tutdu).

Otuz üçüncüüsü. *Tutdu* – tələb, hədə mənasında (tapançanı üzümə tutdu).

Otuz dördüncüüsü. *Tutdu* – təhlükəli, xoşagelməz həmlə mənasında (düşmən bizi top atəsinə tutdu).

Otuz beşincisi. *Tutdu* – qəzəbin obrazlı ifadəsi kimi (ona toy (divan) tutdu).

Otuz altıncısı. *Tutdu* – ehtiyacın, tələbatın ödənilməsi mənasında (özünə mənzil, (maşın, bağ ...) tutdu).

Otuz yedincisi. *Tutdu* – arzuolunmaz aqibətin ifadəsi kimi (onu (quduz) it tutdu).

Otuz səkkizincisi. *Tutdu* – havanın, iqlimin dəyişilməsi mənasında (günəşin üzünü bulud tutdu).

Otuz doqquzuncusu. *Tutdu* – həyatın, güzəranın pisləşməsinin, ictimai bəlanın məcazi mənası kimi (“elə ki, qara bulud gəlib göyləri tutdu, dərdi-qəmi olanlar, öz dərdini unutdu”).

Qırxincisi. *Tutdu* – daşqın mənasında (sel-su hər tərəfi tutdu).

Qırx birincisi. *Tutdu* – istiqamət, fəaliyyət mənasında (ışıq gələn səmtə üz tutdu).

Qırx ikincisi. *Tutdu* – başlanğıc mənasında (əvvəlcə siyahı tutdu).

Qırx üçüncüüsü. *Tutdu* – işin səmərəliliyi mənasında (tədbir baş tutdu).

Qırx dördüncüüsü. *Tutdu* – konkret əmələ münasibət mənasında (savab, (yaxud günah) iş tutdu).

Qırx beşincisi. *Tutdu* - şaxta və sazağın nəticəsi kimi (soyuq bizi tutdu).

Qırx altıncısı. *Tutdu* – gözlənilməz görüntünün, qorxulu və ziyyətin doğurduğu psixoloji ovqatın ifadəsi kimi (məni üşütmə tutdu).

Qırx yeddincisi. *Tutdu* – talançılıq mənasında (vəzifədə özünü tutdu).

Qırx səkkizincisi. *Tutdu* – çox içməyin nəticəsi kimi (araq onu tutdu).

Qırx doqquzuncusu. *Tutdu* – sözlə hücum mənasında (rəqibini ciddi tənqid atəşinə tutdu).

Əllinci. *Tutdu* – məxfilik mənasında (başqları eşitməsin deyə ağzını yaxındakının qulağıma tutdu).

Əlli birincisi. *Tutdu* – fikrin söylənilməsinə peşmançılıq mənasında (dərhal ağzını tutdu).

Əlli ikincisi. *Tutdu* – insanların özünün, özgələrinin əməlindən peşmançılığı, vahiməyə gəlməsi mənasında (başını tutdu).

Əlli üçüncüsü. *Tutdu* – xəcalət mənasında (əlleri ilə üzünü tutdu).

Əlli dördüncüsü. *Tutdu* – ərə getməyən, dul, yaxud ərindən oğlu, qızı olmayan qadının yad kişidən dünyaya övlad gətirməsi mənasında (...ondan bir uşaqtutdu).

Əlli beşincisi. *Tutdu* – ətrafindakıların diqqətini cəlb etməkdən doğan narahatlığın səbəbi kimi (birdən-birə onu öskürək (hiçqıraq) tutdu).

Əlli altıncısı. *Tutdu* – xidmətə müvafiq ənamın böyüklüyü mənasında (onu (onun əllərini) qızılı tutdu).

Əlli yeddincisi. *Tutdu* – lovğalığın, özündən müstəbehliyin tənqid mənasında (şan-şöhrət gözünü tutdu).

Əlli səkkizincisi. *Tutdu* – işgüzar münasibətin ... alınması mənasında (sevdamız baş tutdu).

Əlli doqquzuncusu. *Tutdu* – rəftar uyğunluğu mənasında (gənc ailə üzvlərinin xasiyyəti tutdu).

Altmışincisi. *Tutdu* – həyat hadisəlerinin yazıya köçürülməsi mənasında (gündəlik tutdu).

Altmış birincisi. *Tutdu* – dini ibadətin icrası mənasında (oruc tutdu).

Altmış ikincisi. *Tutdu* – idman hərəkətlərinin başlangıcı mənasında (qurşaq, (kəmər) tutdu).

Altmış üçüncüsü. *Tutdu* – həyatın sonu mənasında (əcəl tutdu).

Altmış dördüncüsü. *Tutdu* – özünü müdafiə mənasında (vəkil tutdu).

Altmış beşincisi. *Tutdu* – niyyət mənasında (ürəyində arzu, dilək) tutdu.

Altmış altıncısı. *Tutdu* – hiss, həyəcan mənasında (acığı, (qəzəbi) tutdu.

Altmış yeddincisi. *Tutdu* – müəyyənlik mənasında (yarışda, (müsabiqədə) birinci yeri tutdu.

Altmış səkkizincisi. *Tutdu* – zərbə mənasında (onu sillə, (qapaz, təpik, yumruq, kötük ...) tutdu).

Altmış doqquzuncusu. *Tutdu* – halallıq, ədalətin təntənəsi mənasında (doğruluq, (haqq-ədalət öz yerini) tutdu)..

Yetmişincisi. *Tutdu* – uğur mənasında (əsir – (“dil”) tutdu).

Yetmiş birincisi. *Tutdu* – qabiliyyətsizlik uğursuzluq mənasında (bir əldə iki qarpız tutdu).

Yetmiş ikincisi. *Tutdu* – dəymədüşərlik mənasında (tutması tutdu).

Yetmiş üçüncüsü. *Tutdu* – mənəviyyatsızlıq mənasında (müdirinin paltosunu yenə də əlüstü tutdu).

Yetmiş dördüncüsü. *Tutdu* – təzad mənasında (sakit havada birdən yolda bizi yağış, (dolu, qar tutdu).

Yetmiş beşincisi. *Tutdu* – başqasına kəf gəlmək mənasında (zər tutdu).

Yetmiş altıncısı. *Tutdu* – yanlış fikri, fikir sahibini yersiz müdafiə etməyin tənqidi mənasında (züy tutdu).

Yetmiş yeddincisi. *Tutdu* – qonaqpərvərlik mənasında (gələnləri yağa, bala tutdu).

Yetmiş səkkizincisi. *Tutdu* – sağalma prosesinin vəziyyəti mənasında (yara qaysaq tutdu).

Yetmiş doqquzuncusu. *Tutdu* – həcm baxımından genişlik mənasında (soyuducu anbar maşın karvanının götirdiyi bütün ərzağı tutdu).

Səksənincisi. *Tutdu* – informasiya almaq, məlumatlanmaq mənasında (İkinci dünya müharibəsinin başlanmasından sürgün həyatı keçirdiyi Qazaxıstanın şaxtalı səhralarında xəbər tutdu).

Səksən birincisi. *Tutdu* – sənətkarlıq mənasında (qafiyə tutdu).

Doğrudur, burada eyni sözün müxtəlif mənalarda işlədilməsindən səhbat gedir. Həmçinin, orası da məlumdur ki, bu, hələ son deyil. Əksinə, tapıb ortaya çıxardıqlarımız mövcud olanların çox cüzi hissəsi-

dir. Bəlkə də dəryada damla timsalındadır. Çünkü, fəxrlə dəfələrlə yazdığını kimi, bizim zəngin dilimiz bitib-tükənməyən xəzinə, sahil-ləri görünməyən dərin bir ümmandır. Odur ki, tədqiqatlar dərinlaş-dikcə fikrimizin əyani sübutu kimi yeni-yeni nümunələr də ortaya gə-ləcək. Ancaq maraqlı olduğu üçün bir məsələyə də diqqət yetirək. Əgər kəlmənin əvvəlinə mənaca ona çox yaxın olan, hətta, ətlə sü-mük kimi bir-birindən ayrılmaz görünən ifadəni əlavə etsək mahiyyət etibarılə yənə də fərqli nümunələrlə qarşılaşaraq. Məsələn:

Səksən ikincisi. *Atdı-tutdu* – nəvaziş mənasında (uşağı havaya atdı-tutdu).

Səksən üçüncüsü. *Qaçdı-tutdu* – oyun və həm də vədəxilaflı-ğın tənqidini mənasında (mənimlə qaçıdı-tutdu oynama).

Səksən dördüncüsü. *Tutatutdu* – kütləvi həbslər, fiziki təzyiq-lər, güllələnmələr mənasında (keçən əsrin 30-cu illəri, xüsusən 1937-ci il hadisələri).

Göründüyü kimi, nailiyyət göz qabağındadır və həm də bu kimi üstünlükləri təkcə özümüz söyləmirik. Münasibət baxımından bi-zə kənar, hətta, yad olan mütəxəssislər də zaman-zaman dila gəti-rib qələmə alıb. Bunu elə gündəlik faktların, təkzibedilməz dəlillərin timsalında da aydın görmək olar. Fikir verin: bəzi xarici dillər-də iki, üç və ya kim bilir, bəlkə də, daha artıq əlamət eyni sözə ifa-də olunduğu halda bizdə, ən yaxşı mənada necə də əksinədir:

Eyni deyilişdən, yazılışdan bir-birinə tamamilə zidd mənalar da alınır.

Həmkarımıza bütün bunları, əlbəttə, o zaman ümumi şəkildə birər-birər sadaladıq. Həmçinin bir sıra başqa mötəbər fikirlər, sü-butlar, dəlillər də unudulmadı.

Dilimizin qüdrəti, gücü, gözəlliyi barəsində iftixarla, ehtiramla söz açan xarici tarixi şəxsiyyətləri xatırlatdıq. İlk növbədə Qafqa-zə sürgün olunmuş inqilabçı demokrat, məşhur "Molla Nur" əsərinin müəllifi Bestujev-Marlinski yada düşdü. Yeri gəlmişkən bil-dirək ki, mərhum Tofiq Rüstəmov həmin əsəri son dərəcə böyük məharət və məhəbbət hissi ilə dilimizə çevirib. Biz bu sahənin mü-təxəssisi olmasaq da, belə bir qənaətdəyik ki, Səməd Vurğunun tərcüməsində "Yevgeni Onegin" qədər "Molla Nur" da çevirmə-də son dərəcə milli koloritli, milli ruhlu bir sənət əsəridir...

Səyimiz səmərəsiz də olmadı. Gülnarə Sadıqova yəqin ki, xeyli götür-qoy etdikdən sonra xalqımızın dahi övladı, həm də dil və üslubu son dərəcə mürəkkəb olan Əli bəy Hüseynzadənin publisistikasının təhlilinə aid Azərbaycan dilində (!) yazdığı disser-tasiya işini Azərbaycan dilində hazırlayıb, müdafiəyə təqdim edib. Ancaq düşündük ki, “rusdillilər” arasında belə qənaətdə olanlar yəqin ki, az deyil – qədərindən də çoxdur. Bu mənada fikrimizi onlara inandırıcı şəkildə başa salmaq üçün konkret sahədə kiçik tədqiqatımızı genişləndirmək, araya-ərsəyə çıxarmaq daha səmərəli olar. Qoy hiss edib şahid olsunlar ki, hələ incəlik-lərinə qədər bilib, lazımnıca qiymətləndirmədiyimiz doğma dili-miz, onun ehtiyat fondu, misilsiz dərəcədə ifadə imkanları nə qə-dər geniş, nə şəkildə hüdüsuzdur.

Belə də etdik.

Epiqrafa diqqət yetirərək:

Məni xatırlama güman içinde,
İstərsən, batarsan duman içinde,
Sevən *tapılacaq mənim* biçimdə,
Ürəyi Şamilin ürəyi olmaz.

Təsvirdən məlum olur ki, keçmiş sevgililər arasında mənəvi körpü büt-bütün uçmuş, onları qovuşduran bağlar artıq qırılmışdır, nə səadətə im-kan, nə barışğa güman var. Belə bir məqamda keçmişinə vaysınan lirik qəhrəmanın özünü öyməkdən, guya təbiətin yaratdığı ən ali varlıq olma-sını dile gətirməkdən, qarşı tərəfə öz əməlinə görə hökmən peşman olaca-ğını inandırmaqdən başqa bir şeyə güman çatmır. İstər-istəməz sual olu-nur: özünü yaranmışların, bəlkə də, ən yaxşısı sayan oğlan xəyalı həmsöh-bətinə – keçmiş sevgilisini qəti şəkildə səni mənim biçimimdə sevən tapı-lacaq deyərmi? Yox, deməz. Əksinə, bu ehtimalı, olsa-olsa yalnız tərəd-düldə, şübhə ilə dile gətirər. Yəni: sevən tapılsa da mənim biçimdə...

Bu məsələnin hələ bir tərəfidir.

Etiraz doğuran digər məsələ isə dörd misralıq şerin birinci və üçün-cü misralarında “mən” ifadəsinin işlədilməsi – yersiz təkrarıdır. Yenə də dahi üslub ustası Floberin “əlli səhifədə eyni kəlmənin iki dəfə işlə-dilməsinin yolverilməzliyi” barəsindəki fikrini yada salaq. Belə bir tələ-be uyğun (qismən də olsa uyğun) şəkildə vəziyyətdən çıxış yolu nədədir?

I. “A” hərfi ilə başlayan sözlər

1. Adı	14. Ancaq	27. Asan
2. “Afət”,	15. Anla,	28. Asta,
3. Agah,	16. Anıb	29. Aşkar
4. Ah çək,	17. Anma,	30. Ayıb,
5. Ağla,	18. Artıq	31. Ayıl,
6. Ağlar,	19. “Artıb”	32. Aydın,
7. Ağır,	20. “Artdın”,	33. Ay dad!
8. Axır,	21. “Artan”,	34. Ay-hay,
9. “Alqış”,	22. Arsız,	35. Ay qız,
10. Alış,	23. Ar et,	36. Azıb
11. Aman,	24. Atıb	37. Azan,
12. Amma	25. Atan,	38. Azdin,
13. Anı	26. Atdın,	39. Azca

II. “B” hərfi ilə başlayan sözlər

40. Batdın,	56. Bezib	72. Bihuş,
41. Batdı,	57. Bezdin,	73. Bica,
42. Batıb	58. Bədxah,	74. Bitdi,
43. Baxma,	59. Bədbəxt,	75. Bitmiş,
44. Baxıb	60. Bədruh,	76. Bildim,
45. Baxan,	61. Bəxtsiz,	77. Bildin!?
46. Baxsan	62. Bədhəl,	78. Bilsən,
47. Bayıl,	63. Bədnam,	79. Bunu
48. Barış,	64. Bəzən	80. Bollu

49. Barı	65. Bəsdir,	81. Bol-bol
50. Bacar,	66. Bivec,	82. Boşla,
51. Belə	67. Bir də	83. Boşdur,
52. Bezən,	68. Bir an	84. Boşsan,
53. Bezik,	69. Bikef,	85. Bu cür
54. Bezdik,	70. Bircə	86. Büryan,
55. Bezsən	71. Bimar,	

III. “C” hərfi ilə başlayan sözlər

87. Car çək,	95. “Ceyran”,	103. Coşqun
88. Cani,	96. Cəhdlə	104. Coşub
89. “Canlı”	97. Cəbrən	105. Coşan,
90. “Canım”,	98. Cəhd et,	106. Coşma,
91. “Canan”,	99. Cəllad,	107. Coşsan
92. Cayma,	100. Cırna,	108. Cövr et,
93. Caydın,	101. Cırdan,	109. Cəbrən,
94. Cayüb	102. Ciddi	110. Cüzi

IV. “Ç” hərfi ilə başlayan sözlər

111. “Çatıb”,	124. Çalış,	137. Çoxlu
112. “Çatdın”,	125. Çəkin,	138. Çox da
113. “Çatdılq”,	126. Çəkil,	139. Çözdün,
114. Çalan,	127. Çətin,	140. Çözüb
115. Çaldın,	128. Çılğın	141. Çözmə,
116. Çalma,	129. Çırpin,	142. Çönmə,

117. Çarşış,	130. Çıxış?	143. Çönən,
118. Çaşan,	131. Çix-çix!	144. Cönsən,
119. Çaşmış,	132. Çix get,	145. Çönük,
120. Çaşdin,	133. Çimçəş,	146. Cöndün,
121. Çaşib	134. “Çiçək”,	147. Cönüb
122. Çaşma,	135. Çoyu,	148. Çöküb
123. Çaşqın,	136. Çox-çox	149. Çürü,

V. “D” hərfi ilə başlayan sözlər

150. Daşın,	171. Dinməz	192. “Doğma”,
151. Danıb	172. Dilən,	193. Döndün,
152. Danan,	173. Dillən,	194. Dönən,
153. Dandın,	174. “Dikəl”,	195. Dönsən
154. Dalıb	175. Di get,	196. Dönük,
155. Dalğın,	176. Dincəl,	197. Dönüb
156. Darda	177. Dinqə,	198. Dönmuş
157. Danma,	178. Diksin,	199. Dön, get,
158. Dayan,	179. Dinsiz,	200. “Dözdün”,
159. Daha	180. “Dildar”,	201. Dözüb
160. Daim	181. “Dilbər”,	202. Döz-döz,
161. Darıl,	182. “Dilşad”,	203. Dövr et,
162. Darıx,	183. Diqqət!	204. Duydun,
163. Dəxi	184. “Dərdsiz”,	205. “Duyan”,
164. Dərdsiz	185. Dolan,	206. Duyub
165. Dərin	186. Dolub	207. Durub

166. Dərk et,	187. Dolmuş,	208. Düzəl,
167. Dərhal	188. Donuq,	209. Düşün,
168. Dərdli ,	189. Donub	210. Düşdün,
169. Dinib	190. Doydun,	211. Düşüb
170. Dinmə,	191. Dondun,	212. Düşkün,

VI. “E” hərfi ilə başlayan sözlər

213. Elə	221. «Eşqim»,	229. Ey “yar”,
214. Enib	222. Eşit,	230. Ey dad!
215. Enən	223. Etdin,	231. Ehmal,
216. Endin,	224. Edən,	232. “Eybsiz”,
217. Enmə,	225. Edib	233. Ey-hay!
218. Erkən	226. Etmə-	234. Ey vah!
219. Eşqsız,	227. Eynən	235. Eyzən
220. Eşqi	228. Eybi	236. Eymən,

VII. “Ə” hərfi ilə başlayan sözlər

237. Əvəz?	250. Ərin,	263. Əzdin,
238. Əcəb,	251. “Əhsən”,	264. Əzmə,
239. Əfsəl,	252. Ən pis!	265. Əzgin,
240. Əfsus,	253. Ərkələ	266. Ərsiz,
241. Əhdidi	254. Əsla	267. Əzil,
242. Əhdsiz,	255. Əsib	268. Əzib
243. “Əfv et”,	256. Əskil,	269. «Əziz»,
244. Əkdin,	257. Əsən,	270. Əzvay,

245. Əkil,	258. Əssən	271. Əydin,
246. Əlbət,	259. Əsmə,	272. «Əyən»,
247. Əl çək,	260. Əsdin,	273. Əyil,
248. Əlvan	261. Əvvəl	274. «Əylən»,
249. Əmin,	262. Əzəl	

VIII. «F» hərfi ilə başlayan sözlər

275. «Fağır»,	282. Fərsiz,	289. «Fidan»,
276. Fani,	283. «Fəxr et»,	290. Forsla
277. Faş et,	284. «Fəth et»,	291. Forslu,
278. «Feyz al»,	285. Fəhmlə	292. Fövrən
279. «feyzlən»,	286. Fəhm et,	293. «Fürsət»,
280. Fəqət	287. Fikr et,	
281. «Fərli»,	288. Fikrən	

IX. «G» hərfi ilə başlayan sözlər

294. Gah-gah	307. Gəzən,	320. Gül-gül,
295. Gahdan	308. Gəl döz,	321. Gülər
296. Get-get,	309. Gəlib	322. Gülən,
297. Getdin,	310. Gəl heç	323. Güldün,
298. Gedən,	311. Gəril,	324. Gülmə,
299. Get ha,	312. Gizli	325. «Gülüm»,
300. Get, öл,	313. Gizlin	326. Gümrah
301. Getdin,	314. Gizlən,	327. Güman?!
302. Gerçək,	315. Gözlə,	328. Gündə

303. Gecdir,	316. Görüb	329. Güdmə,
304. Gəzib	317. Gömüb	330. Güdsən
305. Gəzdin,	318. Gömül,	331. Güdüb
306. Gəzmə,	319. Gülüb	332. Günah,

X. «Ğ». Dilimizdə «Ğ» hərfi ilə başlayan söz yoxdur.

XI. «H» hərfi ilə başlayan sözlər

333. Haqsız,	350. Heyhat!	367. Hərdəm
334. Haydı,	351. Heçdir,	368. Həmən
335. Hayqır,	352. Hədsiz	369. Həsrət,
336. Haşa!	353. Həqir,	370. Hərdən
337. Halsız,	354. Həzər,	371. «Huşsuz»,
338. Hanı?	355. Hədər	372. Huşyar
339. Ha vaxt?	356. Hənuz	373. Hürküb
340. Heç cür	357. Həzin	374. Hürkən,
341. Heç an	358. Həzm et,	375. Hürksən
342. Heç də	359. «Həmdəm»,	376. Hürkmə,
343. Heç vaxt	360. Hətta,	377. Hürkdün,
344. Heçsən,	361. Hərgiz,	378. Hönkür,
345. Hissiz,	362. Hər gün	379. Hökmlə
346. Hiss et,	363. Hər an	380. Hökmlü,
347. Heyif,	364. Həris,	381. «Hökm et»,
348. Heçdən	365. Hər vaxt	382. Hüznlü,
349. Heyrət!	366. «Həssas»,	

XII. «X» hərfi ilə başlayan sözlər

383. Xar ol,	393. Xəlvət	403. «Xoş dil»,
384. Xarsan,	394. Xəyal,	404. «Xoşla»,
385. Xam-xam	395. Xəfif	405. «Xoş-xoş»
386. «Xanım»,	396. Xəstə,	406. Xoşca
387. Xamsan,	397. Xoflan,	407. Xoşdur,
388. Xamuş,	398. «Xoşbəxt»!	408. «Xoşsan»,
389. Xeyr,	399. «Xoşhal»,	409. Xudbin,
390. Xeyli	400. «Xoştəb»	410. Xumar
391. Xəta!	401. «Xoşlan»,	411. Xürrəm,
392. Xəcil,	402. «Xoş üz»,	412. Xülya

XIII. «İ». Dilimizdə «İ» hərfi ilə başlayan söz yoxdur.

XIV. «İ» şərfi ilə başlayan sözlər

413. İbrət,	418. İnan?!?	423. İtib
414. İfrat!	419. İndi	424. İtən,
415. İlkin	420. İncə	425. İtil,
416. İtgın,	421. İncəl,	426. İtsən
417. İnam?	422. İtdin,	427. İdbar,

XV. «J» nərfi ilə başlayan sözlər

428. «Jestlə»

XVI. «K» nərfi ilə başlayan sözlər

429. «Kamil»,	436. Kefdən	443. Kiçil,
430. Kaş ki,	437. Kefcıl,	444. Küskün,
431. Keçib,	438. Kənar,	445. Kükrə,
432. Keçdi,	439. Kinlə	446. Kürün,
433. Keflə	440. Kinli,	447. Küsən,
434. Kefli,	441. Kinlən,	448. Küsüb
435. Kefsiz,	442. Kiri,	

XVII. «Q» hərfi ilə başlayan sözlər

449. Qansız,	468. Qeybən	487. Qısil,
450. Qafıl,	469. Qəddar,	488. Qısqan,
451. Qahq,	470. Qənim,	489. Qiyib
452. «Qalib»,	471. Qəfil	490. Qiydin,
453. Qayət	472. Qəmli,	491. Qiyan
454. Qanib	473. Qəmdən	492. Qizar,
455. Qandın?!?	474. Qəlbsiz	493. Qismən
456. Qaçdırın,	475. Qəlpən,	494. Qocal,
457. Qaçan,	476. Qəlbən	495. Qorx ha,
458. Qarı,	477. «Qəmsiz»,	496. Qorx ki,
459. Qaçan,	478. Qəsdən	497. Qorxaq,
460. «Qalxdın»,	479. Qəsdlə	498. Qorxub
461. «Qalxan»,	480. Qəsdli,	499. Qorxsan

462. Qalxma,	481. Qəsd et,	500. Qorxdun,
463. Qatma,	482. Qəti	501. Quru,
464. Qorxdun,	483. Qət et,	502. Qurtul,
465. Qorxan,	484. Qırdın,	503. Qurtar,
466. Qorxsan	485. Qına,	504. Qurcux,
467. Qaxıl,	486. Qırıb	

XVIII. «L» nərfi ilə başlayan sözlər

505. Lapdan	510. Labüd	515. «Lüif et»,
506. Lap-lap	511. Laqeyd,	516. Ləkə !
507. Laxla,	512. «Lətif»,	517. Lovğa,
508. Laxdin,	513. «Lənət»!	
509. Laxsan,	514. «Lütfən»	

XIX. «M» hərfi ilə başlayan sözlər

518. Mağmun,	527. Məhv ol!	536. «Mərd ol»,
519. «Mail»,	528. Məxfi	537. Mütləq
520. Mənhus	529. Mənən	538. «Müştəq»,
521. «Munis»,	530. Mənhus!	539. Mümkün?!
522. Məzlum,	531. Məstsən,	540. Müdam
523. Məşum,	532. «Məhrəm»,	541. Müdhiş!
524. «Məğrur»,	533. «Məftun»,	542. Müşkül?!
525. «Məsum»,	534. Məyus,	
526. «Mələk»,	535. «Mərdsən»,	

XX. «N» hərfi ilə başlayan sözlər

543. Namərd,	549. Naqis,	555. Nikbin
544. Nankor,	550. Nazil,	556. «Niğar»,
545. Nakəs,	551. Nazla	557. Nisbi
546. Nakam,	552. «Nazlı»,	558. Nöqtə!
547. Nahaq	553. Nalan!	
548. Naçar,	554. Neynək,	

XXI. «O» hərfi ilə başlayan sözlər

559. O cür	562. Olmaz,	565. Oyan,
560. Odlan,	563. Olub,	566. Osan,
561. Oğrun	564. Oldu,	

XXII. «Ö» hərfi ilə başlayan sözlər

567. «Öcəş»,	572. Ölçdün,	577. Ötkəm,
568. Öldün,	573. Ölüb,	578. Ötüb,
569. Öl ha,	574. Ölgün,	579. Öyüb
570. Öl, bat,	575. Öncə	580. Öyən,
571. Ölçüb	576. Ötkün	581. Öyrən,

XXIII. «P» hərfi ilə başlayan sözlər

582. Perik,	591. Pisdır,	600. Pörtmüş,
583. Peşman,	592. Pissən,	601. Pörtdün,
584. «Pərgar»,	593. Pozan,	602. Puçdur,

585. Pərtsən,	594. Pozul	603. Puçsan,
586. Pərtdin,	595. Pozdun,	604. Pusma,
587. Pərt ol,	596. Rozub	605. Pusan,
588. Pəstən	597. Pörtüb	606. Pussan
589. «Pəri»,	598. Pörtən,	607. Pünhan
590. Pis-pis	599. Pörtən,	

XXIV. «R» hərfi ilə başlayan sözlər

608. Rahat	612. Rəvan	616. «Ruhum»,
609. Razi,	613. Rəzil,	617. Ruhsuz,
610. Rəhmsiz,	614. Ruhla	618. Rüsvay!
611. «Rəhm et»,	615. Ruhən	

XXV. «S» hərfi ilə başlayan sözlər

619. Sanib	641. Sən gəl	663. Solan,
620. Salib	642. Sən heç	664. Solğun,
621. Saldın,	643. Səhvən	665. Solub
622. Satdın,	644. Səhvsən,	666. Soldun,
623. Satib	645. Səhvli,	667. Solmuş
624. Saymaz,	646. «Səhvsiz»,	668. Solsan
625. Sakit,	647. Səbr et,	669. Sorub
626. Sakit	648. Səy et,	670. Sorsan
627. Saral,	649. Sindin,	671. Söndün,
628. Sancma,	650. Sınıb	672. Sönən,

629. Sancıb	651. Sınan,	673. Sönük,
630. Saqın,	652. Sızla,	674. Sönmüş
631. Sabah	653. Sınıx,	675. Sönüb
632. «Sadiq»,	654. Soyuq,	676. Sözdür,
633. Sevib	655. Sonluq,	677. Susub
634. Seyr et,	656. Sondur,	678. Sükut!
635. Sezib	657. Sovuş,	679. Süzgün
636. «Sevin»,	658. Sus-sus,	680. Süstal,
637. Səylə	659. Sonda	681. Süstlü,
638. Səy et,	660. Sorma,	682. Sus-sus,
639. Səysiz,	661. Sonra	683. Susan,
640. Sən də	662. Son qoy,	684. Susmuş,

XXVI. «Ş» hərfi ilə başlayan sözlər

685. «Şadlan»,	691. Şəksiz,	697. Şövqlə
686. «Şad ol»,	692. Şərtli	698. Şövqsüz,
687. Şaşan,	693. Şərtlə	699. «Şövqlü»,
688. Şanssız,	694. Şəstlə	700. Şux-şux
689. «Şanslı»,	695. Şən-şən	701. «Şükran»,
690. «Şaşqın»,	696. Şirin	702. Şümür,

XXVII. «T» hərfi ilə başlayan sözlər

703. Talan!	705. Tapan,	707. «Tapdın»,
704. «Tapıb»	706. Tapdan,	708. Tapsan

XXVIII. «U» hərfi ilə başlayan sözlər

709. Ucuz,	716. Usan,	723. Uzun
710. Uçun,	717. Utan,	724. Uzaq,
711. Udqun,	718. Uyan,	725. Uyuş,
712. Umub	719. Uydun,	726. Uçan,
713. Umsan	720. Uyma,	727. Uçdu,
714. Umma,	721. Uyub	728. Uçdun,
715. Unut,	722. Uyu,	

XXIX. «Ü» hərfi ilə başlayan sözlər

729. Ürpən,	735. Üşən,	741. Üzdün,
730. Ürpəş,	736. Üşü,	742. Üzən,
731. Üryan,	737. Üzgün,	743. Üzüb
732. Ürkək	738. Üzlü,	744. Üzül,
733. Üsyan	739. «Üzsüz»,	
734. Üşün,	740. Üzdən	

XXX. «V» hərfi ilə başlayan sözlər

745. Vaxtdır,	750. Vacib	755. Vurub,
746. Vaxtlı	751. Vaxsey!	756. Vurğun,
747. Vaysin,	752. Vecsiz,	757. Vurnux,
748. Varmı?	753. Vuran,	
749. Varsan?!?	754. Vurdun,	

XXXI. «Y» hərfi ilə başlayan sözlər

758. Yaman,	773. Yatib ,	788. Yoxdun,
759. Yansan	774. Yatsan,	789. Yoxsul,
760. Yanlış,	775. Yatan,	790. Yoxdur,
761. Yanıb,	776. Yatma,	791. Yozdun,
762. Yanıl,	777. Yayın,	792. Yozub
763. Yandın,	778. Yaşa,	793. Yozma,
764. Yanıq,	779. Yavaş!	794. Yortub,
765. Yazıq,	780. Yaxıl,	795. Yortan,
766. Yalan,	781. Yenil,	796. Yortdun,
767. Yalman,	782. Yenə	797. Yortsan,
768. Yalqız,	783. Yetər!	798. Yort ha,
769. Yasaq!	784. Yersiz,	799. Yortma,
770. Yaslı,	785. Yeri,	800. Yönsüz,
771. Yas tut,	786. «Yetkin»,	801. Yüngül,
772. Yatdin,	787. Yoxsan,	

XXXII. «Z» hərfi ilə başlayan sözlər

802. Zalim,	811. Zira,	820. «Zövqlü»,
803. Zail,	812. Zina!	821. Zövqsüz,
804. «Zərlə»	813. Zikr et,	822. Zülmkar,
805. Zəndlə	814. Zikrlə	823. Zümlü,
806. «Zəndli»,	815. Zikrən	824. «Zülmsüz»,

807. Zəndsiz,	816. «Zirək»,	825. Zülmə
808. Zərrə	817. Ziyan!	826. Zülm et,
809. «Zərif»,	818. Zordur,	
810. Zəif,	819. Zorla	

Doğrudur, üçüncü misradakı “mənim” sözünü yaxşı, qəşəng, gözəl kimi kəlmələrlə əvəz etmək olar. Lakin biz daha geniş imkan verdiyi üçün ilkin ifadənin üzərində dayandıq. Zənnimcə, birinci misradakı “məni” qəhrəmanın ovqatına, psixoloji “durumuna” uyğun gələn aşağıdakı ifadələrdən biri, təbii ki, onların ən münsəbi ilə əvəz etmək və bu yolla təkrarı aradan qaldırmaq olardı.

Bələ də etdik. Nəticədə şərti mənada aşağıdakı cədvəl alındı. Bunu niyə deyirik? Çünkü üfüqi və şaquli xətlərlə dairəyə alınan cədvəllərdə, adətən, rəqəmlər əks olunur. Burada isə, əgər sira nömrələrini nəzərə almasaq, yalnız dilimizin zənginliyini əyani şəkildə nümayiş etdirən sözlərdir. Ancaq əslində elə onlar da məsələnin, mahiyətin genişliyinin inkiası mənasında təzədən öz ifadəsini maraqlı və məqrurluq doğuran yekun rəqəmində tapır.

Hələlik burada iki məsələyə diqqət yetirmək lazımlı gəlir. Onlardan biri barədə düşünəndə ustad sənətkarımız Süleyman Rüstəmin dodaqdan təbəssüm qoparan bir misrası ixtiyarsız olaraq yada düşür:

Hələ bundan da betər Azərimiz evdə qalıb.

Material üzərində işləyərkən biz əvəzedici sözlərin sayca çoxluğuna nə qədər çalışsaq da, hər halda, onu yerinə, məqamına düşməyən ifadələr hesabına artırmaqdən çəkindik. Əgər is buna qalsayıdı, yeni çoxluğu əsas götürsəydi onda qəmlə, ahla... kimi kəlmələr, hələ “daha betərləri” yada düşərdi. Halbuki onlar lirik qəhrəmanın “durumuna”, psixoloji ovqatına yaddır. Yəqin ki, belə hali əli əlindən üzülmüşə tövsiyə etməz, istəsə də edə bilməz: həmin gənc üçün bu, mümkün deyil.

O, nəinki əhdə dönük çıxanın keçmişи ağlar yox, gülər üzlə xatırlamasını istəməz, hətta, qəddar, xudbin adam olsa, intiharını, ən pis gününü belə arzular. Elə buna görə də biz söz “xalçamıza” yalnız və yalnız mənaya və məqama, psixoloji ovqata uyğun rənglərdən ilmə vurmağa çalışmışıq.

İrəlidə xatırladığımız “hələlik” ifadəsi də təsadüfi deyil, əslində axtarışların bitmədiyinə “bu xəmirin hələ çox su götürəcəyi-nə” işarədir. Çünkü xalqımızın söz xəzinəsi bitib-tükənməyən sərvət mənbəyidir və o, irəlidə qeyd etdiyimiz kimi, sahilləri görünməyən bir ümmanı, okeani xatırladır. “Ümmandan” ictimai maraq namına lazımlıca faydalana maq isə heç də tək-tək adamların, ayrı-ayrı fərdlərin işi və hünəri deyil – bunun üçün böyük bir müttəşəkkilik, əlbirlik tələb olunur. Bu mənada həmin sahəyə ciddi maraq göstərən gənclərlə, ilk növbədə Günay Cəfərli kimi, sözün müsbət mənasında, fanatlarla çalışmaq hələ azdır. Deməli, daha çox adamın iştirakı tələb olunur. Çünkü səmərəli axtarış, onun uğurlu nəticələri dilimizin intəhasız zənginliyinə, ifadə imkanlarının hüdudsuz dərəcədə genişliyinə, kiçik də olsa, bariz bir nümunədir.

Elə buna görə də hörmətli oxuculardan münasib, yerinə düşən, mənaya, məqsədə uyğun gəlib onu tamamlayan, daha da kamilləşdirən “təzə” sözləri tapıb bizə çatdırmalarını xahiş edir, bu iş üçün onlara təşəkkürümüzü qabaqcadan bildiririk.

YEDDİNCİ BÖLMƏ

NƏYİ, NİYƏ, NECƏ DÜZƏLTMİŞİK

6-ci bölmədəki dörd misralıq şeiri təhlilə geniş imkan versə də, Şamil Hüseynovla yaradıcılıq əlaqəmiz daha davam etməyib. Üç müəlliflə isə yenə də əlbir şəkildə, necə deyərlər, işgüzər şərat-də işləyirik. Təsadüfi deyil ki, növbəti bölmə bütünlükə onlardan biri ilə müstərək fəaliyyətimizin, daha doğrusu, əlyazmalar üzərində işimizin təhlilinə həsr olunub. Hətta, qəzetlərin birinə verdiyimiz və bu kitaba daxil edilmiş müsahibədə də həmin sa-həyə lazıminca yer ayırmağı məqsədə uyğun saymışıq.

Çap olunmuş bütün gələcək kitablarına, çoxsaylı şeir və poemalarına redaktor gözü ilə diqqət yetirdiyimiz müəlliflərdən biri Zamin Mahmudovdur. Qələm məhsullarının bədii xüsusiyyətləri, məziyyətləri barədə fikir söyləmək istəmirik. Ancaq özü də etiraf edə bilər ki, ona məxsus müxtəlif ədəbi bədii parçalarda düzəlişə, redaktöyə aid yerlər də az deyil. Bunu fakt və nümunərin gözü ilə daha aydın görmək olar. Fikrimizi nümunələrlə əyanlaşdırırməyə çalışırıq.

Beləliklə:

Birinci nümunə. Əlyazmada:

...Sonsuz qəzəb hissi var *onda* düşmənə qarşı,
Onun sərt baxışları ildirimin eynidir.

Redaktədən sonra:

Sonsuz qəzəb hissi var onda düşmənə qarşı,
Sanki sərt baxışları ildirimin eynidir.

Redaktənin şərhi. İlk baxışdan təshih asan və sadə görünür. Ancaq konkret nəticəyə gəlməyimiz xeyli vaxt aparıb. Əvvəlcə “qəzəb” ifadəsini “nifrət”lə əvəzləməyə çalışmışıq. Sonra sinonim sözlərin mənə fərgi barədə düşünməli, həm də söhbətin xalq qəhrəmanı, mərdlik və qəhrəmanlıq simvolu Babəkdən getdiyinin fərqiన varmalı olmuşuq. Nəzərə alılmışıq ki, “nifrət”də, haradasa, bir “hərəkət zəifliyi” var. Belə ki, insan hücum keçmədən, münasibətini bürüzə vermədən də nifrət edə bilər. “Qəzəb” ifadəsi isə coşgunluğu, qeyzi, tügýana gəlməyi özündə ehtiva edir və belə bir xüsusiyyət məhz Babək üçün da-ha səciyyəvidir. Odur ki, müəllifi haqlı saymışıq. Ancaq bir beytde “onda” “ona” sözlərinin təkrarı, təbii ki, qüsurdur. Əvəzlənməsi də asan olmayıb. Əvvəlcə “sanki” kəlməsini “ildirimin” əvvəline gətirmişik. Müqayisə olunla olunanın “qonşuluğu” mənasında, bu, bəlkə də düzgündür. Ancaq, poetik ahəngi, vüsəti, şeir üçün vacib sayılan müstəsnalıq hallarını da nəzərdən qaçırmıq, onu nəsrə çevirmək olmaz. Odur ki, sonuncu variantın üzərində dayanmışıq.

İkinci nümunə. Əlyazmada:

Tufanlara sinə gərmiş,
Sahə qalxmış Xəzərəm mən,
Mənə narkoz gərək deyil,
Narkozsuz da dözərəm, *mən*

Redaktədən sonra:

Tufanlara sinə gərmiş
Təlatümlü Xəzərəm mən,
Ehtiyac yox – gərək deyil:
Narkozsuz da dözərəm mən.

Redaktənin şərhi. Bu, həqiqətən müəllisin əməliyyat ərəfəsində keçirdiyi əhvalın poetik təzahürü, özünü inandırmaq, ruhlandırmaq cəhdidir. Lakin məsələ yersiz söz təkrarındadır. “Mən” ifadəsi üç, “narkoz” iki dəfə işlənildiyindən onların bəzilərinin

ixtisarına ehtiyac yaranıb. Həmçinin iki kəlmədən ibarət olan “Şahə qalxmış” sözləri mənəni yiğcam və daha sərrast, Xəzərin coşğun təbiatına uyğun “təlatümlü” ifadəsi ilə əvəz olunub. Lakin düzəlişlər hələ bununla da məhdudlaşdırır.

Biz nəzəri məsələlərdən bəhs edərkən kamil redaktə baxımından durğu işaretlərinə ciddi diqqət yetirilməsinin əhəmiyyətini qeyd etmişik. Burada da həmin tələbə əməl etməyə çalışmışıq. Təsadüfi deyil ki, izahedici əməl kimi “Ehtiyac yox”dan sonra tirə (-), “gərək deyil”dən sonra qoşa nöqtə (:) qoyulub.

Üçüncü nümunə. Əlyazmada:

Kəpəz kimi boyanıram dalınca,
Ayrılıraq, boğur qəhər, yaşı *məni*.
Təbəssümlə *məni* yola salınca
Sularında qərq edəydin kaş *məni*.

Redaktədən sonra:

Kəpəz kimi boyanıram dalınca,
Ayrılıraq, boğur qəhər, yaşı *məni*,
Təbəssümlə belə yola salınca
Sularında qərq edəydin kaş *məni*.

Redaktənin şərhi. Elə təkcə Kəpəzin adının çəkilməsi şeirin gözəllər gözəli Gögölə həsr olunmasından xəbər verir. “Mən” ifadəsinin üç dəfə işlədilməsi və onların təkrir olmaması isə ən azı birinin hökmən ixtisarı zərurətini yada salır. Dördüncü misrada bu, qafiyə ilə əlaqədar olaraq, mümkün deyil. Nəticədə, üçüncü misra üzərində dayandıq. Əvvəlcə “baxıb” yada düşdü. Sonra onun məna və ifadə baxımından “boyanıram”la yaxınlığını – təkrarı xatırladacağını düşünüb yuxarıdakı variantı düzgün saydıq.

Dördüncü nümunə: Əlyazmada:

Səni tanıyanlar yaxşı bilir ki,
Yalana haqq verib, haqqı danırsan,

Mənə elə gəlir, elə gəlir ki,
Özün-özünə də yaltaqlanırsan.
Özündən danışma gəl nahaq yerə,
Sən göz görə-görə gözdən itmişən,
Deyirəm bəlkə də sürünenlərə
Elə sürünməyi *sən* öyrətmisən.

Redaktədən sonra:

Səni tanıyanlar yaxşı bilir ki,
Haqsıza haqq verib, haqqı danırsan,
Mənə elə gəlir, elə gəlir ki,
Özün-özünə də yaltaqlanırsan.
Özündən danışma gəl nahaq yerə:
Gözlər görə-görə gözdən itmişən,
Deyirəm bəlkə də sürünenlərə
Sürünməyi elə sən öyrətmisən!

Redaktənin şərhi: Burada da “sən”, “özün”, kimi ifadələrin çoxluğu ixtisara ehtiyac yaradıb. İkinci bənddə “yalan”ın haqsızla, altıncı misrada “sən göz” sözünün “gözlər”lə əvəz olunması həm təkrarları azaldıb, həm də kəlmələri təkrirə yaxınlaşdırıb. Doğrudur, “Gözlər” yerinə “Gözüm” də işlətmək olardı. Lakin o zaman həm məna qüvvətli alınmaz, həm də kəlmələr indiki kimi rəvan, oynaq olmazdı.

Həmçinin burada da durğu işaretlərinin əvəzlənməsi olub. Belə ki, səbəb əlaqəsini – izahı əsas tutub beşinci misranın sonunda vergülü (,) qoşa nöqtə (:), hissin, həyəcanın qüvvətli olması vacibliyinə əsaslanıb sonuncu misrada nöqtəni (.) nida işaretisi ilə (!) əvəz etmişik.

Bütün bunlar üslubla bağlı düzəlişlərdir. Lakin mətndə məna səhvində də yol verilib: “Elə sürünməyi...” ifadəsindən belə anlaşılır ki, guya müəllif sürünməyin əlamətini göstərmək istəyib. Halbuki onun qəsdi, məqsədi başqadır: sənsiz, bəlkə heç sürünmək də olmazdı. Yəni, komik aktyorun obrazın dili ilə dediyi kimi sürünenlərə sürünməyi “məhzi” sən öyrətmisən.

Həmin fikri əsas tuturaq “Elə”ni “sürüşdürüb” “sürünməyi”ndən sonraya gətirmişik.

Beşinci nümunə. Əlyazmada:

Ünvanımız Dərbənd, Muğan, Şuşa, Astara...

Dərnək çıraq, biz pərvanə, *gələrdik bura*,

Gürcüstandan Abbas, İsa, Qazaxdan Qara,

Bir istəkdə *bura* çəkən hər birimizi,

Biz dərnəkdən tanıyırıq bir-birimizi.

Redaktədən sonra:

Ünvanımız Dərbənd, Muğan, Şuşa, Astara...

Dərnək çıraq, biz pərvanə, gedərdik ora,

Gürcüstandan Abbas, İsa, Qazaxdan Qara...

Bir istəkdə ora çəkən hər birimizi,

Dərnəklərdən tanıyırıq bir-birimizi.

Redaktənin şərhi. Həmin şeir 12 bənddən ibarətdir. Əgər sərlövhənin hər bəndin axırında işlənilməsini də nəzərə alsaq kəlmələrin çoxluğunun, “biz”in, “bir-birimizi”n təkarının necə yorucu olmasının fərqiన varmaq çətin deyil. Odur ki, “Biz dərnəkdən” söz birləşməsini “Dərnəklərdən” ifadəsi ilə əvəzləməyi məqsədəuyğun saymışıq. Həm də xatırladaq ki, burada mənaya da xələl toxunmayıb. Çünkü keçən əsrin 50-60-ci illərinin ədəbi mənzərəsinin şahidi olanlar yaxşı bilir ki, həmin dövrdə yaradıcı gənclərin ədəbi mühitə, dərnəklərə həvəsi çox böyük idi. Onlar ayrı-ayrı kitabxanaların nəzdində fəaliyyət göstərən dərnəklərin, hətta, bir neçəsi ilə maraqlanır, imkan tapdıqca yaradılıq əlaqəsi saxlayır. Deməli, düzəlişdən həyat həqiqətinə, mənaya xələl gəlməyib.

Həmcinin “Qazaxdan qara” sözlərindən sonra vergül (,) yerinə üç nöqtə (...) durğu işaretinin qoyulması da keçmiş tanışların çoxluğundan, şeirdə onların hamisinin adının çəkilməsi imkanının məhdudluğundan xəbər verir.

Lakin mətndə diqqət yetirilsə başqa bir düzəliş də var: “bura” sözü “ora” kəlməsi ilə əvəz olunub. Çünkü təsvirdən də göründü-

yü kimi, lirik qəhrəman üstündən on illər keçəndən sonra kövrək xatırələrini heç də kitabxanada yox, haradasa, tamamilə başqa bir məkanda, çox güman ki, elə öz evində xatırlayır.

Şeirin ayrı-ayrı beyt və misraları üzərindəki təshihlərə nəzər salaq.

Vətən *dərdi* dərdimizdi – dana bilmədik,
Dərd çəkmək də qadağandı – yana bilmədik,
Parçalanmaq “səadətmiş” – qana bilmədik,
Biz çəkməsək kim çəkərdi bəs *dərdimizi*?..

Göründüyü kimi, burada “dərd” sözü qədərindən çox işlənilib. Belə hallarda, təbii ki, sinonim sözlər köməyə gəlməlidir və gəlir. Təsadüfi deyil ki, birinci misradakı “dərdi dərdimizdi”ni “qəmi-qubarımız”la, dördüncü misradakı “Biz çəkməsək”i “olmasayıdış”la əvəz etmişik. İkinci nümunədə təkcə təkrar aradan qaldırılmayıb, həm də iki kəlmə bir kəlmə sözlə əvəz olunub.

Yaxud başqa nümunələr:

Sıramızın pozulmayan *sırası* vardı...
Redaksiyalar... düz işi də əyən olardı...

İki dəfə işlənildiyi üçün birinci misradakı “Sıramızın” ifadəsi “Gərgəmizin”lə əvəz olunub, növbəti misradakı “Redaksiyalar” axıcılığı, ahəngdarlığı ilə seçilən, seçilməli olan poeziya dilinə yaddır, daha doğrusu ağır səslənir. Onu pozub əvəzində “Qəzetlərdə” yazmışıq. Daha heç üç nöqtəyə də (...) ehtiyac qalmayıb və nəticədə həmin durğu işaretinin təkrarı da azalıb.

Həmin şeirdən bir nümunəyə də nəzər salaq:

İlk görüşün dəqiq günün, ayın bilmirəm,
Dost-tanışlar o qədərdir sayın bilmirəm,
Dostun üzü gülməyəndə mən də gülmürəm,

Axi dostun dərd-qəminə dost çətin dözür(?)

Biz dərnəkdən tanıyrıq bir-birimizi.

Burada qüsurlar, necə deyərlər, lap “seyrəngaha” çıxıb. Axi, beş misralıq şeirdə bu qədər “dost” sözünə nə ehtiyac var? Məgər onların bəzilərini hədsiz dərəcədə zəngin dilimizdəki başqa münasib sözlərlə əvəz etmək müşkül məsələdir? Yox, əsla çətin deyil. Məsələn, bax, belə: ikinci misradakı “dost-tanışlar”ı “yaxınlarım”la, üçüncü misradakı “dostun üzü”nü “onlar özü” ilə dəyişdik. Bəndin onsuz da aydın olan sonuncu misrasının bizim şərhimizdə təkrarlanması qüsuren böyüklüyünü, misraların bir-birinə yadlığını göstərmək arzusundan irəli gəlir. Burada müəllif axıcılığı, poetik ahəngdarlığı, qafiyəni sanki “dalana dirəyib”. Ola bilsin, çox da məqbul sayılmasa da, hər halda, misrani aşağıdakı şəklə sal-malı olduq:

Bir bölgədik həm fərəhi, kədərimizi...

Altıncı nümunə. Əlyazmada:

Yol çək, ev tik, körpü sal,

Kimsəyə pislik etmə,

Mal-dövlət əl çirkidir,

Ona hərislik etmə.

İtirmə duz-çörəyi,

İtirmə haqq-salamı...

İstədiyin qədərdir

Şərqiñ belə kələmi...

Bir vəsiyyət də var ki,

Sanma onu Şərq edə,

(Haqq olan haqsızlığı

Tufanında qərq edə).

Redaktənin şərhi.

Bu, rus çarı Birinci Pyotrun bədnəm “Vəsiyyət”inə yazılmış eynia dlı şeirdir. Doğrudur, həmin nümunədə də bəzi xırda düzəlişlər etmiş, “haqq olan haqsızlığı” misrasında “oləni” qəti,

inamlı arzunu, hökmü ifadə edən “gərək”lə əvəzləmişik. Lakin bütünlükdə burada düzəlişin xüsusiyyəti bir qədər başqadır. Bu da bilavasitə mövzunun öz təbiətindən irəli gəlir. Məlum olduğu kimi Birinci Pyotr İranla, Türkiyəni, sünnilərlə şələri vuruşdurmağı, qarışılıqlıdan istifadə edib yad topraqları işgal etməyi, İstanbullu Rusyanın paytaxtına çevirməyi varislərinə vəsiyyət edib. Belə bir niyyət müəllifi sonsuz dərəcədə hiddətləndirib və onun qəzəbinə səbəb olub. Həmin qəzəbin qıçılcımları isə misralara hopdurulub. Odur ki, biz də redaktor kimi şeirin mayasına ələnmış nifrət və kini, “üsyankar ruhu” artırmağa, “yelpicləmə-yə” çalışmışıq.

Məsələn, müəllifin:

Əməller uyğun deyil
“Vəsiyyət” – gözəl ada,
Əməller işə düşcək
Hasil olur qan-qada –

bəndindən sonra aşağıdakı misraları əlavə etmişik.

Hər ikisi su töküb
Soyudub isti aşı:
Nəzərimdə “vəsiyyət”
İblis ilə yanaşı.

Yaxud, başqa bir misal. Müəllifin irəlidə:

İstədiyin qədərdir
Şərqiñ belə kəlamı –
misraları ilə bitən bəndindən sonra həmin fikrin davamı və izahı kimi əlavə etmişik:

Vəsiyyət eləyiblər
Səmimiyyət dağ aşsın,
Küsülülər barışsın,
Düşmənlər doğmalaşsın.

Digər bir nümunəyə nəzər salaq. Müəllif yazıb:

Əlinizdən sinəmiz
Çalın-çarpaz dağlıdır,
Axıdilan al qanlar
“Vəsiyyət”lə bağlıdır...
İtirib “axtarırlar”:
Əsli hardadır, harda?
Üz var ki, “Vəsiyyət”i
Üzə çıxaralar da?

Bundan sonrakı bəndi isə biz əlavə etmişik:

“Vəsiyyət”i gizləyən,
Məgər tökülmür ətin?
Nifrətinə çevrilib
Bütün bəşəriyyətin!

Bilavasitə şeirin ruhundan irəli gəlib fikri, imkanımız daxilində, daha da dərinləşdirən belə düzəlişləri biz özlüyümüzdə məqbul sayırıq.

Yeddinci nümunə. Əlyazmada:

Qənimiz erməni,
Nə də ki rus demişik,
Dosta düşmən, düşmənə
Biz elə dost demişik,
Biz yamanlara yaxşı,
Yaxşıya pis demişik,
Düz danışan kəslərə
Az danış, sus demişik,
Həqiqəti deyənə
Baxtından küs demişik,
Elə Mus... Mus demişik...

Redaktörin şerhi. Kiçik şeirdə söz təkrarları çoxdur. Məsələn, dördüncü, beşinci misralar “Biz”lə başlayır. Odur ki, ilk “Bizi”

də “Elə”ni də onun” güdazına verərək” “daima” ilə əvəz etmişik. Həmçinin “az danış”ı da pozub səliqə ilə üstündən “danışma” yazmışıq. Çünkü belə olanda həm iki kəlmə biri ilə əvəzlənir, həm də tənə tapşırıq, hökm şəklində daha qəti səslənir.

Yəqin ki, bu kimi düzəlişlər də, az da olsa, şeiri yiğcamlasdırır, gözəlləşdirir.

Orasını da xatırladaq ki, belə bir əlamət – şeirin ayrı-ayrı hissələrinə yenidən və geniş şəkildə əl gəzdirmək düzəlişin məlum növünü xatırladır. Yəni, ehtiyac olduqda o, “əlek-vələk edilməli”, torpaq təki “şumlanmalı” olur. Bu, daha çox şairin özünü və redaktoru pis vəziyyətdə – çətinlik qarşısında qoyduğu hallarda baş verir. Vaqif Səmədoğlunun “Bəxt üzüyü” əsərinin qəhrəmanı Moşu Goyəzənlini xatırlayın. Dəri-qabıqdan çıxsa da nə bil-lah edirsə “xoşbəxtlik” sözünə qafiyə tapa bilmir. Əgər tapsayıda “bədbəxtlik”dən o yana gedə bilməyəcəkdi. Deməli, qafiyə axtarışının yolu elə lap əvvəldən “dalana dirənib”.

Təəssüf ki, bütün bunlar yeganə fakt deyil, yaradıcılıq prosesində bəzən tez-tez təkrarlanır.

Biz artıq sonrakı bölmədə konkret bir müəllifin konkret janrdakı yazıları üzərində necə redaktə əməliyyatları apardığımızı bəyan edəcəyimizi söyləmişik. Lakin burada mövzu ilə əlaqədar onun – Mərkəz Qacarın bir lirik şeirinə və həmin şeirin necə redaktə olunmasına diqqət yetirək:

Əlyazmada:

Yeridin şahlığın taxtına *sarı*,
İldirim göylərdə çaxdı *nə sarı* /?/
Ey Qacar, qabağa *can atma belə*,
Oxlar tuşlanıbdır sinənə *sarı*.

Əvvəla, burada “nə sarı” ifadəsi anlaşılmazdır, onun yalnız qafiyə xatırına işlənilməsi göz önündədir. Digər tərəfdən sonluqlar cinas kimi alınmayıb, müvafiq, fikrə uyğun qafiyə yoxluğu da hiss olunur. Belə bir şəraitdə axı redaktor neyləsin? Əlac yalnız rübai üzərində yenidən işləməyə qalır və biz də məcburiyyət üzündən həmin yolla getməli olmuşuq. Baxın, bu sayaq:

Mən ki, zövq almadım qaradan, ağdan,
Sinəm qövr eləyir aldığı dağdan,
Ey Qacar, qabağa çox da can atma:
Yetişməmiş meyvə düşər budaqdan!

Redaktənin şərhi. Deməli, iki misra və rədif tamamilə dəyişdirilib, bundan əlavə, üçüncü misrada “can atma belə”, “çox da can atma” ilə əvəz olunub, izahedici əlamətin başlangıcı kimi sözün axırında qoşa nöqtə (:), hiss, həyəcanın qüvvətliliyi mənasında dördüncü misranın sonunda nida (!) işarəsi qoyulub.

Xüsusən qoşma, rübai... üzərində işləyən şair söz imkanlarını – qafiyə ehtiyatını daha çox nəzərə almalıdır. Əks təqdirdə redaktorun özü də müəyyən qədər həm də müəllifin rolunda çıxış etməyə məcbur edilir ki, bu da xüsusən bədii əsər müəllifi üçün çox da məqbul sayıla bilməz...

Müəyyən qədər ardıcıl şəkildə əlaqədə olduğumuz üçüncü müəllif Aida Yaşar – Bayramovadır. Onun zarisovkalarını təhlil etməzdən əvvəl bədii publisistikanın bu janrı barəsində bir-iki kəlmə yazmaq, daha doğrusu, növdaxili “məqamını” aydınlaşdırmaq lazımlı gəlir.

Xüsusən keçmiş dövrə aid bir sira elmi ədəbiyyatda, o cümlədən “Qazetniye janrı”, “Janrı sovetskoy qazeti” kitablarında, zarisovka ocerkin bir növü kimi təhlil olunur, qiymətləndirilir. Əslində elə müasir baxış da belədir. Amma, zənnimcə, həqiqəti əks etdirmir. Çünkü zarisovkanın ocerkə nə qədər yaxinlığı olsa da, onları eyniləşdirmək əsla mümkün deyil. Mətləbdən uzaq düşmək “xofu” olmasaydı, bu barədə çoxlu misallar gətirə bilərdik. Lakin təkcə birisi ilə kifayətlənək: ocerk, bir qayda olaraq, konkret şəxslər barəsində yazılır. Zarisovkalar isə, bu mənada, hekayəyə daha yaxındır. Yəni burada obraslılıq da, ümumiləşdirmə də geniş olur. Təsadüfi deyil ki, Aidanın zarisovkaları belə ümumiləşdirmələr əsasında qələmə alınıb.

Onlara müqayisəli şəkildə diqqət yetirək.

Əlyazmada:

O, ELƏ ATADIR Kİ...

Atam haqqında söz demək və yaxud nə isə yazmaq mənim üçün çox ağır və məsuliyyətlidir.

Ağırdır, ona görə ki, onun çalışdığı iş yerinin onu vaxtından çox-çox əvvəl əldən saldığını, onun mehriban simasını kölgələndirdiyini, məhkəmə salonundan çıxandan sonra onun yalvarişlı ata baxışlarından, ondan mərhəmət uman günahkarın, qələbləri təlatümə gətirən anaların göz yaşlarından sonrakı iztirabları, daha nələr-nələr... hamisi mənə atamın vaxtısız qocalmasını xatırladır.

Məsuliyyətlidir ona görə ki, o, bizə qarşı uşaqlığımızdan çox tələbkardır. O, hər bir hərəkətimizə, hər bir sözümüzə diqqət yetirir, çalışır ki, davranışımıza tənqid yanaşlığı bacaraq. İndinin özündə hərəmiz 17-19 yaşlarında, tələbə olsaq da həmişə hərəkətimizə atamızın gözü ilə baxırıq.

İşdir, hər hansı səhvə yol versək də, o, heç vaxt səsini qaldırmadan bizi öz otağına çağırıra, bizə həyatından, şahidi olduğu hadisə və problemlərdən, oxuduqlarımızdan arama, sakitcə danışar, söhbəti elə ustalıqla edər ki, biz tutduğumuz işdən xəcalət çəkək. Həmişə də onun bu söhbətlərindən sonra öz-özümüzə deyirik: kaş qışqırardı, danlayardı, amma belə danışmayaydı.

Atam ətrafdakı adamlara necə tənqid yanaşırsa, özünə qarşı da bir o qədər tələbkardır. Atamın şöhrətpərəst, loğva adamlardan xoşu gəlmir. O, biza təvazökar olmayı, adamlarla mehriban rəftar etməyi öyrədir. Tez-tez: "Ağac bar gətirdikcə başını yerə əyər"- deyir.

Atam heç vaxt gözə soxulmayı, kiminsə diqqət mərkəzində olmayı sevmir. Bunu onunla ünsiyyətdə olan dost-tanışları dəfələrlə deyirlər. O, hər hansı çətin bir işin öhdəsindən gələndə belə təvazökarlıq edib: "vəzifə borcumdur" – deyir.

Atam tələbkar olmaqla bərabər həssas qəlbə malikdir. Yüngül bir xəstəliyimiz onu bərk narahat edir, biz sağalmayınca heç bir işlə məşğul ola bilmir. Saatlarla bizimlə oturub başımızı maraqlı

söhbətlərlə qatır, öz uşaqlığından söhbət açır. Buna baxmayaraq, onun fikrində yalnız "bizim tez saqalmağımız" olur.

İmtahanqabağı bütün tələbələr kimi biz də öz otağımıza çəkilib dərsimizlə məşğul oluruq. Atam qapını taqilladadır, zarafatla: "uşaqlar yeməsanız başınız yaxşı işləməz, tez yorularsınız", deyib bizi yeməyə məcbur edir. Biz qayğının nə olduğunu bilmir, hərdən siltaşlıq da edirik.

Vaxt gələcək biz atamın bu qayğlarını xatırlayıb etdiklərimizin təəssüfunü çəkəcəyik. Mən elə gəlir ki, atamın bu zəhmətinin heç yarısının yarısını ona qaytara bilməyəcəyik.

Redaktədən sonra:

MƏNİM ATAM

Atam haqqında danışmaq və yazmaq nə qədər xoş olsa da, həm də bir o qədər çətin və məsuliyyətlidir. Çətindir ona görə ki, çalışdığı iş yerinin mənə son dərəcə doğma olan bir adamı necə əldən saldığını, gülümser simasını kölgələndirdiyini hiss edirəm. Məhkəmə salonunda hər dəfə ondan mərhəmət uman günahkarın, qəlbləri riqqətə gətirən ananın göz yaşı və iztirabları, daha nələr, nələr... Bütün bunlara dözmək məgər asandır? Vəkilin, hakimin ürəyi daş deyil, dəmir deyil ki, hər şeyə tab gətişə. Onların hamısı mənə atamın vaxtsız qocalmasının səbəblərini xatırladır.

Məsuliyyətlidir ona görə ki, tərbiyəmizi uşaqlığımızdan diqqət mərkəzində saxlayıb, hər bir hərəkətimizə, sözümüzə, necə deyərlər, qulaq kəsilib. Çalışıb ki, davranışımıza tənqidi yanaşmağı bacaraq. İndi 17-19 yaşlarında tələbə olsaq da, həmişə hərəkətlərimizə atamın gözüylə baxırıq.

Səhvimiz olanda da o, heç vaxt səsini qaldırmır. Bizi öz otağına çağırır, şəxsi həyatından, şahidi olduğu hadisə və problemlərdən, oxuduqlarından aramla, sakitcə danışır. Söhbəti elə ustalıqla məsələnin üstünə gətirir ki, öz əməlimizdən xəcalət çəkməli oluruq. Həmişə də onun üstüörtülü öyüdlərin-

dən sonra öz-özümüzə deyirik: kaş qışqıraydı, danlayaydı, amma bizi bu şəkildə utandırmayıyadı.

Atam ətrafindakılara, iş yoldaşlarına necə tənqid-i yanaşırsa, özü-nə də bir o qədər tələbkardır. Şöhrətpərəst, lovğa adamlardan xoşu gəlmir. O, bizə təvazökar olmayı, adamlarla mehriban rəftar etməyi öyrədir. Tez-tez: "Ağac bar gətirdikcə başını aşağı əyər" – deyir.

Atam gözə soxulmayı, kiminsə diqqət mərkəzində olmayı əs-la sevmir. Bunu onun ünsiyyətdə olan dost-tanışları da yaxşı bilir. O, hər hansı çətin bir işin öhdəsindən gələndə, yaxud birinə təmənnasız yaxşılıq edəndə təvazökarlıqla "vəzifəm, insanlıq borcumdur" – deyir.

Atam tələbkar olmaqla bərabər həm də həssas qəlbə malikdir. Hətta, yüngülə xəstələnməyimiz də onu bərk narahat edir, biz sağalmayınca heç bir işlə məşğul ola bilmir. Saatlarla yanımızda oturub maraqlı rəvayətlər danışır, öz uşaqlığından, keçib gəlmiş olduğu kəşməkəşli həyat yolundan söhbət açır. Hiss edirik ki, bütün fikri, xəyalı xəstəliyimizin yanındadır, səbirsizliklə bizim büsbütün sağalacağımızı gözləyir.

İmtahan ərəfəsində bütün tələbələr kimi biz də öz otağımiza çəki-lib dərslərimizlə məşğul oluruq. Bəzən vaxtin necə gəlib-keçməsindən xəber tutmuruq. Atam isə bunu unutmur. Bizi yeməyə çağırıb zarafatla "Uşaqlar, yeməsəniz başınız yaxşı işləməz, tez yorular, xəstələ-nərsiniz, unutmayın ki, sağlam ruh sağlam bədəndə olar" – deyir.

Bax, həm də, bu nişanadadır mənim atam.

Vaxt gələcək biz atamın nəvazişini xatırlayıb hərəkətlərimizin peşmançılığını çəkəcəyik. Mənə elə gəlir ki, etdiklərinin heç ya-rısının yarısını belə ona qaytara bilmərik...

Aida Bayramova
"Kredo" qəzeti

18 avqust 2007

Redaktörin şərhi. Göründüyü kimi, əlyazmada təkrarlar çoxdur. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, ikinci cümlədə "ona", "onun", "onu" kimi sözlər nə az, nə azacıq, düz altı dəfə işləni-

lib, həmçinin mətləb aydınlığı olmayan məqam da var. Yəni həyatı, fəaliyyəti təsvir olunan atanın iş yeri müəyyən olsa da, hər halda, ümumidir: axı, təkçə məhkəmə salonunun adının çəkilməsi ilə mətləbə aydınlıq gətirilmir. Həmin boşluğu aradan qaldırmaq üçün biz mətnə “vəkilin, hakimin...” sözlərini əlavə etmişik. Çünkü təsvirlər daha çox bu iki vəzifə sahibinə, ilk növbədə, təbii ki, hakimə şamil oluna bilər.

Redaktörün şərhi barədə fikirlərimizi bir qədər ümumiləşdirilmiş şəkildə yenə də davam etdirəcəyik. Hələlik müəllifin digər zarisovkasına nəzər salaq.

Əlyazmada:

DUZLU-ÇÖRƏKLİ DÜNYAM

Çörəyin həyatımızda rolunu heç bir epitetlərlə səciyyələndirməyə ehtiyac yoxdur. “Vətən”, “ana”, “xalq” anlayışları kimi... Hətta, çörəya müqəddəs dedikdə belə biz ona heç nə əlavə etmirik, çünkü müqəddəslilik çörək anlayışının tərkib hissəsidir.

İllər, əsrlər ötəcək, çox şey dəyişəcək, lakin çörək yenə də əfsənəvi və “sirli” nemət olaraq qalacaqdır. Amma təəssüf ki, bunu gündəlik həyatımızda lazımlıca qiymətləndirmirik.

Yadimdadır, o il Bakıya qar tez yağdı, hava lap birdən-birdə sindi. Hələ soyüd yarpaqlarını tökməyə macal tapmamışdı. Hər tərəfi ağappaq qar bürüdü. Qar və soyüd yarpaqları – yازın iliq nəfəsindən qalmış yadigarları ilə qışın təmizliyi, saflığı o zaman Bakının qarlı küçələrinə sevinc, fərəh gətirmişdir. Həmin qarlı qış günlərindən birində mən ilk baxışda çox adı bir hadisəyə təsadüf etdim və indi bu sətirləri yazarkən həmin hadisə bütün təfərrüatı ilə gözlərim qarşısında canlandı. Küçədə, yanımca bir məktəbli qız addimlayırdı, sonra ayağının altındakı qarı xışıldada-xışıldada, məktəbli çantasını yellədə-yellədə sürətini arturdı. Mən hiss edirdim ki, həm də o qız hər tərəfi basmış yaz nəfəsli qar sevincini bütün varlığı ilə duyur, evə gedib anasını da həmin qar sevinci ilə öpəcək, dərslərini də

həmin qar sevinci ilə hazırlayacaq, həmin qar sevinci ilə yatacaq və qızı hərarətli bir yuxu da gələcək.

Məni ölüb gedən bu qız qarşında dayandı, əyilib ayaq altından nə isə götürdü, onu qardan təmizləyib küçənin kənarında bitmiş qoca akasiya ağacının gövdəsindəki çuxura qoydu. Sonra yenə qarı xırıldada-xırıldada yoluna davam etdi.

Mən qoca akasiya ağacının yanına çatarkən indicə onun gövdəsindəki çuxura qoyulmuş bir tikə çörək gördüm. Doğrusunu deyim ki, qaçıb gedib həmin qızı öpüb, ona öz minnətdarlığını bildirmək istədim. Amma o zaman ürəyimdən bir ağrı da keçdi: bu bir tikə çörəyi nə üçün ayaq altına atıblar, ona kim qiyib?

Bu bir tikə çörək, əlbəttə, qəsdən ayaq altına atılmamışdır, şüurlu bir hərəkət deyildir, etinasızlıq, mən deyərdim ki, harinliq əlaməti idi. Küçəyə atılmış çörək – bəli, bu, təsadüfidir. Lakin hər bir belə təsadüf özü ürək ağrından hal deyilmə? Bu cür təsadüflərlə biz tez-tez qarşılaşırmıraqmı?..

Bir dəfə süpürgəçi qadının zibil qutusundan iki böyük parça çörək çıxararkən nifrətlə dediyi sözləri xatırladım: Bərəkəti də belə urvatsız edərlər, ay vicdansızlar?

O danışdıqca iki nəfər cavan qızın ürkək nəzərlərlə bir-birinə baxdığını gördüm və onların əməllərindən xəcalət çəkdiklərini hiss etdim.

O cavan qızlar bəs bu bəd əməli niyə görmüşdülər? Mədəniyyətləri çatmirdı, ya savadları?

Duz-çörək həqiqətən səadət, əmin-amanlıq, bolluq, firavanlıq rəmziidir. İnsanpərvərlik, qayğı, mərhəmət, şəfqət, sülh və əmin-amanlıq dövründə çörək müdrik diplomatdır, mahir təbliğatçı, qüdrətli siyasətçi, rəşadətli əsgərdir, kimsəsiz, ümidsiz bir körpəyə, fəlakətə məruz qalmış bir xalqa həyat bəxş edən əzəmətdir. Ta qədimdən ümid yeri. Qonaqları qarşılıyanda müdriklərimiz “Duz-çörək, duz-çörək” demişlər. Cavad Cavadlı demişkən:

*Düşmən qabağına ata-babalar
Çıxıblar qılıncla, qorxmaz ürəklə,
Qəlbi nur diləkli bizim obalar
Dostu qarşılımış duzla-çörəkla.*

Redaktədən sonra:

HƏYAT – GƏRƏKLİ, SÜFRƏ – ÇÖRƏKLİ

Çörəyin həyatımızdakı rolunu epitetlərlə səciyyələndirməyə ehtiyac yoxdur. “Vətən”, “Ana”, “Xalq” anlayışları kimi... Hətta, çörəyə “müqəddəs” dedikdə belə, biz ona heç nə əlavə etmirik, çünki müqəddəslilik çörəyin tərkib hissəsidir.

İllər, əsrlər ötəcək, çox şey dəyişəcək, lakin çörək yenə də əfsanəvi və “sirli” nemət olaraq qalacaq. Bəzən bunu unudur, əvəzsiz baş azuqəyə etinasız yanaşırıq. Ancaq nə yaxşı ki, hamı belə deyil. Müqəddəs nemət müqəddəs duyğularla yanaşanlar da çoxdur.

Yaxşı yadımdadır, o il hava birdən-birə “sinmiş”, söyüdlər yarpaqlarını tökməyə macal tapmamış ətraf ağ örpeyə bürünmüdü. Belə qış günlərinin birində məktəbli çantasını yelləyə-yelləyə yanımca bir qız addimlayırdı. Hiss olunurdu ki, qar sevincini bütün varlığı ilə duyur, evə gedib anasını qar sevinci ilə öpəcək, dəslərini qar sevinci ilə hazırlayacaq, qar sevinci ilə yerinə girəcək və bu sevinclə şirin yuxular görəcək...

Qız birdən qarşida dayandı, əyilib ayağı altından nəyisə götürdü, öpüb əvvəlcə gözlərinin üstünü, sonra yolun kənarındaki akasiya ağacının çuxuruna qoydu...

Mən orada bir tık çörək gördüm. Fərəhləndim. Ancaq ürəyimdən ağrı da keçdi: bərəkəti nə üçün ayaq altına atıblar, bunu kim özünə rəva bilib?..

Süpürgəçi qadının zibil qutusundan çörək parçalarını çıxarak-kən nifrətlə dediyi sözləri xatırlayıram:

-Bərəkəti də urvatsız edərlərmi, ay vicdansızlar!?

O, danışdıqca iki qızın ürkək nəzərlərlə, oğrun-oğrun bir-birinə baxdığını görüb fikirləşdim ki, belə bəd əməli törətməyə görəsən mədəniyyətləri çatmayıb, ya savadları?..

Duz-çörək, həqiqətən səadət, əmin-amənlıq, bolluq, firavanlıq rəmzi, ayrı-ayrı insanlara, xalqlara yenilməz qüvvət simvoludur.

Təsadüfi deyil ki, müdriklərimiz vəfa və etibarı onunla sınamış, “duz-çörək, düz-çörək” söyləmişlər. Şair C.Cavadlı demişkən:

Düşmən qabağına ata-babalar
Çıxıblar qılıncla, qorxmaz ürəklə
Qəlbi nur diləkli bizim obalar
Dostu qarşılıyib duzla-çörəklə.

Həyatınız vətəninizə, xalqınıza həmişə gərəkli, süfrəniz hər zaman duz-çörəkli olsun, əzizlərimiz!..

Aida Yaşar

"Jurnalist" qəzeti, 2 mart 2004-cü il

Redaktörün şərhi. Burada da düzəlişlərin xarakteri, məqsəd və mahiyyəti müqayisəli şəkildə aydın görünür. Ancaq onların hamisi dil və üsluba aid deyil. Məsələn, əlyazmada məktəbli qızın çörək parçasını ehtiramla yerdən qaldırıb akasiya ağacının çuxuruna qoyması təsvir olunur. Həmin materialı redaktə edərkən Mərdəkanda şahidi olduğumuz xoşagelməz, ətürpədici bir əhvalatı xatırladıq: kənar millətdən olan bir qadın küçədən qaldırdığı çörək parçası ilə kamali-ədəbəl (yazmağa da adamın əli gəlmir!) tuflilərini silib təmizləyirdi. Odur ki, redaktə prosesində məktəbli qızı həmin ünsürlə müqayisədə daha yüksəklərdə görmək arzusu ürəyimizdə baş qaldırdı. Nəticədə onu bərəkəti əvvəlcə öpüb gözləri üstünə qoymağa “məcbur etdik”. Bununla da yəqin ki, milli kolo rit daha qabarlıq şəkildə hiss olunmağa başladı.

Lakin bu iki münasibəti ümumiləşdirib, təbii ki, bütün xalqlara şamil etmək olmaz. Bununla belə tərbiyədən, mentalitetdən gələn fərqlər də var və onlar həm yazı və həm də redaktə prosesində hökmən nəzərə alınmalıdır. Çünkü bunun işə ancaq xeyri dəyə bilər.

Ümumiyyətlə, hər iki zarisovkanın yazılış və redaktəsində ümumi cəhətlər çoxdur. Onlar hansılardır?

Birincisi. İrlidə xatırlatdığını kimi, zarisovkalar ümumiləşdirilmiş faktlar əsasında yaranıb. Təsvir olunmuş ata da, məktəbli qız da, süpürgəçi qadın da xalqın böyük əksəriyyətinin səciyyəvi əlamətlərini, mənəvi keyfiyyətlərini özündə eks etdirir.

İkincisi. Müəllifin duyub yaşadığı, qələmə aldığı mövzular yaxşı seçilib, duyulub, buna görə də ciddi tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edir.

Üçüncüüsü. Zarisovkaların hər birinin əlyazmasında dil və üslub xeyli dərəcədə sönükdür, ictimai dəyərə malik mövzularla eyniyyət təşkil etmir, təkrarlar, yerinə düşməyən ifadələr fikrin təsir gücünü azaldır, sözün bədii publisistik dəyərinə imkan vermirdi. Buna görə də üzərində mükəmməl şəkildə işləmək lazımlı gəlib.

Dördüncüüsü. Zarisovkaların hər ikisində redaktə prosesini bilavasitə sərlövhələrdən başlamış, onları daha münasib şəklə salmağa, birində yiğcamlaşdırmağa (“Mənim atam”), o birində “poetikləşdirməyə” (“Süfrə-çörəkli, həyat-gərəkli”), mövzu ilə daha sıx bağlamağa çalışmışıq.

Beşinciisi. Materialların ruhuna sədaqəti, müəllifin üslubunun qorunması vacibliyini mümkün qədər diqqət mərkəzində saxlamağa səy göstərmişik. Yəni redaktə prosesində müəllifin səviyyə və səriştəsini, yaradıcılıq imkanını “şışirtməyə”, onu “zənginləşdirməyə” meyl etməmişik.

Orasını da xatırladaq ki, bu gün həmin yazınlara – redaktə etdiklərimizə azdan-çoxdan yenə də əl gəzdirmək mümkündür. Bu, tamamilə təbii prosesdir və söz ümmanının dərinliyindən, ənginliyindən irəli gəlir. Lakin artıq “qatar keçib” – şeirlərin bəziləri, həmçinin zarisovkalar işıq üzü görüb. Digər tərəfdən cıalanmaq, nizama, qaydaya salınmaq baxımından əlyazmaları ilə redaktə edilmiş variantlar arasındaki kəmiyyət fərqi onsuz da aydın görünməkdədir...

SƏKKİZİNCİ BÖLMƏ

DAHA NƏLƏRİ - TƏMSİLLƏRİ NECƏ DÜZƏLTMİŞİK

Dilimizdə əmək fəaliyyəti, yaradıcılıq əlaqəsi kimi söz birləşmələri, bitkin ifadələr var. Onlar əsasən müxtəlisif peşəyə aid insanların müstərek şəkildə işləməsini, əlbir fəaliyyətini nəzərdə tutur. İlk növbədə şairlə bəstəkarın. Məhz onların qarşılıqlı səyi, uğurlu əməyi nəticəsində ruhumuzu, qəlbimizi oxşayan, duyğularımıza təsir edən, bizə estetik zövq bağışlayan mahnilər hasilə gəlir.

İşin nizamlı, uğurlu qurulduğu şəraitdə belə əlaqələr digər sahələrdə də mümkün və hətta, zəruridir. Məsələn, şairlə redaktor arasında. Şəxsi təcrübədən çıxış edib bu fikri inamla dilə gətirə bilərik. Görkəmli şair, dramaturq, təmsilçi Mərkəz Qacarla neçə illərdir ki, belə işgüzar şəraitdə çalışırıq. Müəllifin indiyə qədər 14 kitabının əlyazmasını redaktə etmiş, arabir, hətta, bizzən əvvəl çap olunmuş kitabları üzərində düzəlişlər aparılıb, onları yenidən nəşrə hazırlamışıq. Həmin əsərlər məzmun və mahiyyətinə, düzəlişlərin xarakterinə görə çox müxtəlidir. Bəzilərini auditoriyalarda da müzakirə etməli olmuşuq.

“Ədəbi redaktə: nəzəriyyə və təcrübə”yə, xüsusən bu bölməyə toplanılanlar da məhz ayrı-ayrı əlyazmalardan, kitablardan gətirilən nümunələrdir. Odur ki, bir qədər geniş görünə bilər. Ancaq çoxlu əsərləri və bu əsərlərdəki saysız-hesabsız yaxşı nümunələrlə müqayisədə belə deyil. Yəni çox yerdən götürülməsini nəzərə alsaq, gərək, artıq görünməyə. Həm də müəllif belə hesab edir ki, tələbələrin əməli fəaliyyəti, redaktə prosesini qarşılıqlı şəkildə tutuşdurub müqayisəli təhlil etmələri üçün müəyyən qədər faydalı ola bilər.

Çünki zəruri və səmərəli prosesin bizi mətləbə nə dərəcədə yaxınlaşdırmasını ümumi sözlərlə söylemək azdır və burada hər bir işin əyanılık sevməsi barəsindəki məlum həqiqət yada düşür. Məhz belə bir əyanılık naminə müəllifin təmsillərində redaktəyə, bu və ya digər dərəcədə daha artıq məruz qalmış nümunələrə müraciət edək.

Beləliklə, birinci nümunə:

“Xoruz və bülbül” təmsilində çinara aid edilən “o uca” kəlmələrini “qamətli”, “Boş tüsəng”dəki “hey çəkirdi”ni “tərifləyirdi”, “Mağara”dakı “hey girirdi”ni “dürtülürdü”, “Suxarı adası”ndakı “kəramətli”ni “çox qiymətli”, “Adından bezən”dəki “pis ad çıxarmışdı”ni “nifrat oyadırdı”, “Tisbağa bəraəti”ndəki “heç vədə”ni “əzəldən”, “Tülkü şikayəti”ndəki “bilməm”i “görən”, “Dağ vüqarı”nda “dovğalığın”ı “fəndgirliyin”, “Torba ac gözlüyü”ndəki “nə görsə onun”u “gördüklerinin”, “Nöqtə və vergül”də “cümə tamamlamağı” “cümləni bitirmək”, “Vərdişkar bağa”dakı “o getmədi”ni “yollanmadı”, “Dəyənək”dəki “gömündü”nü “tapşırıldı”, “Saxtakar Sağsağan”dakı “o, taxıl bölgüsündə”kini “taxıl üçün növbəyə” şəklində salmışam.

İkinci nümunə: “Eşşək sevinci” təmsilindəki “balasına” sözünün “qoduguna”, “söylədi”ni “fəxr etdi”, “Qəhrəman Ulaq”dakı “bir oğurluq üstündə”ni “namərdiliyi üzündən”, “Qabığı təriflənən”dəki “yox idi biri”ni “olmamışdı”, “Aldanan At”dakı “ötürdü”nü “çıxardı”, “Bədxah Söyüd”dəki “söhbət düşürdü”nü “danışsalar da”, “Pişik xisləti”ndəki “tikəsi yox olanda”ni “öz tikəsi itəndə”, “Şöhrətpərəst Dəvə”dəki “inan ki, uzanarağ”ı “uzanaraq əlüstü”, “Sağsağan andı”ndakı “lap burdaca”ni “qətiyyətlə”, “Başaşağı yarpaq”dakı “tez saldilar”ı “şopardilar”, “Cürük və saf diş”dəki “işdən getsin”i “yaramayır”, “Xal və Ziyil”dəki “fəqət yaşıdalılar cəmi bircə il”i “yaşaya bildilər ancaq bircə il”, “Gizlənən toyuq”dakı “dedilər”i “eşitcək”, “Bağanın heykəli”ndəki “kim baxdisa”ni “seyr edənlər”, “Haçalanın dil”dəki “özü çox”nu “ürəkdən”, “Susuz quyu”dakı “elə harda düşürdü”nü “yeri gəldi, gəlmədi”, “Cəng edən”dəki “lovğalanırdı”ni “şürrələnirdi”, “Yabıcı xisləti”ndəki “qoymuş idilər”i “yüklemişdilər”, “Uşaq qanmaz-

lığı”ndakı “belin əzməmək üçün”ü “beli əzilməməkçin”, “Şirkət yaradanlar”dakı “indi də”ni “biryolluq”, “Sığorta olunan”dakı “dedilər etmişik”i “etmişik deyərik” kimi düzəltmişəm.

Üçüncü nümunə: “Paklaşan Eşşək”dəki “fəxr ilə”nin “qürur-la”, “Sadə üsul”dakı “hey onun”u “durmadan”la, “Boranı oyunun”dakı “əmr etdi”ni “tapşırdı”, “Donuz tənbəhi”ndəki “kə-ləm başından doymur”u “kələmin başın yeyib”, “Camiş təfəkkürü”ndəki “dodağını büzdü”nü “dodaqaltı söylədi”, “Satqın köpək”dəki “verərək”i “vermişdi”, “alaraq”ı “alandan”, “Qə-ləm səlahiyyəti”ndəki “iddia edirdi”ni “elə zənn edirdi”, “Motal və Pendir”dəki “fəqət”i “dərhal”, “Özünüyüyən”dəki “Pisi”ni “pisdi”, “Optik Eynək”dəki “fəqət deyən olmadı”ni “deyənlər tapılmadı”, “Qarğı və Saman”dakı “söylədi”ni “soruşdu”, “Cə-navar həbsxanada”kı “deyirdi ki”ni “düşünürdü”, “Sarımsaq səhvi”ndəki “fəqət”i “dərhal”, “Tülkü xatirələri”ndəki “fəqət kədərlə andı”ni “kədər ilə anmışdı”, “Müfəttiş Tülkü”dəki “tez ezamiyyət aldı”ni “yubanmadan girişdi”, “Ət və Sümük”dəki “daim”i “yaman”, “Yamaq şalvar”dakı “düşmənləri hey ona”ni “düşməncəsinə ona”, “Mis üzük”dəki “o birinin”i “tanışların”, “Qapaq və Qazan”dakı “hey danışındı”ni “faş eləsə də” kəlmələri ilə əvəz olunmasını vacib saymış və belə də etmişik.

Dördüncü nümunə: Redaktə prosesində “Çənə vərdişi”ndəki “sökmüşdü” ifadəsi “yormuşdu”, “Camiş qorxusu”ndakı “ca-mış hey baxaraq” “ürkək-ürkək baxdı”, “Böyükən Dana”da “gəlmışdır o” “yol almışdı”, “Qulluqçu saxlayan”dakı “özü bir iş görməyib”i “işləməməsi azdı”, “Çəki və Şahmayı”dakı “bulayıb” “qatlayıb”, “Sevinən İlən”dakı “eşitmışdı” “eşidəndə”, “Qarğı acığı”ndakı “daim” “bəzən”, “Özünü yada salan”dakı “yada salırdı axı” “yada salmaq istədi”, “burada” “növbədə”, “Rüşvətxor Tor”dakı “doyunca” “bolluca”, “Kəndir günahı”ndakı “çəkməyə” “dartmağa” sözü ilə əvəz olunub.

Beşinci nümunə: Şeirləri (nəzmlə yazıldıqda “sahəsinə” görə elə təmsil də şeirdir) kitab halında mütləq edən oxucular əlyazma üzərində aparılan əməliyyatdan, təbii ki, xəbər tutmayacaqlar. Məsələn, onlar bilməyəcəklər ki, Tülkünün “hüşyarlığına”

aid “Yeni üsul”da “obyektinə” əvəzinə “Hinə indi”, “Ət və Sümük”də “yaman” yox “daim”, “Suiti mütiliyi”ndə “ömür eləyir” yerinə “dedilər hey” yazılıbmış.

Redaktə zamanı həmçinin “Əl-qolu bağlı Aslan”da “çaqqallar dolmuşdu” “çaqqallar daraşmışdı”, “Cullanan Kəhər”də “hey baxaraq” “nəzər salıb”, “Camışın mühazirəsi”ndə “söylədi ki, İnəyə” “söylədi İnəklərə”, “Balta siyasəti”ndə “dəyməz idi” “istəməzdi”, “Özgə paltarı”nda “indi” “artıq”, “Qoz və Əzgil”də “bir yeşikdə getdi” “yeşikdə gedəndə”, “Budaq taleyi”ndə “bir Ayı idi” “kobud Ayyıdy”, “Qudurğan Çaqqal”da “indi sümüyü atıb”, “sümüyü bəyənməyib”, “Buğda və Qarğıdalı”da “çatışmadı” “olmayıbdır”, “Azadlığın dadı”nda “söylədi ki” “tələb etdi”, “Paxır açan”da “qazanlar hey” “qazan daim”, “Çarx daşı”nda “yeyir idi” “ovxalanırdı”, “Subay Qaz”da “guya hələ subaydı” “evlənməyib”, “Dənizə axıdılan”da “axıtdı hey” “axıdılaraq”, “Biliyini artıran”da “girdi dama” “soxulurdu”, “Dodaq arzusu”nda “istəyirdi hey” “arzulayırdı”, “Nəzarətdən kənarda qalan”da “yoxlayan da” “xəbər alan”, “Təlxək Meymun”da “indi o da gəzirdi”, “seyrangaha çıxırdı” ifadələri ilə əvəz olunub.

Burada bir məsələni də görmək və göstərmək lazım gəlir. Belə ki, redaktəyə məruz qalan söz və ya söz birləşmələrinin həmisi bütünlükə mətn daxilində yanaşmağa kitabın həcmi imkan vermir. Belə halda isə düzəlişlərin müxtəlif vəziyyət və məqamlarda nə dərəcədə düzgün aparılıb-aparılmaması müəyyən qədər şübhə yarada bilər. Odur ki, heç olmasa, bəzi nümunələrə müqayisə baxımından geniş yanaşmaq, redaktədən əvvəlki və sonrakı mətnləri qarşılıqlı şəkildə tutuşdurmaq lazım gəlir. Onlar xeyli dərəcədə çox olduğu üçün elə bu məsələnin özündə də materialların qruplaşdırılmış şəkildə təhlilinə ehtiyac duyulur. **Beləliklə:**

Birinci nümunə

I.Məntiq və məzmunla, obrazın əlaməti, xarakterik xüsusiyyəti ilə bağlı yol verilmiş qüsurlar və onların aradan qaldırılması

Əlyazmada:

Köpək dedi ki, Məstan
Yamanca harınlayıb,
Həyasız sahibinin
Kasasını yalayıb

Taxta qayığa baxdı,
Söylədi rezin qayıq:
-Bir gün *daşa dönəcək*.
Olacaq oyuq-oyuq.

Pələnglər bölmüşdülər
Meşəni, dağı-daşı,
Dovşanın kol dibində
Qarışq idi başı.

Qurd dedi ət yemirəm
Bunu bilsinlər gərək,
Yalnız mən doğrayıram
Onun suyuna çörək

Redaktədən sonra:

Köpək söylədi Məstan
Yamanca harınlayıb:
Nə haqla sahibinin
Kasasını yalayıb?

Rezin qayığa baxdı,
Söylədi taxta qayıq:
-Bir gün ovxalanaraq
Olacaq oyuq-oyuq .

Dovşanlar bölmüşdülər
Meşəni, dağı, daşı.
Pələngin ziyaftə
Qarışq idi başı.

Qurd dedi ət yemirəm
Bunu bilsinlər gərək,
Mən yalnız doğrayıram
Onun suyuna çörək.

Redaktörün şərhi: Birinci nümunədə “dedi ki”nin “söylədi” işlənilməsi tamamilə üslubi səciyyə daşıyır, iki kəlmənin bir sözlə əvəz olunması zərurətindən irəli gəlir. Amma “Həyasız” ifadəsinin Köpəyin sahibinə aid edilməsi burada məqsəd və məntiqə ziddir. Çünkü Köpəyin “məqsədi” heç də sahibi təhqir etmək deyil, Məstani gözdən salmaqdır və düzəliş də məhz bu məqsədə xidmət edir və hətta, iradi, deyərdim ki, bir az da qüvvətləndirmiş olur. Sonuncu təmsildə “Mən” yerində deyil, o, misranın əvvəlinə çəkilməsə əks məna alınar.

İkinci nümunədə də məntiqsizlik göz qabağındadır: rezin qayığın ömrü, hər halda, taxtadan daha uzundur. Müəllifin məqsədi isə burada sözü müstəqim mənada işlətməkdən yox, nadanlığı, qanmazlığı tənqid etməkdən ibarətdir, buna görə də redaktör prosesində qayıqların yeri dəyişdirilib.

Üçüncü nümunədə də vəziyyət təxminən belədir. İstər-istəməz ortaya belə bir sual çıxır: dovşanın kol dübində başı qarışq olmasaydı, məgər pələnglər onlardan qorxub meşəni, dağlı-daşı bölüşdürməyə cəsarət etməyəcəkdi? Təbiidir ki, bunun əksi olmalıdır. Ancaq Pələngi Dovşan kimi kol dibində saxlamaq da düz olmazdı. Elə buna görə də həm də başqa bir düzəliş aparıb, onun başının guya ziyafətə qarışdığını göstərmişik.

Dördüncü nümunədə: “Mən” yerində deyil, o, misranın əvvəlinə çəkilməsinə əks məna alınar.

Yaxud başqa nümunələr. Əlyazmada:

Verilən peyinlərdən
Faydalanırkı Alaq,
Təmizliyi həmişə
Təbliğ edirdi ancaq.

Özgənin əliylə atılmışdı Zər,
Amma ki, adına “əclaf” dedilər.
Ayı başın qoydu rahat yastığa,
Onun gözlərini didirdi Qarğı

Pullu Balıq döyüşdə
Pullarını itirdi,
Heç kəs ona bir kömək,
Nə də ki əl yetirdi

Redaktədən sonra:

Verilən peyinlərdən
Faydalanañdı Alaq,
Həmişə təmizliyi
Təbliğ edirdi ancaq.

İnsanın əliylə atılmışdı Zər
Amma ki, adına “əclaf” dedilər.
Ayı rahat qoydu başın yastığa,
Halbuki gözünü didirdi Qarğı.

...Nə yad təsəlli verdi.
Nə dostlar əl yetirdi.

Redaktənin şərhi:

İlk baxışdan elə təsəvvür yarana bilər ki, hər şey aydın olduğunu üçün daha şərhə ehtiyac duyulmur. Ancaq ehtiyac var. Hər halda “təfərrüatın” artıq vaxt aparmayıb, əksinə, işə də çox faya verəcəyi qənaətindəyəm.

Beləliklə təhlilə keçək.

Birinci nümunədən belə bir qənaət alınır ki, Alaq təmizliyi guya sidq-dildən təbliğ edir. Halbuki özü peyindən qida alır. Biz də bu fikri qabartmaq istəmişik.

İkinci nümunədən belə bir nəticə hasıl olur: guya Zərin də əli var. Ya öz əli, ya da nəticədən narazı qalan oyunçunun deyil,

“özgənin” əli ilə atılıb. Halbuki burada söhbət insanla, cansız əş-ya arasındaki münasibətdən gedir. Buna görə də “özgənin” kəl-məsini hökmən “insanın” ifadəsi ilə əvəz etmək zərurəti yaranıb. Yəni zəri atan da, ona “əclaf” etiketi yapısdıran - onu qınayan da başqa bir varlıq deyil, elə insan özüdür.

Üçüncü nümunə barəsində bir qədər də ətraflı danışmaq la-zım gəlir. Çünkü kiçik bir təmsildə iki məntiqi səhvə yol verib. Əvvəla, “Başın qoydu rahat yastiğə” tərkibli söz birləşməsində keyfiyyət, yəni rahathlıq yastiğə aid edilir. Əslində, isə söhbət yas-tığın rahatlığından yox, “Ayının” biganəliyindən, başını yastiğə rahat qoymasından gedir. Digər tərəfdən, axı, gözləri oyulan bir canlı necə rahat ola bilər? Deməli, ziddiyyətə münasibəti də gös-tərmək lazımdır. Əlyazma üzərində işlərkən bu məqsədlə fikri, ideyanı, imkan daxilində genişləndirmək, mövzuya baxış nöqtə-sini dərinləşdirmək qərarına gəlindi. Odur ki, “rahat” ifadəsinə “ayı”dan sonraya gətirdik ki, bu əlamət yastiğə yox, bilavasitə biganəliyə aid olsun. Həm də inandırıcılığı, təbiiliyi artırmaq, fə-lakətlə biganəlik arasındaki ziddiyyəti qabartmaq məqsədi ilə “onun gözlərini” söz birləşməsi “halbuki gözünü” kəlmələri ilə əvəz etdik.

Cox təessüf ki, özgələrinin, özünün fəlakətinə bu şəkildə biga-nə yanaşan insanlar aramızda hələ də var. Belələri güc, qüvvət sahibi olub, başlılıq missiyasını öz üzərinə götürənlər olduqda, vəziyyətin nə qədər acınacaqlı, ağır, şəraitin, məqamin necə dö-zülməzliyi daha qabarlıq şəkildə nəzərə çarpir.

Dördüncü misradakı məntiqsizlik də göz qabağındadır. Axı, “kömək” etməyin” “əl yetirmək” sözünün sinonim olmasını kim bilmir? Təsəlli verməklə, əl yetirmək arasında isə xeyli dərəcədə məna, münasibət fərqi var.

İkinci nümunə.

II.Qarşılaşdırılan varlıqlar arasındaki uyğunsuzluğun redaktəsi
Əlyazmada:

Çaqqal şikayət etdi:
-Belə də şey olar, a?

Niyə gətirməyirlər
Qoyunu zooparka?

*Qaplan öz balasını
Boynunda gəzdirirdi,
Artıq o, böyüsə də
Yenə əmizdirirdi.*

Redaktədən sonra

Qurd şikayət eylədi:
-Belə də şey olar, a?
Niyə gətirməyirlər
Qoyunu zooparka?

Kenquru balasını
"Əynində" gəzdirirdi,
Artıq böyüyəndə də
Onu əmizdirirdi.

Redaktənin şərhi. Üslubi düzelişlərlə yanaşı, Çaqqalın Qurd-la, Qaplanın Kenquru ilə əvəz olunması da göz qabağındadır. Çünkü Qoyunu parçalamaq Çaqqalın hünəri deyil, həmçinin balasını böyüdəndə də özü ilə - "ətəyində" gəzdirməsi ancaq Kenquru üçün səciyyəvidir.

Üçüncü nümunə. Əlyazmada:

Qozun böyüklüğünüə
Fındıq baxıb darıldı,
Axı dərd çəkə-çəkə
Bir gün rəngi saraldı.

Arpa yemək *eşqıylə*
Qaynayırdı hey qanı,
Eşşək zəmiyə tərəf
Çəkirdi arabanı.

Bir boş Tüfəng özünü
Hey çəkirdi həmişə,
Fəqət dolu Tüfəngi
Göndərirdi döyüşə.

Dəmir söylədi Qızıl
Tezcə pas atır yaman,
İmtina edilməli
Lap birdəfəlik ondan.

Tabe olmamaqçın qanuna deyə
Çaqqal tez secildi bələdiyyəyə.
Zurna hay-küy salaraq
Hey keçirdi qabağa
Neyin həzin *nəğməsi*
Yaddan çıxmışdı daha.

Su ilə aşsa da bütün işləri
Suyu lənətlədi Dəyirmən Pəri.

Redaktədən sonra:

Qozun böyüklüğünə
Fındıq baxıb darıldı,
Qüssə, dərd çəkə-çəkə
Bir gün rəngi saraldı.

Arpa yeməkdən ötrü
Yaman coşmuşdu qanı,
Eşşək zəmiyə tərəf
Dartırdı arabani.

Bir boş Tüfəng özünü
Təriflərdi həmişə,
Fəqət dolu Tüfəngi
Göndərirdi döyüşə.

Dəmir söylədi Qızıl
Tezcə pas atır yaman,
Gərək imtina etsin
Hamı biryolluq ondan.

Qanuna güvənib varlansın deyə
Çaqqal tez seçildi bələdiyyəyə.

Zurna hay-küy salaraq
Keçən gündən qabağa
Neyin həzin sədası
Unudulmuşdu daha.

Onunla aşsa da bütün işləri
Suyu lənətlədi Dəyirman Pəri.

Redaktənin şərhi: Əvvəlcə “axı” ifadəsi barədə. Doğrudur, “mavi ekran”da da bu sözü yerli-yersiz çox işlədirlər. Ancaq nəşriyyatların çap məhsullarına, qəzet, jurnal səhifələrinə o, sanki qarışqa kimi daraşib: nə həddi var, nə hüdudu. Həm də maraqlıdır ki, ayrı-ayrı mətbuat orqanları, müxtəlif müəlliflər həmin kəlmənin yerli-yersiz, həddindən artıq israfçılıqla işlədilməsinə öz kəskin etirazını bildirib. Bu baxımdan respublikamızın tanınmış şairlərindən Fikrət Sadıqın ardıcıl etirazı, kəskin narazılığı xüsusilə böyük maraqlı doğurur.

Müəllifin “Qarşı sözünə qarşı” (Ədəbiyyat qəzeti, 30 aprel 2004-cü il), “Bir daha qarşı sözünə qarşı” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 1 oktyabr 2004-cü il (“Üçüncü kərə “Qarşı” sözünə qarşı və daha başqa dərdlər” (“Kredo” qəzeti, 4,17 noyabr 2006-ci il)... adlı məqalələri məsələnin nə qədər ciddi olmasına xəbər verir. Onlardan misallar götirmək kitabda və xüsusən onsuz da həcm baxımından geniş olan bu bölmədə imkan xaricindədir. Məlumat üçün təkcə onu xatırladaq ki, onların hər birində konkret sahədə mövcud qüsurlar barəsində xeyli nümunələr göstirilir, onların

timsalında hər birinin köməyi ilə xoşagelməz vəziyyətin mənzərisi göz öündə canlandırılır.

Haqqında söhbət açdığını ifadə, həmçinin “fəqət” və xüsusiən ikinci, üçüncü təmsillərdə də səslənən “hey” Mərkəz Qacarında ifratçılıqla istifadə etdiyi kəlmələrdəndir. Redaktə prosesində nə qədər ixtisar ediriksə yenə tamamilə aradan götürə bilmirik - əsərləri işıq üzü görəndə və onları bu dəfə kitab şəklində mütaliə edəndə görürük ki, yox, hələ yenə qalıb.

Sonrakı təmsillərdəki düzəlişlər də misralardakı poetiklik, axıcılıq naminə aparılıb, bacardığımız qədər - qüvvəmiz daxilində çalışmışlıq ki, təshihlər işin xeyrinə olsun.

Dördüncü nümunə. Əlyazmada:

Optik Eynək hamiya
Daim göstərdi düz yol,
Fəqət deyən olmadı
Bircə dəfə də “Sağ ol!”

Xallı Marala baxıb
Camış karıxbı durdu,
Dodağını büzdü ki
Bu binəva qoturdu.

Tülkü düşmiş idi türmədən əfəvə
Yenə hinə qaçıdı, getmədi evə.

Tikan *hey söyləyirdi*:
Məndən çəkinir Şimşək,
Palıdı məhv eləyir,
Qaçır o *məni* görcək.

Çaqqalın salamını
Fil almışdı *bir* dəfə,
Çaqqal özün *meşədə*
Bənzədirdi *bir* şefə.

Redaktədən sonra:

Optik Eynək hamıya
Daim göstərdi düz yol,
Deyənlər tapılmadı
Bircə dəfə də “Sağ ol!”

Xallı Marala baxıb
Camış karıxıb durdu,
Dodaqaltı söylədi:
Bu binəva qoturdu.

Tülkü bağışlanıb düşmüşdü əfvə
Dərhal hinə qaçıdı, getmədi evə.

Tikan lovğalanırdı:
Yaman çəkinir Şimşək,
Palıdı məhv eləyir,
Əkilir məni görçək.

Çaqqalın salamını
Fil almışdı bir dəfə,
Çaqqal özün meşədə
Bənzəirdi bir şefə.

Redaktənin şərhi. Gətirilən təmsillərdə qüsurlar göz qabağındadır. Doğrudur, birinci təmsildə “fəqət” kəlməsi bu məqamda etiraz doğurmur. Ancaq onun ümumilikdə həddindən çox işlənilməsi barədə irəlidə söylənilən tənqidə fikir üzündən dəyişilməsini vacib saydıq. O biri təmsillərdə də poetik rəvanlıq, axıcılıq üçün heç də məqbul sayılmayan “Dodağını büzdü ki” kimi söz birləşməsi, iki dəfə “mən”, iki dəfə “çaqqal” kəlməsi var. Hələ bütün bunlar azmış kimi dilimizdə gül kimi “həbsxana” ifadəsi ola-ola müəllif öz tərəfindən “türmə” ifadəsini də işlədib. Bütün bunların təshihini biz iş prosesində çox vacib saymışıq.

Beşinci nümunə: Əlyazmada:

Dodaq dəbərən kimi
Korlayırdı hər işi,
Onun da ucbatından
Vurub qırıldılar dişi.

Camış bərkdən böyürüb
Hər gün gücü düşürdü.
Fəqət gücə düşdükçə
Enlənirdi, şışirdi.

Qoca ərə getmişdi,
Qoyun quyruq bağladı.
Özü bir iş görməyib
Qulluqçu da saxladı.

Əli qoynunda gəzdi
Ayi *daim* mükəddər,
Həmişə bal yesə də,
Dedi acam *hər* səhər.

Canavarın çiynində
Vari idi paqonu,
Fermaya icazəsiz
Buraxırdılar onu.

Redaktədən sonra:

Dodaq dəbərən kimi
Korlayırdı hər işi,
Onun qəbahətindən
Vurub qırıldılar dişi.

Camış bərkdən böyürüb
Hər gün gücü düşürdü.

Bu minvalla get-gedə
Enlənirdi, şışirdi.

Qoca ərə getmişdi,
Qoyun quyruq bağladı.
Özü işləməyərək
Qulluqçu da saxladı.

Əli qoynunda gəzdi
Ayı qəmli, mükəddər,
Daim bal ötürsə də
Dedi acam hər səhər

Canavarın çiynində
Parlayırdı paqonu,
Fermaya icazəsiz
Buraxırdılar onu.

Radaktənin şəhi. Bu təmsillərdə təkrarlanan da, yerində olmayan ifadələr də az deyil. Hətta, fikir dolaşılığına səbəb olanı da var. Birinci təmsilin üçüncü misrasındakı “da” ifadəsi, məlum məsələdir ki, hecanın tamlığı xatırına ona əlavə olunub. Həm də, axı, o, şiddətləndirmə mənasında başa düşülür. Yəni belə çıxır ki, dişin qırılmasının başqa səbəbkərini və yaxud səbəbkarları da var. Halbuki müəllisin qınaq obyekti yalnız dodaqdır. Odur ki, ilk kəlmədən sonrakı şəkilçi pozulsun və heca gəlsin deyə “ucbatından” “qəbahətindən” lə əvəzlənib.

Sonrakı təmsildə iki “Güçə düşmək” ifadəsi, daha doğrusu, söz birləşməsi, həmçinin digər təmsillərdə diqqəti cəlb edən tərarlar onların təshihini zərurətini yaradıb.

Altıncı nümunə. Əlyazmada:

Məruzə vaxtı Çaqqal
Bir xeyli kəkələdi,
İşarə almış idi,
Tülkünü hədələdi.

Qurdun dəfnində Tülkü
Gizli-gizli gülürdü,
Fəqət tünlük olanda
Gözlərini silirdi.

Köpəyin qarşısın kəsmişdi Dəvə,
Qurda yamanca düşdü gırəvə.

Qurd Dovşanın başına
Daim vurdu şapalaq,
Çırtmalandığı zaman
Yaman coşmuşduancaq.

İnək dedi divara
Ondan vururlar bəzək,
Çox qiymətlidir, ancaq
Əllərdə gəzir Təzək.

Söz deməmiş həmişə
Parlamaq idi işi,
Fəqət bir gün məhv etdi
Bu zıyanlı vərdişi.

Gözətçi qoymuşdular
Çeyirtkəni zəmiyə,
Gizlicə sünbülləri
Daşıyırdı zəmiyə.

Redaktədən sonra:

Məruzə vaxtı Çaqqal
Bir xeyli kəkələdi,
İşarə almış idi,
Aslanı ləkələdi.

Qurdun dəfnində Tülkü
Gizli-gizli gülürdü,
Aşkarda yaş axıdib
Gözlərini silirdi.

Köpəyin qarşısın kəsmişdi Dəvə,
Canavara yaman düşdü girəvə.

Qurd Dovşanın başına
Daim vurdu şapalaq,
Özü çırtmalananda
Yaman coşmuşdu, ancaq.

İnək dedi divara
Ondan vururlar bəzək,
Qiymətli olduğundan
Əllərdə gəzir Təzək.

Söz deməmiş həmişə
Parlamaq idi işi,
Onu bir gün məhv etdi
Bu ziyanolu vərdişi.

Gözətçi qoymuşdular
Çeyirtkəni zəmiyə,
Sünbülləri gizlicə
Daşıyırkı “gəmiyə”.

Redaktənin şərhi. Birinci təmsildə “Çaqqal”ın, hətta, yuxarıdan tapşırıq alındıdan sonra da özündən zəif heyvan olan “Tülkü”-nü qorxa-qorxa hədələməsi təbii alınır. Odur ki, “Tülkü” “Aslan”la, “hədələmək” “ləkələmək”lə əvəz olunub. İkinci təmsildə ümumən çox işlənən “fəqət” ifadəsinin aradan qaldırılması namənə müvafiq düzəliş aparılıb. Üçüncü təmsildə heca uyğunsuzluğu göz qabağındadır. Odur ki, “Qurd” “Canavar”la əvəz olunub.

Dördüncü təmsilin əlyazmasında, haradasa, bir qeyri-müəyyənlik var. Axı kim çirtmalanlığı zaman? Odur ki, belə düzəldilib: Özü çirtmalananda.

Beşinci təmsildəki həm üslub və həm də məntiqi səhv göz qabağındadır: əgər qiymətli olduğu üçün əllərdə gəzirə onda bəs bu “ancaq” kəlməsinə nə ehtiyac var? Misranı elə lap əvvəldən “Qiymətli olduğundan” şəklində yazmaq olmazdim?

Altıncı təmsildə müəllifin leksikonunda sayı-hesabı olmayan bu “fəqqət”i ixtisar zərurəti yaradıb, həm də qeyri-müəyyənlik diqqəti çəkib. Nəticədə vaxtaşırı təkrarı oxucunu darixdiran ifadənin “onu” kəlməsi ilə əvəz edilməsi hər iki qüsürün aradan qaldırılmasına imkan verib.

Yedinci təmsildə həm sözlərin yerdəyişməsi zərurəti, təkrarı, həm də məntiqsizlik halının aradan qaldırılması ehtiyacı var. Məlum məsələdir ki, elə lap əvvəldən misranı “Gizlicə sünbülləri” yox, “Sünbülləri gizlicə” şəklində yazmaq lazımdı. Digər tərəfdən, Çəyirtkə sünbülləri, yəqin ki, zəmidən zəmiyə yox, yuvasına daşıyır. Onun yuvasını isə redaktor həm qafiyəyə uyğunluq və həm də obraxlılıq naminə - məcazi mənada “gəmiyə” şəklində işlədib.

Qarşımızdakı qovluqların, xatırlatduğumuz kimi, həcmi qalın, təmsillərin sayı yüzlərlə yox, minlərlədir. Aralarında düzəlliş ehtiyac duyulmayan nümunələr çoxdur. Bu mənada redaktor müəllifin əməyini, onun əlyazmaları üzərində səbr və təmkinlə, səy və səbatla, məsuliyyət hissi ilə işləməsini çox yüksək qiymətləndirir. Lakin ədalət naminə söyləyək ki, “əlek-vələk edilməyə”, mürəkkəblə çızmızdırılməyə” layiq olanları da az deyil və bu fikir elə yuxarıda götirdiyimiz nümunələrdən də aydın görünür. Hər halda, daha geniş əyanılık naminə onlardan birinə də nəzər salaq.

Beləliklə, yedinci nümunə. Əlyazmada:

Qurd Camışı görəntək
Tez aradan sürüşdü,
Fəqqət fürsət düşəntək
Balasına girişdi.

Dovşan axşam Camışdan
Alırdı məvacibi,
Ölümçül işləsə də
Daim boş idi cibi.

Tülkü Çaqqaldan
Etdi Tərcümə,
Onların dili
Bir imiş demə.

Baxıb quyruğuna söylədi Çomçə:
-*Quyruqsuz Qazana qoymazlar* mənçə.

Hinə müdir keçmişdi
Boz Tülkü müvəqqəti.
Toyuq ətindən bezib
Yeyirdi Beçə əti.

Gah heyvan yeyirdi, gah da ki insan,
Əllərdə qalmışdı Çuğundur yaman.

Redaktədən sonra:
Qurd Camışı görəntək
Tez aradan sürüşdü,
Girəvə tapan kimi
Balasına girişdi.

Dovşan axşam Camışdan
Alırdı məvacibi,
Ölüncə işləsə də
Daim boş idi cibi.

Tülkü Çaqqaldan
Etdi tərcümə,

Onların dili
Ayriymış demə.

Baxıb “arxasınca” söylədi Çomçə:
-Qazana quyruqsuz qoymazlar mənə.

Hinə müdir keçmişdi
Boz Tülkü müvəqqəti,
Toyuqlardan bezərək
Yeyirdi Beçə əti.

Əllərdə qalmışdı Çuğundur yaman.
Onu insan yedi, həm də ki heyvan

Redaktənin şərhi: Birinci təmsildəki düzəlişin izahı artıq verilib. İkinci təmsildəki məntiqsizlik, müəllifin özünə zidd çıxmazı göz qabağındadır: ölümcul işləyənin cibi, əlbəttə, şışməz, hökmən boş olmalıdır. Halbuki burada söhbət başgirleyənə yox, nəfəsi kəsilənə qədər işlədilənə əmək haqqının verilməməsindən gedir. Odur ki, “candərdi”, “başdansovdu” mənasını verən “ölüm-cül” ifadəsi “ölüncü” kəlməsi ilə əvəz olunub.

Üçüncü təmsildə xaltura – süni qazanc naminə – ehtiyac olmadan edilən tərcümədən söhbət gedir. Deməli, tərcümə edilənlə, orjinallar bir-birinə ya çox yaxın, ya da, az qala, tamamilə eynidirlər. Buna görə də “Bir imiş” ifadəsi ironiyalı şəkildə “Ayriymış” kəlməsi ilə əvəz olunub.

Dördüncü təmsildə ifadənin yerində olmaması “Quyruğ”u Qazana aid edir. Halbuki Çomçə öz “quyruğun”dan söz salib. Elə ləp əvvəldən “Quyruqsuz Qazana” yox, “Qazana quyruqsuz” yazılmalı idi.

Beşinci təmsildə “ət” ifadəsinin iki dəfə işlədilməsi üslubi baxımdan qüsurdur. Məhz buna görə redaktə prosesində “Toyuq ətindən bezib” misrası “Toyuqlardan bezərək” söz birləşməsi ilə əvəz edilib.

Nəhayət, altıncı təmsildən, ilk baxışdan, belə bir nəticə hasil olur ki, guya nəsə, kimsə heyvanı da, insanı da yeyir. Halbuki bu iki canının, yaranışın eyni qida məhsulunu yeməsindən söhbət gedir. Konkretlik, dəqiqlik naminə misranı “Onu insan yedi, həm də ki, heyvan” şəklində işlətməyi məqsədə uyğun saymışıq.

Etiraf edək ki, fikri yekunlaşdırmaq arzusu bir cəhətə diqqət yetirmək istəyini də aradan qaldırır. Məsələ orasındadır ki, bəzi təmsillərin qiymətləndirilməsi birmənalı deyil. Onların hər iki cəhətə – həm miqyas, məzmun genişliyinə, fikir dərinliyinə, həm də redaktəyə ehtiyacına görə öz yeri var. Məsələn, xəyanət və onun aqibətinə – cəzasına aid təmsilə nəzər salaq. Orada da söz təkrarına yol verilib, eyni ifadə iki dəfə qələmə alınıb. Bax belə: Balıq Soxulcanı bir gün çeynədi, Soxulcan anladı xəyanət nədi.

Biz “Soxulcanı bir gün” söz birləşməsini, sadəcə olaraq, “dişləriylə möhkəm” ifadəsi ilə əvəz etdik. Çünkü ikinci misradan söhbətin kimə aid olduğu məlumdur. Həm də diqqət yetirilsə, burada yalnız təkrar aradan qaldırılmayıb, eyni zamanda, üç kəlmə ikisi ilə əvəz olunub. Bəli, xüsusən poeziyada bunun da öz yeri, öz üstünlüyü var.

Bunu elə haqqında danışdığınız kiçik nümunədən də aydın görmək olar:

Balıq dişləriylə möhkəm çeynədi

Soxulcan anladı xəyanət nədi.

Daha çox incəsənətin teatr, kino yaradıcılığı sahəsində vaxta-şırı işlədilən belə bir ifadə var: pərdəarxası münasibətlər, əhvalatlar, söhbətlər. Yəni kütləvi tamaşaçıya görünməyənlər.

Əlyazma üzərində iş zamanı da belə hallar mövcuddur: oxucu hər hansı qəzətin, jurnalın, kitabın ancaq əlinə aldığı, mütləiq etdiyi vəziyyətini görür, onun hansı redaktə prosesindən keçmə-sindən isə əsla xəbər tutmur.

Əlyazmalardakı qüsurlar üzərində bir qədər mükəmməl şəkildə dayanmağımızın bir səbəbi də elə budur. Məqsəd bugünkü tələbələrin – gələcək mütəxəssislərin peşə hazırlığını yüksəltməkdən, işin xüsusiyyətlərini hər birinə aşılamaqdan, incəlik, həssaslıq tələb edən həm də ağır, çox ağır bir sahəni sevdirməkdən ibarətdir.

DOQQUZUNCU BÖLMƏ

MƏTBÜ MATERİALLARIMIZDAN

SƏRVƏT SAYILMAYANDA...

Təxminən 15 il bundan əvvəlin söhbətidir. Hər çıxışı sürəkli alqışlarla qarşılanan türk müğənnisi tamaşaçılara “bir -birimizə həsrətik” demiş, qonağı səhnədə səmimiyyətlə, gül dəstəsi ilə təbrik edənlərdən biri “qəbahətinə” görə təqibə məruz qalmışdı.

Bu, nə qədər acı olsa da, təəssüf ki, keçmişə aid yeganə fakt deyil. Rus imperiyası bizi dil, adət-ənənə, tarixi köklər baxımından çox doğma olan xalqla həmişə qarşı-qarşıya qoymağə çalışmış, onunla yaxınlıq, ünsiyyət təşəbbüsümüzə vahimə, qorxu və qəribə bir qısqanlıqla baxmışdır. Vaxtilə azərbaycanlıların rus ordusu tərkibində türklərə qarşı vuruşmağa göndərilməsi də yalnız cəbhədə hərbi üstünlük qazanmaq cəhdini ilə bağlı deyildir. İmperiya bu hərəkəti ilə arada yaratdığı lay divarı qəsdən daha da möhkəmləndirir, tarixin bu gün üçün əhəmiyyətli olmayan kölgeli cəhətlərini zaman-zaman yada salmaqla nifaq toxumunu geninə-boluna hər yana səpirdi.

Sovetlər İttifaqının tarix səhnəsinə gəlməsi ilə bu sahədə əslində heç bir şey dəyişmədi. Əksinə, boyalar daha da tündləşdirildi. İki mehriban qonşu arasında lap nağıllarda deyildiyi kimi, “quş gəlsə qanad, qatır gəlsə dırnaq sala”sı bir sərhəd yaradıldı. Əlibənmiz dəfələrlə zorakılıqla dəyişdirildi, mənəviyyatımıza, milli mədəniyyətimizə, müqəddəs abidələrimizə təcavüz get-gedə genişləndirildi.

Halbuki tarixin əsr-əsr, nəsil-nəsil sınağa çəkdiyi doğma qan qardaşlarıyız biz. Yer üzündə elə bir xalq tapılmaz ki, türklərin bizə göstərdikləri köməyi başqa xalqlar üçün etmiş olsun. İnqilabın ilk illərində əldən verilməkdə olan böyük ərazilərimiz, o cümlədən tarixi abidələr diyari möhtəşəm Naxçıvanımız yalnız türklərin, onların cəsur sərkərdəsi, müdrik dövlət rəhbəri Kamal Atatürkün ... qəti israrı nəticəsində, həm də bizə son dərəcə faydalı bir şərtlə respublikamızda saxlanıldı. Müxtəlif illərdə və müxtəlif səbəblər üzündən ölkəmizi tərk etmiş Azərbaycan övladları – Demokratik Respublikanın başçısı Məmmədəmin Rəsulzadə, həmçinin Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Almaz İldirim... başqa bir yeri deyil, məhz Türkiyəni özlərinə ikinci vətən seçmiş, nisgillərini qismən də olsa orada unutmağa çalışmışlar. Onlar sağlıqlarında bu genişürəkli, qədirbilən, xeyirxah xalqdan hərtərəfli qayıq görmüş, vəfat edəndə məzarları unudulmamış, hələ bizim get-gəlimiz yasaq olanda belə ziyanətgaha çevrilmişdi.

1990-cı ilin qanlı yanvar hadisəsini dünyaya bəyan edən də, müstəqil Azərbaycan Respublikasının istiqlalını ilkin tanıyan da, beynəlxalq aləmi Azərbaycanın düşər olduğu təcavüzdən qorumağa səsləyən də məhz Türkiyə olmuşdur. Bu qədər mənəvi (həm də maddi!) kömək müqabilində və süni sədlərin aradan götürüldüyü bir vaxtda mədəni əlaqələrimizin görünməmiş şəkildə geniş vüsət alması əsrin əvvəllerindən və 20-ci illərdən sonra bizim üçüncü təşəbbüsümüz – əməli fəaliyyətimizdir. Bu, təbii ki, hamımızı ürəkdən sevindirir.

Lakin belə qarşılıqlı əlaqədə milli adət və ənənələrimizin, ilk növbədə dilimizin müəyyən dərəcədə ziyan çəkəcəyindən də narahatam və bu səbəbsiz deyil. Dünya xalqlarının və dillərinin təcrübəsi göstərir ki, xüsusən qonşu xalqlarla qarşılıqlı əlaqədə zənginləşmə prosesində inkişaf edən dilin saflığının, özünəməxsusluğunun qorunmasına diqqət azalanda nəticəsi heç də sevindirici olmur. Belarus və Ukrayna dillərinin rus dilinin təsirinə güclü şəkildə məruz qalması bunu bir daha sübut edir. Xüsusən sovet hakimiyyəti illərində özümüz də bu sahədə ağıggünlük olmayışq. Çox zaman faydalı işlərə axırda yanaşmış, ziyanlı məsələ-

lərə birinci qol qoymuşuq. Təsadüfi deyil ki, tarixən qısa vaxtda soyad mənasında “oğlu”nu, “qızı”nı əlüstü “ov”la, hətta son on illiklərdə “iç”lə, “viç”lə evəz etmişik. Həyat tərzi, məişət, adət-ənənə, din, etiqad baxımından ruslara çox yaxın olan ermənilər, gürcülər isə “yan”ı “şvili”ni, “dze”ni olduğu kimi saxlayıblar.

Dil məsələsində səhvlerimiz çox olub. Görünür, bu sahədə kənar təsirə daha çox meyilliyik və təsadüfi deyil ki, klassiklərimiz bunu zaman-zaman görmüş, göstərmış – tənqid etmişlər. Cəlil Məmmədquluzadənin “Meymunlar”, “Bizim obrazovannilar”, “Rus məxrəci” kimi felyetonlarında belələri sarsıcı satira atəşinə tutulub. Müəllifin “Anamın kitabı”nda təsvir olunan tipləri xatırlayırsınız mı? Ruspərəst Rüstəmbəy, İran adət-ənənələrinin əsiri Mirzə Məhəmmədəli, İstanbulda ədəbiyyat dərsi alıb milli varlığını qeyb etmiş Səməd Vahid doğma mühitdən, real zəmindən əl üzmüş adamlardır və onların hər biri bacıları Gülbaharı məhz özüylə həmfikir dostuna ərə vermək istəyir. Cəfər Cabbarlinin “Oqtay Eloğlu” əsərinin qəhrəmanlarından biri bacısı Fırängizi rus qulluqçusuna onların qayda və adətlərini öyrətməyi tapşırır. “Sevil”də Balaş atasını qonaqlarla görüşdürmək məcburiyyətində qalanda Atakişiyə deyir: “...Özün də yaxşı-yaxşı, nə-zakətli, danışanda bir az inca-inca, zərif danışarsan. Əfəndilər gəlişinizdən pək məmnunum, deyərsən... Məmnunam yox, os-manlısayağı – num. Məsələn, aparmaram yox, aparmarım. Burasını özüm də yaxşı bilmirəm ki, “marım” deyərlər ya “mazım”. Məsələn aparardıq yox, aparyorduz....”.

Üzeyir Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” komediyasında Rza bəy o qədər qəliz danışır ki, “bisavadlar” hələ bir yana qalsın, “Tarixi-Nadir”i yarıya qədər oxumuş” Məşədi İbad da hərisin nə demək istədiyini başa düşmür.

Sanki belə xoşagəlməz hallara cavab məqsədilə Səməd Vurğun “Niyə şeirimizin baş qəhrəmanı gah İrandan gəlir, gah da Turandan? Bəs mənim ölkəmin varlığı hanı?..” deyə gileyənlər və belə qəti bir qənaətə gəlirdi ki, “böyük bir ölkə yamaq ola bilməz!”.

Jurnalist dostum Vaqif Əliyev deyir ki, müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin iştirak etdiyi məclisdə bir nəfər çex yaxın və uzaq

qonşuları arasında ilk dəfə demokratik respublika quran, milli mətbuat orqanı, opera, operetta... yaradan azərbaycanlıları Şərq xalqlarının sultani adlandırib, şərəfimizə gözəl saqliq söyləyib. O cümlədən dilimizin incəliyini, zərifliyini, axıcılığını xeyli təriflədi.

Bu söhbəti eşidəndə dekabrist Bestujev-Marlinskinin dilimizi “Cənubi Qafqazda xalqlar arasında rabitə, ticarət və qarşılıqlı” əlaqə vasitəsi saymasını, Avropada fransız dilinin oynadığı rolla müqayisəsini, öyrənilməsinin zəruri hesab etməsini xatırladı. İndi özünüz insafla deyin: tələffüzü bu qədər sadə, təsirli olan, lətafətinə, zənginliyinə görə, hətta, xariciləri heyran qoyan bir dilin kənar dillərin mənfi təsirinə süni şəkildə məruz qalması nə dərəcədə doğrudur? Yəqin ki, ilk növbədə yaradıcı ziyanlılar bu işi məqbul saymayacaqlar. Lakin təəssüf ki, elə həmin tələbi gözləməyən də məhz onların bəzi nümayəndələridir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Teleradio Şirkətinin rəhbərləri və ayrı-ayrı əməkdaşları, müsahibə alanlar və müsahibə verənlər, həmçinin bir sıra qəzet və jurnallar, kitab müəllifləri “arkadaş” (mən hələ kimin barəsində söylənilməsinin üstünü vurmuram) “iyi”, “bağımsız”, “yapmaq”, “mutlu”, “olay”, “qolay”, “bulunmaq”, “öncə”, “öncül”, “önəmli”, “tanımlı”, “durum”, “dəstəkləmək”, “kibi” və s. kimi ifadələri Türkiyə vətəndaşı ilə yox, özləri bir-biri ilə danışanda, xalqa müraciət edəndə, yazanda da yeri gəldi-gəlmədi bol-bol işlədirlər.

Hətta, iş o yerə çatıb ki, iyul ayının 16-da Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin yaradılmasının 3 illiyi münasibətilə keçirilmiş yığıncaqda sədr növbəti natiqə – Tofiq Qasımovə söz verərkən onu salondakı və ümumən respublikamızdakı təxminən 7 milyonluq azərbaycanlıya vəcdə “diş işləri bakanı” kimi təqdim etdi. Məşədi İbad demişkən, heç hənanın yeriyydi, buna nə ehtiyac vardi? Məgər yanlış mövqeyimizlə türkələrə hörmətimizi izhar edirik və onların faydasız “fədakarlığa” ehtiyacımı var? Bizi bir-birimizlə bağlayan qırılmaz mənəvi tellər onsuz da çıxdur. Odur ki, yersiz hərəkətimizləancaq vəancaq doğma dilimizə etinasızlığımızı göstərmiş oluruq. Əgər bu günləri görsəydi Mirzə Ələkbər Sabir, o dövrün ifadəsi ilə “Öz dilimizin başına əngəl kələfiz biz” söyləyər, Cəlil Məmmədquluzadə “hələ bu nə görməmişlikdi?” deyərdi.

Yeri gəlmışkən orasını da deyim ki, Azərbaycan Demokratik Respublikasının dövlət himni bərpa olunub, yenidən vətəndaşlıq hüququ qazananda ürəkdən sevinənlərdən biri də mən olmuşam. Ancaq çox istəmişəm və istəyirəm ki, sözləri ustad şairimiz Əhməd Cavad tərəfindən yazılın mətndəki “hazırız”, “qadiriz” ifadələri “hazırıq”, “qadirik” şəklində işlənəydi. Tez-tez səslənən himndə bu cüzi və zəruri düzəlişə görə belə hesab edirəm ki, Əhməd Cavadın müqəddəs ruhu bizi bağışlar.

Böyük sənətkarlar həmişə bizi dilin qədir-qiyəmətini bilməyə çağırmışlar. Çünkü maddi nemətlər kimi mənəvi sərvətlər də ona etinasız yanaşılarda urvatsız olur. Bu da səbəbsiz deyil.

Biganəliklə işin
Düzəlməz, olmaz asan,
Həyatın qanunudur:
Saymasan sayılmazsan!

Müdrik Molla Nəsrəddin kəndlərindəki ensiz arxin üstündən ona görə hoppanmir, balaqlarını çırmayıb keçirdi ki, kənardan gələnlər də onu çay gözündə görüb qiymətləndirsirlər. Ürəyinin bütün telləri ilə xalqına bağlı olan Nəriman Nərimanov doğma dili ilk növbədə ona görə qiymətləndirməyə çağırıldı ki, beşik başında ana körpəsinə məhz bu dildə layla çalır, sevgililər məhəbbətini bu dildə bəyan edir.

Məqsəd iyirminci illərə qayıtmaqdən yox, sərvəti daha da saflaşdırmaqdən, cənublu qardaşlarımıza da nümunə ola biləcək mükəmməl ədəbi dilin keşiyində dayanmaqdən, onu daha da zənginləşdirməkdən ibarətdir və bu yolda qonşumuzun islahatından da lazımı nəticə çıxarmalıyıq. Türkiyəli qardaşlarımız minillər boyu dilə uyğunlaşıb, vətəndaşlıq hüququ qazanmış ərəb-fars mənşəli söz və ifadələrdən üz çevirdikləri üçün gənc oxucu Namiq Kamal, Tofiq Fikrət kimi klassiklərin əsərlərini lügətlərin köməyi olmadan mütaliə edə bilmir. Biz dəmi bu yolla getməliyik?! Mənçə səhvin təkrarı ağlasılmaz və yanlış olardı.

Həm də qəribə bir paradoks alınır: onlar anlaşıqlı, tələffüzə yatılmış, “özlərinki” olmayan sözləri çıxarırlar, biz isə belələrini dilə gətirik.

Mən dar ixtisas mənasında nə dilçiyməm, nə filoloq. Ancaq elin qiymətli mənəvi sərvətinin təəssübünü yalnız dilçilərin, şair və yazıçıların, jurnalistlərin çəkməli, saflığı keşiyində guya yalnız onların dayanmalı olduğunu düşünənlərdən də deyiləm. Bu dili ulu Həsənoğlu, Şah İsmayıł Xətai, Füzuli kimi söz bahadırlarımız ayri-ayrı peşə sahiblərinə, təbəqə və zümrələrə yox, bütün xalqa qiymətli əmanət, müqəddəs miras kimi qoyub getmişlər. Onu cilalayıb kənar təsirlərdən qorumaq, daha da zənginləşdirmək sahəsində bizim də gələcək nəsillər qarşısında cavabdehliyimiz az deyil. Xalqın müqəddəs, qiymətli sərvətinin mühafizəsi qayğısına bütünlükə xalq özü qalmalı, bu barədə qətiyyət göstərib, öz sözünü deməlidir. Əks təqdirdə, biz milli varlığımızın, düşmənlərimizin gözüne ox kimi batan yuxularını haram edən qədim və zəngin mədəniyyətə malik olmağımızın ilk əlaməti, möhürü sayılan sərvətə biganəlik göstərmiş olarıq. Mənim aləmimdə narahat olmağa xeyli dərəcədə əsas var və həyəcan təbilini vaxtında çalmasaq, dil baxımından mənəvi itkimiz ağır ola bilər.

“Azərbaycan” qəzeti,

13-20 avqust 1992-ci il.

QƏZETLƏRİN DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dövrümüz həm də mətbuat bolluğu ilə səciyyələnir. 600-dən artıq qəzet və jurnalın, televiziya və radio kanallarının, informasiya agentliklərinin, nəşriyyatların fəaliyyətinə icazə verilməsi, onların əksəriyyətinin partiyalara, müstəqil təşkilatlara, ayrı-ayrı şəxslərə məxsusluğu, “mühüm” mövzular üzərində qadağaların götürülməsi, ən nüfuzlu, səlahiyyətli vəzifə sahiblərinin də tənqidinə geniş imkan yaradılması publisistikanın həyata yaxınlaşmasına, onu bütün rəngarəngliyi və ziddiyətləri ilə əks etdirməsinə səbəb olub.

Xüsusən qəzetlər dilimizin zəngin imkanlarından səmərəli istifadə etməyə, mühüm mövzuları parlaq və təsirli şəkildə əks etdirməyə çalışır və bəzən istədiyinə nail olur. Bu xüsusiyyət, həmçinin bir sıra ciddi qüsurlar elə sərlövhələrdə də özünü göstərir. Məsələn, “Gündüz çəpik, gecə təpik”, “Dünən gör nə həvəsdə, bu gün dəmir qəfəsdə” kimi ifadələr uğurludur, mətnə maraq oyadır, qəzetlərin birinin adı ilə söyləmiş olsaq, sanki “Oxu məni” deyir...

Bəzi sərlövhələr həddindən artıq uzundur, dilin qayda qanunları pozulub, nəticədə mətnə maraq azalıb. Məsələn, “Bizim orta məktəblər hazırlıda təlim-tərbiyə, bilik əvəzinə saxta attestatlar verirlər”.

Bəzi sərlövhələr isə kütləvi oxucu üçün anlaşılmazdır, heç bir emosiyaya, estetik təsirə malik deyil. Məsələn, “Qalxinma proqramı”, “Bəs toplum nə düşünür”, “Birləşməçilik”, “Bağdad ilə dialoq ən düzgün çözümüdür” “Bulmaca bulunmadı”, “Problemlər Ə.Elçi-bəyin çözümündə”, “Yeni baş nazir başarılı olacaqmı?” və s.

Bunlar hələ, bəlkə də, mində birinə müraciət etdiyimiz əcaib sərlövhələrdir. Mətn daxilində isə “Narazılığa huş verən yoxdur”, “Yeni ilin kuryozları”, “Sıcaq qonaqpərvərlik”, “Yubiley mərasimini qutlayacaq”, “Hələ bir sürü sorunum vardi”, “Xalq adlanan mücərrəd toplum...” kimi ifadələr baş alıb gedir. Sanki ayrı-ayrı redaktorlar dilimizi qorumaq, zənginləşdirmək yox, korlamaq uğrunda bəhsə giriblər. Nəticədə təbliğat əvəzinə pro-paqanda, həbsxana yerinə türmə, təcrid yerinə izolyasiya, kütləvilik əvəzinə populyarlıq, əməkdaşlıq yerinə alyans, hikkə yerinə ambisiya və s. işlənilir...

“Səs” qəzetinin redaktoru Ağabəy Əsgərov “Yeni Müsavat” qəzeti ona görə məhkəməyə vermək istəyib ki, faktları dəqiqləşdirmədən onun boşandığını yazıb. Özü də iddia edir ki, mən boşanmamışam. Digər tərəfdən tanınmış aktrisa Məleykə Əsədova müsahibəsində göstərir ki, xoşuma gələn adam olsa evlənəcəm. Halbuki ailə həyatı qurmaq, ayrılmak qarşılıqlı münasibəti əks etdirse də, boşanmaq qadına, boşamaq, evlənmək kişiye şamil edilən xüsusiyyətdir.

Bu kimi nöqsanların kütləviliyinin iki başlıca səbəbi var: ixtisasca jurnalist olmayanların mətbuatda işləməsi və hətta, ona rəhbərlik etməsi və bir də nəzarət mexanizminin olmaması. Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi, baş mətbuat orqanları, mütəxəssislər zəngin mənəvi sərvətimiz olan dilin saflığı uğrunda fəal mübarizə aparılması zəruriyyətini unutmamalıdırular.

**Elm və Təhsil Mərkəzi
“Təfəkkür” universitetinin
“Elmi əsərlər”i, V buraxılış,**

Bakı, 1999-cu il.

MƏTBUATDA DİL NORMALARINI POZMAĞA HEÇ KƏSİN HAQQI YOXDUR

Son 10 ildə respublikamızın hərtərəfli inkişafı, demokratik dövlət quruculuğu, elmin, mədəniyyətin, incəsənətin tərəqqisi sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişik. İndi daha keçmiş SSRİ məkanında olduğu kimi beynəlxalq aləmdən təcrid olunmuş vəziyyətdə yaşamırıq. Həm özümüzün xaricdə, həm də müxtəlif dövlətlərin respublikamızda səfirlikləri açılıb. “Əsrin müqaviləsi” və digər layihələr bütün dünyada geniş əks-səda yaradıb. Sənayemizin, kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinə sərmaya qoyanların sayı get-gedə artır.

Bütün bunların əhəmiyyəti o qədər böyündür ki, onu şərh etməyə, uzaq-uzaq ölkələrdə nüfuzumuzun, etibarımızın artmasından, necə müsbət təsir göstərməsindən söhbət açmağa ehtiyac duyulmur. Ancaq etiraf etmək lazım gəlir ki, belə bir qarşılıqlı ünsiyyət, əlaqə şəraitində ana dilimiz yad təsirlərə əvvəlki illərdən daha çox məruz qalır. Bu “təzyiq” təzə deyil, özünəməxsus yeni xüsusiyyətləri, çalarları, əlamətləri var.

Xalqımız həsrətində olduğu azadlığa, müstəqilliyə tarixdə ikinci dəfə və əbədi olaraq qovuşub. Bu gün biz bütün maddi və mənəvi sərvətlərimizin, o cümlədən xalqımızın min illər boyu yaşıdır, hər cür yad təsirlərdən qoruyub saxladığı son dərəcə gözəl, axıcı, poetik dilimizin səlahiyyətli sahibiyik. Bu dilin füsunkarlığı, geniş ifadə imkanları zaman-zaman əcnəbilərin də diq-qətini cəlb etmiş, onların böyük marağına, heyranlığına səbəb olmuşdur.

Bir neçə il əvvəl görkəmlı türkoloq alim Tofiq Hacıyevin yubileyi keçirilirdi. Tədbirə alimin Türkiyədən mütəxəssis dostları da gəlmışdı. Onlardan birinin çıxışı indiki kimi yadimdadır. O dedi:

-Biz türklər, siz azərbaycanlılara məsləhət görürük ki, bu qədər zəngin, geniş imkanlı, əhatəli dilinizin qədrini lazıminca bilin. Biz Türkiyədə su içməyi də, siqaret çəkməyi də felin eyni formasında ifadə edirik. Ancaq sizdə suyun “içilməsi”, papiroşun “çəkilməsi” mənəni daha dəqiq, fərqli şəkildə ifadə edir.

Həmin alim – İhsan Doğramacı bu kimi misallardan çox getirdi. Onları yada saldıqca, indi də qəlbim iftixarla döyüñür. Lakin dilin saflığı, müqəddəsliyi keşiyində dayanmalı olan bəzi həmkarlarımız, əksinə, onu korlamağı, eybəcərləşdirməyi, bayağılaşdırmağı, sənki, özlərinə bir vəzifə bilirlər.

Məhz belə özbaşinalığın nəticəsidir ki, “türmə”, “çözüm”, “al yans”, “sonuclamaq”, “bəyanat yayılamaq”, “yuridik həll”, “bulmaca bulunmaq”, “birləşməçilik”, “omuz-omuz görmək”, “huş vermək”, “törən”, “qutlamaq”, “kuryoz”, “təpki”, “agresiv”, “qalxınma programı” kimi dilimizə yad, bəzən də anlaşılmaz ifadələr baş alıb gedir. Onları oxuduqca aydın, musiqili dilimizin eybəcərləşdirilməsini, bərbad hala salınmasını ürəkağrısı ilə müşahidə edirik, əsəbiləşirik. Bu isə azdır...

Bir adamın, ayrı-ayrı qrupların yox, bütövlükdə xalqımızın qiymətli sərvətini korlamış, gözdən salmış, urvatsız etmiş “yazarlar” a, “dayan!” deməyin vaxtı deyilmi?

Həqiqətdir ki, bəzilərimizdə fərqinə varmadan yad təsirlərə meyl güclü olub və yenə də olmaqdadır. Böyük söz sənətkarlarımız həmişə onlara qarşı barışmaz olmuşlar. Cəfər Cabbarlının “Sevil” və “Oqtay Eloğlu” pyeslərindəki məşhur epizodları xatırlayaq. Yaxud Cəlil Məmmədquluzadənin öz doğma dilinə biganə yanaşan, hətta, ona nifrət edənləri qamçılayan felyetonlarını yada salaq. Molla Nəsrəddin jurnalının karikaturalarından birində biçarə azərbaycanının ağızına müxtəlif dillərin yeridilməsi mənzərəsini gözlərimiz önünə gətirək.

Məlumat üçün deyək ki, milli dövlət dilinin saflığının qorunmasına, yad təsirlərdən uzaq olmasına nəzarət məqsədilə bir sıra dövlətlərdə – Polşada, keçmiş Pribaltika respublikalarında müvafiq qurumlar – dil müfəttişliyi yaranıb və onlar dil normaları uğrunda səmərəli şəkildə mübarizə aparırlar. Doğma respublikamızda da bu istiqamətdə ciddi addımlar atılıb. Xüsusilə, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanı və “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu tarixi əhəmiyyətli sənədlərdir.

Fərmanda və qanunda dövlət dilinin lazımı səviyyədə qorunub saxlanması, tətbiqi işlərinin təkmilləşdirilməsi və konkret təşkilatların, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrinin bu sahədə vəzifələri dəqiq müəyyənləşdirilmişdir. Ana dilinə dövlətin belə aydın, konkret, qayğıkeş münasibəti elektron informasiya vasitələrində, qəzet və jurnalarda fəaliyyətin canlanmasına və yeni tələblər üzərində qurulmasına səbəb olmuşdur.

Lakin hələ də davam edən səciyyəvi nöqsanlar üzərində dayanlığı zəruri saydıq. Müşahidələr göstərir ki, dilimizin saflığı, gözəlliyi, layiq olduğu yüksək məqama çatdırılması uğrunda mübarizə aparılmasına bu gün də böyük ehtiyac var. Çünkü çap məhsullarında, efirdə, söz sırasının pozulmasından, müxtəlif təhriflərdən tutmuş, məntiq və məna səhvlerinə qədər ciddi qüsurlara hələ də yol verilir.

Müəllif obyektin, aşyanın, materialın funksiyasını, mahiyyətini bilməyəndə özünü də, əməkdaşı olduğu nəşri də pis vəziyyətdə qoymuş olur. Diqqət yetirin: “...Yol təmir-tikinti idarəsinin müdüründən yaşadığım evin küçə qapısının səliqəyə salınmasından ötrü yarım maşın asfalt (!) istəyəndə onu od götürdü:

-Asfalt tapa bilsəm öz evimin qapısını düzəldərdim...”.

Əvvəller jurnalist ixtisası almış məzunlar adı tələblərə qədərincə əməl edirdilər. Son illərdə bu nadir ixtisas sahəsinə təsadüfi adamların düşməsi vəziyyəti ağırlaşdırıb. Bunun digər amillərlə yanaşı, çox ciddi bir səbəbi də var. Jurnalistika fakültəsinə qəbul zamanı qabiliyyət imtahanının ləğvi! Bilavası-

tə yaradıcılıq sahəsi olduğuna görə əvvəllər bu işə ciddi fikir verilir, mətbuatda, televiziya və radioda çıxış etməmiş abituriyentlərin sənədi geri qaytarılırdı. İndi isə jurnalistikanın xüsusiyyətini əsla bilməyən, başqa ixtisaslara daha çox həvəsi olanlar test imtahanları zamanı təsadüfən jurnalistika fakültəsinə düşürlər. Onlar fakültənin tələbinə bələd olanda pis vəziyyətdə qalırlar.

Yaradıcılıq qabiliyyəti çatmayanlardan yaxşı jurnalist yetişdirmək, dövrün tələblərinə cavab verə biləcək mütəxəssis hazırlamaq çox çətindir. Məhz belə bir boşluq nəticəsində jurnalist diplomlu diletantlar kütləvi informasiya vasitələrinə gəlib çıxır, son dərəcə məsuliyyətli və şərəflə peşəni gözdən salırlar. "Sarı mətbuat", "reket jurnalistikası" da bizi bu məsələ barəsində dərindən düşünməyə vadar edir.

Biz nəinki tələbə qəbuluna, hətta, keçirilməsini son dərəcə vəcib saydığımız qabiliyyət imtahanlarının özünə belə müdaxilə etmək təmənnasında deyilik.

Belə hesab edirik ki, ilkin yoxlanışı yaradıcılıq təşkilatlarının, redaksiyaların qüvvəsi ilə də həyata keçirmək olar. Nəticədə, yaradıcılıq qabiliyyəti olanlar başqalarından ayırd edilər və adı qaydada dövlət imtahanlarını verərlər. Lakin müxtəlif səviyyələrdə etiraf olunan bu uğursuzluğun həllinə neçə ildir ki, nail ola bilmirik.

Bir neçə ay əvvəl təhsil naziri Misir Mərdanov "mavi ekran"-da çıxış edərkən aparıcı ondan jurnalist ixtisası üzrə qabiliyyət imtahanlarının keçirilməsinə necə münasibət bəsləməsini soruşdu. Nazir dedi ki, ola bilsin, həmin məsələyə bu gün hazır deyilik, gələcəkdə isə jurnalistika üzrə belə bir imtahan hökmən keçirilməlidir. Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının rəhbərliyi isə az sonra jurnalistika üzrə qabiliyyət imtahanının keçirilməsinə ehtiyac olmadığını söylədi.

Milli mətbuatımızın banisi Həsən bəy Zərdabi qəzeti iftixarla həyatın aynası adlandırıb. Bu gün kütləvi informasiya vasitələrinin yerli və beynəlxalq həyatı, cəmiyyətdə baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi prosesləri təkcə əhatəli, operativ və obyektiv əks

etdirməsi azdır. Bu işdə peşəkarlığın səviyyəsi, dilin zəngin təsvir və ifadə vasitələrindən, imkanlarından bacarıqla istifadə olunması da çox mühümdür. Ulu babalarımızdan bizə miras qalan ən qiymətli mənəvi sərvəti - ana dilimizi qədərincə qiymətləndirməli, yüksək məqama qaldırmalıyıq.

“Xalq qəzeti”,

2 noyabr 2003-cü il.

SÖZÜN DƏ SU KİMİ LƏTAFƏTİ VAR

Son məlumatlara görə, respublikamızda 530-dan çox kütləvi informasiya vasitələri fəaliyyət göstərir. Onların 373-ü qəzetdir. Gündən-günə say artsa da, təəssüf ki, siqlət, sanbal azalır. Hərəsinin orta hesabla bir neçə min sayı, barmaqla hesablanacaq qədər oxucusu var. Nüsxələrin xeyli hissəsi də satılmayıb geri qayıdır. Ən yaxşı halda oxucu həmin qəzetlərin on-on beşini tanır. Nədir bunun səbəbi? İqtisadi çətinlik, oxucunun maddi imkansızlığı müəyyən rol oynasa da, əsas səbəbi görünür, həm də başqa yerdə axtarmalıdıq. Bu gün kütləvi informasiya vasitəsi yaradınlar, ona rəhbərlik edən qeyri-peşəkarların əksəriyyəti mətbuat bazارında müvəffəqiyyət qazanılmasında sənətkarlığın rolu lazıminca bilmir, dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərini kifayət qədər nəzərə almır.

Sovet dövründə mətbu fəaliyyət əsasən “nə gedir bağdan gedir” prinsipinə əsaslanırdı. Yəni satılmayan qəzet, mağazalarda yatıb qalan kitab naşırını, müəllifinə ziyan gətirmir, bütün xərci dövlət ödəyirdi. İndi isə kitablar, jurnallar, qəzetlər... informasiya, bilik mənbəyi, mənəvi, tərbiyə vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də əmtəədir. İndi bazar iqtisadiyyatının sərt tələbləri ilə hesablaşmalıdır. Yəni yeni nəşr yaradan hər kəs özünün, rəhbərlik etdiyi kollektivin fəaliyyət göstərməsi naminə onun satılması, gəlir göturməsi qayğısına da qalmalıdır. Bu isə sənətkarlığın durmadan artırılmasını tələb edir. Lakin əksər mətbuat orqanlarında janr, mövzu yeknəsəqliyi hökm sürür, forma, üslub rəngarəngliyi hiss olunmur. Öz “dəsti-xəttini” yaratmayan, oxuların maraq və məhəbbətini qazanmayan qəzet elə ilk nömrələrdən süqut uğrayır, sonra fəaliyyətini dayandırmalı olur. Zəmanəmizdə

mətbuat orqanı yaratmaq nə qədər asandırsa, onun auditoriyasını düzgün müəyyənləşdirmək, oxucusunu tapmaq, cəmiyyətdə yerini sabitləşdirmək bir o qədər çətindir.

Qəzet kollektiv əməyin bəhrəsidir. Onun uğuru həm də fəaliyətin bütün mərhələləri üzrə işlərin eyni dərəcədə müvəffəqiyyətlə görülməsindən asılıdır. Jurnalist və yazarlarımızın bu istiqamətdə uğurları az deyil. Hər gün müxtəlif janrlı, mövzulu bir neçə material üzərində çalışan müəllifin həmişə orijinal ad fikirləşib tapması çətindir. Təcrübəli jurnalistlər qəzet səhifələrinə aralar sözün gözəlliyyini, ifadəliyini təcəssüm etdirən sərlövhələr getirirlər. Bəzən həm də o uğurlu sərlövhənin hesabına oxucu materialı oxumalı, haqqında fikir söyləməli olur.

Ayrı-ayrı dövrlərdə, müxtəlif mətbuat orqanlarında verilmiş bəzi sərlövhələrə nəzər salaq: "Sapdan çıxmış baltalar, dəbdən düşmüş xaltalar", "Dünən gör nə həvəsdə, bu gün dəmir qəfəddə", "Gündüz çəpik, gecə təpik" və s.

Bəzən başlıq seçərkən şeir nümunələrinən də istifadə olunur. Məsələn, "Nə bağ bildi, nə də bağban", "Qocalar, ay qocalar..."

Lakin hər gün rast gəldiyimiz bir çox sərlövhə qüsurlu olur. Mətnlərdə olduğu kimi, burada da sözçülüyü, anlaşılmazlığı yol verilir. Məsələn, "Andreas Qross Qobustan türməsində", "İlginc foto", "Bəzi qüvvələr özünü hakimiyyətə təklif edir", "Diversantlar". Sərlövhənin mətnlə bağlılığı zərurəti hələ orada məzmunun bütünlükə eks olunması demək deyil. Çünkü belə məqamlarda axtardığı informasiyanı bilavasitə sərlövhədən alan oxucu daha onu mütaliə etmək istəmir. Bir sərlövhəyə nəzər salaq: "Üzeyir Hacıbəyovun ev-muzeyinin hasarı söküldü". Bu, ilk baxışdan müxtəlif mənalarda yozula bilən xəbərdir və maraq doğurandi. Lakin sərlövhəaltı verilmiş "Küçədəki gediş-gelişə mane olduğu üçün" sözləri bütün məzmunu ifadə edir və sual doğurur: əgər mahiyyət ad və sərlövhəaltı yazıda belə genişliyi ilə ifadə ediləcəkdirse, həmin mövzuda əhatəli xəbər yazmağa ehtiyac vardımı?

Bir zaman akademik Bəkir Nəbiyev Ənvər Məmmədxanlıının təzə kitabı barədə "Xalq qəzeti"ndə dərc etdirdiyi resenziyada

yazırıldı: “Elə bil kimsə “ki” ədatı ilə dolu dağarcığın ağızını açıb səhifələr boyunca səpələyib”. “Qarşı” ifadəsi də sərlövhələrdə yeri galdi-gəlmədi, sanki səhifələr boyunca addımlayırlar: “İraqa qarşı müharibə yaxınlaşır”, “Stalin Amerikaya qarşı müharibəyə hazırlaşırırdı”, “Ürəyində sənətə qarşı elə bir sevgi var ki, orada başqa sevgiyə yer tapılmır”, “ABŞ İraqa qarşı hərbi əməliyyatlara başlayacaqmı?”, “İraqda amerikalılara qarşı müqavimət artır”, “Həmas” liderinə qarşı sui-qəsd” və s.

Jurnalistlər sərlövhə seçərkən, təbii ki, atalar sözlərini də ya-da salmış olurlar. Bu, yiğcamlığa, obrazlılığa, mənanın daha də-qiq, sərrast şəkildə ifadəsinə şərait yaratır. Məsələn, “Meşə xəlvət...”, “Toydan sonra nağara”, “İsinmədi istisine...”, “Kələklə gələn küləklə gedər”, “İlan vuran ala çatıdan qorxar”, “Çörəyi ver çörəkçiye”, “El gücü sel gücünü üstələdi”, “Ölməyə Vətən yaxşı”. Bu kimi nümunələr şifahi xalq yaradıcılığının qiymətli incilərindən olan kəlamları xalq arasında kütləviləşdirir.

Lakin kitablarda, mətbuatda getmiş yanlış nümunə sonralar tədricən formalasır, yaddaşlara həkk olunur. Belə bir yanlışlığın qarşısını almaq üçün kütləvi informasiya vasitələrində, nəşriyyatlarda ədəbi işçi funksiyasını layiqincə yerinə yetirə biləcək redaktorlara ehtiyac böyükdür. Onlar, hətta, ustad sənətkarların, mütəfəkkirlərin diqqətindən yayınmış yanlışlıqları aradan qaldırmağı bacarmalıdır.

İki fakta diqqət yetirək. Vətəndaşlıq qeyrəti ilə atalar sözünü toplayıb, iyirmidən artıq kitab nəşr etdirən mərhum Əbülgasım Hüseynzadənin son kitablarının birində atalar sözü bu şəkildə işlənilir: “Qazan ver Nurcahan yesin, Nurcahan da bir Nurcahan ola”. Cümənin ikinci hissəsindəki ifadə tərzinin sönüklüyü, atalar sözünə məxsus siqlətdə olmaması dərhal diqqəti cəlb edir. Deməli, təhrifə yol verilib. Əslində belədir: “Qazan ver Nurcahan yesin, axırda da yaman desin”.

Aktrisalardan biri “mavi ekran” da belə bir atalar sözü işlətdi: “Anasına bax qızın al, buağına bax bezini al”. Məntiqsizlik göz qabağındadır: məgər bezin buağın da, ortası da, əvvəli də ey ni keyfiyyətdə deyilmə? Əslində bu atalar sözü belədir: “Anasına

bax qızın al, arşınınə bax bezin al”. Qəzetlərdə də belə dolaşq işlədilmiş atalar sözü az deyil “Arxı keçməmiş hop deməzlər”, “Dəyirman bildiyini edər, çax-çax isə baş ağrıdar”, “Atı atın yanına bağlayan xasiyyətini də götürməsə rəngini götürər”. Birinci nümunədə “keçmək” əvəzinə “atdanmaq” yazmaq lazımdı, ikincidə “isə” artıqdır, üçüncüdə mənə təhrif olunub: yanaşı bağlanan atlar bir-birinin rəngini yox, xasiyyətini götürə bilər.

Belə hallar bir tərəfdən dinləyicilərin, tamaşaçı və oxucuların haqlı narazılığına, giley-güzərinə əsas verir, digər tərəfdən misilsiz nümunələrin təhrifinə, bayağılaşdırılmasına gətirib çıxarıır. Halbuki kütłəvi informasiya vasitələrinin ən vacib vəzifələrdən biri də zövqləri kamilləşdirməkdən, mənəvi dəyərləri daha da zənginləşdirməkdən ibarətdir.

“Xalq qəzeti”,

28 mart 2004-cü il

QOL-QANADI SINDIRILMIŞ MAHNILAR

*Bu milli sərvətin bircə hərfini də dəyişmaya
heç kəsin ixtiyarı yoxdur*

Evə gələn kimi hər birimiz çox keçmir ki, "sehrli qutu" adlan-
dırduğumız televizorun - "mavi ekran"ın qarşısında əyləşirik...ai-
ləlikcə tamaşaçıya çevrilirik. TV yarandığı vaxtdan tamaşaçıları
məlumatlandırmaq, bilgiləndirmək, əyləndirmək funksiyasını
yerinə yetirir. Lakin bizim özəl TV kanallarında bu sıradə üçün-
cü üstünlük təşkil edir. Televiziya əməkdaşlarının birinin istehza
ilə dediyi kimi, heç "qalib" Ermənistanın özündə bizzəkinin ya-
rısı qədər konsert verilmir. Tok-şouların, əcaib konsert proq-
ramlarının, "ulduz" müsabiqələrinin, ekrana çıxması ilə "super-"
"ə, "kral" a, "ilahə" yə, "mələy" ə, "qızıl" a, "brilyant" a çevrilən
müğənnilərin çoxluğuna, bəlkə də, göz yummaq olar. Lakin kə-
miyyət ciddi şəkildə keyfiyyətlə tamamlanmır, estetik meyarlar
ardıcıl pozulur.

Ekrana, az qala, axınla çıxan gənclərin səsinin sönülüyündən,
davranışının, səhnə mədəniyyətinin lazımi səviyyədə olmamasından
gileyənənlər çöxdür. Bu, təbii ki, heç kəsi qane etmir. Lakin
bizi narazı salan həm də mahnı mətnlərinin, sözlərin heç bir ən-
dazəyə siğmayacaq tərzdə dəyişdirilməsi, təhrif olunması, vaxta-
şırı məna səhvlerinə yol verilməsidir. Nə qədər qəribə olsa da, be-
lə bir hal, hətta, bəzi tanınmış sənətkarlarda da müşahidə olunur.

Bu yazıda məqsəd musiqi sənətindəki xidmətlərindən asılı ol-
mayaraq ifa zamanı mətdəki söz, ifadə və misraları dəyişdirmiş
sənətkarların yol verdikləri səciyyəvi xətaları səmimi olaraq nə-

zərə çatdırmaqdır. Artıq milli dəyərə çevrilmiş bu mahniların bir hecasını belə dəyişməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur. Bu mahniları xalq və şairlər necə yaradıblarsa, eləcə də oxunmalıdır, musiqi kimi mətn də əslində olduğu kimi ifa edilməlidir.

Bir hərfi, hecası, sözü, misrası dəyişdirilmiş mahni yaralanmış, qanadı sindirilmiş quş kimidir. Belə mahnilar, sanki, inləyir, bizdən imdad diləyir.

Keçək konkret misallara. Əvvəlcə ecazkar səsi ilə ürəkləri ov-sunlayan, bənzərsiz sənətkar, mərhum müğənnimiz Rübəbə Muradovanın ifa etmiş olduğu bir mahnının mətninə nəzər salaq:

Ruhum bədəndən oynar...

İkinci nümunə isə aşiq Alının məşhur şeirində aparılan dəyişkiliyi eks etdirir. Ustad aşiq heç vaxt “bu dünyanın var-dövləti-ni yiğmaq” həvəsində olmayıb. Bütün kitablarında da müəllifin fikri özü qələmə aldığı kimi işiq üzü görüb: “Gəşd eləyib bu dünyani dolandım...” Təəssüf ki, illər boyu mahni mətnlərinin belə dəyişdirilməsi davam edib:

Piyalələr irəfdədir,
Hər biri bir tərəfdədir,
Yarım gedib (?) bir həftədir,
Yar biza qonaq gələcək...

Başına *mən* (?) dolanım, harda qalmışan?
İntizar gözümü yolda qoymusən,
Belə məlum olur ki, *yardan* (?) doymusən,
Getdi yar, getdi yar, aldatdı məni,
Yarımın qüssəsi saraltdı məni...

Nəğmə deyib *gülü* *çəmən* (?),
Gülü çiçək, güldü çəmən...

Nümunələrdəki təhriflərə nəzər salaq:

Birinci nümunədə “yarım gedib” yerinə “görməmişəm”-dir. İkinci nümunənin birinci misrasında “mən” kəlməsi ta-

mamilə artıqdır, üçüncü misrasında isə “yardan” sözünün əvəzinə “məndən” olmalıdır. Üçüncü nümunənin ilk misrası “Nəğmə deyib güldü çəmən” yox, “Nəğmə deyib güldük-cə mən”dir.

Ümumiyyətlə, bəzi müğənnilərin qafiyə, heca sisteminə biganəliyi, ciddi təhrifə səbəb olur.

Müğənnilərin təhrifinə yazılı ədəbiyyat nümunələri də çox məruz qalır:

I. Hər bağın, hər bağcanın bir bülbülü şeydası var,
Hər duyan qəlbin, əzizim, gizli bir şeydası (?) var.

II. Əllərini üzüb məndən
Yarım birbaş gedən oldu,
Həm sevib, həm sevilərdik (?),
Bu ayrılıq nədən oldu?

III. Nə qədər gül üzünün həsrətin aşiq çəksin,
Nə zaman vəslinə bəs (?) *imkan olacaq*??..

IV. Sən onun eşqilə, məhəbbətiylə
Vurmusan (?) ömrünü başa, ürəyim...

V. Arif olan, nakam olmaz...

Gəlin bu nümunələrdəki səhv'lərə nəzər salaq. I nümunənin axırında ustad şairimiz Səməd Vurğun “şeyda” deyil, “sevda” yazıb, II nümunənin üçüncü misrasında Bəxtiyar Vahabzadə özü “Can deyib can eşidərdik” işlədiib.

Üçüncü nümunənin axırıcı misrasında “bəs”dən sonrakı “yetməyə” ifadəsi unudulub. Dördüncü “vurmusan”ı Mikayıl Müşviq “vurmadin” şəklində yazıb, Beşinci nümunədə “nakam olan” “nakam getməz”in təhrifli variantıdır. Yeddinci nümunədə Aşıq Şəmşirin “mən qocaldım, sən cavansan” misrası dəyişdirilib, məna itib.

Dəyişdirilmiş nümunələr o qədər çox, təhriflər elə qüsurludur ki, yazmaya, deməyə bilmirsən. Aylarla, illərlə apardığımız qeydlər, sanki, dilə gəlib “məni də göstər” deyir:

Kədərin əlindən qaça bilmirəm,
Sevgimi yadlara aça bilmirəm.

“Sevgimi” yox, “sirrimi” olmalıdır.
Yar, eşqinlə yana-yana
Ayrı düşdüm illərlə mən.

Birinci misra B.Vahabzadədə “Öz eşqindən”, diləyindən” şəklindədir.

Fikrindən gecələr yata bilmirəm,
Bu fikri başımdan ata bilmirəm...

Birinci misrada “fikrindən” yox, “hicrindən” olmalıdır.

Mən tək sevən hanı səni dünyada,
Başımdan çıxmayı mənim bu sevda...

İkinci misrada “mənim” yox “əsla” sözüdür.

Təəssüf ki, təhriflər çox geniş şəkil aldığından müəllifdən tutmuş dinləyiciyə, mütəxəssisədək hamı buna alışib. Bundan ürəklənən bəzi müğənnilərimiz şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrini, yaxud dillər əzbəri olan, mənəvi sərvətə çevrilən şeirləri də insafsızcasına təhrif edir, az qala, söz yığınına çevirirlər.

Vaxtilə dahi Şekspirin əsərləri səhnəyə qoyularkən təhriflərə yol verildiyini görən London qəzetlərindən biri xatırladıb: “Eh-tiyatlı olun – bu, Şekspirdir!” Görkəmli üslub ustası Flober isə hər 50 səhifədə eyni kəlmənin iki dəfə işlənilməsini yazıçıya qüsür sayırdı. O hər gün yalnız bir səhifə yazar, səhəri gün yazdığını yarısını redaktə edib pozarmış.

Bizim xalq yaradıcılığı nümunələri, söz sərrafi olan şairlərimizin irsi də belə bir ehtirama layiqdir. Onlar sözü zərgər kimi çıalamış, dərin mənənəni, hikməti yiğcam, melodik ifadələrlə verməyə çalışmışlar. Bayatılarda, mahnı mətnlərində nəinki bir söz iki dəfə işlədilməmiş, hətta, eyni mənəni ifadələrdən ən poetiki seçilmişdir. Belə olan halda bəzi müğənnilərimizin qızıldan qiymətli nümunələrə qeyri-ciddi münasibəti təəccüb və təəssüf doğurur. Diqqət yetirin:

Yarıma demişəm mənə saz alsın,
Sazı çalıım, dərdi-qəmim azalsın...

Əlində sazin qurbanı,
Eyləmə nazın qurbanı,
Olum *o gözlərin* qurbanı...
Bütün bu aləm heyrandır sənə,
Görənlər söyləyir ceyrandır sənə,
Qorxuram, göz dəyər, *sevgilim*, sənə...

Birinci nümunənin ikinci misrasında, görəsən, niyə “onu” ifadəsi “sazi”yla, ikincidə “gözün” “gözlərin”lə, üçüncüdə “aman-dır” “sevgilim”lə əvəz olunub?

Təhriflərin, mənəvi fəsadların baş alıb getməsinin çox səbəbi var: qeyri-peşəkarların çoxalması, məsuliyyət hissini azalması, zövqlərin xeyli dərəcədə dəyişməsi... Bədii şuraların ləğvi də bu işə öz mənfi təsirini göstərib. Uzun illər mahnılarımız mənəvi terrora məruz qalıb. Şair, bəstəkar, redaktor və müğənnilərin birgə, səmərəli əməyi sayəsində milli musiqi incilərimizin təhriflə oxunmasının qarşısını ala bilərdik. Hələlikə, sanki, odu söndürüb küllə oynayıraq.

“Xalq qəzeti”,

27 aprel 2005-ci il.

ƏDƏBİ REDAKTƏ - YARADICILIQ HƏYATIMDIR

(*ABU jurnalistika fakültəsinin sabiq tələbəsi
Aytac Balaşqızına verilmiş müsahibə*)

HAŞİYƏ

Biz bu kitabda publisistikanın janr xüsusiyyətlərini, təbii ki, təhlil etmək fikrində deyilik. Ancaq yeri gəlmışkən müsahibə barəsində də bəzilərinə, ola bilsin ki, həlilik mübahisəli görünə biləcək fikrimizi bildirməyi vacib sayırıq.

Məlum olduğu kimi publisistikanın bir çox janrları xüsusən mətbuatda yalnız bir tərəfin – bilavasita müəllifin əməyinin məhsuludur. Müsahibədə isə onun qanuni şəriki də var. Yəni jurnalist materialı qarşı tərəf və ya tərəflərlə birgə hazırlayır. Biz bu sahədə onun əməyini qətiyyən azaltmaq, müsahibə aparana müsahibi qarşı-qarşıya qoymaq fikrində deyilik: hərəsinin öz əməyi, zəhmətinin dəyəri var. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, maraqlı, cəlbedici suallar hazırlamaq asan olmadığı kimi həmin sualları yüksək peşəkarlıqla, elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr əsasında şərh etmək də bir o qədər və hətta dəfələrlə, qat-qat çətinidir.

Buna görə də şəxsi qənaətimiz belədir ki, xüsusən yaxşı hazırlanmış, cavabların dolğunluğu, mükəmməliyi ilə seçilən müsahibələrdə jurnalist kimi müsahibəyə cəlb olunan şəxsin adı da hökmən hənmüəllif kimi göstərilməlidir. Əks təqdirdə o, ancaq "icraçı" rolunu yerinə yetirmiş olur.

Fikrimizi səciyyəvi bir əlamətlə də "əyanıləşdirmək" – sübut etmək olar. Jurnalistlər çox zaman qarşı tərəfin verdiyi mükəmməl

mövzunun, materialın ruhu ilə bağlı olan cavabı yazıya sərlövhə seçirlər. Həmin cavab – fikir heç olmasa dirnaq (“) arasında yازılanda mənsubiyyəti – kimə məxsusluğu bilinir. Əks təqdirdə isə ünvan qeyri-müəyyənliyi yaradır. Məsələn, növbəti fəsildə təhlil ediləcək müsahibə bu qəbildəndir. Onun adı belədir: Dil yalnız dilçilərin deyil, dövlətin və millətin məsləhəsidir. Doğrudur, bu fikrin arxasında böyük bir ixtira, kəşf yox, məlum həqiqət dayanır. Ancaq bununla belə sərlövhə sanballıdır, diqqətlə seçilib, bizi düşünməyə, lazımı nəticə çıxarmağa səsləyir. Deməli, onun seçiləməsi arxasında müəllifin düşüncəsi, axtarışı dayanır. Bununla belə yalnız materialı oxuyan şəxsə onun müsahibə aparana deyil, müsahibə verənə aid olduğu bilinir.

Bir sözlə, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq vaxtilə tələbə-jurnalistə verdiyimiz müsahibəni ona haqqı və hüququ çatan, qanuni həmmüəllif kimi kitaba daxil etmişik. Yeri gəlmışkən xatırladaq ki, müvafiq durğu işarəsinin (“) olmaması ucbatından elə burada da haqqında danışdığını həmin qeyri-müəyyənlik əlaməti var.

İndi isə müsahibəyə diqqət yetirin.

-Mahmud müəllim, doğrusu, yaman həyəcanlıyam. Ancaq nə gizlədim, həm də sevinirəm. Seminarlarda bizi çox sixma-boğma-yə salmışınız. İndi rullarımız dəyişib.

-Elədir. Həyat bizi hər sahədə imtahana çəkir, çək-çevirə salır. Görünür, taleyimdə tələbə sinağına məruz qalmaq məqamı da varmış. Odur ki, nə sən sixil, nə də mən cavabları əsirgəyim.

-Müsahibə haqqında əvvəl də danışmışıq. Qabaqcadan şərtləşdiyimiz kimi, sorğu-sualımız ancaq ədəbi redaktə barəsində olacaq. Bilmək istəyirik ki, ədəbi redaktə sizin üçün nədir: vaxt “öldürmək” üçün vasitədir, bir növ xobbidir, yoxsa...

-Əvvəla, məndə artıq vaxt harada idi ki, onu “öldürmək” yolları arayıb-axtaram? Təbii ki, saydıqlarının heç biri deyil. Belə ki, mənim konkret sahəyə münasibətim daha ciddi və davamlıdır. Əslində ədəbi redaktə – yaradıcılıq həyatımdır. Özümü on-suz təsəvvür edə bilmirəm. Bu iş zərgər dəqiqliyindən daha böyük incəlik tələb edir. Azərbaycan dilinin sonsuz dərəcədə zənginliyini, ifadə imkanlarının hüdudsuzluğunu üzə çıxarmağa im-

kan verir. Bu mənada, əlbəttə, heç birini qarşı-qarşıya qoymadan və əhəmiyyətini azaltmadan ədəbi redaktəni bütün fənlərin tacı hesab edirəm. Vaxtilə, bilirsən ki, fəlsəfəyə bu ölçülərlə qiyamət qoyurdular.

-Söylədiyiniz səbəbdər. Naticə də özünü çox gözlətməyib. Müxtəlif kurslarda, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi zamanı, yeri gəldikcə, xüsusən dərs saatlarının axır dəqiqlərində ədəbi redaktəni də yada salırsınız. Belə məqamlarda da fürsatdan istifadə edib düzəliş üçün bizə kiçik, qüsurlu nümunələr təqdim etmayınız, yəqin ki, bu sahəyə sonsuz marağınızdan irəli gəlir.

-Həm də müasir kütłəvi informasiya vasitələrinin dil və üslub baxımından xeyli dərəcədə qüsurlu, bərbad vəziyyətdə olması ilə bağlıdır. Həmin sahədə hərki-hərkiliyin, özbaşınalığın hökm sürməsi, ilk növbədə redaktə əməliyyatının lazımı səviyyədə aparılmaması, bəzən isə tamamilə aparılmaması ilə izah oluna bilər. Bəzi ədəbi işçi-redaktorların səviyyəsizlik və səriştəsizliyinin nəticəsi hər sahədə özünü bürüzə verir. Xüsusən poeziya və şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrində həmin fəsad daha qabarlıq görünür.

-"Xalq qəzeti"ndə dərc etdirdiyiniz silsilə məqalələrinizdə... Bu barədə geniş bəhs olunub. Üzünüzə tərifləmək fikrim yoxdur...

-Buna heç özüm də yol vermərəm. Yaxşı bilirsən ki, auditoriada öz yazılarımla tanışlıqdan əvvəl qəti şərt qoyuram: həmin materiallarınancaq tənqid, qüsurlu cəhətləri barəsində danışacaqsınız. Səhv söyləmirəm ki?

-Xeyr. Həmişə belə olub.

-Elə isə yaxşı və ya pisliyindən asılı olmayıaraq həmin qələm məhsullarının ümumi bir tərəfini yada salaq. Onlardan biri istisna olunmaqla qalanlarının hamısında, demək olar ki, mətbuatın dil və üslub xüsusiyətlərindən, redaktə prosesinin naqisliyindən səhbət açılır. Halbuki "mavi ekran"da da belə səhvlərə çox yol verilir. Xüsusən müğənnilərin ifasında poeziya mətnləri, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri, mən deyərdim ki, insafsızcasına təhrif olunur. Doğrusu, hər dəfə konsertlərə qulaq asanda belə təhriflərə dair qeydlər aparmaqdan yorulmuşam.

-Mümkünsə təzə nümunələri yada salaq.

-Hələlik müxtəlif ifalarda üç nümunəyə diqqət yetir:

*İstəsən könlüm kimi zülfün pərişan olmasın
O qədər zülm et mənə ah etməyə imkan olmasın...*

...Dedim sizə qonaq gəlim..

...Dərd eyləmişəm sən kimi bir yarımla olaydı...

İndi də təhriflərə diqqət yetirək.

Məlum olduğu kimi, klassik ədəbiyyatda zülf həmişə pərişanlıq simvolu, sinonimi kimi təsvir edilib. Bu fikrin isbatı üçün elə Vaqifin bircə misrasını xatırlamaq və xatırlatmaq kifayətdir. *Pərişanlıq zülfün öz qaydasıdır...*

Sabirin lirik qəhrəmanı da sevgilisindən zülfünün könlükimi deyil, məhz öz könlünün onun zülfü sağı pərişan etməsinin təmənnasındadır. Böyük məhəbbəti yolunda hər cür fədakarlığa hazır olan aşiqin dəyanəti də bunu sübut edir. O deyir:

Eşitmişəm nazlı yarımla qəsdimə amədədir,
Allah, allah, bir səbəb qıl, yar peşiman olmasın.

Göründüyü kimi, müğənninin təşbehlərin yerini dəyişməsi mənasızlığa, təhrifə səbəb olub. Elə ikinci nümunədə də sözlərin yerinin heç bir ehtiyac olmadan, savadsızcasına dəyişməsi poetik vüsətin, axıcılığın qarşısını alıb, şeir dilini nəsrə çevirib. Bunu aydın təsəvvür etmək üçün originala diqqət yetirmək lazımdır. Original belədir:

Dedim qonaq gəlim sizə...

Nümunələrin birində məna, ikincisində üslub səhvi var və hər ikisi redaktə prosesində əməkdaşın gözündən yayınıb. Həmçinin müğənnilərin də. Halbuki onların hər ikisi yaradıcılıq aləmində öz dəst-xətti olan, xalq tərəfindən sevilən sənətkarlardır. Belə

səhv'lər gənclərə də sirayət edir. Deməli, qüsurların təkrarlanmasına gətirib çıxarır.

Üçüncü nümunədəki nöqsan isə lap gənc, yeniyetmə bir ifaçıya məxsusdur. Kim bilir, bəlkə də yaşılı bir sənətkardan aşılanıb ona.

-Elə bu?

-Yəni nümunələrin sayı, sanbalı, siqləti cəhətdən?

-Xeyr, tənqidin qeyri-müəyyənliyi baxımdan. Mahmud müəllim, inciməyin, eyhamla danışsınız. Halbuki auditoriyada bu bərəda söhbətləriniz tamamilə başqa səpkidə olur. Yəni bizim ümumi şəkildə söylədiklərimiz siz qane etmir. Deyirsiniz ki, tənqid yalnız ədalətli, konkret və inandırıcı şəkildə bəyan edildikdə kəsərlı olur.

-Görünür, sizə tənqidin düşüncəni aşılamaqla həm də öz yaxamızı ələ vermiş oluruq. Əvvəlcə elə özümüzdən başlayırsınız ki, özgələrinə də görk olsun. Neynək, arzuna əməl edərəm. Birinci nümunəni Ağaxan Abdullayevin, ikincisini Şahnaz Haşimova-nın ifasında dinləmişəm...

-Bəs üçüncü?

-Darixma, onu da unutmamışam. Mən səndən Pərvazın kim olduğunu soruşsam yəqin deyəcəksən ki, "Muğam" müsabiqəsinin ən gənc iştirakçısı və onun qaliblərindəndir. Bu sözlərə onu əlavə edə bilərəm ki, həm də mənə səhvimi başa salan adamdır. Məşhur xalq mahnisinin bir misrasını nədənsə həmişə aşağıdakı şəkildə eşitmiş və onu doğru sanmışam:

Yar yarı görməsə rəngi saralar.

Pərvazın "yarı" ifadəsini "yarın" şəklində işlətdiyini eşidəndə fikirləşdim ki, bu, daha düzgündür və yəqin ki, xalq da qiymətli incisini məhz belə yaradıb. Çünkü "yarı"nı sözü ilə xəyalala, haradasa, bir konkretlik, əyanılık gətirilmiş olur.

Bu, yaxşı cəhətdir. Ancaq parlaq gələcəyinə güman bəslədiyimiz Pərvaz da bəzi təhriflərə yol verir. Yuxarıdakı nümunə də bu-na sübutdur. Axi gözəl bir məşuq xəyalı ilə yaşamasını aşiq özü-nə niyə dərd eləmiş olsun? Xalq yaradıcılığı nümunəsində ifadə heç də dərd deyil, istək, arzu, təşəbbüs, cəhd mənasında əhddir.

Yəni:

Əhd eyləmişəm sən kimi bir yarımla olaydı...

-Deyirsiniz ki, tez-tez qeydlər aparırsınız. Deməli, faktlar çoxdur. Bəlkə onlardan birini də yada salaq?

-Lap bu yaxnlarda, daha dəqiq deməli olsam, 2006-cı il sentyabr ayının 13-də “İctimai” televiziya kanalında “Şeron” qrupu üzvlərinin ümumən maraqlı, qəlbəyatan, xoş təsir bağışlayan konsertinə qulaq asdım. Həm də intizarla fikirləşirdim ki, bax, bu dəqiqə təhriflə qarşılaşacam. Təəssüf ki, o məqam çox çəkmədi. Qrupun üzvləri məni bağışlasınlar, onlar da bəzi müğənnilər kimi, az qala, gözlərini yumub, ağızlarını açaraq bütün diqqəti səsin, ifanın məlahətliliyinə verdilər. Neticədə dürüstlük, üslub gözəlliyi, səlistlik, xalq yaradıcılığının ruhuna sədaqət bir kənar-da qaldı. Nümunələrə fikir ver:

...Gəzdim eli, obanı,
Sənə bənzər, tay hanı?..
Necə, necə ərz eləyim ərzimi yara,
Ərzimi ərz eləyim eyləsin çarə?

Əvvəlinci nümunə belədir:

...Gəzdim eli, obanı,
Eldə sənə tay hanı?

Bu fikrin, hətta, müxtəlif formaları da var. Belə ki, bəzi variantlarda ikinci “eldə” “söylə” ilə əvəz olunub.

Doğrudur, “el” ifadəsi iki dəfə işlənilib, amma yerindədir, bir növ, təkrir təsiri bağışlayır, həm də axtarışın miqyası və tapılma-mazlığın məkanı mənasında müyyəyen əhəmiyyət kəsb edir. Bənzər, tay ifadələri isə konkret mətndə eyni mənaya malik olduğundan və təkrir funksiyası kəsb etmədiyindən yersiz görünür.

Sonrakı nümunədə isə ərz ifadəsi lüzumsuz şəkildə ayaq açıb yeriyir. Həm də bu, mənasızlığa gətirib çıxarıb. Məlumdur ki, ər-

zi yox, dərdi ərz elərlər, həmçinin çarəni ərzə yox, dərdə qılarlar.
Şifahi xalq yaradıcılığı nümunəsində də məhz belədir:

Necə, necə ərz eləyim dərdimi yarə?
Dərdimi ərz eləyim, eyləsin çarə.

Fikir verirsənmi, məna dəqiqliyi, ifadə səlistiliyi hələ bir yana,
misraların, sözlərin səslənməsi də necə gözəldir?

-Deməli, lazımlıca redaktə olunmayıb.

-Bilirsən, qiymətli mənəvi incilər olan şifahi xalq yaradıcılığı nü-
munələrinin redaktəsini əslində əşrlər və müxtəlif nəsillər edib. Bö-
yük və kiçikliyindən asılı olmayaraq hər biri əvvəlcə bir şəxs tərə-
findən yazılıb, yaradılıb. Sonralar əlavələr, düzəlişlər olub, təkmil-
ləşib, nəhayət, bizim dövrümüzə ən kamil variantda gelib çatıb.
Ancaq onu hamı olduğu kimi görmür, görə, qiymətləndirə bilmir,
öz səviyyəsindən düzəlişlər, “İmprovizasiyalar” etməyə çalışır. Bu
isə yamaq təsiri bağışlayır və diqqəti dərhal cəlb edir. Odur ki, şifahi
xalq yaradıcılığı nümunələrinin redaktəsi deyəndə onsuz da
zaman-zaman cilalanmış, kamil olan materialı “gözəlləşdirmək”
yox, onu təhriflərdən qorumaq, xilas etmək tələbi əsas götürülmə-
lidir.

-Məsələn, necə?

-Bir dəfə tanınmış müğənni Nazpəri Dostəliyevanın “mavi
ekran”da konsertinə qulaq asırdım. Məşhur bir xalq mahnisini
belə oxudu:

Səyyada bax, səyyada,
Torun qurub dəryada,
Toruna tərlan düşüb,
Kimsəsi yox oyada.

Ona zəng edib dedim ki, bir kəlmənin dolaşıqlığı, təhrifi uc-
batından ciddi məntiqi yanlışlıqlara yol verilib. Əvvəla, səyyadın
qohum-əqrəbəsi, “kimsəsi” dəryada nə gəzir ki, onu yatmış gö-
rəndə yuxudan oyada? Digər tərəfdən, tərlanın özünün dəryaya

güzarı nə münasibətlə düşüb ki, səyyad onu tutmaq üçün mavi suların ənginliyində tor da qura? Məlum məsələdir ki, xalq “dəryada” yox, “qayada” deyib və həmin ifadə məntiqə, mənaya tamamilə uyğundur.

Müəyyən təhriflər barədə mən müğənniyə ümumi tanışlar və sitəsilə əvvəl də məlumat verib, narazılığımı bildirmişdim. Bu dəfəki “mesaja”da elə o zamankı cavabı verdi:

-Mən neyləyə bilərəm? Mətni belə verirlər.

Göründüyü kimi, redaktorla müğənninin səriştəsizliyinin zərbəsi xalq yaradıcılığı nümunələrinin başında “çatlayır”. Belə halların qarşısını, qismən də olsa, almaq üçün mən təmənnasız xidmətimi onlara mətbuat vasitəsilə də bildirmişəm. Yazmışam ki, bilmədiyiniz mətnləri məndən, hətta, telefon vasitəsilə də soruşun, bacardığımı əsirgəmərəm. Ancaq nəticəsi olmayıb.

-Tələbə yoldaşlarımdan birinin sözü yadına düşdü. Deyirdi ədəbi redaktə fənninə o qədər aludə olmuşuq ki, gözümüz elə hər sahədə, xüsusən reklam mətnlərində məntiq, məna, üslub səhvi axtarır.

-Digər sahələr kimi reklam mətnlərinin redaktəsinə verilən elmi-nəzəri tələblərdən də müsahibəmizin daxil ediləcəyi “Ədəbi redaktə: nəzəriyyə və təcrübə” kitabında söhbət açılacaq. Buna görə də, təkrarçılıq olmasın ...

-Hansı şeirlər redaktəyə sizdə daha çox həvəs yaradır?

-Mövzu və məzmunu, sənətkarlığı ilə seçilənləri. Belə yazılar üzərində işləməkdən, onları cıralamaqdan zövq alıram. Təsadüfi deyil ki, Mərkəz Qacarın “Şən” rədifi qəzəli üzərində düz on iki dəfə işləmişəm və həmin o müxəlif variantları hələ də özümde saxlayıram. Son variantda qəzəl belədir:

Əğyara uyub, xəlvəti göz-qası elədin sən,
Dönüklüyünü gör necə tez faş elədin sən.

Söz vermiş idin, atmayacaqdın məni, zalim,
Qəddarcasına qəlbini sərt daş elədin sən.

Eşqinlə alışsam da çıraqtək gecə, gündüz
Əfsus ki, yenə gözlərimi yaşı elədin sən.

Ummuşdum ağır möhnətimə məlhəm olarsan,
Vəd eyləməyəydiñ görüşü kaş, elədin sən.

İlqarını dandın. Nə üçün bilmirəm, ey gül,
Qacarı dərin dərdlərə sirdəş elədin sən.

-Necə də gözəldir, ürəyəyatandır.

-Özgəsinin əsərini tərifləməyə nə var ki? Doğrudan da, gözəldir və elə məhz həmin gözəllik, füsunkarlıq məni əlyazma üzərində bu qədər işləməyə vadar edib. Kiçik bir mətnində hər şey güzgüdə olduğu kimi, həm də bədii, obrazlı, təsirli bir dillə əks olunub: lirik qəhrəmanın nakam sevgilisinə bağlılığı da, giley-güzarı da, dərin iztirabları, həyəcan, təlatüm dolu bir ürəyin fəryadı da. Həm də misralar sanki musiqiyə bələnin, daha doğrusu, musiqi misralara hopub, fikri daha təsirli, ecazkar edib. Səs baxımından orta səviyyəli müğənni də qəzəlin ifası ilə şöhrət tapa bilər.

-Hər şeyi müəllifin adına yazırsınız. Bəs, bu uğurda redaktorun payı, əməyi olmayıb?

-Nə deyim? Hər halda variantları müqayisəli şəkildə təhlil edən hər kəs, elə yəqin ki, Mərkəz Qacarın özü də etiraf edər ki, əgər müvəffəqiyyətin doxsan doqquzu müəllifin hesabınadırsa, heç olmasa, bir faizi redaktordan gəlmədir. Həmin məsələ isə zəruri bir tələbdən, mənəvi tələbatdan xəbər verir. Yəni şair bəstəkarla olduğu kimi daim redaktorla da yaradıcılıq əlaqəsi, ünsiyyəti saxlamalıdır. Bu, ancaq işin xeyrinə gətirib çıxarar. Müştərək yaradıcılıq prosesində Mərkəz Qacarla biz belə bir həqiqətə çox iman gətirməli olmuşuq.

-Bir halda ki, şeirin redaktəsini belə xoşlaysınız onda bilmək istəyirik: həmin sahə üzrə yarış keçirilsə və siz də o yarışda iştirak etsəniz yerinizi harada təsəvvür edərsiniz?

-Belə zənn edirəm ki, bu, indiyə qədər verdiyin və bundan sonra verəcəyin sualların ən çətinidir. Əgər mənim həmin işə sevgimi soruşsaydın deyərdim, ola bilsin, birinciym. Və bu, qəba-

hət sayılmazdı. Lakin indi söhbət yaradıcılıq qabiliyyətindən gedir. Həm də mənim nəzərimdə insanın hörməti ancaq özündən danışana, özünü tərifləyənə qədərdir. Belə bir vəziyyətdə isə, yəqin ki, əsla qalmaq istəmərəm.

Bununla belə, hər halda, suala cavab vermək, ona münasibət bildirmək də tələb olunur. Onda gəl əvvəlcə adı, çox adı işlərin bəzilərini yada salım. Doğrusu, sürücü maşından düşəndə narahat oluram. Fikirləşirəm ki, motor birdən hərəkətə gəlsə onu necə saxlayaram. Əyləcin yerini birtəhər tapa bilərəm, onu bas-sam, görəsən maşın dayanarmı?

Yaxud başqa bir misal. Xeyli vaxtdır ki, əmək haqqımızı bankomat deyilən aparatdan alırıq. Üzərində cəmi bir neçə “düymə” var. Əvvəlcə barmağını onların hansına toxundurmağı bildirən işiq da yanır. Bununla belə, nə billah edirəm, ona alışa bilmirəm. Halal əmək haqqımı başqaları alıb mənə verir. Bir sözlə, əlimdən gəlməyən belə adı işlərin sayı-hesabı yoxdur. Amma şeir mətnlərinin redaktəsinə aid müsabiqədə, yəqin ki, ən azı ilkin yerlərdən birinə iddiyah olaram. Bu barədə qoca Şərqiñ mənəvi abidəsi olan “Qabusnamə”də gözəl deyilib:

Dəfələrlə sübut olub hər dövrün öz gərdişi var,
Hər peşənin öz adamı, hər adamın öz işi var.

*-Müsabiqə adlandırdığımız bu tədbiri miqyas baxımından daha
geniş sahədə də keçirmək olar.*

- Niyə olmur ki? Mən bir dəfə bu barədə Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşova müraciət etmişəm. Demişəm ki, qabaqcadan redaktə baxımından bir qədər mürəkkəb mətnlər hazırlayaq, münsiflər heyəti yaradaq, müsabiqə barədə redaktorlara xəbər verək. Qoy onlar özünə güvənən, qabiliyyətinə inanan ədəbi işçilərini – redaktorlarını iştirak etmək üçün həmin tədbirə göndərsin. Yoxlayaq, görək hansı qəzet əməkdaşının konkret sahədə imkanı nəyədir. Bu yolla yaxşları həvəsləndirək, “ortababları” hərəkətə gətirək. Ən əsası isə redaktor peşəsinə diqqəti, marağı artırıq, onun necə məsuliyyətli sahə olduğunu bir daha yada salaq.

-Təklifi qəbul eləmədi?

- Əksinə, razılıqla qarşılıdı, cib dəftərində müəyyən qeydlər də apardı. Lakin nədənsə məsələ elə bununla da bitmiş oldu – reallaşmadı.

-Təbii ki, sizdən asılı deyilmiş. Ancaq bir anlığa belə təsəvvür edək ki, hədsiz səlahiyyət sahibiniz. Kütləvi informasiya vasitələrinin dil və üslubunun yaxşılaşdırılması üçün nə edərdiniz?

- Hər şeydən əvvəl qeyri-peşkarların, müxtəlif ziyanlı məqsəd güdənlərin bu sahəyə axınının qarşısını almağa çalışardım. Xüsusi televiziya aparıcılarının dile biganə münasibətinə son qoyardım: ya adam kimi öz doğma dilinə lazımi şəkildə qədir-qiyəmət qoy, ona ehtiramla yanaş, ya da müqəddəs tribunaya ayaq basma! Özün təsəvvür elə: bütün kanallarda və bütün aparıcıların, hətta, bəzi məmurların yad ifadələr sanki dilinin ucunda bitib. Vaxtilə mərhum şairimiz Xəlil Rza belələrini elə yerindəcə cərimələyirdi: bir qəpik, beş qəpik. Geniş miqyasda mühüm tədbirin bünövrəsi, kim bilir, bəlkə də elə o zamandan qoyulub. Bu gün dünyanın bir çox mədəni ölkələrində doğma dilin saflığına xələl gətişənlər sərt cəzaya məruz qalır. İlk baxışdan ifrat tədbir təsiri bağışlasa da, bizdə buna daha böyük ehtiyac var. Ancaq həmin məsələlərin reallaşması müxtəlif səbəblər üzərindən çətindir.

- Onda bəs necə olsun?

- Başqa işlər də görülə bilər. Məsələn, ancaq ədəbi işçi – redaktor hazırlayan universitetin yaradılması faydalı olardı.

-Axi, sizin özünüüzün əsas iş yeriniz olan Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində, həmçinin jurnalist ixtisası üzrə kadr hazırlayan bir sira ali məktəblərdə “Ədəbi redaktə” fənni geniş tədris olunur. Digər tərəfdən indi ali məktəblərin artırılması yox, azaldılması – onların bəzilərinin ixtisarı istiqamətində iş aparılır. Müəyyən nəticələr də var.

-Doğrudur, həmin fənnin tədrisi... fayda verir. Əslində, jurnalistika ixtisası üzrə kadr hazırlığı onsuz əsla hasilə gəlməz. Lakin ehtiyacın, tələbatın miqyası daha böyükdür və məhz bu xüsusiyət məsələyə yeni gözələ, yeni ölçülərlə yanaşmağı tələb edir. Yeni arzu – tələb bilavasitə tələbatdan, reallıqdan doğur.

Ali təhsil müəssisələrinə gəlincə dövlət və özəl ali məktəbləri ey-niləşdirmək olmaz. Belə ki, dövlətə məxsus hər yeni təhsil müəssisəsi cəmiyyətin, xalqın istəyindən, hansı sahədəsə kadra olan ehtiyacı aradan qaldırmaq tələbindən yaranır. “Özəllər” isə onu hasilə gəti-rənlərin arzusundan “pərvəriş” tapır. Odur ki, mən məhz dövlətə məxsus təhsil müəssisəsini nəzərdə tuturam. Müxtəlif sahələrdə təc-rübəli, səriştəli və ilk növbədə həm də özü gözəl qələm qabiliyyətinə malik ədəbi işçi – redaktorlar olsa vəziyyət xeyli dərəcədə yaxşla-şar. Onların vaxtaşırı seminar-treninqlərini, müsabiqələrini keçir-mək, qabaqcılları mükafatlandırmaq, hər birini əlyazmalar üzərin-də daha yaxşı işləməyə həvəsləndirmək də... böyük fayda verər.

-Bir anlığa belə təsəvvür edək ki, həmin məktəb yaradılır. Orada hansı vəzifəni gözaltı edərsiniz: rektor, prorektor, dekan, ya-xud kafedra müdürü?

-Ancaq sırávi müəllim! Mən ali məktəbdə bundan böyük, im-kanlı vəzifə tanımırıam. Cünki tədris etdiyin fənnin sirlərini tələ-bələrə dərindən öyrətməyə, bu sahədə, necə deyərlər, can qoy-mağşa sənə heç nə mane olmur. Üzərinə müxtəlif vəzifələrin düş-məməsi baxımından külək kimi sərbəstsən...

-Nəhayət, axırıncı sual: müsahibəmizin hansı qəzetdə çap olunmasını istərdiniz?

-Məhz “Respublika gəncləri”ndə.

-Yox, görünür axırıncı sual deyilmiş. Niyə axı məhz? Yəqin ki, buna bir səbəb var.

Bir deyil, çox səbəb var. İlk növbədə, bu qəzet, nüsxələri az da olsa, dil və üslub baxımından respublikamızın sayılıb-seçilən mətbuat orqanlarındanndır. Onun səhifələrində “əndrəbadi” cümlələrə, dilimizə yad ifadələrə rast gəlmək, demək olar ki, mümkün deyil. İkincisi, qəzətin öz siması, fəal ictimai mövqeyi var. Bir çox mübahisəli məsələlərə operativ şəkildə və obyektiv əsasda münasibətini bildirib. Təsadüfi deyil ki, həmin xüsusiyyət bəzi oxuculara da xoş gəlib və bu barədə fikirlərini yazıb redak-siyaya göndəriblər. Onlar da işiq üzü görüb. Mətləbdən uzaq düşməkdən ehtiyatlanıram. Yoxsa fikrimi çox konkret faktlarla əsaslandırma bilərdim.

Üçüncüsü odur ki, baş redaktor Nazılə Rafiqlə birlikdə, daha doğrusu, onun qayğısı, iltifatı sayəsində bu qəzeti jurnalist tələbələrin, bir növ, yaradıcılıq laboratoriyasına çevirmişik. Təsadüfi deyil ki, Nicat Vahidin “Barın başına dəysin”, Ramin Natiqoğlunun “Mürtədi yixasan yerə...”, Xəyalə Vaqifqızının “Zəmin Mahmudovun sənət yolları”, Yeganə Abbasovanın “Günahkar və günahsızlar”, Fuad Əhmədovun “Mənim ilk məhəbbətim”... adlı çox maraqlı yazıları bu qəzet vasitəsilə oxuculara çatdırılıb. Yeri gəlmışkən, xatırladım ki, onların əksəriyyəti elə sizin fakültənin tələbələri, təhsil yoldaşlarındandır. Çəkindiklərini, ehtiyat etdiklərini görüb ilk qələm məhsullarını ədəbi cəhətdən işləyib hazırladıqdan sonra redaksiyaya da özüm aparmışam. Çapı da uzun çəkməyib. Qəzet müəllifləri nömrələrlə də pulsuz təmin edib.

Dördüncü səbəb odur ki, “Respublika gəncləri”nin əməkdaşları bəzi “jurnalistlər” kimi qapı-qapı düşüb heç kimdən sədəqə ummur. Nazılə xanım redaksiyanı da, işçiləri də alın təri ilə qazanmış olduğu əmək haqqı hesabına dolandırır. Hətta, arabir xeyriyyəçilik məsələlərinə də maraq göstərir. Buna özünün imkanı çatmayanda həmin məqsəd üçün ərki çatan dost-tanışlarına da müraciət edir.

- *Qurtardı, ya yenə var.*

- Hələ var. Lakin bu barədə bir qədər sonra danışarıq.

- *Yaxşı, qoy belə olsun. Ancaq rəhbər işçini üzünə tərifləməyi xoşlamadığınızı söyləmişdiniz...*

- Doğrudur, bunu dəfələrlə demişəm. Bilavasitə müdirini, nazirini yox, daha çox sıravi əmək adamlarını, məsələn, xadi-məni tərifləyənlərin səmimiyyətinə artıq dərəcədə inandığımı dilə gətirməyim yaxşı yadımdadır. Ancaq bir məsələni ədalətlə aydınlaşdırıraq: Nazılə Rafiq haradan rəhbər işçi oldu? O, sənin üçün səlahiyyət sahibi, yüksək məqamda, mərtəbədə dəyanan şəxs ola bilər. Məndən ötrü işə, onlarla digər qəzet, jurnal redaktoru kimi, o da vaxtilə dərs dediyim sabiq tələbələrimizdən biridir. Deməli, müsbət keyfiyyətlərinə görə, haradasa, qanuni iftixar hissi də keçirmiş oluram. Belə olan təq-

dirdə, ədalətlə özün söylə: yaxşı işlərini, ürəkaçan əməllərini, səxavətlə axı niyə dilə gətirməyim?

- *Onda bir daha qayğı məsələsinə qayıdaq. Vaxtilə sizə də belə xeyirxahlıq edənlər olubmu?*

- Əlbəttə. Mənə də, Nazılə Rafiqə də. Odur ki, özümdə olan müəyyən yaxşı keyfiyyətlər üçün (əgər onlar həqiqətən varsa) dünyasını dəyişmiş, yaxud bu gün bizimlə çiyin-çiyinə çalışan, daha doğrusu, bizim çiyin-çiyinə çalışdığımız müəllimlərimə minnətdaram. Xeyirxahlıq əməli, isə əsla "yata" bilməz, hökmən yaşadılmalı, yaşamalıdır. Bunu Nazılə Rafiq də, mən də yaddaşımıza möhkəm həkk etməyə çalışırıq.

Tələbələr əməyinizi bari lazıminca qiymətləndirirlərmi?

- Heç bir gileyim və əslində umacağım yoxdur. Axı, burada məsələnin kökü bir az da dərindir.

- *Doğrusu, başa düşmədim.*

- Elə isə fikrimi əyani bir nümunənin timsalında şərh etməyə çalışım. Eşitdiyimə görə, rəhmətlik Əliağa Vahid gəncliyində tez-tez buzovnalı Məşədi Azərin yanına gedib şeirlərini ona oxuyarmış. Bir dəfə deyir ki, mən daha bir də bura gəlməyəcəyəm. Çünkü ustاد, hər dəfə içəri girən kimi ayağa qalxırsınız, Sizə əziyyət olur.

Məşədi Azər ona belə cavab verir:

-Sən kimsən ki, hüzurunda ayağa qalxam? Mən sənə ədəb öyrədirəm!

-Deməli, təhsilin, tərbiyənin, xeyirxahlığın öyrədilməsi ünvani yalnız məktəblə, auditoriya ilə məhdudlaşmur, məkan, miqyas da-ha genişdir.

-Həqiqətən də belədir. Ancaq bunu da mənim hesabına yazma. Müəllimlərimizdən gəlmədir...

-Bir daha bayaqkı məqama, sözgəlişi söylədiyimiz səlahiyyət məsələsinə qayıdaq. Bilirik ki, vəzifəyə maraq göstərənlərdən deyilsiniz. Kütləvi informasiya vasitələrinin dil və üslubu barəsindəki söylədikləriniz, yazdıqlarınız isə ürəkdən gəlir, səmimi hissələriniz, duyğularınızın, dilimizə məhəbbət və ehtiramın ifadəsidir. Bu sahədəki diləkləriniz təki çin olsun.

-Yaxşı arzu həm də əlbir fəaliyyət, iş, əməl birliyi tələb edir. Dilimizin saflığının, gözləlik və özünəməxsusluğunun qorunub saxlanılması məqsədilə bir sıra direktiv qərarlar qəbul edilib. Elə onların mahiyyətindən çıxış etdikdə də bu gün dövrün tələblərinə cavab verə biləcək yüksək səviyyəli ədəbi işçi – redaktor yetişdirilməsinin nə dərəcədə vacib olması aydın görünür. Lakin problem, təbii ki, məhdud qüvvə ilə yerinə yetirilə bilməz. Ciddi ictimai məsələnin həlli yaşıdan və dünyagörüşündən, peşə və sənətindən asılı olmayaraq hamının birgə səyinə bağlıdır.

O cümlədən gələcək jurnalistlər ordusunun – siz tələbələrin də üzərinə şərəfli olduğu qədər də məsuliyyətli vəzifə düşür. Gənclərə məxsus qəzətə üstünlük verməyimizin bir səbəbi də elə budur. Əgər həyat “zindanında”, “çəkici” hamımız eyni məqsədlə, eyni yərə vurmasaq ata-babalarımızın bizə miras qoyub getdiyi misilsiz mənəvi sərvətə xəyanət etmiş olarıq. Bu isə halva-halva deməklə ağızın şirin olmayıacağı barəsindəki məşhur atalar sözünün acı həqiqətini əyani şəkildə görmək, hiss etmək, dadmaq, duymaq deməkdir...

“Respublika gəncləri” qəzeti,

13-20 oktyabr 2006-ci il.

SÖZÜN SEHİRİ

Əhmədağa Muğanlını xatırlarkən

(Məqalə redaksiyaya bu adla təqdim olunsa da, “Muğanda bir oba vardi” sərlövhəsi ilə nəşr edilib. Əsərin ideya məzmununun, sənətkarlığının bütün xüsusiyətlərinin məhz bədii- obrazlı dillə bağlılığını nəzərə alıb kitabda ilkin sərlövhəni saxlamağı vacib hesab etdik).

Zəngin məlumatlılığın da, həyata dərinində bələdliliyin də yaradıcılıq prosesində öz çətinlikləri var. Bu, görkəmli nasir, ssenarist, Dövlət mükafatı laureati, əməkdar mədəniyyət işçisi, mərhum Əhmədağa Muğanlının timsalında aydın görünür. Vəfatından bir qədər əvvəl ömür yolu barədə bizim xahişimizlə qələmə aldığı qeydlərini oxuyarkən bir daha bu barədə düşünməli olduğum.

O, 1926-ci il may ayının 10-da Biləsuvar rayonunun Əliabad kəndində anadan olub. Müharibə illərində müəllim çatışmadığına görə 9-cu sinfi bitirdikdən sonra 4 aylıq kursa göndərilib. İbtidai məktəblərdə bir neçə ay dərs dedikdən sonra, özünün yazdığı kimi “qərəzkarlıq ucbatından” orduya çağırılıb. Tərxis olunduqdan sonra təhsilini davam etdirərək orta məktəbi gümüş medalla bitirib. Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini qurtarib. 1953-cü ildən ömrünün sonuna kimi Azərbaycan Kinostudiyasında ssenari şöbəsinin redaktoru, baş redaktoru vəzifələrində çalışıb. “Dağlarda döyüş”, “Od içində vahə”, “Qocalar...qocalar...”, “Doğma sahillərdə”, “Atları yəhərləyin” (Süleyman Rüstəmlə birlikdə) adlı bədii, 30-a yaxın sənədli filmin ssenari müəllifidir. Lakin daha çox yazıçı kimi tanıyırıq onu. Məqalə redaksiyaya bu adla təqdim olunsa da, “Muğanda bir oba vardi” sərlövhə-

si ilə nəşr edilib. Əsərin ideya-məzmununun, sənətkarlığının bütün xüsusiyyətlərinin məhz bədii, obrazlı dillə bağlılığını nəzərə alıb kitabda ilkin sərlövhəni saxlamağı vacib hesab etdi.

Hansı sahədə qələm işlətməsindən asılı olmayaraq, zəhmətsevərlik, həyatı, insanları dərinində öyrənmək, xüsusən söz üzərində mükəmməl işləmək, onun sehrini, ecazını, qüdrətini, gözəlliyyini nümayiş etdirmək Ə.Muğanının başlıca keyfiyyətlərindən olub. Təsadüfi deyil ki, İkinci dünya müharibəsində bir neçə il sərhəd xidmətində olsa da, “Tikanlı məftillər” povestini yazar-kən gördükleri ilə, topladığı zəngin təcrübə ilə kifayətlənməyib, dəfələrlə sərhəd buraxılış məntəqəsində olub, yeni faktlar, məlumatlar toplayıb.

Elə “Vicdan”, “Şəhriyar əfsanəsi”, “Şikəstə”, “Ömürdən yeddi yarpaq”, “Gecikmiş etiraf” kimi əsərləri də belə yaramıb. Onlarda neftçilərin, fəhlələrin, kolxozçuların, məktəblilərin, ziyanlılar... həyatı maraqlı, cəlbedici bir dillə təsvir olunub. Hər birini oxuyanda özünü tamamilə başqa bir aləmdə, təsvir olunan hadisələrin və adamların arasında hiss edirsən.

Yazıcı olmaq üçün deyil, məhz yazılıçı olduğu üçün ədəbiyyata gəlib. Fitri istedadı, qabiliyyəti elə ilk hekayəsi – “Biz qol çəkdik ki...”də bilinib. O, əvvəlcə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında işıq üzü görüb, sonralar “Sovqat”, “Qanlısovqat” adı ilə də oxuculara çatdırılıb və müəllif elə o vaxtdan mütaliəsevərlərin isteklisinə çevrilib.

Söz sənətkarlığı, nəşr dilinin poetikliyi Qu nəğməsi timsalında olan “Dağ dağa söykənər” adlı kitabından daha aydın görünür.

Həmin kitaba müəllifin eyniadlı romanı və “Taleyin gülünc oyunu” povesti daxil edilib. Povestin qəhrəmanı Davud adlı, yəqin ki, parlaq gələcəyi ola biləcək gəncdir. Ancaq nə edəsən ki, gözlənilmədən tale öz gülünc oyununu oynayır. O, həyatını təhlükə qarşısında qoyub haqqında təsəvvürü belə olmayan gənc, gözəl, nişanlı bir qızı şahə qalxmış dalğaların qoynundan güclə sahilə çıxarır. Nəfəs almadiğını görüb ətrafdakılardan tənzif istəyir. Tənzif olmadıqda dodaqlarını dodaqlarına söykəyib ciyərlərinə dolmuş havanı geri sovurur, sinəsini ovxalayır... Axır ki, qı-

zin çöhrəsində həyat əlamətləri görünməyə başlayır. Davudun isə ömrünün çrağı sönür. Qoçu nəvəsi – xilas edilmiş Gülnarın nişanlısı Baləmi “qızı ləkələmişən, ona yad əli dəyib” – deyə guya namussuzluğunu üzərindən götürmək üçün Davudu muzdlunun əli ilə qətlə yetirir...

Povestdə məzmun maraqlı olduğu kimi, dil də axıcı, şairanədir. Lakin həmin əlamət romanda daha parlaq şəkildə öz ifadəsini tapıb.

Bu roman üzərində bir qədər ətraflı dayanmağımızın çox səbəbləri var. Əvvəla, mövzu ən ağrılı yerimizə – bədnam əməllərinə görə uzaq ellərdən qovulub səfil, dilənci kökündə yurdumuzda məskunlaşan ermənilərin başımıza gətirdiyi müsibətlərə aididir. Tarixçilərin faktların dili ilə söylədiklərini yazıçı bədii həqiqət şəklində qələmə alıb. Digər tərəfdən əsər bədii yaradıcılıqda az-az təsadüf edilən bir məziyyəti – son dərəcə yığcamlığı, ləkənlikliyi ilə seçilir. Belə ki, orta həcmli romana, sözün yaxşı, ən yaxşı mənasında cildlərlə əsərin materialı yerləşdirilib. Bununla belə, əsla yaradıcılıq təmkinsizliyi, natamamlıq hiss olunmur.

Üçüncü və ən əsas cəhət sərlövhədə öz ifadəsini tapan keyfiyyətlə – sözlə, dillə bağlıdır. Bu cəhətdən əsər nəinki Əhmədağa Muğanının yaradıcılığında, ümumən bədii ədəbiyyatımızda ən oxunaqlı nümunələrdəndir. Müəllif canlı ünsiyyətin, xalq dilinin bütün zənginliyindən istifadə etməklə kifayətlənməyib. “Dədə Qorqud” boyalarını, qəhrəmanlarını, təşbeh və ifadələrini də yeri-yerində yada salıb, onlardan lazımlıca bəhrələnib.

Əsərin adındakı dağ, əlbəttə, simvolik məna daşıyır və müəllif qəhrəmanlardan birinin dili ilə özü də bu məsələyə toxunaraq onu belə izah edir:

“Türk ellərinin, türk tayfalarının bir-birinə söykək olması, biliçi dədə, dostu düşmənlərdən seçmək, düşmən hiyləsinə uymamaq qudrətidir bu. “Dağ dağa söykənər dağ olar” – deyib ulularımız”.

Əsərdə dağ dəyanətinin daşıyıcısı olan obrazlar da var. Eldəmir, Göydəmir, Gülbənu. Onlar yalnız ağılı və fərasəti ilə deyil, həm də hünər və rəşadətləri ilə elə arxa, dayaqdırılar. Lakin çağırlılmamış “qonaqlar” öz müxənnətliyi, xəyanət və rəzaləti, məkri

və hiyləsi ilə, təəssüf ki, daha güclüdür. Bütün bunlara görə nələrin güdəzə getməsindən elə birinci boyun Adı xəbər verir: Muğanda bir obavardı...

...Günlərin bir günündə Muğan elinə bahar gəlib el xaqaniyla birlikdə şənlik edəndə çapar Bayındır xandan belə bir namə getirir: "Mən, Boyat elinin, qalın oğuzun xanlar xanı Qamğan oğlu Bayındır, ulu Tanrıının ifadəsi ilə, aramızdakı birlik əhdində sədaqətlə soyu soyumdan, dili dilimdən olan cümlə türk ellərinə bəyan etməyi özümə borc bilirəm. Üstümüzə qılıncla gələn yağılardan qorxmayıñ. Həmişəki kimi qılınclarımızın birlik qüdrəti ilə onlara cavab verərik. Müxəmmət məramlarına, xain əməllərinə, məkrli şakərlərinə görə Bizansdan, Rum məmləkətlərindən qovulmuş, ağlaya-ağlaya, sizlaya-sizlaya türk ellərdən, türk uluslarında özlərinə sığınacaq axtaran "əzabkeş" tayfadan saqının. Zaman keçər, zaman gələr torpaqlarınıza şərik, suyunuza qənim çıxarlar. Ulularımızın ulu kəlamını, saqının, unutmayın: "Üşümüş ilanı qoynuna alma, isincək sancacaq səni".

Yeri gəlmışkən xatırladaq ki, erməni xislətini çox gözəl eks etdirən bu "üşümüş ilan" ifadəsi əsər boyu dəfələrlə yada salınır və görünür məktub xaqana da bərk təsir etdiyindən, tapşırıq verir ki, "üşümüş ilan"lara Muğan torpağında yer verilməməsi barədə dərhal məktublar göndərilsin. Göndərilir də. Ancaq başqa bir diyarın başçısı, özgə dinə məxsus padşah katalikos vəzirinin təkidi ilə öyündü, məsləhəti qulaqardına vurur. Beləliklə də din təessübkeşliyi üzündən fəlakətin bünövrəsi qoyulmuş olur, xəçpərostlik "borcu" naminə xalqın gələcək fəlakətinə göz yumulur.

Müəllif bu məqamı onların öz dili ilə belə açıqlayır:

"...Qaçqın tayfanın katalikosunun seyrək, çal saqqalı, uzun sıfəti daha da uzandı, bozumtul gözləri məkrli-məkrli oynadı:

-Biz fağır, əzabkeş tayfayıq, - dedi. - Heç vaxt, heç kimə pisliyimiz keçməyib. Rum ellərində bizim ağlımız, sənətkarlığımıza paxılıq eyləyiblər, məmləkətdən-məmləkətə qovulmuşuq.

Alpların katalikos vəziri qaşqabaqla ona baxdı:

-Sizin, - dedi, - mənim din qardaşım, Rum məmləkətlərindən niyə qovulduğunuz külli-aləmə bəllidir.

-Həzrəti İsaya And olsun!..

-And icmə, mənim ruhani qardaşım... Hökmdar bir şərtlə sizə bu yerlərdə sığnaq salmağa razılıq verdi: icazəsiz paytaxta heç kim gəlməsin, qonşu müsəlman, atəşpərəst ellərə ayaq basmaysınız. Rum məmləkətlərində ara sakitləşəndən sonra hamınız köçüb öz yurdunuza gedərsiniz”.

Bəs, əslində at ilxısı kimi yurdumuza axışan gəlmələrin katalikosu necə, ara sakitləşəndən sonra doğma yurd-yuvalarına qayıtməq barədə fikirləşir, ya fikirləşmir? Yox, onun qəsdi, niyyəti tamamilə başqadır: özünə, özünükülərə yer edib, yerlilərə divan tutmaq! Bu məqsədlə o, hiylələr, planlar qurur. Hətta, bu məqsədlə ilk vaxtlarda türklərlə qohumluğu da vacib sayır. Deyr ki, mərd, sadəlövh türk igidinin qəlbini oğurlamaq evini fəth etmək kimidir. Bizim qızlardan doğulan türk uşaqları həmişə bizim təssübümüzü çəkəcəklər.

Ətrafdakılarla söhbətində o, rəzil təbiətini, murdar xisəltini açıb ortaya qoymuş olur: “Ulu yaradan bizim tayfanı yer üzünün cəmi məxluqlarından, tayfalarından ağıllı eləyib... Türk tayfalarının üç zəif damarı var: tərif, gözəl qadın, bir də bəxşış... Çuxursəddəki müsəlman oğuzlarını da, Muğandakı atəşpərəstləri də, elə bu alpları da sıxışdırıb öz torpaqlarından çıxarmalıyıq.

Dindarlardan biri key-key gözlərini döyərək katalikosun sözünü kəsdi:

-Alp türkləri niyə? Onlar ki, bizim xacpərəst qardaşlarımızdır, lütf edib bizə sığınacaq veriblər?

“Qara keşiş” hikkəli-hikkəli dilləndi:

-Türk soyu, istər müsəlman olsun, istər atəşpərəst, ya da büt-pərəst, ya da ki, xacpərəst, bizim düşmənlərimizdir. İmkan tap-dıqca onların məhvinə çalışmalıyıq”.

Ədalət naminə bir həqiqəti də etiraf etməliyik: nə qədər mür-təce məqsəd olsa da, hər halda, “Qara keşiş” bütün imkanları vahid səmtə yönəldir, şəxsi mənafə, təmənna ummur. Təriflənməsinə də razı olmayıb qətiyyətlə deyir:

“Mən türk deyiləm, mənə yaltaqlanma! Sənin ulu məqamımıza qulluq etməyin mənə gərəkdir”.

Belə “ulu məqamın” qətiyyətlə, pillə-pillə həyata keçirilməsi nəticəsində tayfalar arasında nifaq toxumu səpilir, elin igid oğulları xəyanətlə aradan götürülür. Biləsuvar qalası ilə birlikdə bütün əhali – uşaqlar, xəstələr, qadınlar, qocalar selə-suya qərq olunur, gündən-güne çiçəklənən bir diyar viranəyə, xarabazarlığa çevrilir...

Təsvir edilən mənzərə nə qədər kədərli, ürəksixici olsa da, xatırlatdığımız kimi, bədii dil bir o qədər cazibədar, füsunkardır. Burada təbiət təsvirlərindən, ifadə imkanlarından, zərb-məsəl və atalar sözlərindən, hikmətli deyimlərdən səxavətlə və yerli-yerində istifadə olunub. Onlara biz müəllifin öz dilində də, ayrı-ayrı ədəbi qəhrəmanın danışığı zamanı da təsadüf edir, bütün məqamlarda fikrin, ideyanın necə məntiqi, sərrast, tutarlı səslənməsinin şahidi oluruq. Məsələn, “İtlə qurdu seçmək olmurdu”, “Cindirindən cin hürkürdü”, “İman bir yerə gedər, güman min yerə”, “Qılinc öz qızını kəsməz”, “Yüz gün yaraq, bir gün gərək”...

Elə bütün bölmələrdə təsvirlər canlı, dil obrazlı və təravətlidir. Hətta, cümlələrdə daxili qafiyələr də var. Sözlərin uyarlığına, sərrast sıralanmasına, poetikliyinə görə onlar bizə nəşrlə yazılmış şeiri də xatırladır. Fikir verin: “Kürəyi tozlu getdi, ürəyi közlü getdi”, “Soydaş, dindaş ellərin birliyi”, “Qanlı savaş gördük, meydan dolu baş gördük”, “Aslan üzəkli, qaplan biləkli”, “Atəşgahın sönməsin, odlu üzün dönməsin”, “Ox atmaq, yazı yazmaq, suda üzmək – gərəkdir bu üçü hər şəxsə düzənmək” və s.

Hətta, bəzən müəllifin, atalar sözünü, fikir daha təsirli olsun deyə, qoşa-qoşa – yanaşı işlətməsi hallarına da rast gəlirik. Məsələn, “Yalvardım, and içdim, dedim:

-Yer tanıq olsun, ulu ozanlar, göy tanıq olsun! “İlan vuran ala çatıdan qorxar”, “Ağzı süddə yanan suyu üfürə-üfürə içər” – deyib aqil kişilər. Ulularımızın ruhuna and içirik, müqəddəs torpağımıza and içirik, Qorqud Dədənin qolça qopuzuna and içirik! Bir daha aldanmariq, əcdadımıza, ulularımıza arxa çevirmərik, saqnarıq, öz dədə-babamızdan savayı heç bir yabanciya özümüzü oxşatmariq...” Burada yerində işlədilmiş təkrirlərin də fikri, mənanı nə dərəcədə qüvvətləndirməsi göz qabağındadır.

İndi də qəhrəmanların xarakteri, daxili aləmi ilə bağlı şəkildə qələmə alınmış təbiət təsvirinə nəzər salaq: "O il qış ağ yorğanını çıxdan yiğişdirmişdi Muğan çöllərindən. Amma hələ tərk eləməmişdi bu yerləri. Bahar da çox uzaqda deyildi... Mərifət gözləyir, ağ saçlı qışı tapdalayıb keçmək istəmirdi... Göylər isə tələsirdi – qışı hürkündüb qovmaq üçün yerə oğrun bug endirmişdi, qatı çən-duman bürüyürdü hər yanı. Beş-altı addımlığı güclə görmək olurdu: iti qurdan seçmək mümkün deyildi..."

Səhər mehi əsdikcə qatı duman şəhərin bağ-bağatlı həyatları ilə, yastıdaş evlərin üstü ilə darısqal, dolanbac küçələri, dalanları ilə sürünürdü..."

Beləliklə, duman ayazıyr, çən çekilir, Dostoyevskinin məşhur ifadəsi ilə demiş olsaq, günəş göydə "səslənməyə" başlayır. Ancaq bütün bunlar yalnız oxunaqlıq naminə əsərə gətirilməyib, mühüm bir hadisə ilə əlaqələndirilib. Müəllif yazır: "Qış ilə barharın ortaqlılığı, müləyim bir səhər açılırdı. Xəzif səhər mehi nazik tül pərdəni xatırladan seyrək dumanı dağıtdıqca uzaq üfüqdə, hələ yarpaq açmamış üzümlüklərin, yamyasıl xəsilliklərin... sürünlərin, naxırların, ilxiların yayıldığı örüşlərin arxasından günəşin alnı azacıq közərirdi.

İlin bu çağında, günün bu vədəsində Biləsuvar qalasından üç atlı çıxdı. Üçü də kəhər atlı... Üçünün də yəhərqaş heybəsindən dəri cildli, qalın-qalın kitabların ucu görünürdü... Xirmandalı obasından idi igidlərin üçü də: Eldəmir, Göydəmir, Gülbənu..."

Deməli, el-oba fəhminə, fərasətinə güvəndiyi övladlarını elm, bilik dalınca yola salarkən onların sevincinə təbiət də qoşulmuş olur...

Kəlmə və ifadələr – dil yalnız şairin deyil, elə yaziçinin da əldində mum kimi yumşaq, "sözəbaxan" olmalıdır. Bunun təzahürü təhlil etdiyimiz romanda aydın görünür. Ancaq onu layiqincə duymaq, qiymətləndirmək üçün hökmən əsərin özünü oxumək vacibdir. O zaman müəllifin sehrlili, siqlətli sözün imkanlarından nə dərəcədə məharətlə istifadə etməsi hər kəsa daha aydın görünər...

Arzumuz-ümidimiz milli təəssübkeşliyi ilə seçilən imkanlı şəxslərədir. Məlum olduğu kimi, bədii əsərin auditoriyası geniş,

təsir gücü daha artıqdır. Bu mənada ermənilərin özlərinin heç də iddia etdikləri kimi, bu yerlərin qədim sakinləri olmadığını, əksinə, yaramaz əməllərinə görə uzaq ellərdən qovulub bölgəmizdə məskunlaşmasını, başımıza gətirdikləri fəlakətləri bədii həqiqət şəklində, böyük inandırıcılıq və sənətkarlıqla eks etdirən romanın tərcümə və nəşr olunub xarici ölkələrdə yayılması işimizə böyük fayda verə...

“Ədəbiyyat qəzeti”,

8 sentyabr 2006-ci il

ONUNCU BÖLMƏ

SƏDA VƏ ƏKS-SƏDA

*SÖZ SƏRVƏTİMİZİ
BAYAĞILAŞDIRMAYAQ!*

*RESPUBLİKAMIZDAKİ TELEVİZİYA
KANALLARININ RƏHBƏRLƏRİNƏ,
REDAKTORLARINA APARICILARINA,
MÜĞƏNNİLƏRƏ ACIQ MƏKTUB*

Əziz dostlar!

Elektron informasiya vasitələrinin, xüsusən televiziyanın gündəlik həyatımızdakı rolü, ictimai rəyə fəal təsiri barədə geniş söhbət açmağa, yəqin ki, ehtiyac yoxdur. Bunu hər birimiz gündəlik fəaliyyət və müşahidələrimizdən, ayrı-ayrı problemlərin həlli uğrunda aparılan mübarizədən, qazanılmış uğur və nailiyyətlərdən aydın görünür. Məhz belə böyük imkanlarına görə ona qınağımız, ondan umacağımız da çoxdur. Xüsusən bizi bu məktub – müraciəti yazmağa vadar edən bir məsələ, zənnimcə, müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir şəraitdə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu hədsiz dərəcədə artıb, qabaqcıl dövlətlərlə siyasi-iqtisadi, mədəni əlaqələr geniş vüsət alıb, dünyaya integrasiya güclənib. Bu, çox yaxşıdır. Lakin təəssüf ki, belə bir şəraitdə dilimizin yad təsirlərə məruz qalması halları da mövcuddur. Onunla mübarizə hər kəsin, o cümlədən, televiziya aparıcılarının da müqəddəs borcudur. Lakin təəssüf ki, bəzən tamamilə əksini görürük. Belə ki, son dərəcə gözəl, ifadəli, əhatəli, geniş, imkanlı dilimizə yad kəlmələr gətirilir,

ayrı-ayrı aparıcı və çıxışçılar ovqatımızı durultmaq əvəzinə, əhvalimizə soğan doğrayır, kefimizi korlamış olurlar.

Məsələn, prokurorluq yerinə prokratura, xasiyyətnamə yerinə xarakteristika, həbsxana yerinə türmə, hikkə əvəzinə ambisiya, təminat əvəzinə qarantiya, sərmayə əvəzinə investisiya, fəal əvəzinə aktiv, quruluş yerinə struktur... yazmayı və deməyi bizi axı kim vadar edir? Bir ehtiyac varmı buna? Təbii ki, yoxdur!

Bununla belə biz səhvlerimizdən nəinki lazımı nəticə çıxarımlıq, hətta, onu get-gedə daha da dərinləşdiririk. Təsadüfi deyil ki, bəzi aparıcılarınız – aparıcılarımız bize çox yaxın olan xalqın nümayəndələri ilə müsahibə apararkən elə bir ucdan “şimdi”, “şu”, “şu anda”, “iyi”, “əvət”, “xoş bulduq”... kimi ifadələrdən əl çəkmirlər. Halbuki aparıcının borcu qonağı və tamaşaçıya Azərbaycan dilinin gözəllik və incəliyini, emosionallığını...nümayiş etdirməkdən ibarətdir. Bunu özümüzə xatırladanlar da olub:

– Bizimlə təmiz Azərbaycan dilində danışın!

Belələri yəqin ki, Azərbaycan dilini yaxşı bilən və həmin dildə müsahibə verən ingilisə də, fransıza da, italyana da guya məlumatlı, “dərin” olduğunu göstərmək üçün o dildə bildirkələri bir və ya bir neçə sözü işlətməli olacaq. Odur ki, xoşagelməz məqamlarda V.Şeksprin məşhur sonetinin nəticəsi yada düşür:

...Məni qınama, ey yar,
Gözümün düşmənidir sənə dost olmayanlar.

Dilimizin gözəlliyini qorumayanlar, bəlkə də, gözümüzün düşməni deyil. Ancaq hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq da mümkün süzdür. Əksinə, belə hallarda ürəyinin bütün hiddəti, qəzəbi ilə soruşmaq istəyirsən:

– Müqəddəs mənəvi xəzinəmizi tapdalamaq, dünyanın qabaqcıl mütəxəssisləri, mütəfəkkirləri tərəfindən bu qədər yüksək qiymətləndirən, haqqında ehtiramla danışılan dilimizi yamsılamaq, onu “qoltuqlara vermək” sərbəstliyini axı sizə kim və nə haqla verib?! Min illər boyu onu yaradan, yaşıdan, əsr-əsr daha da cilalayıb kamil şəklə salan ulu əcdadlarımız qarşısında yəni məsuluyyət hissiniz bu qədərmi azalıb?!

Bəzi müğənnilərin qüsurları isə tamamilə başqa istiqamətdə özünü göstərir. Onlar əsrlərin sınağından çıxmış şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrini, bəstəkar mahnılarının mətnlərini təhrif edib, mənasız zövqsüz, başa düşülməz bir bayağılıqla “bəyan edirlər”. Nəticədə estetik təsir də, tərbiyəvi dəyər də tamamilə itirilmiş olur.

Faktlara müraciət edək:

Araz axar qıyacı...
Budur gəlir cüt bacı,
Biri mənim öz yarım,
Biri başımın tacı.

Burada hansı mətləb hasilə gəldi? Hələ çox-çox illər bundan əvvəl mətiqsizliyi, mənasızlığı hiss edən bir müğənni mətni özünəməxsus şəkildə dəyişib belə ifa edirdi:

...Biri mənim öz yarım,
Biri onun sirdası.

Halbuki axtarışa, düzəlişə, “improvizasiyaya” əsla ehtiyac yoxdur. Xalq özü, fikri, məzmunu müdrikliklə, təbiətimizdən irəli gələn ədəb-ərkana uyğun şəkildə çox gözəl deyib:

...Biri mənim öz yarım,
Biri onun dilmaci.

Göründüyü kimi, burada mentalitetimizin təzahürü də var, dərin məzmun və məna da, bədii obraz da. Sevgilisi ilə görüşə tək çıxmağa həya edən qız o qədər ismətli və utancaqdır ki, təklikdə kəlmə kəsməyə ürək eləmir, oğlanı bacısı vasitəsilə “danışdırır”.

Orası da maraqlıdır ki, bizi bu həqiqətdən hər hansı filoloq, folklorşunas alim yox, kənar ixtisas sahibi – fizika elmləri nami-zədi Bəhrəm Basqallı hali edib. Onun “Qobustan” jurnalının 2007-ci il tarixli ikinci nömrəsində dərc etdirdiyi “Yanlış oxunan mahnilar haqqında” adlı məqaləsi bəzi mübahisəli tərəflərinə baxmayaraq, ciddi maraq doğurur. Məsələn müəllisinin “Ağaxanın bir az da uzağa gedib “xoş bir umudsan” əvəzinə “xoş bir baharsan”, – deyə oxuması, xüsusən, Nazpərinin mahnı mətinlərini ən çox təhrif edən müğənni olması, Bəxtiyar Vahabzadə şeirlərinin daha artıq təhrifə məruz qalması barəsindəki fikirlərilə tamamilə şərīkik.

Elə biz özümüz də müxtəlif televiziya kanallarında (AzTV, “İctimai”) çıxışlarımız zamanı, həmcinin müxtəlif məqalələrimizdə... bu barədə geniş söhbət açmışıq.

Lakin təessüf ki, həmin qüsurlardan yenə də yazmaq, təzə və köhnə (mənfi mənada hələ də köhnəlməyən, təqnid ünvanlılığını itirməyən) faktları, nümunələri yada salmaq lazımlı gəlir.

Dağlara çən düşəndə,
Sünbülbə dən düşəndə,
Könlüm səni arzular
Yadına sən düşəndə

Bunu şöhrətli müğənnimiz Zeynəb Xanlarrovanın ifasında belə eşitmışık. Halbuki xalq “Könlüm səni arzular” yox, “Ruhum bədəndə oynar” deyib.

Yaxud başqa nümunələr:

Gəmi asta-asta çalır fitini,
Asimana gedir onun tütünü,
Mən neynirəm sənin kimi *birisini*...?

Məgər müğənni Brilyant Dadaşova... bilmirmi ki, burada “birisi” mətnə yamaqdır? Ancaq yaradıcının burada nə günahı? Axı o, “birisinin” yox, “lütünü” deyib və öz sözlərilə dahi Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan”ındakı Tellini, kim bilir, necə əsr qabaqlayıb: “Pulun var? Gələrəm!”

...Bu yandan kölgə düşdü.

Bu da Mələkxanım Əyyubovanın, bəlkə də, ondan qabaqkıların “icadıdır”. Halbuki xalq “Qapiya kölgə düşdü”, – deyib və bu sözlərlə otaqda sevgilisinin yolunu həsrətlə və intizarla gözləyən aşiqin obrazını yaradıb:

Su atdım yara dəydi...

Bəzi müğənnilər, xüsusən Qədir Rüstəmov burada lap ağı eləyib. Suyun öznəməxsus xassələri var: atəsi, yanğını söndürər, sək-səndirər, pak edər, isladar, təmizləyər... Daha çıngıl, kəsək, daş, dəyənək deyil ki, kiməsə dəyə. Deməli, “su” yox, “ox” “atılıb”.

Xalq yaradıcılığı nümunələrində ünvanın cinsə görə dəyişdirilməsi də doğru deyil – yanlış, bəzən, hətta, gülünc nəticələr verir. Məsələn qadın müğənnininin.

Qıñayan olmasa mənim dalımca,

Qapımıza qədər gələrsən özün – *deyə oxuması, yaxud:*

Gəzdin Azərbaycanı,

Tapdım sənin kimi ceyranı, -deməsi şit təsir bağışlayır, ifaçının heç də ağır təbiətliliyinə, mənəvi kamilliyinə dəlalət eləmir. Çünkü bizim qızlar ata-analarının qiymətli öyüdü, faydalı nəsihati, “Ağır otur, batman gəl” tövsiyəsi ilə böyük ağıla-kamala dolurlar.

Başqa bir həqiqət isə daha böyük təəssüf hissi doğurur. Kişi-nin – saç-saqqallı müğənninin “...tapdın mənim kimi ceyranı” deməsi, onun özünü məsxərə obyektinə çevirir, komik aktyorun çıxışını xatırladır.

Qiymətli xalq yaradıcılığı nümunələrinin, mahnı mətnlərinin mənasız şəkildə təhrifi, təəssüf ki, get-gedə çoxalmaqdadır. Məsə-lən, İlqar Muradovun oxuduğu bir mahnı mətninə diqqət yetirin:

Ellər gözəli,

Səni sevəli,

Gülü-çiçəyi,

Dandım, bilmədin.

Gərək biləydin,

Deyib güləydin.

Bu, böyük bəstəkarımız Səid Rüstəmovun “Qurban adına” mahnisinin sözləridir. Daha doğrusu, onun dəyişdirilmiş, təhrif olunmuş “variantıdır”. Hamı bilir ki, bədii ədəbiyyatda qızalar, qadınlar çox zaman gülün, çiçəyin rəmzi, simvolu kimi təsvir olunur. Həmin mətiqlə yanaşsaq, sevən aşiq nəinki gülü, çiçəyi danmaz, əksinə, istəklisinə vermək üçün imkan tapdıqca yolunu gül-ciçək mağazasının yanından salar.

Mahnı mətninin müəllifi də əsla həmin sözləri deməyib. O, belə yazıb:

Səndən ötəri

Bir yaz səhəri

Şux gözəlləri

Dandım, bilmədin.

Gərək biləydin,

Deyib güləydin...

Bu kimi qüsurlar, təbii ki, həm də redaktordan, onun səriştəsizlik və səviyyəsizliyindən irəli gəlir. Yüksək peşəkarlığı, dərin müşahidəsi, ardıcıl və səmərəli mütaliəsi olmayan redaktordan daha bundan artıq nə gözləmək olar?

İndi də “Şeron” qrupu üzvlərinin oxuduğu mahni mətninə diqqət yetirək:

Nə baxırsan *yetim-yetim* (?)

Ayağında (?) *ölüm, itim,*

Ay sonuncu (?) *məhəbbətim* (?)...

Üzün məndən niyə döndü?

Əgər Məşədi İbad sağ olsaydı dərin təəssüf hissini ifadə edən məşhur sözlərini bir də dilə gətirib deyərdi ki, “Heç hənanın yediridir?”

Biz isə israrla soruşturraq: belə bayağı ifadələri xalqın adına çıxmamaq nə deməkdir?! Yəni xalqın yaratdığını dərindən öyrənib xalqa çatdırmaq bu qədər çətindir ya müğənnilər, redaktorlar özlərinə əziyyət vermək istəmirlər? Əgər bilmirlərsə, bilənlərdən soruşsun və onlar da desin ki, mətn belədir:

Nə baxırsan yanı-yanı?

Olum o gözün qurbanı,

Əvvəlki məhəbbət hanı?..

Belə bir məqamda təəssüf və təəccübünü gizləyə bilmirsən.

Həm də ən acınacaqlısı odur ki, bəzən gənc ifaçıların mətnləri təhrif olunmuş şəkildə oxumalarına vaxtında və lazımi reaksiya verilmir. Nəticədə onların yolu sonralar da yanlış addımlamalarına şərait yaranır. Belə hallar xüsusən müsabiqələr vaxtı olur və münsiflər heyəti üzvlərinin qüsürü dilə gətirməmələri tamşaçını əsla qane etmir. Əgər konkret mətnlər əsasında yol verilmiş yanlışlıqları lazıminca sübuta yetirə bilməsək, o zaman nə bu barədə danışmaq üçün ağlımiza söz, nə də yazmaqdan ötrü əlimizə qələm almariq.

Dediklərimizi xeyli dərəcədə ATV kanalının birgə həyata keçirmiş olduğu layihə – “Xalq ulduzu” müsabiqəsinə də şamil etmək olar. Qabaqcadan xatırladaq ki, bu layihənin həyata keçirilməsi mədəni həyatımızda çox mühüm hadisədir, istedadların üzə

çıxarılmasında, onların lazıminca qiymətləndirilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Layihənin müəllifi Oqtay müəllimin də, münsiflər heyəti üzvlərinin də çəkdiyi gərgin və səmərəli əməyi yüksək qiymətləndiririk. Xüsusən münsiflər heyəti üzvlərinin obyektivliyi, böyük sənət naminə, hətta, tanınmış müğənninin yaxın qohumuna güzəştə getməmələri ürəyimizdən xəbər verir.

Ancaq irəlidə dediyimiz və böyük hərflə yazılmışa layiq olan həmin Obyektivlik naminə bəzi mətləbləri də yada salmalyıq. Yoxsa Femida tərcisinin gözü reallığı düzgün əks etdirməz.

Əvvəla, onlardan bəzilərinin – daha konkret demis olsaq, sevimli sənətkarlarımız Aybəniz Haşimovanın, Aygün Bayramovanın öz hikkələrini (ambisiya demirik) çoxmilyonlu tamaşaçılar qarşısında nümayiş etdirmələri, bu əsnada, həm də titullara istinad olunması, aparicinin həmin məqamı daha da qabardıb “qasınmayan (daha doğrusu, qasınan,ancaq şəraitə, vəziyyətə görə qan çıxarılması məsləhət bilinməyən) yerdən qan çıxarması” tamaşaçı ovqatını yaman təlx elədi. Axi ən böyük dahilər də özlərinə həmişə xalqa borclu sanmış, xidmətlərini heç vaxt dilə gətirməmişlər. Digər tərəfdən hamının olmasa da, heç olmazsa, əksəriyyətin qəbul etdiyi belə bir həqiqət də var: insan haqlı olduğunu nə yaşın, nə də imtiyaz və titulların deyil, yalnız və yalnız mühakiməsinin sərrastlığı, məntiqinin gücü ilə sübuta yetirməlidir.

Ən əsası isə odur ki, mətnlərlə bağlı burada da təhriflər oldu və onların heç birinə, demək olar ki, reaksiya verimədi. Məsələn, məşhur “İrəvanda xal qalmadı...” mahnisinin yaranma tarixi bəzilərinə, yəqin ki, bəllidir. Bir daha yada salaq: qədim İrəvanda toy məclisində qızın atası bəy kimi gəlinin də təriflənməsini, şəninin söz deyilməsini istəyir və əlamət kimi yanağında xalının olduğunu söyləyir. O zaman ustad sənətkar Cabbar Qaryağdioğlu az vaxt ərzində – ani olaraq həm mahnının sözlərini yaradır, həm musiqisini bəstələyir, həm də onu çox böyük məharətlə ifa edir. Belə bir fenomen hadisənin özü sual doğurur: nadir istedad sahibi – “İrəvanda xal qalmadı” misrasından sonra “Daha məndə can qalmadı” deyərdim? Əsla! O, “can” yox, qafiyəyə, şəraitə uyğun, “hal” ifadəsini işlədib.

Bu kimi təhriflər “Xalq ulduzu”nun “ulduz”unda – Eldənizdə də vardi. Məsələn, o, ifa etdiyi bir mahnını “...Güləndən sonra” kəlmələri ilə bitirir. Halbuki:

– Gəzərsən bir zaman əli çıraqlı-dan sonra – Bilərsən qədrimi öləndən sonra – misrası deyilməli idi.

Belə misalların sayını artırmaq da olar. Ancaq bir daha təkrar edirik: məqsədimiz heç də layihələr, onların icrası üzərinə kölgə salmaq deyil. Əksinə, həmin tədbirlərin vaxtaşısı və daha yüksək səviyyədə keçirilməsini səbirsizliklə gözləyənlərdən, ürəkdən arzu edənlərdən. Bunun üçün gərək təhriflərə də yol verilməyə, ifaçılıq məharəti – səs, ondan istifadə imkanları, səhnə mədəniyyəti ilə yanaşı, həm də mətinlərə, xalq yaradıcılığı nümunələrinə sədaqət və ehtiram baxımından da qiymətləndirilə. Bunun üçün həmin məsələlərə bizdən qat-qat yaxşı bələd olanlardan (belələri az deyil) birinin də münsiflər heyətinə daxil olması və səmərəli fəaliyyət göstərməsi çox vacibdir.

Bir sözlə, yuxarıda göstərdiyimiz və hamısını göstərə bilmədiyimiz səbəblər üzündən bu gün Azərbaycan dilinin saflığının, gözəlliyyinin qorunması televiziya, radio redaktorlarının, aparıcılarının, müğənnilərin birgə əməyindən, səyindən, həmçinin rəhbərliyin bu məsələyə tələbkarlığından da çox asılıdır. Dilimizin uzunəsirlilik tarixi, zaman-zaman yad təsirlərə məriz qalsa da, özünəməxsusluğunu qoruyub-saxlaması, müasir dövrdə bu sahəyə ciddi dövlət qayğısı həmin məsələyə bizi tələbkarlıqla yanaşmağa çağırır...

Hörmətlə:

Mahmud Mahmudov,
*Bakı Dövlət Universiteti
Jurnalistikyanın nəzəriyyəsi və
təcrübəsi kafedrasının dosenti.*

“Kredo” qəzeti,

18 avqust 2007-ci il

REDAKSİYADAN: Göründüyü kimi, qaldırılan məsələ son dərəcə aktual və əhəmiyyətlidir. Doğrudur, müəllif konkret sahənin nümayəndələrinə müraciət edib. Lakin mövzu və miqyas genişdir. Yəni öz doğma dilinin saflığı, yad təsirlərdən qorunması uğrunda mübarizə aparmaq yaşından və dünyagörüşündən, təhsilindən, peşə məşğuluyaşındən asılı olmayaraq hər kəsin vətəndaşlıq borcudur. Mütəxəssislər isə təbii ki, bu mübarizənin önündə getməlidir.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq qəzetimizdə müzakirə açır, vaxtı çatmış və həm də ciddi narahatlıq doğuran məsələ barəsində onların fikir və mülahizələrini gözləyir, tədbirdə fəal iştirak edərək şəxslərə qabaqcadan təşəkkürümüzü bildiririk.

HAŞİYƏ. *İrəlidə türk qardaşlarımıza istinadən yazdığınıız “Bizimlə təmiz Azərbaycan dilində danışın” fikrinin məntiqi davamı kimi bir məqalə ixtiyarsız olaraq yada düşdü. BDU jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasının əməkdaşı – həmkarımız Kənül Niftəliyeva “Milli mənəvi dəyərlərimizin yadlaşmaq təhlükəsi” adlı dərin analitik təhlilli məqaləsində yazır ki, türkiyəli tələbələrdən biri yaradıcılıq seminarında mənə aşağıdakı məzmunda bir mətn yazmışdı: “Üzülürəm desəm yalan olur bu duruma. Azərbaycanda – öz torpaqlarımızdan çox uzaqda öz filmlərimizi (Türkiyə filmlərini – K.N.) öz dilimizlə izləmişik. Axşam televizoru açıram Azərbaycandaki telekanalda bir türk filmi, həm də türk dilində, Dedim bu, mənim xoşbəxtliyimdi. Çünkü vətəndən çox uzaqda öz dilimi duyuram. Amma bütün səmimiyyətimlə deyə bilərəm ki, hal-hazırda çörəyini yediyim bu torpağın, havasını udduğum bu vətənin bu halına çox üzülürəm. Yaşadığım bu torpaq öz dilinə sahib çıxmır. Başqasının mədəniyyətini, başqasının dilini öyrənmək deyil bu. Niyə öz dilini öyrətməyir (mənə – K.N.) və torpağında yaşayana uyğunlaşır? Türk və ya rus dilində televiziya yayımları nəyə gərəkdir? Unutmama ki, “bir millət, iki dövlət” olmaq başqa şey, özünə sahib çıxmaq başqa şeydir” (“525-ci qəzet”, 8 dekabr 2007).*

Xatirladırıq ki, bu, bizim müraciətimizdən xeyli sonra yazılıb – hər halda, 2007-ci il dekabr ayının axırlarında işiq üzü görüb. Yəni, bilavasitə bizim müraciətin təsiri ilə qələmə alındığını iddia edə bilmərik. Lakin fikirlərin eynilə üst-üstə düşməsi, bir-birini ahəngdar şəkildə tamamlaması göz qabağındadır. Təsadüfi deyil ki, məqalə müəllifi bir səhifəlik yazını vətəndaşlıq duyğularından, təəssübkeşlik hissindən irəli gələn belə bir narahatlılıq hissi ilə bitirir: “Öz türkcəsinə böyük məhəbbətlə yanaşan bu türk qızının – tələbənin Azərbaycan türkcəsinə... qayğısından necə təsirləndiyini dilə gətirməkdə acizəm. Bu fakt bir daha sübut edir ki, türkiyə türkcəsindəki teleserialların da Azərbaycan dilinə dublyaj edilməsi zərurəti ilə üz-üzəyik.

Digər tərəfdən, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Türkiyədə istehsal edilən bir sıra “sənaye” teleseriallarının milli mentalitetə vurduğu və vura biləcəyi zərbə qardaş Türkiyənin özündə belə ciddi müzakirələrə səbəb olursa, bunun fəsadları ətrafında biz də düşünməyə və tədbir görməyə borcluyuq”.

DİL – XALQIN VARLIĞIDIR

Hörmətli redaksiya!

Xalq ruhlu, ədəbi-bədii və pedaqoji həyatda layiqli yeri olan orijinal nəfəslə sevimli qəzetimiz “Kredo”da söz sərvətimiz, dili-mizlə bağlı açığınız müzakirələri təqdirəlayıq hesab edir və bu təşəbbüsünüüzü alqışlayıram.

Çoxdan vaxtı çatmış, lakin bu gün laqeyd yanaşdığınız, uzaq gələcəkdə deyil, lap yaxın zamanlarda belə, bəlkə də, düzəldilməsi mümkün olmayacaq fəsadlar törədəcək bugünkü təhriflər, səhvələr haqqında BDU-nun dosenti Mahmud Mahmudovun qaldırdığı bu ciddi məsələ dilimizi sevən bütün ziyalılar kimi, məni də narahat edən problemlərdəndir.

Dil xalqın varlığı və onun yaratdığı sərvətlərin ən alisi, ən qiymətlisidir. Onu qorumaq, onun keşiyində durmaq, xələl gətirmədən gələcək nəsillərə çatdırmaq da xalqın, ilk növbədə, onun ziyalılarının borcudur.

Görkəmli maarifçi pedaqoq Firudin bəy Köçərli yazırıdı: “Ana dili millətin mənəvi dirliyidir, həyatın mayası mənziləsin-dəndir. Ananın südü bədənin mayası olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır, hər kəs öz anasını və vətənini sevdiyi kimi, ana dilini də sevməlidir”.

Azərbaycan dili – ana dilimiz, dövlət dilimizdir. Bu dil əsrden-əsrə, ildən-ilə xeyli inkişaf etmiş, cilalanmış və türk xalqlarının hamisinin başa düşə biləcəyi bir dil kimi formalashmışdır. Azərbaycan dili həmçinin bir çox dillər içərisində ən zərif, incə, dilə yatımlı, qrammatik cəhətdən mükəmməl bir dil kimi də gözəldir.

Dilimizin saflığı, onun qorunması hər bir dövrün qabaqcıl ziyalılarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Dilimizin korlanması,

yad ünsürlərdən qorunması, bayağılaşdırılmaması uğrunda ziylərimiz-ədiblərimiz, maarifçi pedaqoqlarımız əsl mübarizə aparmış, müsəlləh əsgər kimi onun keçiyində durmuşlar. Lakin çox təəssüf ki, bu gün bu mübarizə (bəlkə də nəticəsi və səmərəsi az olduğuna görə) xeyli zəifləmiş, az-çox yazılın yazınlara, deyilən fikirlərə, tutulan iradlara münasibət görünməz olmuşdur. “Kredo”nun son saylarında filologiya elmləri namizədi Ağasən Bədəlzadənin qayğı və ürək yanğısı ilə qələmə aldığı yazıları bu cəhətdən faydalı hesab edirəm.

Mən bu yazımında istər mətbuatda, istər televiziya ekranında, istərsə də reklam bazarında dilimizə, onun qayda-qanunlarına yad və zidd olan, yaxud onun təhrib olunmasına, yerli-yersiz əcnəbi sözlərlə korlanmasına aid konkret faktlardan, nümunələrdən çıxış etmək, onların nələrdən ibarət olduğunu göstərmək fikrində deyiləm. Belə ki, çox yox, təkcə bir gün istənilən televiziya kanalındaki verilişləri, konsertləri izləmək, istənilən bir küçəmizdəki reklamlara baxmaq, mağazaların adlarına nəzər yetirmək və ya bir qəzeti götürüb vərəqləmək kifayət edər ki, belə bir məqalə üçün müəyyən bir faktlar toplamaq mümkün olsun. Digər tərəfdən də həm yuxarıda adlarını qeyd etdiyim müəlliflərin məqalələrində, həm də ayrı-ayrı televiziya və mətbu çıxışlarda bunlara aid xeyli nümunələr, faktlar göstərilmiş, dilimizlə bağlı yol verilən nöqsanlar tənqid edilmişdir.

Azərbaycan dili heç də kasib bir dil deyildir. O, olduqca zəngin, zərif, “dilə yatımlı” bir dildir. Onun bu xüsusiyyətlərini təkcə Azərbaycan mütəfəkkirləri, dilçiləri və maarifçiləri deyil, hətta, bir çox şərqşünas alımlar, başqa xalqların ziyahları da etiraf etmişlər. Bunlardan birini, bu gün Azərbaycana və xalqımıza düşmən münasibət bəsləyən bir xalqın – ermənilərin nümayəndəsinin fikrini xatırlamaq istərdim. Bu, XIX əsrдə yaşamış erməni yazıçı X.Abovyanın sözləridir. O yazırıdı: “Səmimiliyinə, ahəngdarlıyinə, lətifliyinə, şeiriyyətinə görə Azərbaycan dili qrammatik cəhətdən başqa dillər arasında, demək olar ki, yeganədir”.

Dil də torpaq kimidir, Vətən kimidir, O qorunmalıdır. Onu qorumaq isə hamımızın – ziyalının da, fəhlənin də, millət vəkilinin

də, evdar qadının da, müəllimin də, müğənninin də, aktyorun da, aparıcının da – bir sözlə, hamının, hamımızın ümdə borcumuz, və zifəmizdir. Onun korlanmasına heç kəsin nə hüquq, nə də mənəvi haqqı yoxdur və ola da bilməz. Digər tərəfdən də dil – dövlət dilini olduğundan onun üzərində dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi də vacib hesab edilməlidir. Bu mənada hər yerdə, xüsusən telekanallarda Azərbaycan dilinin qorunması istiqamətində müəyyən nəzarətin (lap senzuranın) olması zəruri hesab edilməlidir.

Təlimin ana dilində aparılması ideyasının banilərindən olan böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski yazırıdı: Xalqın əlindən hər şeyi alsanız onların hamısını qaytara bilər, lakin onun dilini alın, o heç vaxt bir daha onu yarada bilməz. Xalq, hətta, özünə yeni vətən yarada bilər, lakin dili heç zaman yarada bilməz. Ana dili məhv olarkən xalq artıq yox olur”.

Zaman dəyişir, dünyada qlobal inkişaf prosesləri gedir. Bunun nəticəsində yeni-yeni sahələr və terminlər meydana gelir. Başqa dil-lərdə olduğu kimi, bu görüntülər Azərbaycan dilində də özünü göstərir. Elə terminlər və sahələr var ki, bunlar bütün dünyada yeni bir adla qəbul edildiyindən bizim dilimizə də daxil edilməsini məqbul saymaliyiq. Lakin mətbuatda, televiziyyada, küçə reklamlarında ağına-bozuna baxmadan, dilimizdə onun qarşılığını tapmadan xərici dillərdən “alılmış” o qədər sözlər işlədirik ki, bunların çoxunu başa düşmək üçün (hələ tələffüz etməyi demirəm) lügətlər və s. ax-tarmalı olursan. Fikirləşirəm ki, görəsən qazancımız nə zaman çox olardı – bu sözləri, ifadələri mexaniki olaraq dilimizə “yapışdırmaqmı”, yoxsa onların qarşılığı olan, dilimizin leksik və qrammatik xüsusiyyətlərinə uyğun sözlərin-terminlərin işlədilməsimi?

Hazırda televiziya həyatımıza və məişətimizə çox ciddi şəkildə daxil olmuşdur. Bu “bəzəkli yesik” az qala ailə üzvlərindən birinə çevrilmişdir. Lakin unutmaq olmaz ki, dram-teatrlarını və kino-teatrlarını, konsert salonlarını üstəloyən bu cihaz həm də tərbiyə vasitəsi olmalı və tərbiyəvi funksiyanın daşıyıcısı rolunda çıxış etməlidir. Açığını desəm, bu gün biz bunu çox az hiss edirik, görürük. Az.TV-1-də və İctimai televiziyyada bu səpkili verilişlərin müəyyən yer tutması bu baxımdan müsbət hal hesab edilməlidir.

Bu gün televiziya ekranlarında baş alıb gedən primitiv, zövqsüz, gənc nəslin tərbiyəsinə mənfi təsir göstərən kliplər, mənasız, məzmunuz sözlərə (“Mən səni görmək istəsəm hara gəlim?” və ya “O sənin qara gözlərin, sənin olsun, sənin olsun” və s. və i.a. kimi) “bəstələnmiş musiqilər” televiziyanın-ekranın həm də tərbiyə mənbəyi, tərbiyəvi vəzifə daşımalarını heçə endir...

Bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Biz Sovet İttifaqı tərkibində olarkən rus dili ikinci ana dili, “qardaş” xalqların ümumi ünsiyyət vasitəsi olduğundan bütün idarələrin, müəssisələrin, nazirliliklərin qarşısında onların adları iki dildə – Azərbaycan və rus dillərində yazılırdı. Qəribədir ki, müstəqillik dövründə bu yazılar yenə də iki dildə – bu dəfə rus dilinin yerinə ingilis dilində yazılır. Belə çıxır ki, bizə hökmən ikinci “ana dili” lazımdır. Bu, hələ azmiş kimi, əcnəbi dildə yazılan adın, ünvanın birinci, ana dilində mətnin isə ikinci yazılması müşahidə edilir ki, buna da heç bir bəraət qazandırmaq olmaz.

Aqıl bir şəxsin belə bir fikri yada düşür: “Düşməndən qorxma, uzaqbaşı o səni öldürə bilər. Dostdan da qorxma, o səni ata bilər. Qorx laqeyd adamlardan ki, onlar nə öldürür, nə də satqınlıq edirlər. Ancaq dünyada bütün qəllər və satqınlıqlar məhz onların dinməzliyi nəticəsində baş verir”. Dil məsələsində də belədir. Laqeydlik, onun saflığı, təmizliyi keşiyində durmamaq, baş verənlərə laqeyd, seyrici münasibət bəsləmək, dinməmək daha dərin, ciddi nöqsanların kök atmasına gətirib çıxarar ki, onu düzəltmək, bəlkə də, heç mümkün olmaz. Buna görə də hamımızın ana dili olan bu sərvəti hamılıqla da qorumağa çalışmalıyıq.

Müseyib İlyasov,
*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika kafedrasının dosenti*

“Kredo” qəzeti,
15 sentyabr 2007-ci il

DİLİMİZİN GÖZƏLLİYİNİ QORUYAQ...

Qloballaşan müasir dünyada indi hər şey dəyişməyə meyllidir. Dəyişmə təbii yolla baş verdikdə və mənTİqə əsaslandıqdə belə, müəyyən mübahisələrə, mülahizələrə yol açır. Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, bizdə bu, çox zaman məsuliyyətsizliklə müşayiət olunaraq eybəcər şəkil alır. Yad təsirlərə daha tez uyan, əcnəbilərin həyat tərzini özünə örnək seçən adamlar “müasir görünmək xatirinə” bəzən danışq dilimizdə də “özünəməxsus ixtiralar” edir, televiziya ekranlarında, mətbuat səhifələrində ədəbi dilimizin başına min oyun açırlar.

Bəllidir ki, ədəbi dilin inkişafında canlı danışq dili, dialekt və şivələrimiz mühüm əhəmiyyət daşıyır. Lakin bu gün mənzərə tamam başqadır. Respublikada fəaliyyət göstərən televiziya kanallarında, radio dalğalarında bəzən ana dilimizi tanımaq olmur. Küçədə, dükən-bazarda, məhlədə, tində istifadə olunan eybəcər sözlər və ifadələr efir və ekranlara yol açır, ədəbi dili zibilləyir. Başa düşmək olmur ki, dilimizdə “sonra, sora”, “bu gün”, “sabah”, “salamatlıq”, “xoşbəxtlik”, “piyada” kimi gözəl sözlər olduğu halda, onları “soram”, “bu günlərim”, “sabahlarım”, “salamatçılıq”, “xoşbəxtçilik”, “piyadaçı” şəklində söyləmək nəyə lazımdır? Və yaxud bir həftə Türkiyədə ezamiyyətdə olmuş bir jurnalist oradan qayıdanan sonra “təxirə salmaq” əvəzində “ertələmək”, “məsələn” əvəzinə “örnəyin”, “bir sıra” yerində “bir sürü” işlədirsa, bu yenilikdirmi?

Əlbəttə, biz dünya dillərindən, o sıradan qardaş xalqın dilindən söz almağın əleyhinə deyilik. Onsuz da son 10-15 il ərzində Türkiyə türkçəsindən dilimizə keçmiş çoxlu sayıda sözlər var ki, bu gün onları böyük məmənuniyyətlə işlədirik. “Öncə, öncül, ön-

dər”, “özəl”, “özellik”, “özəlləşdirmək”, “dönəm”, “çağdaş”, “yüzillik” kimi sözlər artıq dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Lakin dildə mövcud olan sözü zorla başqa bir sözlə əvəz etmək, bir şəxsin arzusu və təşəbbüsü ilə başa gəlmir. Dil dəniz kimidir. Zaman getdikcə o, öz-özünü təmizləyir, işləklik dairəsini daraltmış sözləri arxaik fonda keçirir, yenilərini qəbul edir. Bu proses əksər hallarda köhnəlmış və yeni sözlərin bir müddət dildə paralel işlənməsindən sonra baş verir.

Bir məsələyə də hörmətli oxucuların nəzərini cəlb etmək istəyirik. Bizim jurnalistlərin bəziləri İrandan və ya Türkiyədən qonaq gəlmiş şəxslərlə müsahibə apararkən özlərini onların danışq tərzinə kökləməyə çalışır, hər dildən sanki məlumatlı olduqlarını önə çəkirər. Guya ki, həmin söz və ifadələri müasir dilimizdə desələr, müsahiblər başa düşməzmiş... Bu yerdə vaxtilə “Molla Nəsrəddin” jurnalında çəkilmiş bir karikatura yada düşür: üç nəfər şəxs bir nəfəri yerə yıxb, onun boğazına hərəsi bir dil soxur. Yerə yıxiyanın üstünə “Azərbaycan” yazılıb. Sanki o biçarə: “Axı mənim öz dilim var!” – demək istəyir.

Azərbaycan efir və ekran məkanı daha çox üslüb xətaları ilə doludur. Normal orta təhsili olan dinləyici və tamaşaçı bunu asanlıqla hiss edir. Məsələn: “Bakıda keçirilən güləşçilərin dünya çempionatında həmyerlimiz Fərid Mansurov qızıl medala layiq görüldü”. Bunun: “Güləşçilərin Bakıda keçirilən dünya çempionatında həmyerlimiz Fərid Mansurov qızıl medala layiq görüldü” – şəklindəki düz variantını işlətmək çətindirmi? Yaxud: “Samur-Abşeron kalanlardan tanınmamış hala düşmüş bir kişi meyiti tapılmışdır. Təhqiqat nəticəsində məlum olmusdur ki, cəsəd filankəsə məxsusdur”. Məgər “...bu, filankəsin cəsədidir” – demək olmazmı?

Sovetlər dönəmində müsahibə verən şəxsi əvvəlcədən hazırlayırdılar ki, onlar ədəbi dil normalalarından kənara çıxmışınlar. Lakin belə çıxışların özü də cansızıcı və şablon olurdu. İndi isə bunu heç kəs tələb etmir. Yenə də mənzərə ürəkaçan deyil. Bəziləri milyonların qarşısında olduğunu unudaraq, efirdən və ekrandan necə gəldi danışır, tin uşaqlarının işlətdiyi ifadələri (brat, qədəş, filankəs yekdir və s.) tamaşaçılara və dinləyicilərə sıriyırlar.

Mətbuatımızda isə vəziyyət daha da eybəcərdir. Qəzetlərin səhifələrində dil qüsurları ilə yanaşı, texniki qüsurlar da çoxdur. Elə təsəvvür yaranır ki, qəzetlər səhifələndikdən sonra onları heç kim oxumur və birbaşa çapa gedir. Bəzən bir məqalənin içində çoxlu sayda orfoqrafik xətalara rast gəlirsən.

Musiqi ifaçılığı sahəsindəki nöqsanların mətbuata, ekran və efirə aidiyyəti olmasa da, ümumən çoxlarını narahat edən bir məsələdir. *Xalq mahnılarımızın sözlərinin təhrif olunması barədə qəzetiñ əvvəlki saylarında söhbət açıldıqından biz muğam ifaçularımızın sözə münasibətində danışmağı lazımlı bilirik.*

Muğamlar xalqımızın mühüm mənəvi sərvətidir. Zaman keçdikcə o da inkişaf edir, yeni çalarlarla zənginləşir, hər bir sənətkar onu öz nəfəsi və istedadı ilə mükəmməlləşdirir. Lakin muğam ifaçılarımızın çoxu ifa cəhətindən bir-birindən fərqlənsələr də, mətn seçimi sahəsində təkrarçılığa yol verirlər. Elə xanəndələrimiz var ki, 40 il bundan əvvəl əzbərlədiyi mətnlərdən kənara çıxmır, üstəlik onu öz tələbələrinə də eyni ilə öyrədirlər. Nəticədə təqlidçilər və ciğirdəşlərdən ibarət oxuyanlar dəstəsi yaranır ki, bu da Azərbaycan muğamını məzmun etibarilə cılızlaşdırır. Hətta, gənc xanəndələrə qulaq asanda oxuduqları qəzəllərdən bilmək olur ki, onların ustası kim olub.

Klassik şairlərimizin doğma dilimizdə yazdığı bütün qəzəlləri bir yerə toplasaq, onların cəmi ağlasıgmaz rəqəmlərlə ölçülər. Buna baxmayaraq, xanəndələrimiz bu zəngin xəzinədən lazıminca faydalananır, hamısı birlikdə barmaqla sayılıcaq qədər qəzəldən istifadə edirlər. Bir sıra xanəndələrimiz isə muğamın mahiyətinə məzmunca uyğun gəlməyən qəzəllər oxuyurlar.

Məsələn, hüzn, kədər olan məqamda fəlsəfi-didaktik, hikmət lazımlı olan dəmdə isə qəmli məzmun daşıyan qəzəllərə yer verirlər. Fikrimizcə, müğamat üstündə yalnız əruz vəznində yazılmış şeirlər oxunmalıdır. Həca vəznli şeirlər aşiq musiqisi, xalq və bəstəkar mahnıları üçün daha çox uyğun gəlir.

Xanəndə seçdiyi mətnin məzmununu özü yaxşı duymasa, onun sənəti yarımcıq görünəcəkdir. Məşhur xanəndələrimizdən biri Füzulinin:

Füzuli, xazani-gənci-vəfayəm, ol səbəbdəndir
Gührələr tökdü israf ilə bu çeşmi-gührəpaşım.

– beytini belə oxuyub:

Füzuli, xazani-gənci-vəfayəm, ol səbəbdəndir
Kühənlər tökdü israf ilə bu çeşmi-kühənpaşım.

Şair deyir: “Ey Füzuli, mən vəfa xəzinəsinin sahibiyəm. Ona görə də gövhər saçan gözlərimdən çoxlu gövhərlər (göz yaşları) tökülür”.

Xanəndə isə “gövhər” əvəzində “kühən” işlədir ki, bunun da mənası “köhnə” deməkdir. Fərqə baxın!

Başqa bir xanəndə “Görməmişdi gülşəni-eyşim xəzani-təfriqə” misrasındaki “görməmişdi” sözünün vurğusunu sona keçirməklə eybəcər bir məzmuna (daha doğrusu, məzmunsuzluğa!) yol açmışdır.

S.Ə.Şirvani yaradıcılığından xanəndələrimizin tez-tez müraaciət etdiyi:

Neynirom gülzarı kim, sən gül üzarımsən mənim, – beysi ilə başlayan qəzəlin ifa variantına baxaq. İstisnasız demək olar ki, bu beysi oxuyanların əksəriyyəti gülzar (gül bağçası) sözü ilə gül üzəri (gül üzlü) bir-birinə qarışdırır, hər ikisini gülzar kimi oxuyurlar. Elə birinci beystin oxunuşundan dinləyiciyə məlum olur ki, xanəndə mətni sadəcə əzbərləmiş, lakin onun mənasını dərk etməmişdir.

Yaxud Seyyidin aşağıdakı beytinə nəzər salaq:

Mənə məcuni-meyi-ləli dəvadir, saqı
Ki, qəmi-hicr ilə cismimdə keyim var mənim.

Bu beysi oxuyan xanəndələrimizdən biri məcun sözünü Məcnun kimi tələffüz edərək mənəni tamam təhrif etmişdir.

Belə misalların sırasını istənilən qədər artırmaq mümkündür. Lakin bunu bir məqalədə əhatə etmək ağırdır. Yaxşı olardı ki, dünyada bizim kimliyimizi təsdiq edən dilimizə qarşı qayğı ilə yanaşaq, ona lazımsız yamaq vurmayaq...

P.S. Biz bu məqalədə dilimizin ifadə imkanlarından lazımin-
ca yararlanmayanlar haqqında danışdıq. Yaxşı jurnalistlərimiz,
aparıcılarımız, diktörlerimiz da az deyil. Onların təcrübəsi qa-
lanları üçün örnək olmalıdır.

Əlibala Hacızadə
yazıçı, Prezident təqaüdçüsü,
Hafiz Abiyev
Azərbaycan MEA-nın şöbə müdiri

“Kredo” qəzeti,

3 noyabr 2007-ci il

SÖZ SƏRVƏTİMİZİ BAYAĞILAŞDIRMAYAQ

**YAZISINDAN SONRA DÜŞUNCƏLƏR, YAXUD
“KREDO” QƏZETİNİN BAŞ REDAKTORU
ƏLİ RZA XƏLƏFLİYƏ MƏKTUB**

Hörmətli baş redaktor!

Biz hamiya çox gərəkli olan bir peşənin sahibləri – inşaatçılarıq. Zəhmətimiz ağır olduğu qədər də əhəmiyyətli, faydalıdır. Təsadüfi deyil ki, şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar, firça ustaları həmkarlarımızın işini zaman-zaman həvəs və ilhamla qələmə alıb bu barədə gözəl əsərlər yazmış, mahnılar bəstələmiş, qiymətli rəsm nümunələri yaratmışlar. Yeri gəlmışkən xatırladaq ki, qəzetiinizin də doğma Bakımızda, bölgələrdə gedən inşaat, quruculuq işlərin-dən, bu sahədəki nailiyyət və qüsurlardan, problemlərdən ətraflı yazması faydalı olardı. Bunu biz, məqam düşdüyü üçün xatırladıraq. Məqaləni isə tamamilə başqa məqsədlə yazmışıq.

Böyük inşaatçılar ordusu kimi elə bizim kollektivin də əksər hissəsi mədəniyyət məsələlərinə, təbii ki, biganə deyil. İmkan tapdıqca biz də qəzet, jurnal oxuyur, musiqiyə qulaq asır, tamاشalara baxırıq. Bizim də boş vaxtimız çox zaman “mavi ekran” qarşısında keçir. Maraqlı bir veriliş, həzin musiqi, məzmunlu tamaşa bütün yorğunluğumuzu çıxarıır, qəlbimizə mənəvi qida verir. Ancaq təəssüf ki, həmişə belə olmur. Bir çox hallarda, necə deyərlər, qazanc qudurub mayanı yeyir. Yəni dincəlmək əvəzinə dilxor oluruq. Bunun səbəbləri barəsində, çox sağ olun ki, qəzetiinizin builki, avqust ayının 18-i tarixli nömrəsində geniş söhbət açmışınız. Həm də xoşumuza gələn o oldu

ki, tənqiddən guya hərənin öz payını götürəcəyinə bel bağlamamışınız. Qymətli xalq yaradıcılığı nümunələrini bərbad şəkildə təhrif edənləri adlı, ünvanlı şəkildə göstərmisiniz. Bunun üçün sizə də, açıq məktub müəllifinə də təşəkkürümüzü bildiririk.

Televiziya kanallarının bəzi aparıcılarının yerində olmaması, savadı, səviyyəsi ilə tamaşaçını təmin etməməsi danılmazdır. Məsələn, ekran qarşısında yönəmsiz şəkildə əllərini cibinə qoyub xətt, istiqamət mənasında şaquliyaşahqulu deyən, yaxud danışığında bizə yad, əcnəbi sözlərə çox yer verən aparıcının verilişinə kim həvəslə baxar? Əlbəttə, onun da öz tamaşaçısı var. Lakin burada söhbət zövqü, dünyagörüşü yüksək olanlardan gedir.

Məqalədə göstərildiyi kimi, bəstəkar mahnılarının mətnlərinə, xalq yaradıcılığı nümunələrinə müğənnilər tərəfindən biganə münasibət həddini aşır. Halbuki, ona toxunmaq, sadə demiş olsaq, günahdır. Çünkü əşrlər boyu elə o şəkildə yaşamaq haqqı qazanıb. Amma heyif ki, buna etina eləmirlər. Məsələn, Qorxmaz Əlilinin ifasında bir nümunə: Nəzr eyləmişəm sən kimi bir yarımla olaydı... Doğrudur, dilimizdə nəzir eləmək ifadəsi var, onun icrasına da tez-tez təsadüf edirik. Ancaq baxır harada, hansı məqamda. Burada söhbət böyük, ülvi, saf məhəbbətdən gedir. Bu məsələ ilə əlaqədar xalq heç də “nəzir” ifadəsini yox, “əhd” kəlməsini işlədir. Baxın belə:

Əhd eləmişəm sən kimi bir yarımla olaydı...

Könül Xasiyeva və bir çox başqa müğənnilər nümunəni aşağıdakı şəkildə təhrif edirlər:

Əzizim sarayından,
Xan gəlir sarayından,
Gündə bir yarpaq (?) düşür.
Ömrümün sarayından.

Burada “saray” sözü fikrin ifadəsi üçün vasitədir, simvoldur. Odur ki, yaradıcı da başqa bir bənzətmədən yox, elə sarayın əlamətindən çıxış edib. Yəni arada “yarpaq” söhbəti yoxdur. Mətn belədir:

...Gündə bir kərpic düşür...

Bənnanın, inşaatçının bildiyindən aparıcının, müğənninin xəbərsiz olması, dilimizə, bədii söz yaradıcılığına belə biganəliyi

ancaq təəssüf doğurur. Həm də bunlar bir-iki deyil, necə deyərlər, nəhayətsizdir.

Məsələn, “mavi ekran”dan qarşı tərəfə, daha doğrusu, geniş ünvana – tamaşaçıya müraciətlə soruşulur:

Ərpi necə müalicə emək olar?

Həqiqətən də, lap bişmiş toyuğun da gülməyi gələn gülünc bir ifadədir. Ərp mögər canlı varlıq, hər hansı orqandır ki, onu müalicə edəsən? Yəni fikri “Ərpin qarşısını necə almaq olar?” şəklinə salmaq redaktora bu qədər çətin olub?

İndi isə ayrı-ayrı vaxtlarda bəzi müğənnilər tərəfindən ifa olunmuş mahnilara yenə də qısa bir nəzər salaq:

Pəncərəmiz yan-yana,
Ay qız mənə baxsana,
Gəl məndən güsmə, gözəl,
Qəlbimi üzmə, gözəl...

Buradakı ilk beytdən sonra gələn aşağıdakı misralar unudulub:

Mən baxıram, o baxmir,
Od düşür şirin cana.

Yaxud:

Mən aşiq neynim sənə?
Düşübdür meylim sənə.
Mən dönsəm, *üzüm dönsün*
Sən dönsən, neynim sənə?

Mən aşiq gözlərinə,
Baxım gözlərinə,
Özüm özünə qurban,
Gözlərim gözlərinə;

Ömrümə axdı keçdi,
Bəxtimin taxtı keçdi,
Son sözün deyə bilmədi,
Üzümə baxdı keçdi;

O sərməli gözlərin,
Şirin-şirin sözlərin,

Təbiətin əlilə
Daranıbdır gözlərin.

Birinci bənddə müğənninin iddia etdiyi kimi, xalq heç də “üzüm dönsün” yox, “üzüm dönməz” deyib. Həm də bu sözlərlə daha çox qəlb aləmini nəzərdə tutub. Yəni, dönmək istəsem də, döñə bilmərəm, çünki sənə bütün varlığımıla bağlıyam. İkinci bəndin ikinci misrasında “Qoy” kəlməsi unudulub, ona görə də axıçılıq naşı bənnanın hördüyü barı kimi yönəmsiz alınıb. Üçüncü bənddə isə, əksinə, mətnə “Son” kəlməsinin əlavəsi (naşılıqla əlavəsi!) həm ahəngi pozub, həm də məntiqsizliyə gətirib çıxarıb.

Axi sevən aşiq sevgilisine niyə məhz “son sözünü” deməlidir? Əksinə, o, məhəbbətini dilə gətirməyə çətinlik çəkib. Deməli, mətn belədir:

Sözün deyə bilmədi...

Axırıcı bənddə “Daranıbdır gözlərin” ifadəsinə isə lap mat-məəttəl qalırsan. Çünki xalq “Çəkilib sürmələrin” deyib.

Təəssüf ki, ən qiymətli, dillər əzbəri olan xalq yaradıcılığı nümunələri də bəzən müğənnilərin ifasında təhriflərə məruz qalır, insafsızcasına və savadsızcasına bərbad hala salınır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün aşağıdakı iki nümunəyə diqqət yetirək:

Al-əlvan geyinmişəm,
Dağdan düzə enmişəm.
Qohum-qardaşa *deyin*
Yarımı bayənmişəm.

Yaxud:

Endim bulaq başına,
Yarım çıxdı qarşıma,
Sevda nədir bilməzdim,
O da gəldi başıma.

İlk mətn sevdali bir ürək sahibinin dilindən söylənilənlərdir. Həm də əgər “al-yaşlı” geyinilibsə, deməli, qızdır. Bu qızda bir ötkəmlik, bir şuxlıq da var, özünü qınamaq meyli də. Gələcək həyat yoldaşını özü sevib, seçib. Ancaq arada yəqin fikirləşir ki, gərək ata, ana, qohum-əqrəba ilə də məsləhətləşəydim. Ancaq ani tərəddüdünə qərarının düzgünlüyü qənaətindən doğan inam üstün

gəlir. Xalq isə bütün bu hiss və duyğuları bir misrada ustalıqla cəmləşdirib. Lakin bunun üçün “Qohum-qardaşa deyin” deməyib. Əsla! Deyib ki, “Qohum-qardaş nə lazım?”. Bu sözlerin arxasında, xatırlatdığını kimi, təkcə bir başqasının deyil, həm də özünün özünə “qınağı”, “məzəmməti”, bir sözlə hərəkətinin təhlili, bu təhlildən doğan müxtəlif əhval-ruhiyyə, ovqat əks olunub.

Sonrakı nümunədə isə lirik qəhrəman bulaq başında çoxdankı, kim bilir, neçə il bundan əvvəldən sevməyə başladığı “yarı”-lə yox, həyatda ilk dəfə gördüyü, üz-üzə gəldiyi qızla qarşılaşır. Bu təsadüfi görünüşün nəticəsində ürəkdə ixtiyarsız olaraq mehriməhəbbət, məhrəmanə, iliq duyğular yaranır. Əgər müəllisin yersiz əlavəsini, qondarmasını nəzərə almayıb əsl nümunəyə müraciət eləsək, görərik ki, elə mahnıda da belədir:

Bir qız çıxdı qarşıma.

Biz nə qədər fikrimizi tamamlamaq, onu yekunlaşdırmaq istəyiriksə, hələlik bacarmırıq. Çünkü müğənnilərin, bəlkə də, əksəriyyətinin savadsızlıq və səriştəsizliyinin, xalq yaradıcılığı nümunələrinə, bəstəkar mahnılarının mətnlərinə biganəliyinin həddi-hüdudu yoxdur. Bu sahədə acınacaqlı vəziyyət, hətta, o yerə çatıb ki, ifaçı mahnı mətninin təhrifini edəndə yox, düz oxuyanda heyrətlənirsən. Düşünürsən ki, yəni belələri də var? Məssələn, heç cür anlaya bilmirsən ki, üzdəniraq müğənni:

Əzizim gülə bəndəm,
Bülbülə, gülə bəndəm,
Evimizdə qəribəm (?),
Bir şirin dilə bəndəm. –

sözləri ilə nə demək istəyir?

İnsan öz evində axı niyə qərib olmalıdır? Xalq qiymətli yaradıcılıq nümunəsində kiminsə öz evində qəribliyini, ailə üzvlərinin hansı səbəbdənsə ona xoşagəlməz münasibətini, biganəliyini yox, ürəkdə qövr edən, sahibinə rahatlıq verməyən dərdin, kədərin, ələmin böyüklüyünü, nisgilin dözülməz dərəcədə ağırlığını əks etdirib. Həm də bu nisgil çox güman ki, iztirablı məhəbbətlə, deməli, ailədən tamamilə kənar bir amillə bağlıdır. Bunu elə üçüncü misradan da xeyli dərəcədə aydın “görmək”, duymaq, təsəvvür etmək olar. Misra belədir:

Dindirmə, qan ağlaram...

Bunun həmçinin başqa variantı da var: Dindirməyin qəmliyəm...

Yaxud:

Gözəlim, sənsən

Gözümün nuru – sonra isə

Başımın tacı, Dərdin əlacı

– oxunulur.

Halbuki mətndə ilk beytdən sonra:

Cənnətdə tapılmaz, Sənintək hürü

– misraları gəlir və mətnə sədaqət, onu yersiz “improvizasiyalar-dan” qorumaq müğənninin borcudur.

Hərdən elə təsəvvür yaranır ki, bəzi müğənnilərin şeirin ilkin əlamət və tələblərindən olan qafiyə, həmçinin ölçü, heca barəsində təsəvvürü belə yoxdur. Əgər olsaydı, məşhur mahniları aşağıdakı şəkildə oxuyardılar mı?

Müştəğam qələm qaşına,

Durub dolannam başına,

Pərvanətək *atəşlərə*

Yandım əzəl gündən, ay qız.

Yaxud:

Gecələr fikrindən yata bilmirəm,

Bu fikri başından çıxara (?) bilmirəm.

Və yaxud:

...Sevənlər mən-mən deməz,

Sevənlər eşq odunda

Əriyib, *itməzmi* (?) bəs?

Çox güman ki, savadsızlıq və biganəlikləri, dirləyiciləri, tamashaçılara hörmətsizlikləri üzündən düzgün variantı müəyyənləşdir-mək bəzi müğənnilərə çətinlik törədir. Halbuki bu, çox asan və sadədir. Birinci nümunənin üçüncü misrası orijinalda “Pərvanətək atəşinə, oduna”, ikinci nümunənin “Gecələr hicrindən yata bilmirəm” ikinci misrası isə “Bu fikri başından ata bilmirəm”, üçüncü nümunənin axırıncı misrası “Əriyib yanmazmı bəs”dır.

Yenə də yazımızın əvvəlinə qayıdırıq. Bir daha xatırladırıq ki, biz inşaatçıyıq, filoloq deyilik. Ancaq bunun məsələyə çox da dəxli

olmasın gərək. Çünkü dil bizim ümumi sərvətimizdir. Onun qorunması qayğısına hamı qalmalı, qədr-qiyəmətini sənətindən, peşəsindən asılı olmayaraq hər kəs bilməlidir. Məsələn, elə biz özümüz də qarşı tərəflərlə, əlaqədə olduğumuz şəxslərlə ünsiyyəti, əlaqəni, təbii ki, bu dil vasitəsilə yaradır, saxlayır, davam etdiririk. Hamiya bəlli olduğu kimi, ayrı-ayrı sahələrə, o cümlədən tikintiyə, inşaat işlərinə aid elə terminlər var ki, danışq zamanı, yazı işlərində onlardan imtina etmək mümkün deyil. Lakin həmkarlarımız dilimizdə həmin ifadənin qarışığlı olan hallarda, ona üstünlük verməyə çalışırlar.

Kollektivimizin tərkibi yaş etibarilə də müxtəlifdir. Cavanların arasında bədii yaradıcılığa meyl göstərənləri, şeir, hekayə yanzanları da var. Verilişləri, konsertləri, müxtəlif proqramları mülərə, milyonlara ünvanlanan “mavi ekran” əməkdaşları gərək bunların heç birini unutmaya. Xüsusən də dil məsələlərində. Qiymətli mənəvi sərvətə münasibətdə bizim televiziya əməkdaşlarına, onların verilişlərinə inam və etibarımız çox böyük olmalıdır. Təəssüf ki, bunun əksini də görürük. Hən də belə halları yalnız özümüz müşahidə etmirik, həmçinin konkret məsələyə dair qüsurların ayrı-ayrı mətbuat orqanlarında təqnidil ilə də qarşılaşırıq. Nə yaxşı ki, belədir. Əgər belə olmasayı onda qüsür daha da artar, nöqsanlar ayaq açıb yeriyərdi.

Hörmətli baş redaktor!

Çox sağ olun ki, uzun illərdən bəri bizi də bərk narahat edən məsələlər barədə ürəyimizi boşaltmağa imkan yaratmış, onu bütün kəskinliyi ilə diqqət mərkəzinə çəkmisiniz. Belə bir məsələ, zənn editirik ki, təkcə bizim yox, elə çoxlarının ürəyindən xəbər vermiş olur.

Müzakirənin kütləvi, ardıcıl və faydalı olmayı ümidi ilə:

Akif Kəlbiyev

“Natiq” inşaat MMS-nin direktoru,

Mənsin Köçəliyev

“ZF” inşaat MMS-nin mühəndisi

“Kredo” qəzeti,

22 sentyabr 2007-ci il

YEKUN ƏVƏZİ. *Hiss edirik ki, bu sözlərin elə özü, daha doğrusu, onların ifadə etdiyi mənə sualla qarşılana bilər. Adətən, müxtəlif məsələlərlə əlaqədar açılmış müzakirələrdə müəllif mətnindən sonra da müzakirədə iştirak edənlərin yazılılanların axırında da, redaksiya xətti ilə oxuculara müraciət dərc olunur. İlkin müraciətdən məqsəd, təbii ki, qaldırılan problemin dəyərini, onun aktuallığını və əhəmiyyətini göstərmək, "tədbirə" daha çox iştirakçı cəlb etməkdir. "Kredo" qəzetiinin 2007-ci il avqust ayının 18-i tarixli nömrəsində də siz belə bir yazı ilə, bəlkə də tanış olmusunuz, ya da əlinizdəki kitabda onu oxumusunuz, ya da oxuyacaqsınız. Yəqin müzakirədə iştirak edənlərin problemlə bağlı qaldırdığı mülahizələrə də biganə yanaşmayıbsınız.*

Ancaq məsələ heç də bunda yox, ümumi şəkildə ehtimal olunsa da, hər halda, birdən-birə gözlənilmədən qarşıya çıxan maneədədir.

Birgə razılığımıza, işin qayda və prinsipinə, məntiqə görə müzakirəyə qəzetiň baş redaktoru Əli Rza Xələfli özü yekun vurmali idi. Həm də, açığını desək, müzakirədə əhalinin müxtəlif təbəqələrindən olan adamların, xüsusən ali məktəblərin jurnalistika fakültəsinin müəllim və tələbələrinin iştirakını daha çox gözləyirdik. Belə bir həvəs, təşəbbüs müəyyən qədər oldu da. Lakin qəzetiň ciddi iqtisadi çətinliklərlə qarşılaşması, kompyuterdən çıxan materialların çapına imkan vermədi. Buna ancaq təəssüfümüzü bildirir, lakin inamımızı da itirmirik. Güman edirik ki, "Kredo" çətinlikləri aradan qaldıraraq yenə də əvvəlki çoşğun fəaliyyətinə qayıdacaq, müzakirə ilə bağlı digər materiallar da işıq üzü görəndən sonra həmin o yekun materiallar hazırlanıb oxuculara çatdırılacaq.

Lakin kitabımızın nəşri zərurəti bizə həmin günləri gözləməyə imkan vermir. Həmçinin irəli sürülmüş fikir və mülahizələr barədə bilavasitə müəllifin özünün münasibət bildirib rəy söyləməsi, etika baxımından, şübhəsiz ki,

məqbul sayılmaz. Elə buna görə də materialların dərc edilməsi və hələlik edilməməsinə baxmayaraq, müzakirənin bütün iştirakçılara təşəkkürümüzü çatdırır, dilimin təəssübünü çəkən hər kəsə, ilk növbədə mütəxəssislərə tutarlı, təsiredici qələm məhsulları ilə kütləvi informasiya vasitələrində vaxtaşırı çıxışlarını arzuladığımızı bildirməyi vacib sayırıq.

M.M.

ON BİRİNCİ BÖLMƏ

“YAD” YAZILARINDAN NÜMUNƏLƏR BİR DAHA ANA DİLİMİZ HAQQINDA

“Mən bu sətirləri İsmixan müəllimin, Azər müəllimin, Gülhüseyn müəllimin göz yaşlarına, ana dili sevgisinə, qüdrətli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin ana dili uğrunda misra-misra əriməsinə, min yol olüb-dirilməsinə böyük hörmət, sevgi-sayıqı əlaməti olaraq yazıram. Ötən əsrin 40-cı illərinin sonlarında ana dilimizin xilası uğrunda gizli təşkilat yaranan, işgəncələrə, Sibir sürgünlerinə məruz qalan mətin insanların ruhu qarşısında baş əyir, sağ olanlara isə ulu Tanrıdan cansağlığı arzulayıram. Onlar ana dili uğrunda mücadilədə məhbəslərə atıldılar.

Ölümündən bir az əvvəl İsmixan müəllimə verdiyim sual yadıma düşür:

-O məşəqqətlərin qoynunda, heç olmasa, bircə dəfə peşmançılıq hissi keçirdinizmi, İsmixan müəllim?

-Əsla! Doğma ana dili, sevgili Azərbaycan dili uğrunda düşünlülmüş şəkildə ölümə gedən də peşmançılıq hissi keçirəmi?

Mən onda İsmixan müəllimin boynunu qucaqlayıb üzündən öpdüm, gözlərim yaşla doldu.

Əzizinəm hər aylar,
Hər *ulduzlar*, hər aylar
Başım cəllad əlində,
Dilim səni haraylar.

Həbs düşərgəsində - o uzaq qarlı, buzlu çöllərdə gecə-gündüz oxuyan, ana dili həsrətilə çırpınan, haray çəkən müəllimlərimi unuda bilərəmmi?

Bu gün ilk baxışda 10-15 il bundan əvvəlkinə nisbətən ana dilimizin mövqeyi, müdafiəsi, təbliği qənaətbəxş görünə də, əslində bu elə zahiri göründür. Dilimizə laqeydlik, etinasızlıq kütləvi şəkildə davam edir. İndi, elə bil ki, milli, müstəqil ana dili Azərbaycan dili olan bir məmləkətdə rus dilində danışmaq dəb halına düşüb. Düşünürsən, küçədə, bayırda, hətta, efir dalğalarında qolu-qabırğası sindirilmiş, bədbəxt, zavallı, gülünc, "calaq ana dili" və yaxud rus dili kimə lazımdır? Nə üçün bu gün də cidd-cəhdli balalarını rus məktəblərinə qoyan "rusbaşlılar" düşünmürlər ki, öz balalarını şikəst edirlər, onları ilk növbədə doğma ana dilinin şəhd-şirəsindən, ecazından, arılığından-durulugündən, müqəddəsliyindən məhrum edirlər?

İllər boyu qazandığımız ən böyük milli sərvəti, ana dilimizi qorumaq, yaşatmaq hər birimizin - xüsusən, dövlət məmurlarının müqəddəs borcu olmalıdır. Amma dövlət müstəqilliyi qazanmağımızdan 15 il keçməsinə baxmayaraq, hələ də nazirlərimizin, dövlət məmurlarımızın bir çoxu doğma ana dilində düz-əməlli danışa bilmir, özlərini gülünc vəziyyətdə qoyur, dialoqdan, canlı söhbətdən, kameradan, mikrofondan qaçırlar. Bu məmurlar heç olmasa ölkə başçısından nümunə götürsünlər. Mənə elə gəlir ki, ana dilini yaxşı bilməyən insanlara məsul dövlət işlərini tapşırmaq cinayətdir.

Qısa müddətdə Azərbaycanda öz missiyasını həyata keçirən ingilisin, yaponun, fransızın, amerikalının ana dilimizdə danışmağa cəhd etməsi bizdə ... fərəh, qürur hissi doğurur. Bəs onda nə üçün uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, dövlət məmurlarımızın çoxu hələ də Azərbaycan dilində danışmağa çətinlik çəkirələr?

Bu gün ana dilimizin əvvəlkindən də çox müdafiə olunmağa, yad təsirlərdən qorunmağa haqqı var. Kütləvi informasiya vəstələri, xüsusilə radio və televiziya kanalları ana dilimizin təbliği və müdafiə olunmasında son dərəcə ciddi mövqe tutmalıdır. Amma biz bütün bunların tamam əksini görürük. Çoxsaylı televiziya kanalları bu gün sanki ana dilimizin başında turp əkənlərin yiğnağına çevrilib. Efir dalğalarında qolu, qabırğası sindirilmiş, bədbəxt, zavallı, gülünc vəziyyətə salınmış "ana dilimizi" eşidəndə adam xəcalət çəkir. Düşünürəm ki, milli dilimizin hü-

quqlarını müdafiə etmək missiyasını həyata keçirmək kütləvi informasiya vasitələrinin müqəddəs borcu olmalıdır.

Biz hamımız başı bələlər çəkmiş, bir əsrər əlisbası bir neçə dəfə dəyişdirilmiş Azərbaycan adlı bir məmləkətdə yaşayırıq. Tikətikə, parça-parça olmuş, torpaqları işgal altında inildəyən, yarasından qan sızan Azərbaycanda ... İtirdiklərimiz qazandıqlarımızdan daha çoxdur. Gəlin, heç olmasa, 1 milyon 800 min kvadratkilometrlik ərazisini itirə-itirə 86,6 min kvadratkilometrlik bir qəfəsə sığınan, onun da 20 faizi işgal altında olan məmləkətimizin ana dilinin də işgal olunmasına yol verməyək. Bunun üçün isə bizdən çox şey yox, bulaq kimi dumdur, şirin-şəkər, doğma anamızın dilində danışmağımız tələb olunur..."

Zülfüqar ŞAHSEVƏNLİ

"Günay" qəzeti, 18 fevral 2005-ci il

Göründüyü kimi, məqalə doğma dilimizə sevgi və məhəbbət hissəri aşılıyor, onun saflığının, gözəlliyyinin, bakırəliyinin qorunması zərurətini yada salır, bu yolda əzab-əziyyətlərə, məşəqqətlərə sinə gərmiş, lakin əqidə və inadından dönməmiş mətin insanları bir örnək, parlaq nümunə kimi bizi xatırladır, onların məqsəd və məramını, iibrətamız həyat yolunu hanı, ilk növbədə, gənclər üçün faydalı hesab edir.

Təsvirdə və təhlildə bir qüsurdan başqa hər şey yerli-yerindədir. Həmin qüsür isə bayatinin ikinci misrasının təhrifini ilə bağlıdır və bu təhrif məntiqsizliyə də gətirib çıxarır. Axi planet kimi təsvir edilən - adı çəkilən ulduzla, vaxt, zaman mənasını ifadə edən, ayın, ayların nə mənə yaxınlığı ola bilər? Xalq həmin bağlılığı onun yazıldığı yox, yaratdığı şəkildə belə ifadə edib.

Hər həftələr, hər aylar

Xüsusilə müqəddəs mənəvi sərvətin təmizliyinin qorunmasından bəhs edən materiallarda şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinə də ha həssas, diqqətli münasibət tələb olunur.

MÜASİR JURNALİSTİKAMIZIN PROBLEMLƏRİ

Son dərəcə ciddi bir mövzuya həsr olunmuş həmin "Dəyirmi masa" söhbəti "Vəfa" jurnalında keçirilib, iştirakçılar indiki şəraitdə jurnalistikamızın vəziyyəti və vəzifələri, uğurları, həmçinin inkişafı, tərəqqiyə mane olan qüsurları barədə maraqlı mülahizələr söyləyiblər. Onlardan birinin çıxışına – mövzuya daha çox bağlı olan müəllifin söylədiklərinə nəzər salaq:

Bəsti İsmayılova, "Azərbaycan" nəşriyyatının baş direktorunun müavini:

-38 ildir ki, nəşriyyatda işləyirəm. Bu illər ərzində müxtəlif jurnalistlər, qəzet redaktorları ilə işbirliyi qurmuşam. Əlbəttə, ... öz işinin bilicisi də olub, jurnalistika sahəsində səriştəsi olmayı-nı da...

Yanıma gəlib qəzet və jurnal dərc etmək arzusunda olduqlarını bildirir, bunun üçün hansı sənədlərin lazım olduğunu soruşurlar. Mən... hansı sənədlərin lazım olduğunu izah etdikdə "mənim yerimə ərizəni yazın" deyə xahiş edirlər. Belə bir redaktora necə hörmət etmək olar? Sonra görürsən ki, artıq həmin adam haradasa baş redaktor işləyir.

Bu gün ... kütłəvi informasiya vasitələrinin qeydiyyat məsəlesi çox asanlaşdır. Səriştəsi oldu-olmadı qeydiyyatdan keçib qəzet nəşr edir... Gün ərzində nəşriyyatımızda 40-50 adda qəzet nəşr olunur. Bəzən elə olur ki, eyni xəbəri bütün qəzetlər yazar..."

"Vəfa" jurnalı,

2004-cü il, № 7

Adı ərizəni yaza bilməyənlərin, haradasa “Söz mülkünün sultani” məqamındaki baş redaktor vəzifələrinə yüksəlməsi və onların sayının yaz yağışından sonra bitən göbələklər kimi sürətlə artması haradasa mənəvi faciə kimi də səciyyələndirilə bilər. Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyov kimi naşir-redaktorların timsalında belə bir vəziyyət daha acinacaqlı və ürəksizdir.

Unutmaq olmaz ki, “sözə əhya vermək” təkcə şair və yazıçılарın deyil, elə ədəbi işçilərin, redaktorların da müqəddəs borcudur. Bu zəruri tələblərə əməl olunmaması nəticəsində baş verən fəsalalar növbəti materiallarda daha aydın görünür.

ƏDLİYYƏ NAZİRLİYİNDƏ 1756 ADDA QƏZET QEYDİYYATDAN KEÇİB

Həmin hesabat Azərbaycan Mətbuat Şurası tədbirlərinin birindən hazırlanıb. Yığıncaqda qəzetlərin adları ilə bağlı vəziyyət müzakirə edilib, bu haqda konkret faktlar əsasında tənqid Mülahizələr söylənilib. Şuranın sədri Əflatun Amaşov bu vaxta kimi Azərbaycanda 1820 KIV-in qeydiyyatından keçdiyini, bunlardan 1756-nın qəzet, 36-nın teleradio şirkəti, 28-nin isə informasiya agentliyi olduğunu bildirib. Məlum olub ki, necə deyərlər, ad şəriki, alternativi olmayan qəzet yoxdur. Adında Azərbaycan sözü olan qəzetlər daha boldur. Onların sayı 40-a yaxındır. Təsisçilər sadəcə “Azərbaycan” sözünün qarşısında vahid, ulu, müasir, müstəqil, vüqarlı, çiçəklənən, gözəl, azad və s. sözlərini yazıb yeni qəzet açırlar. Adında “Respublika” sözü olan 20, “Ədalət” sözü olan 15 qəzet var. Maraqlıdır ki, adında “Naxçıvan” olan 11 qəzətdən yalnız 2-si həmin bölgə ilə əlaqəlidir. Yerdə qalanları isə Bakıda və digər rayonlarda işiq üzü görür. Özü də həmin qəzetlərin nə rəhbərliyi, nə əməkdaşları arasında naxçıvanlı yoxdur.

Ə.Amaşovun dediyinə görə, qəzet adları arasında “Xəbərçi” sözünə də tez-tez təsadüf edilir. Həmin mətbu orqanlar sırasında da “Yeni xəbərçi”, “Son xəbərçi”, “Ən son xəbərçi”, “Daxili xəbərçi”, “Qlobal xəbərçi” və s. kimi qəzet adları da var. Onun sözlərinə görə adında “qanun” və “ hüquq” sözlərindən istifadə olunan qəzetlərin sayı da az deyil: “Özü də belələrinin əksəriyyəti ictimai-siyasi beynəlxalq hüquqi qəzet olduğunu qeyd edir. Guya bu qəzetlər ən azı üç dildə çıxır və bütün dünyaya yayılır”.

Əflatun Amaşov bildirib ki, qəzetlərə təkrarlanan adlardan savayı, həm də heç bir məna kəsb etməyən, qəzetiñ məzmununa

uyğun gəlməyən, bəzən isə mənəviyyata siğmayan adlar da qoyulur. O, bunlara misal kimi “Günah”, “Paz”, “Yeni paz”, “Ən yeni paz”, “555 partapart”, “Cinayət və hakim”, “Düşünən sınıf”, “Cahan və dünya”, “Zirvə və uçurum” kimi qəzetlərin adını çəkib. MŞ sədri sonda qəzet adları ilə bağlı vəziyyətin normal hala salınması üçün təkliflər verilməsini istəyib.

Ədliyyə Nazirliyinin təmsilçisi Sübhi Kazimov qəzetlərin qeydiyyatı ilə bağlı bir sıra statistik məlumatları səsləndirib, onlar arasında rast gəlinən mənasız və satirik adları sadalayıb. Onun sözlərinə görə hazırda, Azərbaycanda “Məngənə”, “Prikol”, “Zəlli”, “Dəyənək”, “Ruh”, “Kobra”, “Tap məni”, “Zarafat”, “Ari”, “Kirpi”, “İynəli kirpi”, “Oxatan kirpi”, “Cinayətin izi ilə” kimi qəzetlər fəaliyyət göstərir. Adında “Qanun” sözü olan, lakin bu ifadənin yersiz işlədildiyi qəzetlər də var. Məsələn, qəzetlərə “Hüquq, dövlət və qanun”, “Jurnalist və qanun”, “Hədəf və qanun”, “Qanunun sərtlisi”, “İnsan, hüquq və dövlətin qanunu” kimi adlar qoyulur. S.Kazimov bildirib ki, onlara mənasız, gülməli və bəzən də mənəviyyata siğmayan qəzetlərin qeydiyyatı üçün də müraciət edirlər. Bu zaman onlar həmin nəşrlərin təsisçisi ilə qeyri-rəsmi söhbət aparıb, bu adı dəyişdirməyi məsləhət görürələr. Çünkü qanunla nazirlik bu məsələyə müdaxilə edə bilməz.

Milli Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun terminologiya şöbəsinin müdürü Sayalı Sadıqova qəzet adları və ümumiyyətlə, mətbuatın dili ilə bağlı problemlərdən danışır: “*Bu adları dirləyəndə adamda elə təəssürat yaranır ki, sanki Azərbaycan dili kasaddır. Xeyr, dilimiz çox zəngindir. Sadəcə, görünür, həmin qəzetləri təsis edənlərin savadı çatmır*”.

“Ədalət” qəzetinin baş redaktoru Aqil Abbas isə bu cür qəzetlərin sayının çoxluğununu reketçiliklə əlaqələndirib. Deyib ki, belə qəzet açan şəxslər sonradan “Azərbaycan”, “Respublika” və ya “Ədalət” qəzetlərinin adından vəzifəli şəxsləri, məmurları şantaj edir, bu üsulla pul qazanırlar. “Belələri ... jurnalist vəsiqələrində əsas sözləri iri şriftlə, digərlərini isə çox xırda ölçüdə çap etdirir və bir çoxlarını aldada bilirlər”. Bu qarşıqlığın günahını KİV haqqında qanunda görən A.Abbas qanuna dəyişikliklər edilməsi təklifini

irəli sürüb. Qanunun təkmil olduğunu deyən “Azərbaycan” qəzeti-nin baş redaktoru Bəxtiyar Sadıqov isə bütün günahı cib doldurmaq məqsədi ilə qəzet açanlarda görür: “Biz könüllü olaraq qanun-larımızı beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmışıq. Axı Avropa Şurasındakıların ağlına gələ bilməzdi ki, kimse bu demokratik prinsiplərdən cib soymaq üçün istifadə edə bilər”.

B.Sadıqov tanınmış qəzətlərin adından reketçiliklə məşğul olan jurnalistlərə qarşı mübarizə aparmağın tərəfdarı kimi çıxış edib.

MŞ-nin sədr müavini Cahangir Məmmədli isə reket jurnalistikasının qol-qanad açmasının əsas səbəbini Azərbaycan mə-murlarının korrupsiyaya uğramasında görür. “Qoy Azərbaycan məməru öz yerində olsun, gizli saxlamalı faktı olmasın, jurnalist gələn kimi ona məlumat əvəzinə dərhal 100 dollar verməsin”. “Şuranın üzvü, BDU-nun müəllimi Zeynal Məmmədlinin fikrincə isə bu cür qəzet adları ölkədə təhsilin bərbad vəziyyətdə olma-sını göstərir: “Həm də bu proseslərin kökündə ölkədəki işsizlik problemi durur. Nə qədər cəmiyyətimizdəki bu bəlalar qalacaqsa, biz də bu məsələlərlə mübarizə aparmalı olacaq”.

Bəzi televiziya adlarının xarici sözlərdən ibarət olduğunu deyən Z.Məmmədli təklif edib ki, bu məsələ ilə bağlı həm MŞ, həm də jurnalist təşkilatları tövsiyə xarakterli təkliflər hazırlasınlar. “Femida” qəzətinin baş redaktoru Əyyub Kərimov da qanuna dəyişiklik edilməsi təklifinin əleyhinə çıxıb: “Həm də heç bir qanunun ağırlaşdırıcı halda geriyə qüvvəsi yoxdur. Qanuna adlarla bağlı hansısa maddə salsaq belə, onun indiyə kimi qeydiyyatdan keçən qəzətlərə aidiyyəti olmayıacaq. Onda biz heç nəyə nail olmayıacaq”. Ə.Kəri-mov bu məsələdə ictimai qınağın daha ciddi rol oynadığını deyərək məhz bu yolla mübarizə aparmağın tərəfdarı olduğunu deyib. Tədbirdə iştirak edən Prezident aparatının təmsilçisi Vüqar Səlimov da səslənən fikirlərə irəli sürülən təkliflərə öz münasibətini bildirib.

Vüqar QOCAMANLI
“Şərq” qəzeti

28 oktyabr 2004-cü il

TELEAPARICILAR DİLİMİZİ ÖYRƏNMƏLİ OLACAQLAR

“...Bu dəfə sizə hökumətin dilimizə olan qayğısından danışacam... İki gün əvvəl millət vəkillərimiz də... öz dilində danışma-yan televiziya işçilərinə “hədə-qorxu” gəlməyə qərar verib...

Azərbaycan ərazisində yaşayan hər bir vətəndaş dövlət dilinə hörmətlə yanaşmalıdır... Bu altı ayda biz elə bir ciddi dəyişiklik gö-rə bilmədik. Ən məşhur xəbər kanalımızın əməkdaşları zökəm tut-muş kimi burunlarında danışmaqdə davam etdirilər, informasiya yenə də əvvəlki kimi qarışq millətin dilini xatırlatdı. Efirdə yeri gəldi-gəlmədi rus, qondarma ingilis sözləri işlətmək də öz yerində...

Mütəxəssislər deyirlər ki, telekanalların dilinə riayət etmək üçün Şuranın tərkibində ayrıca bir qurum yaradılmalıdır. Üstəlik başqa bir problem də Azərbaycan dilində mükəmməl orfoe-piya lügətinin olmamasıdır... Öz dilini bilməyən ... aparıcılar da bu faktdan arqument kimi istifadə edəcəklər: bir halda ki, dilin özünün qanunları hələ müəyyənləşdirilməyib, tətbiqi qanunla-rından danışmaq tez deyilmiş? Amma əminəm ki, jurnalistin fəaliyyətini tənzimləyən hər cür qanundan, etika kodekslərindən öndə onun fəaliyyətini tənzimləyən vicdanıdır...”

Ədalət naminə xatırladaq ki, müxtəlif televiziya kanallarının fəaliyyətinə, o cümlədən dil-üslub məsələlərinə daha çox iki mət-buat orqanı diqqət yetirir: “Yeni Azərbaycan” və xüsusən “525-ci qəzet”. Bu mənada növbəti nümunə də mövqə müəyyənliyi, baxış nöqtəsinin sərtlilik və dərinliyi, dil-üslub məsələlərinin ön plana çə-kilməsi cəhətdən bir-biri ilə səsləşir.

**Ülviiyyə ƏSGƏRZADƏ
“Yeni Azərbaycan” qəzeti**

13 iyun 2003-cü il.

TELEKANALLARIMIZIN DİL PROBLEMLƏRİ

“Telekanalların ümdə vəzifələrindən biri Azərbaycan dilinin təmizliyini qorumaqdır. Amma ANS-in yayımıldığı “Qaynar qazan” verilişi sanki ana dilimizin kifirləşdirilməsinə xidmət edir. Vaxtilə respublikanın xalq artisti, gənc tamaşaçılar teatrının, hazırda isə musiqili komediya teatrının aktrisası Gülşən Qurbanova bu verilişdə dil hərc-mərcliyinə meydan açmışdı. O, elə hey “pardon” deyə-deyə, öskürə-öskürə, uzada-uzada danışır və çoxlu dil qüsurlarına yol verirdi. Meyvənin çeyirdəyinə meyvənin sümüyü, meyvənin qabığına meyvənin dərisi deyirdi. O, hazırda “Lider”də “aşpazlığın təbliği” ilə məşğuldur. Bu kanalda da əvvəlki nöqsanlı vərdişlərini davam etdirir. Məsələn o, “siz bizdən iki gün istirahət ediniz” deyir. Bu Gülşən xanımın verilişindəki iki günlük fasılının şərhidir.

O, qadınlara da məsləhətlər verir və deyir ki, “Rəng alın, vurun başınıza”. Gülşən xanımın dil qüsurları yetərincədir, bir yaşıya sığan deyil. Onu “Qaynar qazan”dan uzaqlaşdıranda düşündük ki, yəqin ki, arzuolunmaz dil xətalarına yol verilməyəcək. Lakin respublikanın əməkdar artisti Şərqiyə Hüseynovanın gəlişi də xoşagələn yeniliklə nəticələnmədi. Azərbaycan danışq dilini yaxşı bilməyən bu xanımın fəaliyyəti sanki ana dilimizin korlanmasına, rus kəlmələri ilə doldurulmasına xidmət edir, əcaib ifadələr işlədir. Onun dediklərindən: “sizə əvvəlcə otdix verim”, “tvoroçnaya zapekanka”, “yabloki v teste”, “duru yağdan istifadə son vaxtlar icad olunub”, “eviminin bir üzvüdür piroşki”, “xəmiri naçinkalayıraq”, “xəmrin podyomuna mane olur”, “rasçotu-

nuzu götürə bilərsiniz”, “xanımlar un məmulatlarına üz tuturlar”, “bildirçin üzərində aparılan cərrahi əməliyyat”, “bildirçinlər sobada özünü tutub”, “neftimiz, qazımız çox olduğu üçün radiasiyyaya tutulmuş respublikayıq”, “ekranın o tayında oturan insanlar”, “indiki ana alır uşağını altına”, “tortun üstü ploski olsun”, “napoleon xirt-xirtdi olmalıdır, xirt-xırtlığını itirməməlidir”, “zavarnoy krem” (bunu Pakistan'dan gəlib Bakıda işləyən və Azərbaycan dilində sərbəst danışan şəxsə deyir), “şaqaladı tyorkadan keçiririk, ukraşeniye veririk”, “xanımlarda solidarnost var”, “şaqalad kletka-kletka düzülür”, “bu dəqiqə xanımları reseptlə yükleyəcəklər”, “kişilər qutabdan və düşbərədən çox istifadə edirlər və tez acııylar”, “yeni cürcəmiş buğda unu”, “prostinya, pododeyalnik”, “salatoviy, sirenoviy”, “naizust bilməlidirlər”, “süfrənin hazırlanması alınmışdı”, “Mələk xanım Əmircanda yaşayır ha, maqazində yox”, “koldovat eləyir”, “tort üçün krasitellər”, “ləzzətli dada verir”, “çörəyi podpitka etmək”, “qoy düyü həzin-həzin bişsin”, “qazanı incə-incə qarışdırın”, “parit eləmirlər”, “povidlanı obrabotka eləyirik”, “pesoçnı xəmir və s.

Bələ misallar göstərir ki, veriliş məsul şəxslər ana dilimizin təmizliyinin qorunmasına biganədlər.

“Azad Azərbaycan” telekanalının verilişlərinə tamaşaçı mərağı yetərincədir. Lakin yeni formalı verilişlər axtarışları bəzən anlaşılmaz məqamlarla sonuclanır (?). Bu yaxınlarda telekanalın şəhərin gur hərəkətli nəqliyyat yolunun ortasında təşkil edilmiş verilişi bizdə məntiqsizlikdən doğan bir hadisə fikrini yaratdı. Aparıcı yoluñ ortasına qoyduğu kürsünün birində özü, digərində isə dəvət olunmuş şəxs əyləşmişdi. Şütüyən avtomobillərin tüstüsü və qopardığı gurultu aparıcının “intervü” almasının çətinləşdiridiyindən o, qışqıra-qışqıra danışmalı olurdu. Digər bir tərəfdən də verlişin hər iki iştirakçısı da, onları lentə alanlar da qəza şəraitı yaradırlar. Bu veriliş oktyabrın 16-da yayılmıştı. Özünü həm də humor sərrafı kimi göstərməyə çalışan aparıcının dediyi üç kəlmədən ibarət söz məni şoka saldı. Onun, “komunizm rejimi dövründə...” ifadəsi kifayət idi ki, həmin aparıcının

siyasi savadının sıfırı bərabər olması qərarına gələk. Məgər kommunizm qurulmuşdu ki, “kömmunizm rejimi” deyiləydi? Bəlkə də aparıcı üçün “kommunist rejimi” ilə “kommunizm rejimi” anlayışları eyni şeydir?

Məgər Bakıda məzmunu bir o qədər də diqqəti çəkməyən və riliş üçün yer qəhətə çıxmışdı ki, gəlib yolun həyat üçün çox təhlükəli olan hərəkət hissəsində qərar tutmuşdular? Verilişlərə yüksək savadlı adamları cəlb etmək gərəkdir. Forma axtarışını lağlığıya çevirmək olmaz!

“Space” kanalının verilişlərinin əksəriyyəti əhalinin asudə vaxtının səmərəli təşkilinə istiqamətləndirilib. Onun xalq üçün böyük maraq doğuran “Muğam müsabiqəsi”ni təşkil etməsi təqdirəlayiq bir hadisədir. Bu kanalın uğurları bizi sevindirir. Ancaq bu və ya digər aparıcının intellektual səviyyəsinin aşağı olması faktı da nəzərə çarpır. Bu yaxınlarda aparıcı mədəniyyətə aid bir elan oxuyan zaman, televiziya işçisinə yaraşmayan səhvə yol verdi. Dedi ki, qastrolçuların iştirakı ilə balet tamaşası olacaq. Baş rolları qastrolçular, digər partiyaları isə yerli balet-meysterlər oynayacaqdır. Göründüyü kimi, aparıcının balet haqqında təsəvvürü yoxdur. Olsayı bilərdi ki, balet, opera və operetta tamaşalarında xoreoqrafiya səhnələrinin quruluşçusuna baletmeyster deyilir. Alman dilində baletmeyster sözünün hərfi mənası ustad, bilici deməkdir. Səthi bilikli şəxsi, hətta ideal gözəl olsa belə, kamera qarşısına çıxarmaq olmaz...”

“525-ci qəzet”,

4 dekabr 2005-ci il.

Hər bir televiziya kanalının ümumi müvaffaqiyətində aparıcıların rolu, həqiqətən də, böyükdür. Onlar evimizin dəvət olunmuş, əslində gəlişlərini gözləyirik, deməli, dəvət olunmuş qonaqlarıdır. Hər biri müxtəlif səbəblər üzündən qanımızın qara olduğu vaxtlarda əsəblərimizin üstünə su da çiləyə bilər, yaxud, şad vaxtlarımızda bizi dildə etmələri də istisna deyil. Bu isə müxtəlif səbəblərlə yanaşı həm də dillə, aparıcının ona nə dərəcə bələdliyin-

dən, bu bələdliyi necə, hansı səviyyədə nümayiş etdirməsindən asılıdır. Aparıcı əslində, bir növ, ev sahibidir. Özünü ekran qarşısında sərbəst aparmasa, etik normaları gözləməsə, dilə hörmətlə yanaşmasa bu, istər-istəməz qonağa da, tamaşaçıya da mənfi təsir göstərəcək.

Halbuku bəzi aparıcılarımız danişığını dəvət etdiyi xarici qonağıa uyğunlaşdırır.

Aparıcıların son dərəcə zəngin mənəvi sərvətlə, misilsiz, qiyamətli bir inci ilə ehtiyatla, ehtiramla rəftar etməli olduğunu başa düşmələrinə görəsən, hələ çoxmu qalib?!

DİLİMİZİN QANSARI

Bir səhifəlik yazışdan əvvəlcə bəzi nümunələrə diqqət yetirək. Müəllif yazır: "Kütləvi məlumat vasitələrinin ümdə borcu xalqın milli ədəbi dilinin təbliğindən, onun saflığının qorunmasından və birsoylu dillərdən olmasınaidir. Lakin bu gün Azərbaycanda dil qurumu bərbad vəziyyətdədir. Qəzetlərdə, televizion kanallarında bu yönə tam hərc-mərclik və özbaşınalıq hökm sürür. Qəzətçilər, televizion sunucuları Azərbaycan türk dilinin qaydalarını kobud şəkildə pozurlar. Təsadüfi deyildir ki, 1980-ci ildə Türkiyədə hərbi çevriliş olanda Kənan Evrenin ilk fərmanlarından biri dil haqqında oldu, türk dil qurumunun izni olmadan türk dilinə yabançı sözlərin gətirilməsi yasaq edildi.

Bu gün Azərbaycanda müstəqil və səlahiyyətli dil qurumu yoxdur. Hər kəs ağlına gələni yox, dilinə gələni deyir və yazır. Qəzetlərdə gedən çox bəsət yazınlarda tez-tez rast gəlinən əcaib ifadələr və cümlələr onların müəlliflərinin bizim türkcəmizi, ümumiyyətlə, qəzetçilik səviyyəsində bilmədiklərinə dələlət edir. Məsələn, "Yeni Müsavat"da (26 avqust 2001) getmiş bir yazıda deyilir: "AXCP-lərin qüdrətli vaxtı bir yerdə ol-duqları zaman idi". Göründüyü kimi, bu cümlə həm quruluş, həm də məzmun baxımından mənasızdır. Müəllif bilmir ki, "vaxt", "zaman" eyni mənalı sözlərdir? Elə bu yazılaca "səmərə", "səmərəli" sözləri "effektivlə" əvəz olunub. Qəzətdə "missiya" sözünə çox yer verilir. Axi, Azərbaycan türkçəsində "missiya" sözü yoxdur. Bu sözün dilimizdə çox uyarlı qarşılığı var: tapşırıq, vəzifə, görəv. Yenə həmin yazıda "konflikt" - münaqişə, ixtilaf, toqquşma, "pauza" - ara, fasılə və s. kimi yabançı sözlər gedib.

“Yeni Müsavat”ın 7 oktyabr sayısındaki Səyavuş Novruzovun yazısından: “cəfəngiyyat sayırsınız və belə uğursuzluğa gedirsiniz?”. Bu kimi söz quraşdırımları hansı dərslikdən alınıb, görəsən?

Sözlərin, dilimizin müxtəlif şivələrində ifadə edildiyi şəkildə yazılması yazarların savadsızlığının təzahürüdür. Artıq təqribən on ildir ki, “familiya” sözü bizim dildə “soyad” kimi istifadə edilir. Lakin müasir qəzetçilər “familiya” sözündən əl çəkmək istəmir. “Yeni Müsavat” qəzetinin 5 oktyabr sayında getmiş bir ya- zıda yabançı sözlər verilib: “press” - bu söz latınca “Presso” - sıxıram, basıram sözündən gəlir. “Pressinq” isə bu sözün ingilisləşdirilmiş şəkildə və bizimcə “Tələsik”, “təcili”, “təxirəsalınmaz”, “yubadılmaz” mənasını daşıyır. Ümumiyyətlə, bu söz həmin ya- zıda düzgün istifadə edilməyib: o, sadəcə “basqı”, “təzyiq” kimi istifadə edilməli idi; “spekulyasiya” sözünün dilimizdə “ehtikar”, “alver” kimi çox uyarlı qarşılıqları var; “oriyentir” latınca “oriens” - şərq sözündən gəlir. Sonradan bu söz “yer səthində yaxşı görülən sabit cism” mənasında istifadə edilib. Azərbaycan türkcəsində bunun qarşılığı mətndə yerində asılı olaraq “istiqa- mat”, “səmt”, “hədəf”, “nişangah” kimi istifadə edilə bilər; “ver- siya” (lat. “versiya” - dönüş) sözü əsasən cinayət işlərində tətbiq edilir və “hər hansı bir şəraitin və ya olayın səbəblərinin izahla- rından birisi” mənasındadır. Onu qarşılığı olaraq bizim dildə “güman”, “güman etmək”, “ehtimal”, “fərz etmək” sözlərindən istifadə edilə bilər.

“Yeni Müsavat” qəzetiində (7 oktyabr) getmiş “Maşın və tele- fon bolluğu...” yazısındaki “məxsusluq” sözünü heç bir dilçi bu qədər qəribə bir şəkildə quraşdırı bilməzdi.

Qəzetlərdə getmiş başqa əcnəbi sözlərə baxın: “konsolidasi- ya” (lat. Konsolidato-möhkəmləndirmək, birləşdirmək, bərkit- mək. “İyerarxiya” (əslində bu “ierarxiya”dır) - tabeçilik pilləsi, rütbəçilik pilləsi, “koordinasiya” (lat. Kobirgə, ordinatio - ni- zamlama) - nizamlama, uzlaşdırma, razılaşdırma və s.; “raund” - dövrə, mərhələ, pillə və s. “alyans” (frans. Allianse) - ittifaq, birlik; “potensial” (lat. Potentia-güç) - mənbələr, qaynaqlar, va-

sitələr, imkanlar, ehtiyatlar və s. Türkçəmizdə bu qədər qarşılığı olan sözü latınca yazmaq ayıbdır.

Bəziləri tamamilə yersiz olaraq rus sözü olan “riçaq” işlədir. Bu sözün mənası nədir: linq, vasitə, qulp və s.

“Yeni Müsavat” qəzetində getmiş “20 ən təhlükəli virusun...” yazısında müəllif “Amerika Kompyuter İndustriyası” ifadəsini işlədib. Bizim dildə “industriya” sözünün qarşılığı “sənaye”dir. Burada müəllif “Amerika Kompyuter Sənayesi”, mötərizədə isə “American Computer Industry” yazardı.

Yenə həmin qəzətdən: “maşın korteji” - bizim dildə “maşın qafisi, maşın alayı” deyilməlidir. “Kitab mağazası...” yazısından alınmış bir ifadə: “vəzifəli şəxsin krişalıq etdiyi...” Burada “Qəribi ağlamaq tutur”. “Bir qara qoçun...” yazısında isə müəllif “iç” lə “ara” sözlərinin mənəsini qarışdıraraq yazır: “...başqa adamların içində...” Burada müəllif “adamların arasında” demək istəyibmiş, amma qarışdırıb.

Məlimdur ki, dilimizdə bir sıra artıq bizimkiləşmiş ərəb sözləri var. Bu sözlərdə qoşa “y” hərfi yazılır: ədəbiyyat, mədəniyyət, kəşfiyyat, keyfiyyət və s. “Yeni Müsavat” qəzətinin həcmində olan qəzetlərin hər birində orta hesabla bir gündə 200 qoşa “y” hərfi ilə söz gedir. Bu minvalla “Yeni Müsavat” qəzətinin öündə 30 gündə 6000-dən artıq “y” hərfi çap edilir.

Yuxarıda deyilənlər çağdaş Azərbaycan mətbuatına xas olan misalların “mində biridir” desək yanlış olmaz. Biz misallara qəsdən çıxtıraklı və populyar olan “Yeni Müsavat”dan gətirdik. Başqa qəzetlərdə vəziyyət bundan da betərdir. Amma bunun ifratı televizion verilişlərindən gəlir...

Əhməd FƏRHADOĞLU
“525-ci qəzet”

24 noyabr 2004-cü il.

İxtisarla dərc etdiyimiz məqalədə guya məqsəd dilimizin təmizliyi uğrunda mübarizədir. Ancaq təəssüf ki, müəllif özü də bizi yad olan “özgərlik”, “kullanmaq”, “proje”, “başlıq”, “uzman”, “par-

lamentari" kimi ifadələri bol-bol işlədib, "Azərbaycan türkcəsinin çürüməsindən" xəbər verir. Görünür, müəllif Azərbaycan dilinin türk dilləri qrupuna məxsus olsa da, onun tamamilə müstəqilliyini, əhatəliliyini, zənginliyini, ifadə imkanlarının sonsuz dərəcədə genişliyini unudur. Yoxsa onu başqa bir dilin "qoltuğuna" verməzdi. On-dakı bu həvəs, istək elə adda da özünü nişan verib. Müəllif yaxşı bilir ki, Azərbaycan dilində "qansar" ifadəsi yoxdur. Əksəriyyət də onun nə demək olduğunu başa düşməz. Elə buna görə də yad ifadəyə "üz tutmaq" həvəsindən özünü saxlaya bilmədiyindən əvvəlcə 10-15 cümlə ilə məshumu dilimizə çevirməli - izah etməli olub.

Bütün bunlardan əlavə, ciddi mənə səhvinə gətirib çıxarmasa da, hər halda, qurumun, təşkilatın adı da düzgün işlədilməyib: yəni, kütləvi məlumat yox informasiya vasitələri...

Deyirlər ki, məsələ təkcə inşaat materiallarının qiymətində deyil, həm də ondan necə, hansı səviyyədə istifadə olunmasındadır. Bu, yəqin ki, ədəbi və əzəli varlıq olan sözə də aiddir. Çoxçəşidli, müxtəlif mətbuat orqanlarımızın ona münasibəti də, təbii ki, eyni deyil. Görünür, sözü müqəddəs sanib, onu layiq olduğu yüksək məqamda saxlamağa cəhd göstərənlər kimi, ondan ucuz vasitə kimi istifadə etməyə çalışanlar da var...

AZƏRBAYCANDA GÖRÜNMƏMİŞ ÜSLUB, DİL VƏ JURNALİSTİKA YARANIR

NIZAMI CƏFƏROV:
**“TƏHLİL DİLİ ƏVƏZİNƏ
TƏHQİR DİLİ İŞLƏNİLMƏMƏLİDİR”**

Bu material hesabat şəklində hazırlanıb. Müəllif əvvəlcə Azərbaycan Mətbuat Şurası nəzdində fəaliyyət göstərən Dil Komissiyası Atatürk Mərkəzində növbəti iclasın keçirilməsini xəbər verib, tədbirdə komissiyanın yeni tərkibinin formallaşması və görəcəyi işlər barədə müzakirə və məsləhətləşmələr aparılmasını, Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşovun əvvəlcə qurumun tərkibində fəaliyyət göstərən digər komissiyaların fəaliyyəti ilə bağlı məlumatının dinişnildiyi bildirilib.

Hesabatda göstərilir ki, “KİV-in dil xüsusiyətlərinin əhəmiyyətindən söhbət açan sədr komissiyasının yeni heyətdə daha önəmli işlər görə biləcəyini vurğulayıb. Komissiyanın sədri, Atatürk Mərkəzinin müdürü, professor Nizami Cəfərov yeni heyət üzvlərini təqdim edərək bildirib ki, ölkəmizdə dilçiliyin müxtəlif sahələri üzrə böyük təcrübəyə və elmi potensiala malik bu şəxslərə Azərbaycan mətbuatının həqiqətən böyük ehtiyacı var. O, bildirib ki, mətbuatımızın dili ən çox yazılın sahələrdən biridir. N.Cəfərovun fikrincə, son on ildə Azərbaycan mətbuatının dilində görünməmiş inkişaf müşahidə edilir. Hazırkı durumda 1990-ci illərin əvvəlləri arasındaki vəziyyəti müqayisə edən natiq qeyri-peşəkarların mətbuatdan uzaqlaşması prosesinin sürətləndiyini öna çəkib. “Dil bütün hallarda düşüncənin məhsuludur, düşüncəyə uyğun dil texnolo-

giyasi olur"- deyən professor əlavə edib ki, təhlil dili əvəzinə təhqir dili işlənməməlidir. Təəssüf ki, görünməmiş üslub dil və jurnalistika yaranır. Jurnalıstin şəxsiyyəti, fərdi dili olmayan yerdə mətbuat da, oxucu da çətinlik çəkəcək. Bəzi qəzetlərdə kəskin söz deyən jurnalıstin şəxsiyyəti müəmməli qalır. Gənclər güclü dilə, üslubiyata iyılaşınmək üçün mütəmadi oxuyub öyrənməlidirlər.

N.Cəfərov mətbuatda dil qüsurlarının mövcudluğunu digər amillərlə əlaqələndirib. O, mətbuat və televiziyaların yaradıcı həyatının əsasən gənclərdən ibarət olmasını və onların kifayət qədər təcrübəli olmadıqlarını qeyd edərək vurgulayıb ki, yaşlı nəşrin media meydانında olması, dil xüsusiyyətlərinin qorunması gənc yazarlara nümunə baxımından olduqca müsbət haldır. Mətbuat yazınlarda yoxlanmamış faktlar kifayət qədərdir. Mətbuatda siyasişəmənin fəsadları açıq-aydın duyulmaqdadır.

Bələ şəraitdə dilin imkanlarından sui-istifadə hallarına geniş şəkildə yol verilməsi isə bir sira arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxarır. N.Cəfərov sözlərini dövri mətbuatdan gətirdiyi konkret misallarla əsaslandırıb. İclasda iştirak edən digər dilçi alımlar də komissiyanın fəaliyyətində yaxından iştirak etməyə hazır olduğunu bildiriblər. Onlar mətbuatın dili, bu sahədə görülməsi vacib işlərlə bağlı fikir və təkliflərini irəli sürüblər. Professor Kamil Vəli Nərimanoğlu komissiyanın tərkibinin genişləndirilməsi, onun Milli Teleradio Şurası ilə əməkdaşlıq etməsi fikrini irəli sürrüb. O, həmkarının çıxışında səslənən belə bir fikrə şərik çıxb ki, qəzetlərin alınmamasının başlıca səbəblərindən biri mətbuat orqanlarının əksəriyyətinin təhqirə geniş yer verməlidir. K.Nərimanoğlu komissiyanın ayda bir dəfə monitorinq keçirib nəticələri mətbuat və televiziyyada açıqlanmaqla bu kimi neqativ halların qarşısının alına biləcəyinə əmin olduğunu bəyan edib.

Professor İsmayııl Məmmədov bildirib ki, Azərbaycan Mətbuat Şurası özünün qəzetini təsis etməli və həmin nəşr dil xüsusiyyətlərinin qorunması baxımından digər mətbu orqanlara nümunə olmalıdır.

Dilçi-alim Qəzənfər Kazimov komissiya iclaslarının müntəzəm keçirilməsi və burada səslənən fikirlərin olduğu kimi hər

hansı bir qəzətdə çap edilməsi zəruriliyindən danışib. AzTV-nin “Səhər” programının rəhbəri Qulu Məhərrəmli teleradio dili ilə bağlı səslənən fikirlərə aydınlıq gətirib: “Teleradionun dili zahir-rən göründüyü qədər asan deyil. Televiziyyada dildən düzgün istifadə yollarında praktikaya yenidən qayıtməq dilimizin və milli mətbuatımızın peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəlməsi baxımından faydalıdır”. Terminologiya sahəsində mütəxəssis Sayalı Sadıqova mətbuatın dilində təhqiqat apardığı sahə ilə bağlı çoxsaylı nöqsanlardan danışib. O, vahid terminologiya lügətinin nəşrinin sürətlənməsinin KİV əməkdaşlarına fayda verə biləcəyini vurgulayıb. Sonda Dil Komissiyasının yeni iş planının tərtibi üçün konkret tövsiyələr verilib”.

Vüqar QOCAMANLI
“Şərq” qəzeti,

26 oktyabr 2004-cü il

“NAŞİRLİK BİR MƏKTƏBDİR”

Həmin müsahibəni “Ədəbiyyat qəzeti”nin əməkdaşı “Azərbaycan” nəşriyyatının sabiq direktoru Nazim İbrahimovla aparıb. Bir səhifəlik materialdan, təbii ki, yalnız mövzumuzla bağlı məqamlara diqqət yetiririk:

“- ...Ədəbiyyata, incəsənətə və bu sahələrin yaradıcılarına böyük ehtiramınıza görədir ki, Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası kimi sanballı bir kitabı nəşr etmək zəhmətinə qatlaşdırın.

- ... Üzeyir bəyin ... imkanlı varisi yoxdur. O özü deyərmiş ki, ... övladım əsərlərimdir ... Biz hamımız onun övladıçıq. Özümə borc bildim ki, onun həyat və yaradıcılığını əhatə edən ensiklopediyani nəşr edim.

Çox vaxt danışırıq Nizamidən, Üzeyir bəydən, Mirzə Cəlil-dən. Düzdür, bəzi danışanların imkanı yoxdur.... İndi sponsor axtarışından danışırlar. (Onu deyim ki, mənim bu sözdən xoşum gəlmir. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vaxtında sponsor sözü yox idi. Xeyriyyəçi hara, sponsor hara?! Xeyriyyəçi deyəndə xeyir iş başa düşülür. Sponsor sözü o təsiri bağışlamır!)...

Ümumən Azərbaycanda şəxsi ensiklopediya çap olunmayıb. Ü.Hacıbəyov ensiklopediyası bu silsilədən birincidir...”

Sonra N.İbrahimov göstərib ki, “Bu gün naşirlərin rolü qalxməli olan vaxtda, təəssüf ki, naşirlər yox olub. Təqsir onlarda deyil. Onlara fikir də vermirlər. O qədər nəşriyyatlar yaranıb... heç ünvanını da bilmirik. Kitab, ensiklopediya çıxarırlar. Nə kitab, nə ensiklopediya? Məqalələri yığıb, adını ensiklopediya qo-yurlar. C.Məmmədquluzadəni Ə.Mirəhmədov kimi bir alımlə iki ildir ki, işləyirik. Hələ çap edə bilməmişik. Hər məqaləni oxuyuruq, hər materialı tapırıq... Biz Üzeyir Hacıbəyov ensiklopedi-

yasından sonra elan verdik ki, kimdə nə əlavə məlumat varsa, – ola bilər ki, nəyisə unutmuşuq, – ikinci nəşr üçün bizə yetirsinlər. Bir-iki məktub gəldi.

Mənim ona heyfim gəlir ki, gələcək naşirlər yetirmək qayğısına qalmırıq. Naşirləri itirməklə, şairi, yaziçini qoldan-qanaddan etmiş oluruq. Naşir professionallığı tamam ayrı şeydir. Necə ki, çoxusu elə bilir redaktordur. Redaktorluq materialı oxuyub vergülüñü-nöqtəsini qoymaq deyil.

Naşirlilik bir məktəbdır. Bəs bu məktəbi kim yaradacaq? Bax nəşriyyatlara. Bəzilər maddi cəhətdən çətinlik çəkir. Bəzilərini itirmişik. Onu da yaratmaq lazımdır. Bu, böyük məsələdir.

Nazim İbrahimov
“Ədəbiyyat qəzeti”

28 yanvar 2000-ci il

YENİ ƏSRİN “NOVATOR SEVGİ ŞAIRİ”

“Bu günlərdə gənc şair Ağəmi Əhmədovun “Nərgiz” nəşriyyatı tərəfindən 200 səhifəlik ilk şeir toplusu - “Qədrimi bilmədin sən” kitabı çap olunub.

Kitaba ön sözü, özünün qeyd etdiyi kimi, “jurnalist-tənqidçi, uzun illər respublika mətbuatında çalışan, dövlət əhəmiyyətli qəzetlərin sırf əməkdaşı olan” Xuraman Dadaşova yazıb. Yəqin ki, oxucuların paxılılığından mətbuatda nəinki tənqidçi bir yazılışı, adı qəzet məqaləsi belə oxunmayan bu tənqidçi xanımın yazdığı kimi, “A.Əhmədovun kitabının ilk səhifələrindən və sözlərindən hiss edilir ki, onun şairanə döyünnən qəlbə böyük diapozona malikdir. Beyninə həkk olunmuş fikirləri toplamış və naxış vura-vura getmişdir. Onun xarakterinin də çox elastik olduğunu cah-calala bürünmüş yazılarından hiss edirik”.

Biz paxılılıq hissindən uzaq olduğumuzdan sizi “çox zəngin intellektual poeziyaya malik müəllifin şeir dünyasıyla tanış edirik. Əlimizdən bərk-bərk yapışın ki, bu gözəl sətirlərin sehrinə düşüb özünüüzü itirdiyiniz vaxt biz sizi tapmaqda çətinlik çəkməyək. Beləliklə, alın gəldi Ağəmi Əhmədov poeziyasından bir neçə seçmə:

Başa salım səni gərək,
“Ey gözəl qız, nazik bilək”.
Sənə arpa verim gərək
Qişqırasan lap ulaq tək...

Hələ mənə lağ eyləyir,
Pis arzular da diləyir,
İstiotlu konfet verib
Məni bələyə bələyir

Adətən şairlər öz şeirlərində sevgililərini ancaq mədh eləməklə məşğul olurlar. Amma A.Əhmədov realist bir nəslin nümayəndəsi olduğunu sübuta yetirərk öz duyğularına və bu duyuları yaranan insana tənqid yanaşlığı bacarıb:

Sənin həyatını yazıram sənə
Sənsə hırıldayıb gülürsən mənə..

Və yaxud:

Əfi ilə sürmüsən ömür,
Aldadıb o sənə sürtübdür kömür
Bəzəyim mən səni çula-çuxaya,
Pendirtəki sürtərəm mən yuxaya...

Bir az yumşalıb sevgilisinin nazını çəkən şair çox keçmir ki, yenidən onu tənqid atəşinə tutur:

Adın ifritədir, özünsə ilan
Bil, səni qınayır içini bilən...

Və ya:

Gün soldan çıxıban sağdansa batır
Qandırıım adını: qatırdır, qatır.

Amma az keçmir ki, müəllifin şair ürəyi yumşalıb yuxaya döñür:

Sənə çox uğurlar mən diləyirəm
Közərən odunu mən pileyirəm

Və cuşa gələn müəllif özünü birnəfəsə Azərbaycan poeziyasının lap zirvəsinə çatdırır:

İşvə tulla mənə, naz tulla mənə
Çoxa qıymırsansa, az tulla mənə
Gələ bilmirsənsə yaz tulla mənə...

Və ya:

Ağəmi, bil sənə şeirlər deyir
Almanı, narını, qəndini yeyir...

Özünü zirvəyə yetirən müəllif bütün poeziya dahlərini ordan üzüshağı dığırladır:

Bədbəxt Məcnun, xəstə şey,
Nə bilirsən nədi ney...

Və başlayır o zirvədə də ondan əl çəkməyən sevgilisini tərif etməyə:

Qara qolfı geyinirsən
Özün üçün öyünürsən
Ağamiyə deyinirsən...

Və ya

Hərdən mini, hərdən maksı geyinirsən
Dodağını çox bəzəyib xətrimə dəyirsən,
Elə olur şalvarımı, köynəyimi geyinirsən,
Sən məni sevmirsənsə, onda məni neyinirsən?

Doğrudan da başdan ayağa sevgiyə, məhəbbətlə süslənmiş şair özü-özünüə suallar verməkdən də çəkinmir:

Məhəbbət şairi, sevgi şairi
Neyçin ola bilmir belə dairi?

Daha biz də qanmaz adlanacağımızdan ehtiyat etdiyimizdən bu sualdan bir şey anlamadığımızın üstünü vurmayıb yolumuza davam edirik və şairin özü üçün dilədiyi xoş arzularla tanış oluruq:

Kaş ki, dəli olardım mən
Səmə-səmə gəzəydim mən...

Sonra yenə sevgilisi yadına düşür:
Bir əriştə bişir, qoy gəlim sizə...
Sonra mehman olum çay süfrənizə...

Pis arzu deyil! Hər halda, əvvəlki arzudan fərqli bir az ürək-açandır. Və o çay süfrəsinin başında yəqin ki, elə bu sətirləri oxumağı arzulayır o nazəninə:

Aynada mən hər zaman səni yamsılayıram
Ürəyim içində səni yastılayıram...
Könlümə sən, inan, neştər vurursan,
Sinəm üstə ayaq üstə durursan...

Həyata düzgün bax, həyatı tanı,
Ey mənim şənliyim, sevgi anbarım.

Kitabın bölmələri çoxdur. Şair onu, özü yazdığını kimi, doğma-larına və “həyati başa düşən insanlara, oxuyub onu başa düşən-lərə, sevgililərinə, payı çatanlara, qananlara və gələcək nəsillərə” hədiyyə edib. Bu gülüş boğcasını almaqla gələcək nəsillərin də bizim kimi çox-çox xoşbəxt olacaqlarına əminik. Axır ki, şair cə-sarətə gəlib öz “sevgi anbarına” son təklifində bulunur:

Dərdin ümmanlara dayaq
Sənsə bir ərköyunsayaq
Gəl köç bizə, gəl yaşayaq,
Yad yerlərdə paslanarsan.

Kitabın son bölməsi “Sənin adlarını sənə yazıram” adlanır. Burada da məhəbbətin sehrindən qurtula bilməyən müəllif “son ixtiyarımla deyirəm ki, könlüm bütün varlığı ilə səni bəzəyir”, – deyə yazar. Özü də sonda yazır ki, bu sözləri ona görə xatırladıram ki, nadir sözlərimiz yaddan çıxmasın:

“Vəhşi, Kələk, Ayı balası, Tülkü, 1 noyabr, Bataqlıq, Küçük, Mırt, Nadan, Kal, Şüşəbənd, Məhəbbət dilənçisi, Deyirman, Cin, Qammaz, Hambal, Xortdan, Pota, İxtisaslaşmış vəhşi, Sayğac, 1 may, 7 aprel, 11 aprel, Gönüqlənim” və s. Yəqin ki, sevənlər bu sözləri əzbərləyəcək və müəllifi onlara belə gözəl yadi-gar qoyub getdiyinə görə həmişə məhəbbətlə yad edəcəklər.

Kitabın çapdan çıxmاسından, ... ədəbi mühitdə hamı xəbərdardır. Çünkü bu cür yüksək intellekt səviyyəsinin məhsulu olan bir şeir kitabının diqqətdən kənardə qalması heç cür ağlabatan deyil. Amma ədəbi-tənqid susur. Bunun da öz səbəbləri var. “Jurnalist-tənqidçisi, uzun illər respublika mətbuatında çalışan” Xuraman Dadaşovanın təqdimatından sonra ədəbi-tənqid susmağa məcbur olub. Biz isə öz növbəmizdə “Nərgiz” nəşriyyatının direktoru, yəqin ki, gözəl şeir xiridarı olan Hidayət Musayevə belə gözəl bir kitabı araya-ərsəyə gəlməsində yardımına görə, “minnətdarlığımızı” bildiririk. Özümüzün və gələcək nəsillərin adından”.

KƏBUTƏR
“Yeni Azərbaycan” qəzeti,
30 avqust 2002-ci il.

İlk baxışdan bir qədər artıq və hətta, ola bilsin, yorucu görünə bilən mətnə, demək olar ki, bütünlükla müraciət etməyimizin çox səbəbi var. Əvvəla, buradan da sözün peşəkarların, sənətkarların əlində ülvı məramə, müqəddəs məqsədə, səviyyəsiz və səriştəsizlərin qələmində bəsit, bayağı “mətləblərin” təsvirinə, atürpərdici, ürəkbulandırıcı hadisələrin təsvirinə necə xidmət göstərməsi aydın görünür.

Eyni fikri xeyli dərəcədə ədəbi tənqidə də aid etmək mümkündür və bu resenziyada tələbə jurnalistlərin, gələcək tənqidçilərin öyrənə biləcəkləri çox şey var. İlk növbədə müəllifin üslubu adı deyil. Ölməz klassiklərimiz Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyov... kimi fikri birbaşa demir, əks mənada söyləməklə, qarşı tərə-

fi – tənqid obyektini, bir növ, “ələ salmış” və nəticədə satiranı, sar-kazmı bir qədər də dərinləşdirmiş olub.

Digər tərəfdən, resenziyada miqyas genişliyi hiss olunur. Burada əcaib kitaba öz ciddi münasibətini bildirməyən bütün təşkilatla-ra ironik şəkildə eyham vurulur, kitabın redaktorunun, nəşriyatın direktorunun əməlli-başlı “dərsi” – “aşı-suyu” verilir.

Nəhayət, resenziyanın üçüncü bir əlaməti də var. Bu da tənqidin təsir gücü, effektliyi ilə bağlıdır. Məddah bir tənqidçi Ağəmi Əhmədovun yaradıcılığını, bəlkə də, ərşi-əlaya qaldırılar və onu, ola bil-sin ki, ən yaxşı şairlərdən biri kimi səciyyələndirərdi. Nəticədə baş-abəla şair ömrü boyu əzab çəkməyə məcbur olardı. Kəbutərin tən-qidi isə o qədər tutarlı olub ki, müəllif, eşitdiyimizə görə, bütün kitablarını, hətta, avtoqrafla dost-tanışlarına verdiyi nüsxələri də tə-kiplə geri alaraq tələf etmək məcburiyyətində qalıb...

FƏALİYYƏTİNİZ DÜŞMƏNLƏRƏ XİDMƏT EDİR

“Sarı mətbuat” adı altında ölkəmizdə mənəvi təxribatla məşğul olan qəzetlərin redaktorlarına, əməkdaşlarına açıq məktub

“Artıq uzun müddətdir ki, erotik, pornoqrafik tipli “Sarı mətbuat” deyilən bəla respublikamızda qol-qanad açıb. Siz xalqımızın taleyi üçün necə təhlükəli bir fəaliyyətlə məşğul olmağınızın fərqindəsinizmi?

Ola bilsin ki, “Sarı mətbuat” siyasetinin bir çox ince tərəfləri barədə sizin kifayət qədər məlumatınız yoxdur. Sizi bu işdə ancaq pul maraqlandırır. Ancaq pulu hansı yolla qazanmağın fərqi varmazları? Onların da bu qəzetləri oxumağı sizə nə dərəcədə ləzzət verir? Yaxşı tutaq ki, sizi ancaq pul maraqlandırır. Bu mətiqlə cinayətkarlar da deyə bilərlər ki, bizi ancaq pul maraqlandırır. Sizin satığınız, aşındırığınız millətin torpağı yox, mənəvi dəyərləridir. Bu işə torpaqdan da dəyərli sərvətimizdir.

Diqqətinizə çatdırıram ki, mən erotik ədəbiyyatın qadağan olunması tərəfdarı deyiləm. Amma biri var intim barədə təsəvvurləri genişləndirən, bu sahədə müəyyən bir maarifləndirmə funksiyasını yerinə yetirən ədəbiyyat, bir də var bu ədəbiyyatdan başqa məqsədlər üçün istifadə edən, mənəvi təxribatla məşğul olan ədəbiyyat. Çox təəssüf ki, bizim respublikanın “Sarı mətbuat” nümayəndələrinin böyük əksəriyyəti ikinci yoldadır. İnanın ki, məqsədiniz maarifləndirmə olsa, siz indikindən də çox satılan, daha maraqlı qəzetlər dərc edə bilərsiniz. Bunun üçün sadəcə olaraq yazılarınızın süjeti dəyişməlidir, işə bir qədər səviyyəli müəllifləri cəlb etmək lazımdır.

Məsələnin mahiyyətini qısa olaraq diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Hələ ötən əsrin axırlarından Şərqi mədəniyyətinə və onun mühüm tərkib hissəsi olan müsəlmanlıqla qarşı mübarizə aparan bir çox qüvvələr mənəvi-əxlaqi dəyərləri bu mədəniyyətin əsas dayaqları hesab edərək onları laxlatmaq, məhv etmək üçün planlar hazırlayıb həyata keçirməyə başlamışlar. Bu gün də Şərqi-İslam mədəniyyəti ilə mübarizədə ən güclü silahlardan biri əxlaqi dəyərlərin aşındırılması tədbirləridir. Respublikamızda nəşr olunan “Sarı məbuat”ı təhlil etdikdə sizlərin millətimizin, xalqımızın mənəvi dəyərlərini aşındırmaq sahəsində olduqca təhlükəli bir fəaliyyət göstərdiyinizi görmək çətin deyil.

“İnterpark”, “Əyləncə”, “İstirahət”, “1002-ci gecə”, “İntim”, “Erotika”, “Ehtiras” kimi qəzetlərin buyukı sayılarını aldım və bir sosioloq marağım ilə onlarla yaxından tanış oldum. Yazılıları oxuduqca dəhşətə gəldim. Sizin əsas mövzunuz nədir? Mənəvi dəyərlərimizin əsasını təşkil edən, bəşəriyyətin, bütün xalqların tabu qoyduğu əxlaqi normaları aşındırmaq! Sizin “əsərciklərinizdə” ana ilə oğul, qardaşla bacı, qayınata ilə gəlin, şagirdlə müəllim və s. çox sərbəst şəkildə bir-biri ilə cinsi əlaqədə olub, bundan böyük həzz alırlar. Özü də siz bu səhnələri elə təsvir edirsiniz ki, bunun qarşısında hər hansı yeniyetmənin, gəncin duruş gətirib-gətirməyəcəyi sual altındadır. Özünüzün hərdən böyük tapıntı hesab etdiyiniz bu tiryəkvari hekayələrdə hər bir gənc oğlan evlərinə gələn əmisi qızına, xalası qızına, dayısı qızına, xalasına, bibisinə və s. müştəri gözü ilə baxır və bir azdan sonra onunla seks oyunları çıxarmağa başlayır. Yaxud bir kişinin hansısa bir evə yolu düşürse, bu evdə onun qabağına bir stəkan çay, su gətirən qızı, gəlinə hökmən vurulur və yenə də onunla hansısa bir vəziyyətdəsə seks oyunları ilə məşğul olmağa başlayır. Sizin cizma-qaralarınıza görə sanki Azərbaycanda həqiqi sevgi, bir-birinə səmimi münasibət adlı şey yoxdur. Ərin arvada, arvadin ərə xəyanəti adı hal olub. Həm də onlar bir-birini çox rahat bağışlayırlar. Onlar hərdən bir-birilərinə təzə tərəfdəş tapmağa da kömək edirlər, hələ ailəliklə qrup seksə də meyil göstərirlər. Kimin əlinə harda fürsət düşürse, qarşısındakını qamarlayıb seksə cəlb edir. Bütün idarə, firma rəhbərləri bir-bir öz işçilərini ya-tağından keçirir, hamı bir-birinə seksual obyekt kimi baxır.

Deyə bilərsiniz ki, indi cəmiyyətdə sizin quraşdırığınız süjetlərə uyğun çoxlu misallar var. Çox təessüf ki, bu fikriniz müəyyən qədər doğrudur. Amma biz həqiqi vətəndaşıqsa, millətimizin sabahını düşünürükəm, belə hallara qarşı mübarizə aparmalıyıq, daha onu təbliğ etməməliyik.

İndi gənclərimizin vətənpərvərlik, vətəndaşlıq hissələrinin yüksəldilməsi, mətin əsgər yetişdirilməsi barədə tez-tez səhbətlər gəlir. Siz gənclərə nə öyrədirsiniz? Anasının, bacısının, yaxın qohumunun, qonşu qızın, gəlinin namusunu çəkməyən, qeyrətin nə olduğunu bilməyən bir gəncin Vətən torpağının qeyrətini çəkəcəyinə nə dərəcədə əminsiz? Yenə də mənə etiraz edə bilərsiniz. Amma nə etiraz?

Yəqin ki, heç olmasa Leninin qəzetlərin gücü barədə dediyi fikirləri eşitmisiniz. Sizin qəzetləriniz həftədə ümumilikdə təxminən yüz min tirajla nəşr olunur. Apardığımız araşdırmalara görə, sizin alıcılarınız əsasən gənclər və 50-60 yaş ətrafında olanlardır. Qəzetləriniz 10-11-ci sinif şagirdləri arasında daha populyardır. Eyni zamanda, ekspertlərimizlə apardığımız müşahidələrə görə sizin yazılar bir çox gənclərimizi, yaşlılarımızı süjetlərinizə uyğun davranışa, sürükləmək gücünə malikdir. Yəni bu yazıları oxuyan, müəyyən psixoloji tipə məxsus 13-14 yaşı şagird artıq müəlliminə, qardaş bacıya, qayınata gəlinə, ana oğula, qonşu qonşuya və s. müşətəri gözü ilə baxmağa başlayır.

Bildiyiniz kimi, vətənimiz ağır gündədir. Onu bu ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün bizə mənəviyyatlı insanlar lazımdır. Həmimiz bu cür insanların hazırlanmasına çalışmalıyıq. Çox təessüf ki, sizin fəaliyyətiniz bunun əksinə yönəlib.

Ümidvaram ki, dediklərimi səmimi qəbul edəcəksiniz.

Əhməd QƏŞƏMOĞLU,
*fəlsəfə elmləri doktoru,
Aydınlar Birliyinin həmsədri*

“Avropa” qəzeti

10-11 noyabr 2000-ci il

Göründüyü kimi, "Sarı mətbuat" adı altında ölkəmizdə mənəvi təxribatla məşğul olan qəzetlərin redaktorlarına, əməkdaşlarına açıq məktub şəklində yazılıb. Müəllif xeyli vaxtdan bəri erotika, pornoqrafiya tipli "Sarı mətbuat"ın respublikamızda geniş qol-qanad açmasını, xalqımızın taleyi üçün ciddi mənəvi təhlükəyə چevrilməsini təəssüf hissi ilə xəbər verir.

Yuxarıdakı müraciət ya bilavasitə müəllifin özü, ya da redaksiya əməkdaşı tərəfindən qələmə alınıb. Hər halda, materialın rühunu, məzmununu özündə əks etdirdiyi üçün annotasiya səciyyəli belə bir məlumata ehtiyac duyulub.

Həmin əlaməti başqa bir səpkidə biz də vacib saymışıq. Məsələ orasındadır ki, məqaləni kitaba daxil edib-etməmək barədə əvvəli xeyli götür-qoy etməli olduq. Doğrudur, burada ədəbi redaktənin qayda və qanunlarından, sənətkarlıq məsələlərindən birbaşa söhbət getmir. Əlyazması meydanda olmadığı üçün ədəbi redaktorun material üzərində necə işləməsini - dilyn rəvanlığının, saflığının qorunmasında nə kimi rolü olmasına da deyə bilmərik. Ancaq bununla bərabər bəzi mətbuat orqanlarının səviyyəsizliyindən, ayrı-ayrı müəlliflərin qiyməti dürrü, saf incini xatırladan sözlərdən şəhvani hisslərin, bayağı, hətta, iyrənc münasibətlərin təsviri üçün istifadə etməsində bəhs olunur.

Halbuki klassiklər sözü həmişə müqəddəs saymış və bu ali kefiyyəti zaman-zaman bizə də aşılamağa çalışmışlar. Dahi Nizamiyə görə:

Sözdür həm təzə şey, həm də köhnə şey,

Sözdən bəhs edirik zaman-zaman hey.

Varlığın anası doğmamış, inan,

Sözdən gözəl inci, şahiddir zaman.

Yaxud:

... Yeniliklər törədən bu qoca kainatda

Sözdən incə, kəsərli heç nə yoxdur həyatda...

Yer üzündə tapılmaz sözün rəngi, boyası,

Dilə gəlməz təriyi - dili heyran qoyası...

Ustad Füzuli isə belə hesab edib ki, «Artıran söz qədrini sidqilə qədrin artırır, kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdarı söz».

Ulularımızın belə qiymətli öyünd-nəsihati müqabilində son dərəcə qıymətli, təsirli bir vasitədən bəs biz necə istifadə edirik, onu layiq olduğu öz uca məqamında, saxlaya bilirikmi, yaxud urvat-sizlaşdırıb, mənəvi dəyəri yerlə yksan edirik?

Əgər söhbət məqalədə ümumi şəkildə misal gətirilən, əxlaqa, ədəb-ərkana, mentalitetimizə büsbüütün zidd olan yazılar-dan, attökən, tükürpədici, şit ifadələrdən gedirsə onda yəqin ki, suala cavab da birmənali olar: sözün imkanını ziyanlı vasitələrə yönəltmək, onu ucuzlaşdırmaq, layiq olduğu uca zirvələrdən ayaqlar altına atıb payımal etmək qətiyyən yolverilməzdır! Odur ki, məqalə müəllifinin haqlı və kəskin iradları milli xüsusiyətlərimizin, mənəvi dəyərlərimizin təəssubkeşi olan yüksək zövqlü oxucunun və demək olar ki, büsbütün hamının ürəyindən xəbər verir.

Bəli, materialı məhz bu məqsədlə kitaba daxil etmişik. Ancaq burada vacib bir məsələni də unutmaq olmaz: səviyyəsiz müəlliflərin səriştəsiz, bayağı yazılarla redaksiyaya müraciət etməsi mümkünndür. Lakin belə hallarda ədəbi işçi - redaktor....baş verdəktor həmin o yazıların qarşısında qətiyyətlə «qırmızı işıq» yanğırmalı, dilimizlə bərabər əməkdaşı, başçısı olduğu qəzetə də qədr-qıymət qoymalı, onun təəssübünü çəkməlidir.

Fikrin, ifadənin, yerli-yerində işlədilib-islədilməməsi, müxtəlif intonasiyanın, ifadə tərzinin yaratdığı təzadlı məqamın təsviri baxımından aqillərimiz yaxşı deyib ki, "Söz var ata mindirər, söz var atdan endirər". Xüsusən indiki təzadlı, mürəkkəb vəziyyətdə bunların hər ikisina - daxili münasibətlər mənasında "endirməyə" - mütəşəkkilliyyə, həmrəyliyyə, düşmənə münasibət cəhətdən "mindirməyə" - hərbə, xalq savaşına hazır olmayıımıza tələbat böyükdür. Lakin ehtiyac, o cümlidən mənəvi ehtiyac hələ azdır. Onun lazımı şəkildə ödənilməsi üçün ilk növbədə yüksək peşəkarlıq, sözün sehrindən, siqlətindən, estetik təsir gücündən can yanğısı, qəlbin harayı ilə istifadə tələb olunur.

Əslində yuxarıdakı məktub - məqalədə də buna bir çağırış, həmin müqəddəs məqsəd uğrunda həyacan təbili duyulur. Ancaq həqiqət müqayisələr, parallallar - qarşılaşdırma yolu ilə daha aşkar, inandırıcı görünür. Odur ki, bütünlük mənfiliklərin tənqidindən ibarət olan materialdan sonra bir müsbət nümunəyə diqqət yetirilməsini vacib sayırıq.

Görəcəyiniz kimi, orada Vətən, xalq sevgisi, yurd harayı, onu namərd yağılların alçaq qəsdindən qorumaq cəhdı bir, daha doğrusu, iki qəlbin istəyindən keçirilərək yazıya köçürürlər. Hisslər o qədər təbii və səmimi alınır ki, hətta, müəllifi bir qədər "vahimə-yə" salmışdı: valideynlərini təsvir edilən qızın məhz özü olacağı qənaətinə gəlkəciyindən ehtiyat edir, çəkinirdi. Biz onu fikrindən döndərmək üçün bədii aradıcılıqla publisistikanının qarşılıqlı əla-qəsindən, sənədi ədəbiyyat nümunələrində də minlərin, milyonların fikir və düşüncələrinin ifadəsindən, pozeyidəki lirik "mən"lə publisistikada konkretlik əlamətinin oxşar və fərqli cəhətlərindən xeyli söhbət etməli olduq. Nəhayət, razılığınızı aldıqdan sonra işimizin sonrakı - porter zarisovka üzərindən ədəbi cəhətdən işləmək mərhələsi başladı.

Söz və ifadələrin düzəldilməsi baxımından əsaslı dəyişikliklər olmadı. Ancaq ictimai motivi gücləndirmək, mənani qüvvətləndirmək, təhkiyyə tərzini bir az da "şirinləşdirmək" lazımlı gəldi. Ancaq ideyanı qüvvətləndirmək naminə "ismipünhanlılığı", ustad şairimiz Süleyman Rüstəmin vaxtilə dillər əzbəri olmuş şeirini ora əlavə etməyi də vacib saydıq. Daha sonrakı mərhələ - ürəyi-mızcə olan materialı çap etdirməyimizdə çətinlik törətmədi. Ancaq bu, bizim təkcə mətbuatla bilavasitə əlaqəmizdən irəli gəlmirdi, aralıqda daha mühüm bir səbəb var idi: belə bir yazını çap etməyənlər bir mətnbuat orqanının minnəti olsun!

Doğrudur, ədəbi redaktə baxımından apardığımız düzəlişləri burada yalnız yaddaşımızın gücü ilə bərpa edə bildik. Lakin söhbət heç də təshihlərdə onun əlyazmasını nə dərəcədə kamilləşdirə bilib-bilməməsində deyil. Bütövlükdə qələm məhsulunun ruhunda, qayəsində yüksək vətənpərvərlik hisslerinin şəxsi arzu və

Ədəbi redaktə: nəzəriyyə və təcrübə

niyyətlərin hətta, müqəddəs sevginin, məhəbbətin fövqündə da-yanmasındadır. Yəni, məlum ifadə ilə demiş olsaq, əlbəttə ki: *Öncə Vətəndir.*

Elə “Səni yola salıram”ını kitaba “yola salınmasının” bir sə-
bəbi də bu kimi mövzulara ədəbi işçii və redaktorların üstünlük
verməsi, onların üzərində bütün qüvvə və bacarıqları ilə, səbr və
təmkinlə, döñə-döñə işləyib yazıları daha da kamil şəkildə oxucu-
lara çatdırması diləyindən irəli gəlib.

Haqqında bu qədər söhbət açmağımız, yəqin ki, yetər. İndi isə
qəlbdə qüssə və qürur, nigarançılıq və iftixarn hissi - təzadlı ovqat
oyadan vidalaşma mərasiminin zərif, məhrəmanı, intim duyğular-
la təsviri bizi “səsləyir”. Şər deməsən xeyir gəlməz, diplomatik
səylərin fayda verməyəcəyi təqdirdə xalqımızı heç vəchlə atdan
enməyə yox, əksinə sözün ən yaxşı mənasında, Babək, Koroğlu,
qaçaq Nəbi... şücaəti, Həcər qeyrəti ilə ata süvar olmağa, bəd-
namlıq, rüsvayçılıq ləkəsini toz kimi, torpaq kimi birdəfəlik üzə-
rimizdən silib atmağa (bütün bunlar sətraltı mənalardan, mate-
rialın ümumi ruhundan irəli gəlir!) haraylayan yiğcam, yüksəcmə
olduğu qədər də bitkin, lakonik təsvirlərə bütünlükə nəzər salaq.

SƏNİ YOLA SALIRAM

Fidan məhəbbətimizin məhrəmanəliyi, məxfiliyi mənasında
başqaları üçün ismi pünhansan sən.

Bu gün səni yola salırıq... Qəlbimdəki arzunu, coşqun sevgi-
nin öz məngənəsində sixan hicran ayırır bizi. Səni qəddar ayrı-
liğin qaynağından qoparmağa aciz qalıram...

Bu gün səni yola salıram. Bizi yaşadan və bizim yaşatdığınıız
o ülvi hissələr, o pak arzular həyatın bütün gözəlliklərinə layiq
olsa belə, amansız fələk o duyğuları cilovlamağı, boğmağı hökm
edir. Artıq xəyalən pərvazlanan quşun uçmağa taqəti qalmayıb.
Ürək sizləsa da, iradə taleyin bu acı sinağını mərdanə qarşıla-
lığı tələb edir.

Bu gün səni yola salıram...

Əsgər paltarında qarşısında durmusan. Qürurla, vüqarla, əzmlə dayanmışan. Elə bil surətin də dəyişib. Həmişə mehriban, həlim qəlbinin oduyla isinən o iliq baxışlarda bu gün qəti bir dönməzlilik görüürəm. "Vətəni sevməyənin, ona borcunu ödəməyənin, Vətənin qızını da sevməyə haqqı yoxdur", - deyirdin. Bu gün o haqqı qazanmağa gedirsən. Bilirəm, getdiyin yol çətin yoldur. Səni məchulluğa aparır, mənə iztirab, həsrət, yuxusuz gecələr gətirir. Fəqət sənə "getmə" demirəm. Gedişin nə qədər əzablı olsa belə, qoy, sevgimiz inləsin, amma Vətən inləməsin, göynəməsin. Axı, elə bu sevgi Vətənə olan sevgimizin bir parçası deyilmi?! Torpağımızı öz murdar ayağı ilə tapdayan düşmən elə bizim heysiyyətimizi tapdalırmı, sevgimizi ləkələmirmi?! Vətənin yanında başısağdı olsaq, bir-birimizin gözüne necə baxa bilərik?

Qəlbinin mərhəmətini donduran, həssas duyğuları daşlaşdırın, düşmənə cavab verməyə gedən əsgərlər, Get! Səni qorxu meydanında qorxmazlığa, döyüş meydanında qəhrəmanlığa, ölüm meydanında ölməzliyə göndərirəm.

Bu gün səni yola salıram. Yox! Sən həmişə mənim yanımıda olacaqsan, bəlkə də mən səninlə gedirəm!..

Fidan məhəbbətimizin məhrəmanəliyi, məxfiliyi mənasında başqaları üçün ismi pünhansan sən. Hər halda adın Süleyman deyil, ancaq yenə həyatımdan artıq sevdiyim səni sevimli xalq şairimizin sözləri ilə yola salıram:

Səni ta qəbrə qədər gözləyəcəkdir bu könül,
Eşqinə olmayıacaq zərrə xəyanət məndə...
Get, zəfərlərlə qayıt, ölmə, Süleymanım get,
Get, fəqət qoy ürəyin qalsın əmanət məndə.

Dilbər Himayətqızı

"Jurnalist" qəzeti,

may 2002-ci il

Təbii ki, təhlil olunan məqalələr sözlər vasitəsilə yaradılıb. Ancaq mənfi nümunələrdə “əli qələm olmuş” müəlliflər “varlığın anasının doğmuş olduğu ən gözəl incidən” bayağı, şəhvanə hissələrin təsviri, zarisovkada isə ən müqəddəs duyğuların tərənnümü üçün istifadə edildiyindən onların arasında kəskin bir təzad yaranır və sözü layiq olduğu ən uca zirvədə saxlamaq barədə bizi dərin düşüncələrə dalmağa, lazımı nəticələr çıxarmağa vadır.

NARAHATÇILIĞA CİDDİ ƏSAS VAR

Məlumat üçün xatırladaq ki, son dövrlər üçün ciddi həyəcan signalı əsasən bu məqalə ilə çalınıb. O, müzakirə üçün dərc olunsa da təəssüf ki, ciddi əks-səda yaratmayıb. Halbuki vəziyyətin, şəraitin özü bunun tamamilə əksini gözləməyə əsas və ümid verirdi.

Müəllif əvvəlcə dilin xalqın, cəmiyyətin həyatındakı rolundan bəhs edir, bu sahədə böyük xidmətləri olanları minnətdarlıq hissi ilə yad edir. Eyni zamanda, qazanılmış nailiyyətlərlə yanaşı yol verilmiş qüsurlara da göz yummur. Əksinə, sərlövhənin tələbinə uyğun olaraq və onun mahiyyətindən çıxış edərək nöqsanları ciddi şəkildə təqnid edir. Özü ixtisasca jurnalist olduğu və bilavasita nüfuzlu bir qəzətdə çıxış etdiyi üçün bu sahədə mətbuatın qarşısında duran vəzifələrə daha geniş nəzərlə, tələbkarlıqla yanaşır. Həm də ümumi sözlərlə yox, konkret faktlar, nümunələr gətirmək yolu ilə məsələlərə münasibətini bildirir. O, yazar: "Dil heç vaxt yalnız özü olmur, hər bir dildə alınma sözlər də var. Lakin alınma sözlərə çox ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Bu mənada eyni kökə eyni sintaktik quruluşa malik türk dillərindən və xüsusilə Türkiyə türkcəsindən alınmalar üzərində dayanmaq istərdik. Bu "alınmaların" bir çoxu əslində onsuz da ta qədimdən xalqın qan yaddaşına hopub, bəzən mürgüləyib, bəzən hansısa məqamda unudulub, lakin yeri gələndə həmişə yenidən baş qaldırıb, passiv lügət fondundan aktiv fonda keçib və s. Bu gün də o qədim sözlərin mürgüdən oyanma dövrüdür. Bütün məsuliyyətimizlə deyə bilərik ki, Türkiyə türkcəsində olub, Azərbaycan türkcəsində olmayan söz yoxdur. O, başqa məsəlidir ki, bu sözləri bu gün işlənən şəkildə almağa cəhd göstərilir.

Açara “anaxdar” deyən Türkiyə bizim “açara” heyran qalırsa, “can” sözümüzü yayırsa (onlarca belə misal götirmək olar) qarşılıqlı zənginləşmə vacibdir.

Türkiyə türkçəsində alınmalara münasibətdə praktikalar iki yerə bölündüyü kimi, nəzəriyyəçilər də iki yerə ayıırlar. Praktiklərin bir qismi səmimi pərəstişdən yaxa qurtara bilmədiyi kimi, nəzəriyyəçilərin bir qismi də türkçülüyü öz mənfi münasibəti ni bildirməkdən çəkinmir. Bunların heç biri elmi deyil. Elmi odur ki, hardan alırsan al, yalnız lazım olanda, daxili imkan yol verməyəndə alınma sözə müraciət et.

Aşağıda müxtəlif qəzetlərdən götirdiyimiz misallardakı nöqsanlara etinasızlıq olarmı?! “Müsabiqəyə rəhbərlik edən münsiflər heyəti belə qərara gəldilər ki...”, “Azərbaycan nə sülh, nə də müharibə şəraitində uzun müddət yaşaya bilməz”, “Qeyri-qanuni quldur dəstələri... ifşa edilmişdir”,

“Parlament tam da olmasa, bütövlükdə buna nail olub”...

Azərbaycan türkçəsinin ikinci növ dilə çevrilmək qorxusunu yaradan ən böyük faktorlardan biri ölkədə xarici dildə tədrisin elmi əsaslardan çox, alver məqsədilə aparılmasıdır. Bir sıra universitetlər öz matahını qaldırmaq, savadsız kütlənin maliyyəsini cəlb etmək üçün elanlarda və hətta, reklamlarında “ixtisas fənlərinin xarici dildə keçirildiyini” iftixar hissi ilə qeyd edir. Ana dilində təhsili lağla qoymaq meylləri güclənir. Əksər universitetlərdə xarici dil fənni ixtisas fənlərindən əvvələ çəkilir, öz dilimizin tədris planındaki saatlarını dəfələrlə ötüb keçir. Nəticədə tələbə həm Əli aşından, həm də Veli aşından olur.

Dəbə uymaq meyli, özgə dilinə pərəstiş xəstəliyi adqoyma kimi çox ciddi milli təəssübə də təsir. “Liberal”, “Panorama”, “DeFakto”, “Nyus”, “Rezonans”, “Kokteyl”.

Bunlar məzmununa, istiqamətinə və fəaliyyətinə heç bir iradımız olmayan qəzetlərin adlarıdır. Dilin təmizliyi kimi vacib vəzifəni də yerinə yetirməli olan bu qəzetlər adları müxtəlif xarici dillərdə küçə reklamlarında gözümüzə girən firma, şirkətlərə necə irad tuta bilərlər?

O, da məlumdur ki, insanın ən güclü təfəkkürü yalnız ana südü ilə qəbul etdiyi, dilində mümkündür. Əlcəzair dünyanın önemli dillərindən olan Fransız dilinə müharibə elan etmişdir. Hindistan kimi müstəqil bir ölkənin öz doğma dilində dövlət dilinin problemi vardır. Bizdə isə sünni şəkildə, təhsildə pul qazanmaq, adam aldatmaq üçün xarici dila meyl edirlər. Biz bununla xarici dilin heç də əleyhinə deyilik. Artıq dil bilmək vacibdir. Lakin xarici dildə liseylərin, universitetlərin çoxalması ən azı elitanın bu təhsilə yönəlməsinə şərait yaradır. Bakı XX əsrin əvvələrində də belə bir epidemiyə ilə xəstələnmişdi. Onun nəticəsi idi ki, güvənc yerimiz olan bir çox ziyalılarımızdan tutmuş əksər partiya-sovet işçilərinə qədər xarici qadınlarla evləndiklərini öz anketlərində qırmızı hərflərlə yazırıldılar. Dünən ruscaya hücum çəkən elita bu gün ingiliscəyə eyni həvəs göstərir. Elita isə çox şeyi həll edir. Azərbaycanda divan ədəbiyyatının dil taleyini xatırlayın. Bu ədəbiyyatı elita yaradırdı.

Xarici dildə təhsil o dildə düşünməyi də tələb edir. Başqa dil də düşünən adamdan öz dilində olan mədəniyyətinə, tarixinə, ədəbiyyatına, ənənələrinə hörmət gözləmək çətin olar. Xarici dil də təhsil o dilin, o ölkənin mədəniyyətinə pərəstiş yaradır və xalqda özünəyadlaşma prosesini surətləndirir.

Türkiyənin özündə də bu gün yad dilin təsirinə düşmək təhlükəsi var. Lakin orası yaxşıdır ki, Türkiyə alımları, Türkiyə mətbuatı və telekanalları xeyli vaxtdır ki, bu mövzuda həyəcan təbili çalışıllar. Bu qeydləri qələmə almaqda məqsəd dilimizi gözləyən böyük bir təhlükənin onun ikinci növ dilə çevirmək təhlükəsinin qarşısını almaq üçün dilçilərimizi, jurnalistlərimizi, yazıçılarımımızı, bir sözlə, “xalqın namusu mənziləsində olan” dilimizin taleyi-nə biganə olmayanları öz sözünü deməyə çağırmaqdır”.

Cahangir MƏMMƏDLİ
“Xalq qəzeti”

12 fevral 1997-ci il

DİL YALNIZ DİLÇİLƏRİN DEYİL, DÖVLƏTİN VƏ MİLLƏTİN MƏSƏLƏSİDİR

Müsahibə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Tofiq Hacıyevlə aparılıb və "Yeni Azərbaycan" qəzetində işıq üzü görüb. Əvvəlcə belə bir müsahibəyə müraciətin səbəbləri şərh olunur. Göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərmanından sonra Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi həqiqi statusu müəyyənləşmiş, onun tətbiqinə hüquqi baza yaradılmışdır. Bəs indi bu sahədə vəziyyət necədir? Həmin məsələlərə BDU-nun Türkologiya kafedrasının müdürü, dilçi alim, professor Tofiq Hacıyev aydınlıq gətirir. Müsabihədə fərmandan sonra keçən qısa yola, bu sahədəki müəyyən dəyişikliklərə ... nəzər salınır, sonra isə sorğu-sual əsasında ayri-ayrı məqamlara diqqət yetirilir.

"...Fərmanın bir maddəsində dövlət dilinin inkişaf programının hazırlanması və dövlət bütçəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi nəzərdə tutulub.

– Dövlət dili məsəlesi kiçik məsələ deyil. Bu, dövlətin və millətin məsələsidir. İndi bütün elm sahələri kimi dilçilik elmi də mövcuddur. Bu elm bizim ana dilinin – Azərbaycan türkçəsinin qayda-qanunlarını ... öyrənir və ona nəzarət edir... Hərə bir qaydada, bir üslubda yazır. Yəni, üslub deməyə adam utanır, əgər belə demək mümkündürsə, qarmaqarışq üslubunda cizmaqaralıq edirlər. "Ədəbiyyat qəzeti" onlardan müntəzəm nümunələr verir və iradlarını deyir. İstənilən xarici dillərin sözlərini işlədir-

lər. Heç bir zərrə də olsun diksinmirlər ki, bu, dilimizin sözü deyil və buna vərdiş etməmişik... Başqa dildən söz alarlar, amma müəyyən norma çərcivəsində. Ehtiyac olanda və ehtiyac olan sözü alarlar. Bizdə başqa dildən söz almaq indi, demək olar ki, leksik terror şəklində düşüb. İstənilən sözü istənilən an ala bilərlər. Burada dilçilərdən tələbimiz odur ki, mətbuata diqqət yetirsinlər, gördüklləri nöqsanları dərhal qeydə alınlara, televiziya, mətbuat vasitəsilə elan etsinlər...

– ...Əksər hallarda ziyanlı ailələr övladlarının rus bölməsində təhsil almasına üstünlük verirlər. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda rus məktəblərinə nə dərəcədə ehtiyac var?

– Azərbaycanda çoxlu sayıda rus yaşayır, gürcü yaşayır. Rus məktəbləri, birinci növbədə, onlar üçündür. Mənco indi rus məktəblərinə axın kütləvi halda deyil. Qəzet vasitəsilə onlara üzümü tutub deyirəm ki, ağilları sovet dövrünə getməsin. O vaxt rus dilini bilənləri irəli çəkirdilər... Dövr dəyişib artıq. Hər yerdə Azərbaycan dili işlənilməlidir. Bir halda ki, ucdantutma bütün dövlət idarələrimizdə Azərbaycan dili işlənir, vətəndaş dövlət dilini bilməlidir... Uşaqları ingilis, rus edirlər, gələcəyi görmürlər. On il-dən, on beş il-dən sonra uşaqlar öz valideyinlərinə lənət oxuya-caqlar... Vətəndaş özü məsuliyyəti başa düşməlidir. SSRİ dövründə Səməd Vurğun, Rəsul Rza övladlarını azərbaycanca oxudurdular. Yadimdadır, bir müəllimimiz vardi, ana dili dərsliyi yazıb öz uşaqlarını rus bölməsinə qoymuşdu. Bəxtiyar Vahabzadə... bunu ona ciddi irad tutdu, müəllimi biabır elədi. Dedi ki, sən mənə “Ana dili” yazırsan, uşağını rusca məktəbə qoyursan. Ana dilini mükəmməl bilməyən adam başqa dili öyrənirsə o, vətəndaşlığı layiq deyil.

– Amma son vaxtlar əcnəbi dildə danışanlar belə bir arqument-lə çıxış edərlər ki, indi yalnız azərbaycanca mükəmməl danışan adama heç yerdə iş yoxdur. Belə düşünən vətəndaşlara sözünüz nədir? Bu problemə görə dilini qurban verməyə dəyərmi?

– Dillə insan çörək pulu qazanmaz. Məsələni bu şəkildə qoymaq olmaz. Dil ana dilidir və ondan ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Əgər kimsə başqa dillə pul qazanmaq istəyirsə, qoy

onu öyrənsin. Bu, ayrı məsələdir. Əgər başqa dili ana dilinin hesabına öyrənirsə, heç bu ölkənin vətəndaşı deyil.

– *Televiziya kanallarında rusdilli verilişlər necə tənzimlənəcək bəs?*

– Telekanallarda qısa həcmli rusdilli verilişlər yayılınara biləcək. Sadəcə, rusdilli və ya qeyri-dilli əcnəbi vətəndaşın nitqi mütləq tərcümə olunmalıdır. “Azərbaycan dili” verilşində rus dili səslənməməlidir...

– ... *Yeni qanuna əsasən xaricdə yaşayış azərbaycanlılara ana dilində təhsil almaq üçün şərait yaradılacaq?*

– Onlar istəyərsə, biz kömək etməliyik. Dərsliklə təchiz etməliyik. Biz onlara ancaq bu şəkildə kömək edə bilərik. Təhsil Nəzirliyi bu işlə məşğul olmalıdır.

Ümumiyyətlə, dövlət dili haqqında qanuna icra hakimiyyətindən tutmuş Prezident Aparatına qədər hər kəs nəzarət etməyə borcludur”.

ZƏRNİŞAN AĞAQIZI,
ÜLVİYYƏ ƏSGƏRZADƏ
“Yeni Azərbaycan” qəzeti

9 yanvar 2003-ci il

ANA DİLİ HƏR BİR XALQIN MƏNƏVİYYATININ GÜZGÜSÜDÜR

Müsahibə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının o zamanı müxbir, indiki həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Ağamusa Axundovla aparılıb.

– ...Unudulmaz öndərimizin ana dili sahəsində gördüyü böyük işlər barəsində Siz 1998-ci ildə nəşr edilmiş “Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili” adlı kitabın “Giriş”ində və “Heydər Əliyev və Azərbaycanda dil quruculuğu” adlı birinci fəslində konkret faktlar əsasında dəyərli tədqiqat işi aparmışınız. Sonrakı illərdə bu sahəyə aid verilən qərarlara həsr etdiyiniz məqalələr də oxoculara bəllidir.

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hazırkı vəziyyəti barədə nə deyə bilərsiniz?

– ...Azərbaycan dili dövlət səviyyəsində dövlət dili statusunu artıq tam qazanmışdır. Hazırda kargüzarlıq işinin dövlət didlində aparılmadığı... dövlət və hökümət idarəsi, təşkilatı və müəssisə yoxdur. Bu, bir. İkincisi, hazırda kiril əlifbası ilə... qəzet, jurnal, kitab çap olunmur.

– ...Bəs vaxtilə kirillə çap olunmuş kitablar? İndi orta, hətta, ali məktəbi qurtaranlar onları oxumaqda çətinlik çəkir...

– Şükürler olsun ki, indi onların sayı çox azdır... 2004-cü ilin yanvarında KİV-də latin əlifbası ilə kitabların nəşri barədə respublika prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı dərc olundu. O vaxtdan... çoxlu lügət, klassik və çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatından latin əlifbasında hər biri 25000 tirajda kitablar nəşr olundu... Latin əlifbası ilə nəşr olunmuş kitabların sayı kirillə 60 ildə çap olunmuş kitabların ümumi sayından... qat-qat coxdur.

– Küçəyə çıxanda elə bilirik ki, başqa şəhərdəyik. Azərbaycan dili dövlət dili kimi özünü necə qoruyur bəs?

– Dövlət dilimiz barədə bir az öncə verdiyiniz sualı cavablaşdıranda “birmənalı cavab vermək çətindir” deyəndə elə mən məhz bunu nəzərdə tuturdum. Xarici dillərdə, özəlliklə ingilis dilində yazılmış müəssisə adları və xüsusən reklam lövhələri çoxdur... Bir dəfə mən Yuxarı Dağlıq küçəsində piştaxtasına 3-4 uşaq maykası və bir o qədər də uşaq corabı qoyulmuş daxma-mağazanın lövhəsində “Baby shop” sözlərini oxuyanda məəttəl qaldım (mənası “Uşaq dükanı” deməkdir). Salyanlılar da “Salyan nefti”ni “Salyan-oil” ilə əvəz ediblər. Əlbəttə, belə yaramaz. Bu boyda hoqqabazlıq olmaz.

– Bəs bununla kim mübarizə aparmalıdır?

– Xalq özü. Dilçilər deməkdən və yazmaqdan yorulublar.

– Dil təhsillə qurılmaz surətdə bağlıdır. Valideynlər qabaqlar uşaqlarının rus məktəblərində oxumağına üstünlük verirdilər. İndi əlavə olaraq ingilis və türk məktəblərində də oxuyurlar... Bəs bunun axırı necə olacaq?

– ...Bizim böyük maarifçilərimiz Üzeyir Hacıbəyov, Gəlil Məmməquluzadə, Firudin bəy Köçərli, Soltan Məcid Qənizadə... Qori Seminariyasını rusca bitiriblər. Fransada, Almaniya-da təhsil alanlarımız da az olmayıb. Amma öz xalqlarını hamidən çox seviblər. Azərbaycanlıq ruhu onlarda daha çox olub. Burada valideynlərin verdiyi tərbiyə və uşaqların yetişdikləri mühit, ana dilinin evdə nə səviyyədə işlənməsi, valideynlərin ana dilinə münasibəti əsasdır... Təhsil və dil məsələlərində mövcud olan problemləri məktəblərdə yox, evlərdə və ailələrdə axtarmaq lazımdır. Ana dilinə xor baxanlar məktəblərdə yox, ailələrdə yetişir...

– YUNESKO təşkilatı 2001-ci ildə fevralın 21-ni, bilirsiniz ki, Beynəlxalq Ana Dili Günü elan etmişdi. Bu haqda nə demək istəriniz?

– Ana dili, həqiqətən, hər bir xalqın, millətin mənəvi birliyi, müstəqilliyinin timsali, mənəviyyatının güzgüsüdür. Bizim dövrə – müstəmləkəciliyin aradan çıxmazı, imperiyaların dağılması,

xalqların öz müdəqqəratını ələ alıb, müstəqil dövlətlərini yaratmağa başlaması dövründə ana dili ictimai hadisə kimi zamanın ən aktual və önəmli problemlərindən biri olmuşdur.

2001-ci ildən başlayaraq hər ilin fevral ayında Beynəlxalq Ana Dili Günü biz Dilçilik İnstitutunda elmi konfransla qeyd edirik...

NƏRGİZ RÜSTƏMLİ
“Respublika” qəzeti

21 fevral 2007

Təbii ki, ixtisarla diqqətə çatdırıldıqlarımız dil məsələlərinə dair mətbuat orqanlarından gətirdiyimiz cüzi nümunələrdir. Hətta, belə az bir hissə də müəyyən təsəvvür yaradır.

Minnətdarlıq hissi ilə xatırladıraq ki, xüsusən müsahibələrdə maraqlı müsahiblərin ürəyimizdən tikan çıxaran iradları, kəskin tənqid-i qeydləri bizi son dərəcə razi salıb. Çünkü onların mötəbər şəxslər tərəfindən dilə gətirilməsinin məna və əhəmiyyəti böyükdür. Arzu edərdik ki, təsiri də sevindirici olsun. Lakin belə bir uğurlu nəticə üçün qüvvələrin daha six əlaqələndirilməsi, gücləndirilməsi, vahid və düzgün səmtə istiqamətləndirilməsi çox vacibdir. Elə bu məqsədlə hörmətli akademikimizə, tələbəlik illərindən xatirimizdə parlaq iz buraxmış keçmiş və daimi müəllimimizə – çox hörmətli Ağamusa Axundova xərif bir sualımız da var: – məgər “Salyanneft”i, Sizin yazdığınız kimi, həqiqətənmi salyanlılar, rəyonun sadə zəhmətkeşləri, sıravi neftçiləri “Salyan oil” ilə əvəz etdilər?

Qətiyyən belə deyil. Əksinə, gözlənilməz qondarmaçılıqdan, inanrıq ki, ən çox məyus olan, tarixi, milli koloritli adın dəyişdirilməsinə təəssüflənən elə onlar özüdür. Görünür, burada hansısa məmərun işarəsi, yanlış və yersiz tapşırığı əsaslı rol oynayıb. Belə bir şəraitdə hər şeyi öz adı ilə çağırıb, ziyanın yarısından qayıtmaq da hesabdır. Kaş ki, nüfuzlu dilçi alımlar... həlli vacib olan problem barədə “demək və yazmaqla” kifayatlənməyəydlər, əlaqədar təşkilatlar qarşısında təkid və tələbkarlıqla məsələ

qaldırmağı, onun həllinə nail olmaq zərurətini də diqqət mərkəzində saxlayaydilar...

Həmçinin başqa bir cəhəti də hökmən yadda saxlamaq lazımlı gəlir:

Bütün bunlar televiziya və radionun, qəzet və jurnalların... “mənəviyyatımızın güzgüsü”, mənəvi varlığımızın, əgər belə demək mümkünənsə, həyatı əsasını, bünövrəsini, mahiyyət və məzmununu təşkil edən son dərəcə vacib bir məqsəd uğrunda daha qətiyyət və əzmlə, səbatlı və səmərəli şəkildə mübarizə aparılmasını tələb edir.

Digər tərəfdən ona küll halında nəzər saldıqda paradoksal bir vəziyyətin yarandığının şahidi olursan: doğma dilimizin gözəlliyiini pozan da, onun qayda-qanunlarının qorunması uğrunda mübarizə aparan da elə kütłəvi informasiya vasitələrinin, o cümlədən, mətbuatın özüdür. Ancaq vacib qayda-qanunlar əvvəl-axır hökmən öz yerini tapmalı, labüd şəkildə qələbə çalmalıdır. Çünkü həmin hərəkətin arxasında əsrlərin sınağından çıxmış tarixi həqiqətlər və muasir dövrümüzün tələblərindən doğan, reallıq və zərurəti, həyat həqiqətini özündə ehtiva edən qanunlarımız dayanır.

NƏTİCƏ

Kitaba toplanmış mətbu materiallardan göründüyü kimi, eyni mövzuda xeyli yazmışıq. Lakin fəaliyyətimiz «tale oxşarlığı» baxımından satirik şeirin ilk misrasını xatırladır: Çox demişik bu barədə... Həm də istər-istəməz ataların məşhur bir kəlami yada düşür: Dəyirman bildiyini edir, çax-çux baş ağrıdır. Hərdən fikirləşirsən ki, olmaya əks-təsir təsiri də üstələyib? Sanki tənqid nöqsanların öz məhvərində «qaxılıb qalmasına», qüsurların öz «iqamətgahından» düşməməsinə, hətta, orada yerini daha da möhkəmləndirməsinə gətirib çıxarır.

Lakin əslində belə deyil və əgər belə olsaydı da, yenə də heç birmizin susmağa, redaktorların, aparıcı və müğənnilərin... dilektantlıq və biganəliklə mənəvi sərvətimizə qəsd etmələrinə göz yummağa, təəssüf və hiddət hissi doğuran faktlarla, acınacaqlı vəziyyətlə barışmağa haqqımız yoxdur. Azərbaycan dili əsrlərin və nəsillərin bizə qoyub getmiş olduğu ən qiymətli əmanət - mənəvi sərvətimizdir. Əmanətə isə, ulularımız yaxşı deyiblər ki, xəyanət olmaz. Elə buna görə də qədir-qiyəmti heç bir ölçüyə gəlməyən misilsiz mənəvi dəyərlərin qayğısına böyükdən tutmuş kiçiye qədər hamı qalmalidir. Ancaq konkret adamların, o cümlədən ədəbi işçi-redaktorların bu sahədəki rolu, məsuliyyəti daha mühüm və əhəmiyyətlidir. Gətirilən misallardan, aparılan təhlil lərden aşkarlandığı kimi, qüsurlar, necə deyərlər, ayaq açıb yeri yir. Redaktorların öz sahələrində irəliləmələrinin arxasında isə ayların, illərin gərgin əməyi, peşəkarlığın sırlarının dərindən bələd olmaları tələbi, qazanılacaq biliklərin əməli fəaliyyətə tətbiq etmək məharəti dayanır.

Bu, məsələnin üzdə, hamiya bəlli olan tərəfidir. Elə axtarışlarımızın, əməyimizin reallaşmasına da az təsir göstərməyib. Ancaq bizi bu işə son dərəcə həvəsləndirən, lakin ola bilsin ki, təhlilidə haqqında az danışılan, qabardılmayan başqa bir məqsəd də olub -dilimizin imkanlarının genişliyini, gözəllik və emosionallığını, xalqımızın həmin sahədə də əsrlər boyu böyük möcüzələrə nail olması həqiqətini görməyən, görmək istəməyən bədxahlarımiza da göstərmək, təzkibolunmaz dəlillər, qiymətli, ecazkar nümunələr vasitəsilə şərh etmək, sübuta yetirmək!

Bəli, həm də belə olub istək və arzumuz, ali məqsədimiz.

Bunun üçün uzun-uzadı əsaslandırmaya ehtiyac yoxdur. Biz biləni, elə təkcə aşağıdakı bayatı da bəs edər:

Əzizim, oyan, yeri,
Yatma, dur, oyan, yeri,
Min il sel oya bilməz
Bir gün qəm oyan yeri.

Bir-birindən dəyərli, saysız-hesabsız nümunələr içərisində bu bayatı hansı əlaməti ilə diqqətimizi cəlb edib? İlk növbədə şəkli xüsusiyyətlərinə görə. İnsanı dərd-qəmdən uzaqlaşdırmağa, həyata, mübarizəyə səsləyən misraların özü də sanki canlıdır, tərpənir, hərəkət edir. Əvvəlinci iki misradakı səkkiz feldə bir əzəmət, bir ləngər, çağırış duyular və elə buradan da bayatının başqa bir, həm də daha əhəmiyyətli məziyyəti ortaya çıxır, ömür -gün yolumuza, sanki projektorla gur işıq salınır. Doğrudur, mübalığə həddən artıq böyündür, lakin məzmun, məna, hasilə gələn qənaət daha sıqlıtlı, nəticə son dərəcə ibrətamızdır. Belə ki, ali varlığı acizləşdirən, ömrü baltalayan ziyanlı bir «vərdişdən» uzaqlaşmağa, nikbinliyə, həyata, gələcəyə, böyük inam hissi ilə yaşamağa səsləyir.

Bu mövzunu bir poemada, povestdə, romanda da əks etdirmək olardı. Lakin müəllif və redaktor tamamilə başqa yol seçib, son dərəcə lakoniklik tələbini, az sözlə dərin məna ifadə etmək istəyini həyata keçirərək həmin bayatını qızıl külçəsi şeklinde cəlalayıb, müasirlərinə və gələcək nəsillərə ərmağan edib.

Biz müəllif və redaktor ifadəsinə işlədərkən həmin ifadələrin izahına da ehtiyac duyduq. Məlum məsələdir ki, burada da ilkin yaradıcı şəxs və redaktə prosesi olub. Lakin müəllifin adı uzaq-uzaq əsrlərin dərinliyində qaranlıq qalıb. Redaktə prosesini isə zaman -zaman, nəsil -nəsil xalq özü yerinə yetirib. Deməli, dili-mizin ifadə imkanlarının əzəməti, xalqın yaradıcı təfəkkürü dolğun, bitkin ideyanın obrazlı şəkildə təcəssümü üçün qalın -qalın əsərlərdə söylənilə biləcək məzmunun dörd misralıq şeirdə son dərəcə poetik, ovqatlı ifadəsinə imkan verib.

Təkrarən xatırladırıq ki, belə nümunələrlə yalnız öz şanlı keçmişimizə görə qürur hissi keçirmir, həm də onlara fikrimizin istinadı, əsaslandırılması faktı kimi yanaşırıq. Yəni, burada istər-istəməz «erməni amili» yada düşür. Çünkü bütün bunlar iibrətamız keçmişimizə, zəngin mədəniyyətimizə, mənəviyyatımız və möişətimizə həmişə ironiya ilə, inkarçılıq - nihilizm mövqeyindən yanaşan bədnəm qonşularımıza çox tutarlı cavab, təkzibədilməz dəlil və sübutlardır.

Burada haqlı olaraq belə bir təsəvvür yaranır ki, bədxahlar barədə tutarlı fikirlərin hasilə gəlməsi, təsvir və ifadə vasitələri baxımından müxtəlif, ifşaedicilik əlamətinə görə eyni olan dolğun, tutumlu mülahizələr həmin o şər qüvvələrə münasibətin təsirindən yaranıb. Orasını da fikirləşirsən ki, hər şeyi sərraf də-qıqliyi ilə seçib ayıran, hər kəsə layiq olduğu qiyməti verən atababalarımız bizdən daha hüşyar, daha sərraf imişlər. Doğrudur, onlar çox görüblər, çox götürübər, amma bu işdə müqayisə əsla sələflərin xeyrinə deyil. Çünkü yaşılı və orta nəslin nümayəndələri yəqin ki, unutmayıblar: sovet hakimiyyəti illərində əhaliyə qanımızə susayan ermənilərə aid də dostluq, beynəlmiləçilik nəgmələri oxutdurulanda və çıxumuz bu işi könüllü şəkildə, inamla, can-dildən edəndə 1905, 1918-ci illərin hadisələrindən bizi tarixin çox da uzaq bir dövrü ayırmırdı...

Yenə də bir hikmət, mayası böyük rişxənd və ironiya ilə yoğrulmuş atalar sözü yada düşür: Papağı keçi dərisindən, xəbəri yox gerisindən.

Amma deyəsən, var axı. Daha doğrusu, hökmən var! Necə ola bilər ki, olmasın? Biz ulu əcdadlarımızın zaman-zaman yaratmış olduğu maddi və mənəvi sərvətləri milli əlamətlərdən, hər birinin özünəməxsusluğundan tanıyırıq. Həmin nişanə, şübhəsiz ki, qonşu xalqın hasılə gətirdiklərinə də yad deyil. Əgər belə olmasayıdı, onlar özlərinin ayrı-ayrı yaradıcılıq nümunələrində milli düşüncə tərzinin, fiziki və zehni məhsullarının koloritini, özünəməxsusluğunu məgər canfəşanlıqla bəyan edər, bütün dünyaya car çəkib onunla bü qədər öyünərdilərmi? Şübhəsiz ki, yox! Bununla belə, böyüklü-kiçikli hamı saxtalaşdırma, plagiathlı hallarına göz yumor. Bu, bədnəm qonşumuzun artıq həyat normasına çevrilib.

Müdriklərdən birinin fikrinə əsaslanmış olsaq, xalqın içərisindəki çırkab xalqa məxsus deyil. Lakin heç kəsə, təbii ki, qonşumuza da başuculuğu gətirmir. Əksinə, boyalar həddən artıq tünd olduqda mənəviyyata böyük ləkə vurur, səbəbkərli gözükölgəli, dili qısa edir.

Belə bir şəraitdə həm bizi təkəbbürlə yuxarıdan aşağı öaxan və həm də qiymətli sərvətlərimizi çapıb-talayanlardan xəbər alan yoxdur ki, axı, bəy dediyin nədir, bəyənmədiyin nədir? Əgər biz həqiqətən də, iddia etdiyiniz kimi, geridə qalmış, savadsız və səriştəsiz adamlarıqsa, onda bəs süfrəmizin artığı niyə bu qədər qiymətli görünür? «Tutar qatıq, tutmaz ayran» prinsipi ilə hərəkət edib, incə zövq, dərin düşüncə, intellektlə yaratdıqlarımızı dəlil-sübutsuz öz adınıza çıxmığınız nə deməkdir? Bunu həmişə üzə vurmasa da, hər halda, görənlər də, bilənlər də az deyil. Bəzən, hətta, başqa millətin nümayəndələrindən həqiqəti ortaya çıxaranlar, saxtakarlığı təkzib edənlər də olur. Heç olmasa buna görə rəftarınızı müləyim, dilinizi şirin edib, özgələrin sərvətini az talayın, az çapın. Bunun axıra qədər səmərəsi olmayıb və yəqin olmayacaq da.

Yenə də müdriklərimizin bu barədəki kəlamı yada düşür: Qonşu payı qarın doyurmaz, əksinə, ona aludəçilik göstərəni gözükölgəli, ələbaxımlı edər. Bunun dərki, etirafı, lazımı nəticə çıxarılması üçün dəyanət, mərdlik tələb olunur. Ancaq sizdə belə bir keyfiyyət ola biləmi, varmı, hanı?!

Başqa bir atalar sözü özünü nişan verir: Evdə bişmeyib, qonşudan gəlməyib - haradan olsun? Peşəniz özgələrinkini «özəlləşdirmək», mənimsəmək olub əzəldən. Görəsən... Qara Qarayev-dən «Sarı gəlin»dən «Sən gəlməz oldun»dan sonra daha hansı klassiklərimiz, mənəvi sərvətimiz mənimsənilməyə məruz qala-caq? Yəni bu işin əvvəli olmadığı kimi, heç axırı da görünmür. Həm də təəssüf ki, bir məkanla, ərazi və adamla deyil, daha geniş mənada. Məgər ulu, mənəvi abidəmiz «Kitabi-Dədə Qorqud»a, həmçinin Nizami Gəncəvimizə, «Molla Nəsrəddin»imizə, Koroğlu muza şərik çıxanlar unudulub, yoxsa Mirzə Şəfi Vazehin qələm məhsulunu öz adına nəşr etdirənin adı tarixə bəlli deyil?

Belə bir vəziyyətdə sual dالınca sual doğur: mənəvi terrorçu, təxribatçı, plagiator mu günahkardır, yoxsa öz sərvətinin qədir-qiyətini bilməyən, onu lazıminca tədqiq etməyən, tanımayan, tanıtmayan? Doğrudur, tərəflər arasında qətiyyən bərabərlik işarəsi qoymaq olmaz - belə bir hal əsla müqayisəyəgəlməzdir. Ancaq öz günahımıza göz yummağımız da mümkün deyil. İstedadlı şairimiz Əliağa Kürçayının təbirincə desək, əgər özümüzə kənardan baxmağı bacarsaq biganəliyimizdən dəhşətə gələrik. Elə payımıza şərik çıxanlara imkan, şərait yaradan, onları saxtakarlıq, mənimsəmə hallarına get-gedə daha da həvəsləndirən bu kimi əlamətlər deyilmi - bizim qəflət yuxusunda yatmağımız?!

Həmin məntiqdən çıxış edərək xalqımızın maddi-mənəvi sərvətlərinin tədqiqinə, tarixinə, öyrənilib, sevdirlənməsinə xidmət edən hər bir əsər təqdir olunub, müəllifin elmi, yaradıcılıq imkanları, hasılə gətirdiyi məhsulun dəyəri baxımından bu mənada da qiymətləndirilməlidir.

O cümlədən qarşınızdakı kitab da.

Son söz olaraq məlum səbəbə görə uzun müddət işiq üzü görəmiş «Ədəbi redaktə...»nin nəşrinə kömək göstərmiş hörmətli Aslan müəllimə və onun başçılığı ilə dövlətimiz və xalqımız üçün çox faydalı işlər görən AzərTAC-in yüksək peşəkarlardan ibarət zəhmətsevər kollektivinə dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

ON İKİNCİ BÖLMƏ

ƏLAVƏLƏR

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT DİLİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır.

Bu qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

I FƏSİL

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. Dövlət dilinin hüquqi statusu

1.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan dilidir. Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur.

1.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədirilir.

1.3. Azərbaycan Respublikası dövlət dilinin işlənməsini, qorunmasını və inkişafını təmin edir.

1.4. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarında, dövlət qurumlarında, siyasi partiyalarda, qeyri-hökumət təşkilatlarında (ictimai birlik və fondlar da), həmkarlar təşkilatlarında, digər hüquqi şəxslərdə, onların nümayəndəliklərində və filiallarında, idarələrdə dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı fəaliyyət bu qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir, o cümlədən karguzarlıq işləri dövlət dilində aparılır.

1.5. Dövlət dilinin tətbiqinin normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

1.6. Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla (və ya onların nümayəndəlikləri ilə) və xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri ilə yazışmalar Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq xarici dildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaq şərti ilə aparıla bilər.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu qanundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 3. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafi sahəsində dövlətin əsas vəzifələri

3.0. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafi sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.0.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi;

3.0.2. dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlənməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi;

3.0.3. dövlət dilinin inkişaf programının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

3.0.4. dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi;

3.0.5. dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması;

3.0.6. xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi.

II FƏSİL

DÖVLƏT DİLİNİN İSLƏNMƏSİ, QORUNMASI VƏ İNKİŞAFI

Maddə 4. Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə işlənməsi

4.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, dövlət qurumlarının keçirdiyi bütün rəsmi mərasim və tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində aparılır.

4.2. Bu qanunun 4.1-ci maddəsinin tələbləri Azərbaycan Respublikasının təşkil etdiyi beynəlxalq səviyyəli rəsmi mərasimlərə və tədbirlərə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən digər ölkələrdə keçirilən hər hansı rəsmi mərasim və tədbirə şamil olunmur.

Maddə 5. Dövlət dilinin təhsil sahəsində işlənməsi

5.1. Azərbaycan Respublikasında təhsil dövlət dilində aparılır.

5.2. Azərbaycan Respublikasında başqa dillərdə təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Belə müəssisələrdə dövlət dilinin tədrisi məcburidir.

5.3. Azərbaycan Respublikasında ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul zamanı Azərbaycan dili fənnindən imtahan verilməlidir.

Maddə 6. Dövlət dilinin televiziya və radio yayımlarında işlənməsi

6.1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün televiziya və radio yayımları dövlət dilində aparılır.

6.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq dövlət dilində yayımlanan bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməlidir və onların səlis danışq qabiliyyəti olmalıdır. Televiziya və radio kanallarında dublyaj olunan filmlər və verilişlər dövlətin müəyyən etdiyi dil normalarına uyğun olmalıdır.

Maddə 7. Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlar-da işlənməsi

7.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənilir. Əcnəbilərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində dövlət dil ilə yanaşı, digər dillər də tətbiq oluna bilər. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda və sair) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də istifadə oluna bilər. Lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığının tutduğu sahədən böyük olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.

7.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir.

7.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən, habelə ixrac edilən malların üzərindəki etiketlər və digər yazılar müvafiq xarici dillərlə yanaşı, dövlət dilində də olmalıdır.

7.4. Azərbaycan Respublikasına idxlə edilən mal və məhsulların üzərindəki etiketlər və adlar, onlardan istifadə qaydaları barədə izahat vərəqələri başqa dillərlə yanaşı, Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

Maddə 8. Dövlət dilinin xüsusi adlarda işlənməsi

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları, atalarının adları və soyadları dövlət dilində yazılır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları və soyadlarının dəyişdirilməsi müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir.

Maddə 9. İnzibati ərazi bölgüsü ilə əlaqədar dövlət dilindən istifadə

”Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında“ Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi bölgüsünü təşkil edən inzibati ərazi vahidlərinin – şəhər, rayon, inzibati ərazi dairəsi, qəsəbə və kəndlərin adları dövlət dilində yazılımalıdır, onların dövlət dilinin normallarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu maddədə göstərilən inzibati ərazi vahidlərinin adları dövlət dili ilə yanaşı, xarici dillərdə də yazılı bilər. Belə olan halda inzibati ərazi vahidinin adı əvvəlcə dövlət dilində və ondan sonra xarici dildə verilməlidir.

Maddə 10. Coğrafi obyektlərin adlarında dövlət dilinin işlədilməsi

10.1. Azərbaycan Respublikasında coğrafi obyektlərin adlarının dövlət dilinin normallarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir.

10.2. Azərbaycan coğrafi adlarının xarici dillərdə verilməsi Azərbaycan dilində səslənməsinə, coğrafi adların beynəlxalq yazılış qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

Maddə 11.Dövlət dilinin hüquq-mühafizə orqanlarında, Silahlı Qüvvələrdə, notariat fəaliyyətində, məhkəmə icraatında və inzibati xətalar üzrə icraatda işlənməsi

11.1.Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanlarında Azərbaycan Respublikasının dövlət dili işlənir. Dövlət dilini bilməyən şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməcəidən istifadə edə bilərlər.

11.2.Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, sərhəd qoşunlarında və daxili qoşunlarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, dövlət dili işlənir.

11.3.Azərbaycan Respublikasının notariat fəaliyyəti üzrə kar-güzarlıq dövlət dilində aparılır. “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq notariat hərəkətlərinin aparılması üçün müraciət etmiş şəxs dövlət dilini bilmirsə və ya notariat hərəkətinin hər hansı başqa dildə aparılmasını xahiş edirsə, notarius imkan daxilində tərəfindən rəsmiləşdirilən sənədlərin mətnlərini arzu edilən dildə tərtib edə bilər və ya mətn tərcüməçi tərəfindən ona tərcümə edilə bilər.

11.4.Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət mühakimə icraati dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada məhkəmələrdə cinayət mühakimə icraati digər dillərdə aparıla bilər.

11.5.Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraati dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bütün növ məhkəmə icraatları digər dillərdə aparıla bilər.

11.6.Azərbaycan Respublikasında inzibati xətalar üzrə icraat dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati xətalar üzrə icraat digər dillərdə aparıla bilər.

Maddə 12.Dövlət dilinin beynəlxalq yazışmalarda işlənməsi

12.1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq yazılmaları dövlət dilində aparılır. Belə yazılmalar zəruri hallarda dövlət dilü ilə yanaşı, müvafiq xarici dillərdən birində də aparıla bilər.

12.2. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri dövlət dilində də, çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr isə müqavilə bağlayan tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilən dildə (dillərdə) tərtib olunmalıdır.

12.3. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (sazişlər və s.) və qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar (protokollar və s.) dövlət dilində nəşr edilməlidir.

Maddə 13. Dövlət dilinin normaları

13.1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər həmin normalara əməl etməlidirlər.

13.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq yazı dili normalarını təsbit edən lügətin (orfoqrafiya lügətinin) nəşr olunmasını təmin edir.

Maddə 14. Dövlət dilinin əlifbası

Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin əlifbası latin qrafikali Azərbaycan əlifbasıdır.

Maddə 15. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi

15.1. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən həyata keçirilir.

15.2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilində nəşr olunan çap məhsulları latin qrafikali Azərbaycan əlifbasında buraxılmalıdır.

15.3. Azərbaycan yazı mədəniyyətinin tarixində mühüm rol oynamış ərəb və kiril əlifbasından xüsusi hallarda (lügətlərdə, elmi nəşrlərdə ədəbiyyat göstəricisi və s.) istifadə edilə bilər.

Maddə 16.Dövlət dilinin vətəndaşlarının şəxsiyyətini təsdiq edən rəsmi və vahid nümunəli sənədlərdə işlədilməsi

16.1.Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının doğum və nikah haqqında şəhadətnamələri, şəxsiyyət vəsiqəsi, əmək kitabçası, hərbi bilet və yalnız ölkə daxilində etibarlı sayılan digər rəsmi və vahid nümunəli sənədlər dövlət dilində tərtib edilir.

16.2.Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasport və təhsil haqqında sənədləri, zəruri hallarda digər sənədləri dövlət dili ilə yanaşı, xarici dillərdə də tərtib edilir.

Maddə 17.Dövlət dilinin dövlət hakimiyyəti və yerli özünüüdərəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adında işlədilməsi

Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüüdərəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adları Azərbaycan dilinin normallarına uyğun olaraq yazılır. Göstərilən təsisatların adını əks etdirən lövhələr, blanklar, möhürlər və kargüzarlıqla bağlı rəsmi xarakterli bütün digər ləvazimatlar dövlət dilində tərtib olunur.

Maddə 18.Dövlət dilinin qorunması və inkişafı

18.1.Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, bu dilin işlənməsinə müqavimət göstərmək, onun tarixən müəyyənləşmiş hüquqlarını məhdudlaşdırmağa cəhd etmək qadağandır.

18.2.Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər.

III FƏSİL

YEKUN MÜDDƏALARI

Maddə 19.Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu qanunu pozan hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 20.Qanunun qüvvəyə minməsi

20.1.Bu qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

20.2.Bu qanun qüvvəyə mindiyi gündən “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1992-ci il tarixli 413 nömrəli qanunu qüvvədən düşmüş hesab edilir.

**Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Bakı şəhəri, 30 sentyabr 2002-ci il.

“Azərbaycan” qəzeti,
4 yanvar 2003-cü il.

AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ GÜNÜNÜN TƏSİS EDİLMƏSİ HAQQINDA

AZRABAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr vermişdir. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vəsítəsilə Qobustan və Gəmiqaya təsvirləri, həmçinin epiqrafik abidələr şəklində daşların yaddaşına həkk olunaraq günümüzzədək yaşamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, bu qiymətli əsərləri yaradarkən Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişdir.

İslamın qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilmiş, zaman keçdikcə həmin abidələrin qələmə aldığı yazı şəkilləri unudulmuş və ya ərəb qrafikasına keçirilmişdir. İslamin yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə yolu ilə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin ən yeni mərhələsinədək zəngin mədəni irs yaratmışdır. Ərəb əlifbası yüz illər boyu geniş məkanda Müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşmışdır. Böyük Azərbaycan abidələri, alımları, mütəfəkkirləri islam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdirmişlər. Lakin əsərlərdə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin əsas sistemini bütün dolgunluğu ilə eks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalılарını əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdir. Bu Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin

inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı aktuallaşdırılmışdır. XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişəti mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdır.

1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni Əlifba Komitəsinin yaradılması həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latin qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçiləməsi yolunda atılmış ilk ciddi addım oldu. 1923-cü ildən etibarən latin əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-ci ildə keçirilmiş Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latin qrafikalı əlifba tətbiq edildi. Qısa bir müddət ərzində latin qrafikasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığıın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün bu nai-liyyətlərə baxmayaraq həmin əlifba 1940-ci il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradıldı. Lakin kiril qrafikasının dilimizin əsas quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyahlarını bu əlifbanın təkmilləşdirilməsi yolunda mütamadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafikasının dilimizin əsas quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərilsə də optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyildir, bu da onun nə vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirdi.

Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latin qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu isə müvafiq qanunun qəbul olunması ilə nəticələndi.

On ilə yaxın bir müddətdə latin qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil

Mahmud MAHMUDOV

Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

1.Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin.

2.Bu fərman dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il.

DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ İŞİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin geniş tətbiq edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirə də, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın da-ha sürətli və dolğun olmasına təkan verir.

Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərində belə onun milli mənliyini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorunmalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarınınadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hissələrdəki incəlikləri bütünlükə ifadə etmək kamilliyyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir

neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır.

Azərbaycan dilinin dünya dilləri arasında ən kamil dillərdən biri olduğu həqiqətini bir çox xalqların görkəmli nümayəndələri də döñə-döñə etiraf etmişlər. Onlar öz əsərlərində bu dili XIX əsrдə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək, onu Avrasiyanın hər tərəfində işlənilən bir dil kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Milyonlarla azərbaycanının hazırda mədəni inkişaf vasitəsi olan bu dil tarixən nəinki Qafqazda yayılmışdır, hətta, müəyyən dövrlərdə daha geniş məkanda müxtəlif dilli xalqların da istifadə elədikləri ümumi bir dil olmuşdur.

Neçə-neçə böyük mədəniyyətin yaradıcısı olan xalqımızın tarixi qədər onun dilinin təşəkkülü tarixi də olduqca qədimdir. Azərbaycan dili türk mənşəli ümumxalq canlı danışq dili zəminində əmələ gəlib şifahi ədəbi dilə çevrilənədək və sonradan bu əsasda Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu təşəkkül tapana qədər yüz illər boyunca mürəkkəb bir yol keçmişdir.

Qədim və zəngin tarixə malik türk dil ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan dilinin tarixi miladdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır. Ayrı-ayrı türk boy birləşmələrinin ümumi anlaşma vasitəsi olan bu dil IV-V əsrlərdən etibarən ümumxalq danışq dili kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Dilimizin özəyini ta qədimlərdən Azərbaycan torpaqlarındakı türk əsilli boyların və soyların dili təşkil etmişdir.

Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin geniş Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini eks etdirəcək qədər rəngarəng olmasının da başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır. Şifahi şəkildə yayılan ilkin ədəbiyyat nümunələri – dastanlar, nağıllar, bayatılar, laylalar və sair Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin erkən formalaşması və təkamülü zərurətini yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu da əlverişli tarixi şəraitdə ümumxalq dili əsasında təşəkkül tapmışdır. Xalq şifahi şəkil-

də yaratdıqlarını əbədiləşdirmək üçün sonradan onları yazıya köçürmüştür. Bu prosesin də yazı dilinin təşəkkülü və sabitləşməsində böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu olduqca səciyyəvidir. Abidənin bədii dilinin özünəməxsus səlisliyi bir daha göstərir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” un meydana çıxa bilməsi üçün Azərbaycan dili böyük tarixi-ədəbi hazırlıq mərhələsi keçməli idi.

Qaynağını uzaq keçmişdən alan Azərbaycan dilinin ilk və ən qədim yazılı nümunələri günümüzdək gəlub çatması belə, ölkəmizin ərazisində qədim əlifbaların varlığı, həmçinin yazı dilimizin bədii məna kamilliyi və digər amillər bu dilin dərin tarixi köklərə malik olduğunu sübuta yetirir. Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi kimi söz sənətkarları Azərbaycan ədəbi dilinin belə bir bünövrəsi üzərində yüksəlmışlər.

XVI əsr Azərbaycan dilinin mövqelərinin möhkəmlənməsi ilə əlamətdardır. Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə qalxaraq rəsmi və dövlətlərara-sı yazışmalarda işlədilməyə başlandı. Səfəvilər dövründə Azərbaycan dili sarayda və orduda tam hakim mövqe tutaraq dövlət dili kimi rəsmiləşdi. Anadilli ədəbiyyatın böyük ustadları Şah İsmayıllı Xətai və Məhəmməd Füzuli, xalq ədəbiyyatımızın adı bizə bəlli ilk qüdrətli nümayəndəsi Aşıq Qurbanı bu dövrdə yetişmişdir. Əgər şifahi şeir dili Qurbanının əsərlərində əks olunmuşdusa, xalq şeiri dilinin yazılı qolu Şah İsmayıllı Xətai və Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığı ilə təmsil olunmuşdu. Füzulinin dolğun dili isə elmi və fəlsəfi olduğu qədər də xəlqi idi.

XVII əsrin xalq şeirində cərəyan edən proseslər XVIII əsrдə şifahi xalq ədəbiyatının bədii dilə təsiri şəklində özünü göstərir. Ədəbi dildə sadəliyə, canlı danışq elementlərinə meylin gücləndiyi bu dövrdə Azərbaycan dilinin yeni inkişaf mərhələsi məhz Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı ilə başlanır.

XVIII əsrдə Azərbaycan ədəbi dilində üslub baxımdından da zənginləşmə prosesi gedir. Elmi üslubun təşəkkülü üçün şərait yaranır, ayrı-ayrı elm sahələrinə dair bir çox əsərlər yazılır.

XIX əsr ədəbi dilimizin inkişafı xalqımızın həyatında baş verən köklü bir hadisə ilə yaxından bağlıdır. Bu, Azərbaycanın ikiyə parçalanma və nəticədə iki ayrı dövlətin tabeçiliyində bir-birindən fərqli mədəni mühitdə yaşamağa məhkum olması hadisəsidir. Müstəmləkəcilik siyasəti ilə yanaşı, Rusyanın Şimali Azərbaycanda oynadığı mədəniləşdirici rol başqa elm sahələri kimi dilciliyin də inkişafına zəmin yaratmışdır. XIX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan dilinə aid bir sıra dərslikləri və dərs vəsaitləri yazılıb nəşr olunmuşdur. Milli maarifçi ziyahılar özləri ana dilini öyrənməyin, onu qoruyub saxlamağın ən əsas yolunun məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılmasında gördüklorindən Azərbaycan dilinə aid dərsliklər və lügətlər yazmağa başlamışdır. Azərbaycan dilinə dair ilk dərsliklərin yazılmamasında o dövrün görkəmli maarifçiləri Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani, Aleksey Cernyayevski, Mirzə Əbülhəsən bəy Vəzirov, Seyid Ünsizadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məmmədtağı Sidqi, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq və başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır.

Zaman keçidkə dövrün tələbinə uyğun olaraq Azərbaycan dilinin istifadəsi dairəsi də genişlənmiş, onun tətbiqinin və inkişafının elmi əsaslar üzərində aparılması ehtiyacı meydana çıxmışdır. Rusca-azərbaycanca və azərbaycanca-rusca lüğətlər, təcrübə-tədris kitabları nəşr olunmuşdur. Məhz bu dövrən başlayaraq Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının müəyyənləşməsində nəzəri-dilçilik ideyaları təzahür edir. Bu baxımdan Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi dil haqqında milli ədəbiyyatın realist məzmununa uyğun gələn tezisləri xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Dram, satira, realist nəşr dilinin yarandığı XIX əsrдə elmi üslubun əsası kimi müasir elmi-fəlsəfi dilin ilk nümunələrinə də rast gəlirik. Mətbuat dili də bu əsrin məhsuludur. “Əkinçi”dən başlayaraq yaranmış milli mətbuat bu dilin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

XX yüzillik isə Azərbaycan ədəbi dilinin ən sürətli tərəqqisi və çiçəklənməsi dövrüdür. Ədəbi dil məsəlesi hələ əsrin əvvəlindən

ictimai-siyasi mübarizənin tərkib hissəsi olmuşdur. Həmin dövr-də ana dili kitabları hazırlanmış, dərsliklər buraxılmış, müntəxəbatlar tərtib olunmuşdur. Azərbaycan dilinin səs quruluşuna və qrammatik sisteminə dair kitablar yazılmışdır.

Mətbuat ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin önündə gedirdi. Ədəbi dil normasının müəyyənləşməsində bütün görkəmlı ziyahlar iştirak edirdilər. Xalq dili xəzinəsinin qapıları “Molla Nəsrəddin” vasitəsilə ədəbi dilin üzünə açıldı. Bu dövrdə yaranan səhnə sənəti də yeni milli-mədəni şəraitdə ədəbi dilə bədii nitq vasitəsilə öz töhfəsini vermişdir.

Ana dilinin taleyinə heç bir ziyanın laqeyd qalmadığı bu dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nemanzadə kimi görkəmlı söz ustaları Azərbaycan dilinin saflığı və onun yad ünsürlərdən qorunması uğrunda fədakarcasına mübarizə aparrıdilar.

Azərbaycan ədəbi dilinin tarixində bundan sonraki yeni mərhələ sovet dövrü ilə başlayır. Ərəb əlifbasını daha uyğun bir əlifba ilə əvəz etmək məqsədi ilə 1921-ci ildə Əlifba Komitəsi yaradıldı və həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latin qrafikalı əlifba tərtib etmək tapşırıldı. Bir qədər sonra isə yeni əlifbaya keçildi. 1926-ci ildə Bakıda Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultay çağrıldı. Bu, türk dünyası üçün böyük tarixi əhəmiyyəti olan bir hadisə idi. Qurultayın Bakıda keçirilməsini 20-30-cu illər Azərbaycanın dilçilik sahəsindəki elmi potensialına verilən qiymət kimi səciyyələndirmək olar.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, sonralar qurultayın qərarlarının yerinə yetirilməsi yolunda süni manelər yaradıldı, türk-dilli xalqların mədəni integrasiyasına yönəldilmiş bu nəcib iş siyasi məqsədlərə qurban verildi, Azərbaycan dilçi-alimlərinin böyük əksəriyyəti isə totalitar rejimin represiyalarına məruz qaldı. 1939-cu ildə latin qrafikalı əlifbadan kiril qrafikası əsasında yaradılmış yeni Azərbaycan yazısına qəti və məcburi keçmək haqqında qərar verildi. Beləliklə, 1924-cü ildən 1939-cu ilə qədər keçən on beş il ərzində xalqın yazı mədəniyyətinə bir-birinin ardınca iki ağır zərbə dəydi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dili çətinliklə də olsa, bütün bu illər ərzində yenə öz saflığını qoruya bil-

miş, elmi və bədii ədəbiyyatda, publisistikada böyük imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmiştir.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibində müstəqil Dilçilik İnstytutunun yaranması dilçiliyimizin bir elm kimi inkişafına da təkan verdi. Dilçilik elmimiz XX əsrдə sürətli inkişaf dövrü yaşamışdır. Həmin dövrdə ədəbi dilimizi tədqiq edən Bəkir Çobanzadə, Məmmədağa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Əlövşət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və başqa dilçi ailmərimizin böyük orduyu yaranmışdır. Dərin qürur və fərəh hissi ilə demək olar ki, Azərbaycan dilçilərinin gərgin əməyi sayəsində dilçiliyin bütün sahələrində səmərəli işlər görülmüş, dil tarixi, dialektologiya, müasir dil, lüğətçilik sahələrində dəyərli tədqiqatlar aparılmışdır. Keçmiş sovet məkanında, eləcə də beynəlxalq miqyasda Azərbaycan türkoloji araşdırımaların önəmlı mərkəzlərindən biri olmuşdur. Beləliklə, XX əsr bütövlükdə Azərbaycan dilinin yazı mədəniyyətinin əsl inkişaf yoluna qədəm qoyduğu bir dövrdür. Məhz bu dövrdə dilimizin fuksional imkanları genişlənmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meylləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmişdir. Hər hansı bir dilin dövlət dili statusu alması, şübhəsiz ki, hər bir dövlətin bir dövlət kimi formallaşması ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan xalqının tarixində Azərbaycan dili XVI əsrдə Səfəvilər hakimiyyəti dövründə dövlət dili səviyyəsinə qalxsa da, milli dövlətçiliyin itirilməsi nəticəsində həmin ənənə uzun müddət qırılmışdır. Yalnız 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin yaranması ilə Azərbaycan dilinin geniş tətbiq olunması yolunda böyük imkanlar açıldı. Bu sahədə bəzi addımlar atılsa da, gənc respublikanın ömrünün qısa olması Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə dövlət dili kimi mövqelərinin tam bərqərar edilməsinə imkan vermədi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti yaradıldıqdan sonra qəbul edilmiş ilk Konstitusiyada, ümumiyyətlə, dövlət dili haqqında

heç bir maddə olmamışdır. SSRİ-nin tərkibinə daxil olduqdan sonrakı dövrə, daha doğrusu, Azərbaycanın 1937-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında da belə bir maddə yox idi. Yalnız 1956-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə 1937-ci il Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddə əlavə edildi. Lakin respublikanın o dövrdəki rəhbərliyinin mövcud siyasi vəziyyəti lazımlıca qiymətləndirə bilməyərək, hadisələri sürətləndirmək cəhdləri bu nəcib işi uğursuzluğa düşür etdi.

Nəhayət, mərkəzin bütün maneələrinə baxmayaraq respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddənin daxil edilməsi müyəssər oldu. Bu, həmin dövr üçün çox cəsarətli və qətiyyətli bir addım idi.

Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan dilinin daha da inkişaf etdirilməsi yolunda geniş üfüqlər açıldı. Təəssüflər olsun ki, respublikanın o zamankı rəhbərliyinin səriştəsizliyi nəticəsində, xalqın iradəsinə zidd olaraq dövlət dilinin adı qeyri-qanunu şəkildə dəyişdirildi və məsələyə dolaşıqlıq, anlaşılmazlıq gətirildi. Dövlət dili haqqında məsələ 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində müzakirə edildi və dövlət dilinin adının dəyişdirilməsini nəzərdə tutan antikonstitusion qanun qəbul edildi. Təəssüf ki, belə tale-yüklü məsələnin həlli üçün o zaman Milli Məclisdə cəmi 26 nəfərin lehinə səs verməsi kifayət edirdi. Halbuki dövlət dili haqqında müddəə Konstitusiyada nəzərdə tutulduğuna görə, ona hər hansı dəyişiklik edilməsi ümumxalq müzakirəsi, ali qanunverciliy orqanı üzvlərinin ən aži üçdə iki səs çoxluğu ilə edilə bilərdi. Lakin o zaman adı qanunvercilik qaydalarına məhəl qoyulmayış, xalqın iradəsi nəzərə alınmadan volyuntarist və məsuliyyətsiz bir qərar qəbul edilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsinə baxılarkən dövlət dili, daha doğrusu, dövlətin dilinin adı haqqında müddəə geniş müzakirə obyekti oldu. Həmin məsələ yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyada, kütləvi

informasiya vasitələrində, müxtəlif elmi forumlarda, yiğincaqlarda, idarə, təşkilat və müəssisələrdə sərbəst, demokratik şəraitdə, hərtərəfli müzakirə olundu. Nəhayət, xalq 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə öz mövqeyini nümayiş etdirərək Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması müddəasına tərəfdar olduğunu bildirdi. Ana dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıq aradan qaldırıldı, onun hüquqları qorundu, cəmiyyətdəki mövqeləri tam bərpa edildi.

İndi Azərbaycan dilinin özünəməxsus inkişaf qanunları ilə cı-laalanmış kamil qrammatik quruluşu, zəngin söz fondu, geniş ifadə imkanları, mükəmməl əlifbasi, yüksək səviyyəli yazı normaları vardır. Hazırda ölkəmizdə cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, Azərbaycan dili orada rahat işlədilə bilməsin.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının onillik inkişaf yolunun təcrübəsi göstərir ki, digər sahələrdə olduğu kimi, ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarla, karguzarlıq və sair sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazıminca əməl edilmir (*həmin abzasda söhbət yol verilmiş qüsurlardan gedir. Bu mənada originalda "edilir" yox, şübhəsiz ki, "edilmir" yazılıb. Odur ki, mənə səhvinə gətirib çıxaran nöqsanı məntiqin tələbinə uyğun şəkildə aradan qaldırmışıq – M.M.*). Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində ciddi qüsurlar müşahidə olunur. Kəskin tənqidlərə baxmayaraq, reklam vasitələrinin hazırlanmasında bir çox hallarda xarici dil-lərə əsassız olaraq üstünlük verilir. Şəhər və qəsəbələrimizin görkəminə xələl gətirən əcnəbi dilli lövhələr gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi psixoloji təsir göstərir. Ölkə əraziində yayımlanan televiziya kanallarının əksəriyyəti xarici dil-lərdə fəaliyyət göstərir. Kino və televiziya ekranlarında Azərbaycan dilinə dublyaj edilmiş xarici filmlərə nadir hallarda rast gəlmək olar, dublyaj edilmiş ekran əsərlərinin tərcümə səviyyəsi isə

olduqca aşağıdır. Azərbaycan Respublikasının xarici siyaset sahələrində, xüsusilə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən səfirlilik, xarici nümayəndəlik və şirkətlərdə Azərbaycan dilinin işlənməsi yarımaz vəziyyətdədir. Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan dili dəsrlikləri tədris vəsaiti, ana dilində elmi və bədii ədəbiyyat, mətbuat və sairə ilə təmin olunması qənaətbəxş deyildir.

Çox qəribə görünən də, Azərbaycan dilçiliyinin sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur, Azərbaycanda nitq mədəniyyəti məsələlərinin tədqiqinə və nizamlanmasına kəskin ehtiyac duyulur. Azərbaycan dilinin tətbiq dairəsi bəzən süni olaraq məhdudlaşdırılır. Rəsmi və elmi-üslubun vəziyyəti heç də ürəkaçan deyildir. Azərbaycan dilinin orfoqrafik, izahlı, terminoloji və sair lüğətlərinin yenidən latin qrafikası ilə hazırlanıb çap olunması, ikidilli tərcümə lüğətlərinin tərtibi və nəşri məsələləri yubadılır. Latin qrafikasının bərpa olunması barədə qanun qəbul edilməsindən on ilə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, onun həyata keçirilməsi olduqca ləng gedir. Bütün bu və digər məsələlərin əlaqələndirilməsi və tənzimlənməsinin, onların həlli prosesinə nəzarətin vahid mərkəzləşdirilmiş bir qurum tərəfindən həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiq və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi, elmi tədqiqinin fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və bu işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılsın. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, komissiya haqqında əsasnaməni bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" qanun layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

3.Azərbaycan Respublikasının nazirlik, idarə, təşkilat və müəssisə rəhbərləri öz tabeliklərində olan qurumlarda dövlət dilinin və latin qrafikasının tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı uzunmüddətli kompleks planlar hazırlayıb həyata keçirsinlər və 2001-ci il avqustun 1-nə qədər ilkin nəticələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versinlər.

4.Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsashi dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin və müvafiq təkliflər programını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

5.Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Yaziçılar Birliyi ilə birlikdə latin qrafikası ilə yenidən çap olunması təklif olunan elmi və bədii əsərlərin, lügət və dərsliklərin çap programını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

6.Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası bir ay ərzində Azərbaycan dilciliyinin müxtəlif sahələri üzrə elmi araşdırımaların cari və perspektiv planlarına yenidən baxıb təsdiq etsin və onların yerinə yetirilməsinin gedisi barədə hər altı aydan bir Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat təqdim etsin.

7.Respublikanın şəhər və rayon icra hakimiyyəti başçılarına tapşırılsın ki:

-yerlərdə istifadə olunan lövhə, reklam tabloları, şuarlar, plakatlar və digər əyani vasitələrin Azərbaycan ədəbi dilinin qaydalarına uyğunlaşdırılması baxımından tədbirlər görsünlər və bu tapşırığın yerinə yetirilməsi haqqında 2001-ci il avqustun 1-nə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə arayış versinlər;

-yerlərdə Azərbaycan dilinin və latin qrafikasının tətbiqi işinə nəzarəti gücləndirsinlər və bu işin gedisi barədə 2001-ci il avqustun 1-nə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versinlər.

8.Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə tapşırılsın ki, əcnəbi

ölkələrdə istehsal edilmiş və Azərbaycanda nümayiş etdirilmək üçün alınmış kino və televiziya məlumatının Azərbaycan dilinə dublyajı işinin lazımi səviyyədə qurulması və ölkə ərazisində xarici kino və telefilmlərin Azərbaycan dilində nümayiş etdirilməsi məsələləri barədə təkliflərini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

9. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki:

- ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-nə qədər bütövlükdə latin qrafikasına keçməsini təmin etsin;

- Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərmək, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara, latin qrafikasının tətbiq olunmasına maneələr törədilməsinə görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

- mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında kargüzarlığın latin qrafikası ilə aparılmasını 2001-ci il avqustun 1-nə qədər təmin etsin;

- bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

**Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Bakı şəhəri, 18 iyun 2001-ci il.

“Azərbaycan” qəzeti,

19 iyun 2001-ci il.

“KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ HAQQINDA”

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu qanun Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımının ümumi qaydalarını, habelə mətbuatın, informasiya agentliklərinin, televiziya və radio təşkilatlarının vətəndaşların tam, doğru-dürüst və operativ informasiya almaq hüququnun həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətinin təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir.

I FƏSİL ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. Kütləvi informasiya azadlığı

Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya azaddır. Kütləvi informasiya azadlığı vətəndaşların qanuni yolla informasiya axtarmaq, əldə etmək, hazırlamaq, ötürmək, istehsal etmək və yaymaq hüququna dövlət tərəfindən təminat verilməsinə əsaslanır.

Kütləvi informasiya vasitələrinin təsis olunması, onlara sahiblik, onlardan istifadə, onların idarə olunması, kütləvi informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallardan başqa, məhdudlaşdırıla bilməz.

Maddə 2. Bu Qanunun tətbiq sahəsi

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis olunmuş bütün kütləvi informasiya vasitələrinə, həmçinin onun hüdudlarından kənarda yaradılan kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisində yarılan hissəsinə şamil edilir.

Maddə 3. Əsas anlayışlar

Bu Qanunda istifadə olunan anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

kütləvi informasiya – axtarılması, əldə olunması, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məhdudlaşdırılmayan, ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mətbu, audio, audiovizual xəbər və digər məlumatlar;

kütləvi informasiya vasitələri – dövri mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları;

teleradio və kinoxronika proqramları – daimi adı, cari nömrəsi olan və ildə azı bir dəfə efirə buraxılan audio, audiovizual xəbər və materialların (verilişlərin) məcmusu;

dövri mətbu nəşrlər – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə dövlət qeydiyyatına alınmış, çap prosesinin və ya hər hansı surətçixaran texnikanın vasitəsilə hazırlanmış, birdəfəlik tirajı 100 nüsxədən çox, daimi adı və cari nömrəsi olan, ayda azı bir dəfə çıxan qəzetlər və ildə azı iki dəfə çap olunan jurnal, toplu, bülleten və başqa dövri nəşrlər;

kütləvi informasiya vasitəsinin məhsulu – mətbu nəşrin bir nömrəsinin tirajı, yaxud onun bir hissəsi, teleradio, kinoxronika proqramlarının ayrıca buraxılışı, programın audio və ya videoyazısının tirajı, yaxud tirajının bir hissəsi;

kütləvi informasiya vasitəsi məhsulunun yayılması – dövri mətbu nəşrlərin, teleradio proqramlarının audio və ya videoyazıların satılması və ya paylanması, teleradio proqramlarının yayımı, kinoxronika proqramlarının nümayishi;

ixtisaslaşmış kütləvi informasiya vasitələri – istehsalı (yayımı) üçün bu Qanunla xüsusi qaydalar müəyyən edilmiş kütləvi informasiya vasitələri;

kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası – kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalını və yayımını həyata keçirən təşkilat, müəssisə, idarə və ya vətəndaş, yaxud vətəndaşlar birlüyü;

məsul redaktor – mətbu nəşrə rəhbərlik edən baş redaktor (redaktor), yaxud onu əvəz edən şəxs; teleradio təşkilatında vərilişlərin (programların) yayımına icazə verən şəxs;

naşır– mətbu nəşrin məhsulunun istehsalını maddi-texniki cəhətdən təmin edən nəşriyyat, digər müəssisə (sahibkar), naşırə bərabər tutulan və əsas gəlir mənbəyi bu fəaliyyət növü olmayan fiziki və ya hüquqi şəxs;

yayıcı – redaksiya və ya naşirlə müqavilə bağlamaqla, yaxud digər qanuni əsaslarla kütləvi informasiya vasitəsi məhsullarının yayılmasını həyata keçirən fiziki və ya hüquqi şəxs;

pornoqrafik materiallar – əsas məzmunu seksual münasibətlərin anatomik və fizioloji cəhətlərinin kobud və ləyaqətsiz təsviri olan bədii, foto, rəsm əsərləri, informasiyalar və digər materiallar.

Maddə 4. Kütləvi informasiya vasitələrinin istehsalı və yayımının əsas prinsipləri

Kütləvi informasiya vasitələrinin redaksiyaları öz fəaliyyətlərində obyektivliyə, informasiyanın şəraitə uyğun mükəmməliliyinə, peşəkarlığa, hər kəsin doğru-dürüst informasiya almaq, fikir və söz azadlığı hüququna, vətəndaşların şəxsi həyatına hörmətə, peşə etikasına əməl edilməsinə, pornoqrafik materialların istehsalı və yayımının yolverilməzliyinə əsaslanmalıdır.

Maddə 5. Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya-

sindan, bu Qanundan, “Məlumat azadlığı haqqında”, “Vətəndaşların müraciətlərinə baxılma qaydası haqqında”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Kiçik sahibkarlıq dövlət köməyi haqqında”, “Rabitə haqqında”, “Dövlət sırrı haqqında”, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarından, habelə digər müvafiq qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrlə bu Qanun arasında ziddiyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Maddə 6. Kütləvi informasiya vasitələrinin dili

Azərbaycan Respublikasının ərazisində kütləvi informasiya vasitələri üçün dil məhdudiyyəti qoyulmur.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının kütləvi informasiyanın istehsalı və yayımında dövlət dilindən, Azərbaycan Respublikası əhalisinin danışdığı başqa dillərdən, habelə dünyada geniş yayılmış digər dillərdən istifadə etmək hüququ qanunvericiliyə müvafiq surətdə təmin edilir.

II FƏSİL

KÜTLƏVI İNFORMASIYA AZADLIĞININ ƏSASLARI

Maddə 7. Senzuranın yolverilməzliyi

Kütləvi informasiya vasitələri üzərində dövlət senzurasına, habelə bu məqsədlə xüsusi dövlət orqanlarının və ya vəzifələrin yaradılmasına və maliyyələşdirilməsinə yol verilmir. Məlumatın və ya müsahibənin müəllifi olduqları hallardan başqa, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin, habelə siyasi partiyaların kütləvi informasiya vasitələrində yayılan məlumat və materialların qabaqcadan onlarla razılışdırılmasını tələb etmək və ya yayılmasını qadağan etmək hüququ yoxdur.

Maddə 8. Kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat almaq hüququ

Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğru-dürüst məlumatlar almaq hüququna malikdirlər. Bu hüquq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində göstərilən hallardan başqa, məhdudlaşdırıla bilməz.

Dövlət orqanları, bələdiyyələr, idarə, müəssisə və təşkilatlar, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, vəzifəli şəxslər öz fəaliyyətləri haqqında məlumatı kütləvi informasiya vasitəsinin sorğusu əsasında, habelə mətbuat konfransları keçirmək yolu ilə, yaxud başqa formalarda verirlər.

İnformasiya almaq üçün sorğu yazılı və şifahi ola bilər. Tələb olunan informasiyanı adları çəkilən orqan, təşkilat və ictimai birliklərin rəhbərləri, onların müavinləri, mətbuat xidmətinin işçiləri, yaxud digər səlahiyyətli şəxslər verə bilərlər.

Məlumatın əldə edilməsi barədə yazılı sorğuya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və müddətdə baxılır. Qanunda göstərilən müddətdə həmin məlumat öz operativliyini itirərsə, sorğuya dərhal, bu mümkün olmaqdə isə 24 saatdan gec olmayıaraq cavab verilməlidir.

Kütləvi informasiya vasitəsinin nümayəndəsi məlumatı verməkdən imtina edən dövlət orqanlarından, bələdiyyələrdən, idarə, müəssisə və təşkilatlardan, ictimai birliklərdən, siyasi partiyalardan və ya vəzifəli şəxslərdən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə şikayət etmək hüququna malikdir.

Maddə 9. Antiinhisar tədbirləri

Dövlət kütləvi informasiya vasitələrinin iqtisadi müstəqilliyinə təminat verir, kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının istehsalı və yayımı sahəsində inhisarçılıq fəaliyyətinin və haqsız rə-

qabətin qarşısını almaq üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun tədbirlər görür.

Maddə 10. Kütləvi informasiya azadlığından sui-istifadənin yolverilməzliyi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan sirləri yaymaq, mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla devirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, müharibəni, zorakılığı və qəddarlığını, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud dözülməzliyi təbliğ etmək, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan şayıələr, yalan və qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanunazidd əməllər törətmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmasına yol verilmir.

Bu Qanunun jurnalistlər üçün müəyyənləşdirdiyi hüquqlardan sui-istifadə edərək ictimai əhəmiyyətli məlumatları gizlətməyə və ya saxtalaşdırmağa, kənar şəxsin və ya kütləvi informasiya vasitəsi olmayan təşkilatın xeyrinə məlumat toplamağa yol verilmir. Yalnız cinsinə, dinə münasibətinə, vəzifəsinə, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə, habelə siyasi etiqadına görə vətəndaşı və ya vətəndaşların müəyyən qrupunu hörmətdən salmaq məqsədilə jurnalist hüquqlarından istifadə edib informasiya yaymaq qadağandır.

İnformasiya dərc olunarkən onun mənəsi hər hansı vasitə ilə, o cümlədən sərlövhələr, şəkilaltı sözlər vasitəsilə dəyişdirilib təhərif oluna bilməz. Dərc edilmiş (efirə getmiş) informasiyalar, şayiələr təsdiq olunmadıqda həmin kütləvi informasiya vasitəsində bu barədə mütləq məlumat verilməlidir. Kütləvi informasiya vasitələrindən vətəndaşların şəxsi həyatına qəsd məqsədilə istifadə etmək qadağandır.

Maddə 11. İnformasiyanın elan edilməsinə yol verilməyən xüsusi hallar

Kütləvi informasiya vasitəsi redaksiyasının və ya jurnalistin:

- 1) şəxsin gizli saxlanmaq şərtilə verdiyi məlumatı yayılan xəber və materiallarda açıqlamasına;
- 2) adının bildirilməməsi şərtilə məlumat vermiş şəxsin kimliyini göstərməsinə;
- 3) prokurorun və ya müstəntiqin icazəsi olmadan istintaq sırrı hesab edilən faktları açıqlamasına;
- 4) cinayət etməkdə təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanların və ya qanuni nümayəndlərinin razılığı olmadan onların şəxsiyyəti barədə hər hansı məlumatı yaymasına yol verilmir.

Bu maddənin 3-cü bəndinin tələbləri jurnalistin müstəqil təhqiqat aparmaq hüququnu məhdudlaşdırır.

Maddə 12. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektlərindən və oxucu məktublarından istifadə edilməsi

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektlərindən kütłəvi informasiya vasitələrinin istifadəsinə “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə əmək etməklə yol verilir.

Oxucu (dinləyici, tamaşaçı) məktubları dərc edilərkən (efirə verilərkən) onların məzmununu təhrif etməyən ixtisara və redaktəyə yol verilir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa redaksiya oxucu (dinləyici, tamaşaçı) məktublarına cavab verməyə məcbur deyildir.

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa kütłəvi informasiya vasitəsinin redaksiyası imtina etdiyi materialı dərc etməyə (efirə verməyə) məcbur edilə bilməz.

Maddə 13. Reklamın yayılması

Kütłəvi informasiya vasitələrində reklam “Reklam haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq hazırlanır və yayılır.

Reklam xarakterli məlumat və materiallar üzrə ixtisaslaşmayan mətbu nəşrlərdə bir nömrənin ümumi həcminin 40 faizindən, teleradio programlarda (verilişlərdə) isə ümumi yayımın 25 faizindən çox olmamalıdır.

III FƏSİL

KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN TƏŞKİLİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

Maddə 14. Kütləvi informasiya vasitəsinin təsis edilməsi

Kütləvi informasiya vasitələrini dövlət orqanları, bələdiyyələr, siyasi partiyalar (yalnız mətbu nəşrlər üçün), ictimai birliliklər, idarə, müəssisə və təşkilatlar, Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan vətəndaşlar təklikdə və ya başqları ilə birlikdə təsis etmək hüququna malikdirlər.

Xarici dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxslərinin Azərbaycan Respublikası ərazisində kütləvi informasiya vasitəsi təsis etməsi Azərbaycan Respublikasının bağladığı dövlətlərarası müqavilə ilə tənzimlənir (xarici dövlətin hüquqi şəxsi dedikdə hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalının və ya səhmlərinin 30 faizindən çoxunun xarici dövlətlərin hüquqi şəxslərinə və ya vətəndaşlarına məxsus olduqda və ya təsisçilərinin 1/3 hissəsindən çoxunun xarici dövlətin hüquqi şəxsi və ya vətəndaşı olan hüquqi şəxslər başa düşür).

Bu maddənin ikinci hissəsində və Qanunun 21-ci maddəsində göstərilən, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan digər hallardan başqa xarici ölkələrin dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərinin kütləvi informasiya vasitələrini maliyyələşdirməsinə yol verilmir.

Həmçinin:

məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkən, habelə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən şəxslər;

dövlət qeydiyyatından keçməyən, yaxud fəaliyyəti qanunla qadağan olunan ictimai birliliklər və siyasi partiyalar kütləvi informasiya vasitəsi təsis edə bilməzlər.

Maddə 15. İxtisaslaşmış kütləvi informasiya vasitələri

Cəmiyyətin müəyyən sahələrini daha ətraflı işqlandırmaq üçün, habelə kommersiya məqsədilə ixtisaslaşmış kütləvi informasiya vasitələri yaradıla bilər. Bu zaman buraxılışdakı mətn və fotoların həcminin ən azı 50 faizi kütləvi informasiya vasitəsinin yaradılmasına səbəb olmuş məqsədə həsr olunmalıdır.

İxtisaslaşmış kütləvi informasiya vasitələri: reklam, uşaq və gənclər, informasiya, biznes, sosial, texniki, ədəbi-bədii, idman, sahə (elm, təhsil, incəsənət, təsərrüfat və s.) və digər yönümlü ola bilər.

Maddə 16. İformasiya agentliyi

Kütləvi informasiya vasitəsi redaksiyasının, naşirin, yayıcının və bu Qanunla müəyyənləşdirilən statusu və hüquqi vəziyyəti informasiya agentliklərinə də şamil edilir.

İformasiya agentliklərinin xəbər və materialları digər kütləvi informasiya agentliklərində yayılarkən mütləq həmin informasiya agentliyinə istinad edilməlidir.

Maddə 17. Təsisçinin statusu

Təsisçi (həmtəsisçi) kütləvi informasiya vasitəsi redaksiyasının nizamnaməsini təsdiq edir, redaksiya ilə (redaktorla, baş redaktorla) müqavilə bağlayır, kütləvi informasiya vasitəsinin istehsal və yayım istiqamətlərini müəyyənləşdirir, onun maliyyə, avadanlıq və texniki təchizat məsələlərini həll edir.

Təsisçi kütləvi informasiya vasitəsində çıxış etmək, bəyanat vermək, digər rəsmi məlumatlar dərc etdirmək hüququna malidir. Təsisçinin çıxış və bəyanatının maksimum həcmi redaksiyanın nizamnaməsində, yaxud təsisçi ilə baş redaktor (redaktor) arasında bağlanmış müqavilədə müəyyənləşdirilə bilər. Həmin çıxış, bəyanat və rəsmi məlumatlarla bağlı şikayət və iddialara görə təsisçi özü məsuliyyət daşıyır.

Təsisçi (idarə, müəssisə, təşkilat, dövlət orqanları, bələdiyyələr, siyasi partiyalar, ictimai birliklər) ləğv olunarsa, əgər nizamnamə-

də başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, redaksiya kollektivi eyniadlı kütłəvi informasiya vasitəsi təsis etməkdə üstün hüquqa malikdir.

Təsisçi bu Qanunda, nizamnamədə və redaksiya ilə (redaktorla, baş redaktorla) bağlanmış müqavilədə göstərilən hallar istisna olmaqla, kütłəvi informasiya vasitəsinin istehsalına və yayımına müdaxilə etmir.

Kütłəvi informasiya vasitəsinin həmtəsisçiləri birgə təsisçi kimi fəaliyyət göstərirlər.

Maddə 18. Naşirin statusu

Naşir öz hüquqlarını bu Qanun, habelə Azərbaycan Respublikasının müəssisələr və sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyi əsasında həyata keçirir və həmin qanunvericiliyə uyğun şəkildə vəzifələr daşıyır.

Naşir eyni zamanda kütłəvi informasiya vasitəsinin təsisçisi, redaksiyası, yayıcısı, redaksiya əmlakının mülkiyyətçisi ola bilər.

Maddə 19. Kütłəvi informasiya vasitəsinin istehsalının və yayımının dayandırılması və ya ona xitam verilməsi

Kütłəvi informasiya vasitəsinin istehsalı və yayımı təsisçinin və ya məhkəmənin qərarı ilə müvəqqəti dayandırıla, yaxud ona xitam verilə bilər.

Kütłəvi informasiya vasitəsi təsis olunduqdan sonra bir il ərzində fəaliyyət göstərmirsə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı onun istehsalı və yayımına məhkəməyə müraciət etmədən xitam verə bilər. Həmçinin bu Qanunun 43-cü maddəsinə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanı teleradio təşkilatının fəaliyyətini müvəqqəti dayandırmaq hüququna malikdir.

Kütłəvi informasiya vasitəsinin istehsalına və yayımına təsisçi tərəfindən xitam verildikdə, eyniadlı kütłəvi informasiya vasitəsi təsis etməkdə kütłəvi informasiya vasitəsinin başçısı, yaxud jurnalist kollektivi üstün hüquqa malikdir.

Təsisçinin kütłəvi informasiya vasitəsinin istehsalını və yayımını yalnız redaksiya nizamnaməsində, yaxud təsisçi ilə redaksiya (re-

daktor, baş redaktör) arasında bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan hallarda dayandırmaq və ya ona xitam vermək hüququ var.

Fəaliyyətin müvəqqəti dayandırılmasına səbəb olmuş hallar aradan qaldırıldıqda, kütləvi informasiya vasitəsinin nəşri (efirə buraxılması) bərpa edilir.

Məhkəmə şikayət ərizəsi ilə əlaqədar apardığı araşdırmadan sonra işin vəziyyətindən asılı olaraq aşağıdakı tədbirlərdən birini və ya bir neçəsini seçə, yaxud kütləvi informasiya vasitəsinin şikayətə səbəb olmuş fəaliyyətinə bəraət qazandırıra bilər:

1) məhkəmə təkzib, düzəliş və ya cavab verilməsi barədə qətnamə çıxarır;

2) kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalını və yayımını iki ayadək müvəqqəti dayandırır;

3) cərimə sanksiyası tətbiq edir;

4) kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalına və yayımına xitam verir.

Kütləvi informasiya vasitəsinin şikayətə səbəb olmuş fəaliyyətinə bəraət qazandırmaq üçün:

a) informasiyanın ictimai maraqları qoruduğu;

b) məhkəmədə aşkar olunan digər səbəblər əsas ola bilər.

Bu maddənin altıncı hissəsinin 1-ci, 2-ci və 4-cü bəndləri tətbiq edilərkən:

1) informasiyanın qərəzli olub-olmadığı, yəni bilərəkdən, yaxud səhlənkarlıq üzündən yayılmışlığı;

2) məhkəmədə aşkar olunan digər səbəblər əsas ola bilər.

Kütləvi informasiya vasitələrinə bu maddənin altıncı hissəsinin 3-cü bəndi tətbiq olunarkən informasiyanın yayılması nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxsə dəymış mənəvi, habelə maddi zərər Azərbaycan Respublikası mülki qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilir. Lakin müəyyənləşdirilmiş maddi və mənəvi zərərin son həddi kütləvi informasiya vasitəsinin üç aylıq orta maliyyə xərclərindən çox ola bilməz.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı:

1) dövri mətbü nəşr bu Qanunun 3-cü maddəsinin beşinci abzasının tələblərini yerinə yetirmədikdə;

2) dövlətin bütövlüyünə, ölkənin təhlükəsizliyinə və ictimai asayışə ciddi zərbə vuran çağırışlar və ya informasiyalar, habelə pornoqrafik materiallar dərc etdikdə (efirə verdikdə);

3) kütləvi informasiya vasitəsinin xarici ölkənin dövlət orqanı, fiziki və ya hüquqi şəxsi tərəfindən qanunazidd şəkildə maliyyələşdirildiyi müəyyənləşdirildikdə;

4) kütləvi informasiya vasitəsi məhkəmənin qərarı ilə qərəzli yazırlara görə il ərzində üç dəfə məsuliyyətə cəlb edildikdə onun istehsalına və yayımına xitam verilməsi barədə məhkəmə qarşısında iddia qaldırır.

Maddə 20. Müqavilə bağlanması qaydası

Kütləvi informasiya vasitəsinin həmtəsisçiləri arasında bağlanmış müqavilədə onların qarşılıqlı hüquqları, vəzifələri, məsuliyyətləri, həmtəsisçilərin tərkibinin dəyişdirilməsi qaydası, şərtləri və hüquqi nəticələri, yarana biləcək mübahisələrin həlli qaydaları göstərilir.

Təsisçi və redaksiya (redaktor, baş redaktor) arasında bağlanmış müqavilədə əmlak və maliyyə münasibətləri, habelə təsisçinin və redaksiyanın (redaktorun, baş redaktorun) öhdəlikləri öz əksini tapır.

Həmçinin redaksiya (redaktor, baş redaktor) ilə naşir, təsisçi və naşir öz aralarında digər müqavilələr də bağlaya bilərlər.

Maddə 21. Kütləvi informasiya vasitələrinə sponsorluq

Kütləvi informasiya vasitələrinin istehsalı və ya yayımı Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxslərinin sponsorluğu ilə maliyyələşdirilə bilər. Reklami qadağan edilmiş məhsulların istehsalçılarının və satışını həyata keçirən şəxslərin sponsorluğuna yol verilmir.

Xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri kütləvi informasiya vasitələrinə qismən (mətbu nəşrin ayrıca saylarına, yaxud verilişlərə) sponsorluq edə bilərlər.

Sponsorun maliyyə yardımı ilə hazırlanmış dövri mətbu nəşrlərdə bu barədə məlumat çap olunmalı, verilişlərdə titrlər və ya

dkktor mətni vasitəsilə açıq informasiya verilməlidir. Tərəflər arasında bağlanmış müqavilədə sponsorun elan edilməsinin başqa üsulları da müəyyən edilə bilər.

IV FƏSİL

MƏTBU NƏŞRİN İSTEHSALININ HÜQUQİ ƏSASLARI

Maddə 22. Mətbu nəşrin redaksiyası

Redaksiya hüquqi şəxsdir, öz fəaliyyətini peşə müstəqilliyi və nizamnamə əsasında həyata keçirir.

Redaksiya dövri mətbu nəşrin təsisçisi, əmlakının mülkiyyətçisi, naşiri və yayıcısı ola bilər.

Maddə 23. Redaksiyanın nizamnaməsi

Redaksiyanın nizamnaməsi kollektivin azı üçdə iki hissəsinin iştirakı ilə keçirilən yiğincaqda səs çoxluğu ilə qəbul olunur və təsisçi tərəfindən təsdiq edilir.

Nizamnamədə mətbu nəşrin program istiqamətləri, redaksiyanın fəaliyyətinin istehsalat, maliyyə və digər şərtləri müəyyən edilir.

Nizamnamədə aşağıdakılardır: mətbu nəşrin təsisçisi (həmtəsisçisi) barədə məlumatlar, nəşrin adı və növü, dövriliyi, idarəetmə orqanları, onların yaradılma qaydası, təsisçinin, redaksiyanın, baş redaktorun (redaktorun) qarşılıqlı hüquq və vəzifələri, jurnalist kollektivinin səlahiyyətləri, baş redaktorun (redaktorun), redaksiya heyətinin təyin olunması (seçilməsi) qaydası, redaksiyanın ünvani, mətbu nəşrin yenidən təşkili, dayandırılması və ya dövri nəşrin ləğvi, əmlakın və mənfəətin bölüşdürülməsi qaydaları və sair.

Redaksiyanın nizamnaməsi kütłəvi informasiya vasitələri haqqında qanunvericiliyin tələblərinə zidd olmamalıdır.

Redaksiya kollektivi on nəfərdən az olan mətbu nəşrlərdə nizamnamə tərtib edilməsi məcburi deyildir. Bu halda baş redaktorla (redaktorla) təsisçi arasında bağlanmış müqavilə nizamnaməni əvəz edir.

Maddə 24. Baş redaktor (redaktor)

Mətbu nəşrin redaksiyasına baş redaktor (redaktor) rəhbərlik edir. Baş redaktor (redaktor) vəzifəyə təsisçi (həmtəsisçi) tərəfindən təyin edilir və ya redaksiya nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş qaydada kollektiv tərəfindən seçilir. Baş redaktorun (redaktorun) vəzifəyə qoyulması və vəzifədən azad edilməsi bu Qanuna və əmək qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun aparılmalıdır. Baş redaktor (redaktor) aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmalıdır;

Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamalıdır;
ali təhsilli olmalıdır.

Maddə 25. Baş redaktorun (redaktorun) səlahiyyətləri

Baş redaktor (redaktor):

mətbu nəşrin işinə rəhbərlik edir;

təsisçi (həmtəsisçi), dövlət orqanları, bələdiyyələr, idarə, müəssisə və təşkilatlarla, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlarla münasibətlərdə redaksiyanı təmsil edir;

məhkəmələrdə redaksiyanın adından iddiaçı və cavabdeh qisimində çıxış edir, yaxud bu hüququ təyin etdiyi şəxsə verir;

redaksiyanın adından etibarnamələr verir;

əmək müqaviləsi və digər müqavilələr bağlayır;

mətbu nəşrin istehsalı ilə əlaqədar son qərarı qəbul edir;

buraxılışın çapına icazə verir, yaxud bu hüququ təyin etdiyi şəxsə həvalə edir;

işçiləri mükafatlandırır, lazımlı gələndə intizam tənbəhi verir;

nizamnamədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, işçiləri işə götürür və işdən çıxarrır;

mətbu nəşrdə çap olunan materialların bu Qanunun tələblərinə uyğun hazırlanmasına nəzarət edir;

redaksiya nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirir.

Maddə 26. Çap məhsullarının yayılma qaydası

Mətbu nəşrlərin çap məhsulları bilavasitə redaksiya, naşır, yaxud müqavilə əsasında rabitə müəssisələri, başqa təşkilatlar, habelə vətəndaşlar tərəfindən yayılma bilər.

Mətbu nəşrlərin çap məhsullarının yayılması, bundan ötrü haqq alınırsa, kommersiya sayılır. Qeyri-kommersiya qaydasında yayılmaq üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun üzərində “Pulsuz” qeydi olur və belə məhsul kommersiya yolu ilə yayılma predmeti hesab edilmir.

Bu Qanunun 27-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallardan başqa, məhkəmənin qərarı yoxdursa, kütłəvi informasiya vasitəsi məhsulun yayılmasına mane olmağa, o cümlədən onun tirajının, yaxud tirajının bir hissəsinin müsadirə edilməsinə yol verilmir.

Maddə 27. Çap məhsullarının yayılmasına qadağə qoyulmasının xüsusi halları

Dövlətin bütövlüyünə və ölkənin təhlükəsizliyinə ciddi zərbə vuran informasiyalar, habelə pornoqrafik materiallar dərc edilən xarici mətbu nəşrlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilməsinə və yayılmasına müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə qadağə qoyula bilər.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı bu maddənin birinci hissəsinin tələblərinə zidd olaraq mətbu nəşrin artıq paylanmış məhsulunu satışdan yığışdırmaq barədə operativ qərar qəbul edə bilər.

Bu maddənin ikinci hissəsi dövlətin bütövlüyünə, ölkənin təhlükəsizliyinə ciddi zərbə vuran çağırışlar və ya informasiyalar dərc etmiş Azərbaycan Respublikasının ərazisində çap olunan mətbu nəşrlərə də şamil edilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində çap olunan mətbu nəşrlərin tirajının və ya tirajının bir hissəsinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qeyri-qanuni olaraq satışdan yiğisdirildiği məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə təsdiq edilərsə, dəymış maddi zərər dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Maddə 28. İstinad məlumatı

Mətbu nəşrin hər buraxılışında bu məlumatlar olmalıdır:

- 1) nəşrin adı;
- 2) təsisçi (həmtəsisçi) barədə məlumat;
- 3) baş redaktorun (redaktorun) soyadı və adı;
- 4) sıra sayı və çapdan çıxdığı tarix, çapa imzalanma vaxtı (qrafiklə təyin olunmuş və faktiki vaxt);
- 5) rabitə idarələri vasitəsilə yayılan nəşrlərin indeksi;
- 6) tiraj;
- 7) qiymət (nəşr kommersiya qaydasında yayılırsa), yaxud “Sərbəst qiymət” və ya “Pulsuz” qeydləri;
- 8) dövlət qeydiyyat orqanı və dövlət qeydiyyat şəhadətnaməsinin nömrəsi;
- 9) redaksiyanın və dövri nəşrin çap olunduğu mətbəənin ünvanları.

İstinad məlumatının göstərilmədiyi kütləvi informasiya vəstələri məhsullarının çapı və yayılması qadağan edilir.

Maddə 29. Məcburi nüsxələr

Dövri mətbu nəşrlərin, o cümlədən dövlət qeydiyyatına alınmaqdan azad edilən nəşrlərin pulsuz məcburi nüsxələri, tirajın ilk buraxılışı hazırlanan kimi nəşriyyat tərəfindən təsisiyə, dövlət arxivinə, milli kitabxanaya, qanunvericilik və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının kitabxanalarına göndərilir.

Maddə 30. Dövlət qeydiyyatına alınmadan yayılan mətbu nəşrlər

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının yalnız özlərinin rəsmi xəbər və ma-

teriallarının, normativ və digər hüquqi aktların dərc oluması üçün təsis etdikləri mətbu nəşrlərin;

müəssisələrin, təşkilatların və idarələrin, həmçinin elm və tədris müəssisələrinin yalnız özlərinin fəaliyyətində gərəkli olan peşəyonümlü informasiyaların, elmi materialların və sənədlərin dərc olunduğu dərgi, toplu, bülleten və ya digər çap məhsulları üçün dövlət qeydiyyatı tələb olunmur.

Maddə 31. Rəsmi məlumatların yayılması

Redaksiya onun fəaliyyətinə aid həmin kütləvi informasiya vasitəsinə dövlət qeydiyyat şəhadətnaməsi vermiş orqandan gələn məlumatı dərhal, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş və müvafiq kütləvi informasiya vasitəsində dərc edilməsi barədə göstəriş olan qərarını pulsuz və həmin qərarla müəyyən olunmuş müddətdə dərc edir.

Maddə 32. Redaksiya materiallarının saxlanması

Mətbu nəşr redaksiyalarının materialları (əlyazmaları, məktubları, lent yazıları və s.) bir il müddətində saxlanılır.

Materialların saxlanması qaydaları mətbu nəşr redaksiyaları tərəfindən müəyyənləşdirilir.

V FƏSİL

TELEVİZİYA VƏ RADIÖ (TELERADİÖ) FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

Maddə 33. Azərbaycan Respublikasında televiziya və radio sistemi

Azərbaycan Respublikasında teleradio verilişləri milli teleradio sisteminin əsasını təşkil edən dövlət və qeyri-dövlət teleradio təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Qeyri-dövlət teleradio təşkilatları ictimai və özəl formalarda ola bilər.

İctimai teleradio təşkilatının fəaliyyəti müvafiq qanunla tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasında bütün teleradio təşkilatları mülkiyət, təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bərabər hüquqlara malikdir və qanun qarşısında eyni məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 34. Dövlət teleradio təşkilatı

Dövlət teleradio təşkilatı müvafiq dövlət orqanları tərəfindən təsis edilir, dövlət büdcəsi və öz gəlirləri hesabına maliyyələşdirilir.

Dövlət teleradio təşkilatı:

televiziya tamaşaçılarını və radio dinləyicilərini Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə baş verən ictimai-siyasi və digər hadisələr haqqında obyektiv, operativ informasiya ilə təmin edir, rəsmi informasiyaları yayır, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarını elan və şərh edir;

siyasi, iqtisadi, publisistik, mədəniyyət, təhsil, əyləncə, idman proqramları, habelə uşaqlar və gənclər üçün proqramlar hazırlanır və yayır.

Maddə 35. Özəl teleradio təşkilatı

Özəl teleradio təşkilatı hüquqi şəxsdir, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan fiziki və (və ya) hüquqi şəxslər tərəfindən təsis edilə bilər.

Özəl teleradio təşkilatı özünün maliyyə, təsərrüfat, struktur, kadr və yaradıcılıq fəaliyyətində tam sərbəstdir və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa, bu Qanuna və öz nizamnaməsinə uyğun fəaliyyət göstərir.

Maddə 36. Teleradio təşkilatlarının hüquqları və vəzifələri

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq teleradio təşkilatları:

Verilişlər (programlar) hazırlamaq, yaymaq, onların vidno-yazlarını çıxaltmaq, satmaq və ya icarəyə vermək;
abonent haqqını müəyyən etmək;
reklam fəaliyyət ilə məşğul olmaq;
öz verilişlərinin programını dərc etdirmək;
kommersiya kanalı açmaq;
nizamnamə vəzifələrini yerinə yetirmək;
qanunazidd olmayan digər fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququna malikdir.

Teleradio təşkilatlarının vəzifələri aşağıdakılardır:
verilişlərin (programların) mövzu əhatəliliyini təmin etmək;
pornoqrafik materialları yasmamaq;
başqa teleradio təşkilatlarının verilişlərinin yayılmasına və qəbuluna maneçilik törətməmək;
vətəndaşların şəxsi həyatına, şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq;
yayım zamanı peşə etikasına riayət etmək.

Teleradio təşkilatları müqavilə müddəti başa çatmamış birtərəfli qaydada abonent haqqının məbləğini artırı bilməzlər.

Maddə 37. Digər teleradio təşkilatlarının verilişlərindən (programlarından) istifadə

Teleradio təşkilatları digər teleradio təşkilatlarının verilişlərindən (programlarından) yalnız onların razılığı ilə istifadə edə bilərlər. Mülkiyyətçinin razılığı olmadan teleradio təşkilatının verilişlərinin (programlarının) digər teleradio təşkilatları tərəfindən yayımı, köçürülməsi (tirajının çıxaldılması), satılması və kütləvi nümayishi qadağandır.

Başqa teleradio təşkilatlarının verilişlərindən (programlarından) qısa fraqmentlər – hər verilişdən (programdan) 20 saniyədən, hər filmdən 5 dəqiqədən çox olmamaqla, habelə tədris müəssisələrində istifadə üçün – götürüldükdə razılıq tələb olunmur.

Verilişlərdən (programlardan) bu maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmayan hallarda müvafiq razılıq alınmadan istifadə edildikdə teleradio təşkilatı vurulmuş zərərin ödənilməsi barədə məhkəmə qaydasında iddia qaldırı bilər.

Maadə 38. Yayımın başlanması və teleradio verilişlərinin (programlarından) yayımına icazə

Teleradio təşkilatı kanal və tezliklərdən istifadə üçün xüsusi razılıq aldığı vaxtdan verilişlərinin yayımına başlamaq hüququ-na malikdir.

Yayımın texniki vasitələrinin sahibi və ya onun istismarını həyata keçirən təşkilat həmin vasitələri kanal və tezliklərdən istifadə üçün xüsusi razılığı olmayan teleradio təşkilatının istifadəsinə verə bilməz. Yayım ancaq xüsusi razılıqla müəyyən edilmiş ərazi daxilində aparıla bilər.

Verilişlərin yayımına teleradio təşkilatının rəhbəri və ya onun təyin etdiyi şəxs (məsul redaktor) icazə verir, həmin şəxs verilişlərin keyfiyyətinə və məzmununa görə məsuliyyət daşıyır.

Maddə 39. İstinad məlumatları

Teleradio təşkilatı, gün ərzində yayım aparılırsa, azı dörd dəfə, başqa hallarda isə yayımın əvvəlində və sonunda öz adını və başqa məlumatları (çağırış kodunu, emblemini və s.) elan etməlidir.

Hər bir teleradio verilişi (programı) və ya onun təkrarı efirə (ekrana) buraxılarkən aşağıdakı informasiyalar əlavə olunmalıdır.

- 1) verilişin (programın) adı;
 - 2) buraxılışın efirə (ekrana) verilmə tarixi;
 - 3) müəllifin və efirə (ekrana) buraxılış üçün icacə vermiş baş redaktorun (redaktorun) adı və soyadı;
 - 4) teleradio təşkilatının adı və ünvani;
 - 5) teleradio təşkilatının müəyyənləşdirdiyi digər məlumatlar.
-

Maddə 40. Rəsmi məlumatların və digər informasiyaların yayılması

Qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının rəsmi məlumatları dövlət teleradio təşkilatları tərəfindən dərhal və əvəzsiz olaraq yayımlanır.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün teleradio təşkilatları insanların həyatı, sağlamlığı və yaşayış məntəqələrinin normal fəaliyyəti üçün təhlükə törədən fövqaladə hallar, təbii fəlakətlər və qəzalar barədə məlumatları dərhal və pulsuz olaraq əhaliyə çatdırmağa borcludurlar.

Maddə 41. Teleradio vasitəsilə seçkiqabağı təbliğat

Teleradio verilişləri vasitəsilə seçkiqabağı təbliğatın aparılması qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Maddə 42. Verilişin (programın) materiallarının saxlanması

Teleradio verilişlərinin (programlarının) materialları (qoşma sənədlər, əlyazmalar, məktublar, lent yazıları və s.) efirə (ekrana) çıxandan sonra azı bir ay, qeydiyyat jurnalı isə sonuncu qeyddən sonra azı bir il müddətində saxlanılır.

Veriliş (program) materiallarının saxlanma qaydaları teleradio təşkilatı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Qeydiyyat jurnalında efirə (ekrana) çıxmış verilişlərin (programların) tarixi, vaxtı, mövzusu, müəllifi, aparıcısı və iştirakçılara göstərilməlidir.

Maddə 43. Teleradio fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsasları

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı teleradio təşkilatlarının fəaliyyətini tənzimləyir və bu Qanunun tələblərinə əməl edilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Bu məqsədlə:

teleradio informasiya fəzasının vahid inkişaf konsepsiyasını hazırlayır və həyata keçirir;

kanal və tezliklərdən istifadə üçün xüsusi razılıq verir;

teleradio təşkilatları tərəfindən bu Qanunun müddəalarının və xüsusi razılığın tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;

öz səlahiyyəti çərçivəsində teleradio təşkilatlarının fəaliyyətini (kanallardan istifadə qaydalarını və şərtlərini) yoxlayır;

teleradio təşkilatlarının fəaliyyətini iki ayadək müvəqqəti dayandırır;

teleradio verilişlərinin (programlarının) ötürülməsi üçün istifadə olunan texniki vasitələrin qanunvericiliklə müəyyən olmuş qaydada və şərtlərə uyğun istismarına nəzarət edir;

bu Qanunla və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilən vəzifələri həyata keçirir.

VI FƏSİL

İNFORMASIYAYA DÜZƏLİŞ, TƏKZİB VƏ CAVAB VERİLMƏSİ

Maddə 44. Təkzib, düzəliş və cavab vermək hüququ

Kütləvi informasiya vasitəsində fiziki və hüquqi şəxslərin şərəf və ləyaqətini ləkələyən, böhtan və təhqir xarakterli məlumatlar vərildikdə, fikirlər təhrif olunduqda fiziki şəxsin özünü və ya nümayəndəsinin, hüquqi şəxsin rəhbərlərinin, yaxud səlahiyyətli nümayəndəsinin həmin kütləvi informasiya vasitəsində altı ay müddətində cavab vermək, həqiqətə uyğun olmayan məlumatın təkzib olunmasını, düzəliş verilməsini, habelə üzr istənilməsini tələb etmək, yaxud birbaşa məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır.

Şikayətçi müraciət edərkən, yaxud məhkəmə qərar çıxararkən kütləvi informasiya vasitəsi müvəqqəti olaraq dayandırılmışa və ya onun istehsalına (yayımına) xitam verilmişsə, tək-

zib, cavab və ya düzəliş cavabdehin vəsaiti hesabına iddiaçının istədiyi kütləvi informasiya vasitələrindən birində dərc oluna (efirə verilə) bilər.

Maddə 45. Təkzib, cavab və düzəliş verilməsi qaydası

Təkzibdə hansı məlumatın həqiqətə uyğun olmadığı, həmin kütləvi informasiya vasitəsində nə vaxt və necə dərc olunduğu göstərilir. Dövri mətbu nəşrdə təkzib bir qayda olaraq məlumatın və ya materialın verildiyi səhifədə həmin şriftlə yığılır və "Təkzib" başlığı altında dərc olunur. Gündəlik və həftəlik dövri yayımı olan mətbu nəşrlər təkzib, cavab və ya düzəliş haqqında tələbin daxil olduğu vaxtdan 10 gün müddətində, digər dövri nəşrlər isə hazırlanın və ya yaxın günlər üçün planlaşdırılan buraxılışda təkzibi, cavabı və düzəlişi dərc etməlidirlər.

Təkzib, cavab və ya düzəliş radio və televiziya ilə, tələbin alındığı gündən 10 gündən gec olmayıaraq, eyni programda, yaxud verilişlər silsiləsində və eyni vaxtda oxunur. Bu tələbi etmiş fiziki şəxsin özünə və ya nümayəndəsinə, hüquqi şəxsin rəhbərinə və ya onun nümayəndəsinə efirdə (ekranda) cavabla çıxış etmək imkanı verilə bilər.

Təkzib və ya cavab mətnində heç bir dəyişiklik edilmədən verilir. Təkzib və ya cavabın mətni təkzib edilən və ya cavab verilən məlumatın həcmindən iki dəfədən çox olmamalıdır.

Cavab dərc olunan (efirə gedən) buraxılışda həmin cavabı şərh etməyə və ya təkzib etməyə yol verilmir. Cavaba cavab kütləvi informasiya vasitəsinin sonrakı buraxılışlarında yerləşdirilə bilər.

Təkzib, cavab və ya düzəliş rədd edildikdə bu barədə tələb etmiş şəxsə 15 gün müddətində əsaslandırılmış məlumat verilməlidir.

Təkzibdən imtina üçün aşağıdakılardan əsas ola bilər:

məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarına ziddirsə;
imzasızdırsa;

həmin məlumat və ya material barədə kütləvi informasiya vasitəsində artıq təkzib getmişdirse;

təkzib və ya cavabın mətni təkzib edilən və ya cavab verilən məlumatın həcmindən iki dəfədən çoxdursa;

məlumatın və ya materialın kütləvi informasiya vasitəsində yayılmasından altı aydan çox müddət keçmişdirse.

VII FƏSİL

JURNALİSTİN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Maddə 46. Jurnalistin hüquqları

Jurnalistin aşağıdakı hüquqları vardır:

1) informasiya axtarmaq, toplamaq, hazırlamaq, istehsal etmək və yaymaq;

2) öz peşə vəzifəsini yerinə yetirməsi ilə əlaqədar dövlət orqanlarına, bələdiyyələrə, idarə, müəssisə və təşkilatlara, ictimai birliklərə, siyasi partiyalara, vəzifəli şəxslərə müraciət etmək və ya sorğu vermək;

3) qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, hər hansı faktı hər vasitə ilə, o cümlədən audiovizual vasitələrdən və kino-foto çəkilişindən istifadə etməklə qeydə almaq;

4) əqidəsinə zidd olan məlumat və materialları hazırlamaqdan və öz imzası ilə dərc etdirməkdən imtina etmək;

5) redaktə zamanı, onun fikrincə, məzmunu təhrif olunmuş məlumat və materiallardan öz imzasını çıxarmaq;

6) baş redaktorun (redaktorun) və ya redaksiyanın verdiyi tapşırıq qanunun pozulması ilə əlaqədar olduqda belə tapşırıqdan imtina etmək;

7) hazırladığı materialı öz imzası, təxəllüsü ilə, yaxud imzasız dərc etdirmək;

8) jurnalist vəsiqəsini təqdim etməklə qəza, təbii fəlakət zona-larında, fövqəladə vəziyyət elan olunmuş yerlərdə, mitinqlərdə və nümayişlərdə olmaq;

9) öz imzası ilə dərc etdirdiyi materiallarda şəxsi fikir söyləmək və qiymət vermək;

10) qanunla qorunan sırlar istisna olmaqla sənəd və materiallarla tanış olmaq, onların surətini çıxarmaq.

Jurnalist həmçinin Azərbaycan Respublikasının kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş digər hüquqlardan da istifadə edə bilər.

Maddə 47. Jurnalistenin vəzifələri

Jurnalistenin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) Əmək münasibətlərində olduğu kütləvi informasiya vasitəsi redaksiyasının nizamnaməsinə riayət etmək, onun fəaliyyət programını həyata keçirmək;

2) ona verilən informasiyanın doğru-dürüslüyünü yoxlamaq;

3) informasiya ilk dəfə elan edilirsə, onu vermiş şəxslərin kimliyini göstərib-göstərməmək barədə onların xahişlərini yerinə yetirmək;

4) hazırladığı xəbər və materialların yayılması ilə əlaqədar irəli sürülə biləcək iradalar və qanunla nəzərdə tutulmuş digər tələblər barədə baş redaktora (redaktora) məlumat vermək;

5) öz imzası, imzasız və ya təxəllüsə doğru-dürüslüyü təsdiq olunmamış, yaxud böhtan və təhqir xarakterli informasiya və materialları yaymamaq;

6) dərc etdirdiyi (efirə verdiyi) mətnlərdə peşə etikasına riayət etmək, dövlətin, vətəndaşların və təşkilatların şərəf və ləyaqəti-nə, qanuni mənafelərinə hörmətlə yanaşmaq;

7) peşə fəaliyyətini həyata keçirərkən təşkilatlarda, müəssisələrdə və rəsmi tədbirlərdə tələb olunduqda, redaksiya vəsiqəsini və ya səxsiyyətini və jurnalist səlahiyyətini təsdiq edən digər sənədi göstərmək;

8) vətəndaşlardan, vəzifəli şəxslərdən, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin nümayəndələrindən, siyasi xadimlərdən məlumat alarkən audiovideo vasitələrdən və kino-foto çəkilişindən istifadə etmək barədə onların razılığını almaq;

9) vətəndaşın şəxsi həyatı haqqında məlumat yaymaq barədə onun özündən və ya qanuni nümayəndəsindən icazə almaq (ictimai maraqları müdafiə etmək üçün lazım olan hallardan başqa);

10) informasiyanın, yaxud onun mənbəyinin məxfiliyini gözləmək;

11) öz məlumatlarında konkret iş üzrə məhkəmə baxışının nəticələrini qabaqcadan müəyyən etməmək, yaxud qətnamə və ya hökm qanuni qüvvəyə minənədək məhkəməyə başqa tərzdə təzyiq göstərməmək.

Jurnalist həmçinin Azərbaycan Respublikasının kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş digər vəzifələr də daşıyır.

Maddə 48. Gizli lent yazıları

Gizli audio və video yazıldardan, kino və foto çəkilişindən istifadə etməyə və ya hazırlanmış məlumat və materialları yaymağa yalnız aşağıdakı hallarda yol verilir:

1) şəxsin və vətəndaşın bu barədə yazılı razılığı varsa, habelə kənar şəxsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri tədbirlər görülmüşdürse;

2) məhkəmənin qərarı ilə nümayiş etdirilirsə.

Bu maddənin tələblərini pozaraq gizli audio-video yazıldardan, kino-foto çəkilişindən istifadə olunması və onun yayılması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə məsuliyyətə səbəb olur.

Maddə 49. Jurnalist statusu

Jurnalistin bu Qanunla müəyyən edilmiş statusu aşağıdakılara şamil edilir:

1) kütləvi informasiya vasitəsinin məlumat toplamaq, hazırlamaq, redaktə və istehsal etməklə (yaymaqla) məşğul olan ştatlı müxbirlərinə;

2) kütləvi informasiya vasitəsinin məlumat toplanması, hazırlanması və redaktəsi ilə bağlı tapşırıqlarını yerinə yetirən ştat-dankənar müxbirlərinə.

Maddə 50. Jurnalistin akkreditəsi (qeydə alınması)

Kütləvi informasiya vasitələri dövlət orqanlarının, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin razılığı ilə və müəyyən etdikləri akkreditə qaydalarına əməl etməklə onların nəzdində öz jurnalistlərini akkreditə etdirə bilərlər.

Həmin orqanlar akkreditə olunmuş jurnalistə, qapalı tədbirlər istisna olmaqla, iclas, müşavirə və başqa tədbirlər barədə qabaqcadan məlumat verir, onun stenoqrammlarla, protokollarla və başqa sənədlərlə tanış olması üçün şərait yaradırlar.

Jurnalist və ya redaksiya akkreditə qaydalarını pozduqda, akkreditə etmiş təşkilatın şərəf və ləyaqətini ləkələyən, yaxud təhrif olunmuş və ya həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar yaydıqda həmin təşkilat jurnalisti akkreditədən məhrum edə bilər.

Kütləvi informasiya vasitələri redaksiyalarının xüsusi müxbirlərinin akkreditəsi də bu maddənin tələblərinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

VIII FƏSİL

KÜTLƏVI İNFORMASIYA SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ ƏMƏKDADAŞLIQ

Maddə 51. Beynəlxalq əməkdaşlıq

Kütləvi informasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr əsasında həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının kütləvi informasiya vasitələri, pəşəkar jurnalist təşkilatları əcnəbilər və xarici təşkilatlarla beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirak edə və bu məqsədlə sazişlər bağlaya bilərlər.

Maddə 52. Xarici mənbələrdən alınan informasiyanın yayılması

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici mənbələrdən, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrindən birbaşa məlumat əldə etmək hüququ var.

Bilavasitə televiziya programlarının qəbul olunmasının məhdudlaşdırılmasına Azərbaycan Respublikasının bağlılığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda yol verilir.

Təsisçisi və ya redaksiyasının daimi yeri Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda olan xarici dövri mətbu nəşrin yayılma qaydası Azərbaycan Respublikasının bağlılığı dövlətlərarası müqavilədə müəyyən edilməmişdir, onun yayılması üçün müvafiq icra hakimiyəti orqanının razılığı tələb olunur.

Maddə 53. Xarici kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikasında akkreditə olunmuş xarici müxbirlərin və xarici kütləvi informasiya vasitələrinin digər nümayəndələrinin hüquqi statusu və peşə fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və müvafiq dövlətlərarası müqavilələrlə tənzim edilir.

Azərbaycan Respublikasında xarici kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndəlikləri, dövlətlərarası müqavilələrdə ayrı qayda müəyyənləşdirilməmişdir, müvafiq icra hakimiyəti orqanının razılığı ilə açılır.

Xarici müxbirlərin Azərbaycan Respublikasında akkreditəsi müvafiq icra hakimiyəti orqanı tərəfindən bu Qanunun 50-ci maddəsinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında akkreditə olunmuş xarici müxbirlərə jurnalistin bu Qanunla müəyyən edilmiş statusu şamil edilir.

Azərbaycan Respublikasında müəyyən edilmiş qaydada akkreditə olunmamış əcnəbi müxbirlər xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəliklərinə şamil edilən hüquqlardan istifadə edir və vəzifələr daşıyırlar.

Azərbaycan Respublikası kütləvi informasiya vasitələrinin müxbirlərinin peşə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün öz ərazisində xüsusi məhdudiyyətlər qoymuş dövlətin kütləvi informasiya vasitəsi müxbirlərinə münasibətdə cavab olaraq eyni məhdudiyyətlər qoyula bilər.

IX FƏSİL

KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İQTİSADI ƏSASLARI

Maddə 54. Kütləvi informasiya vasitələrinin maliyyələşdirmə mənbələri

Kütləvi informasiya vasitələri:
təsisçinin vəsaiti;
satışdan əldə olunan gəlirlər;
sponsorun ayırdığı vəsaitlər;
ayrı-ayrı vətəndaşların və hüquqi şəxslərin ianələri;
reklamdan əldə olunan gəlirlər;
kütləvi informasiya vasitələri redaksiyalarının sahibkarlıq
fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlər;
qanunla qadağan olunmayan digər vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilə bilər.

Maddə 55. Vergi güzəştleri

Kütləvi informasiya vasitələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada əlavə dəyər vergisindən azaddırlar.

Əvvəlki ildə zərərlə işləmiş kütləvi informasiya vasitələri üçün sonrakı beş il ərzində zərərin ödənilməsinə yönəldilmiş mənfəət hissəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada vergi ödənişindən azad edilir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin kütləvi informasiya vasitələri məhsulunun yayılmasıından əldə etdiyi mənfəətin əsas profil üzrə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə yönəldilən hissəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada vergidən azaddır.

Maddə 56. Gömrük güzəştleri

Kütləvi informasiya vasitələri, kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının ixracına, habelə fəaliyyətlərinin təşkili üçün idxlal

etdikləri avadanlıq, zəruri xammal və digər vasitələrə görə gömrük rüsumundan azaddır.

Maddə 57. Güzəştlərin şamil edilmədiyi kütləvi informasiya vasitələri

Bu Qanunla müəyyən edilmiş güzəştlər reklam üzrə ixtisaslaşmış və digər kommersiya məqsədli kütləvi informasiya vasitələrinə, eləcə də təbii inhisarçılara şamil edilmir.

X FƏSİL

BU QANUNUN POZULMASINA GÖRƏ MƏSULİYYƏT

Maddə 58. Məsuliyyətin şamil edildiyi subyektlər

Bu Qanunun tələblərinin pozulmasına görə:

təsisçilər;

redaksiyalar (məsul redaktorlar);

naşirlər;

yayıcılar;

dövlət orqanları;

bələdiyyələr;

idarə, müəssisə və təşkilatlar;

ictimai birliliklər;

siyasi partiyalar;

vəzifəli şəxslər;

jurnalistlər;

müəlliflər;

informasiya mənbəyinin sahibləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Kütləvi informasiya vasitəsinin məlumatın dərc olunmasına (efirə buraxılmasına) məsul redaktoru istintaqda və ya məhkəmə icraatında olan işlə əlaqədar, qanunla müəyyən edilmiş hallardan başqa, informasiya mənbəyini açıqlamağa məcbur edilə bilməz.

Bu halda müəllifi açıqlanmayan təsvirə, məqaləyə, şəklə və ya karikaturaya görə məsuliyyət buraxılışa məsul redaktorun üzərinə düşür.

Maddə 59. Kütləvi informasiya azadlığının və jurnalist hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət

Kütləvi informasiya vasitələrinin təsisçilərinin, naşirlərinin, -redaksiyalarının (məsul redaktorlarının), yayıcılarının və jurnalistlərin qanuni fəaliyyətinə vətəndaşlar, dövlət orqanları, bələdiyyələr, idarə, müəssisə və təşkilatlar, siyasi partiyalar, habelə ictimai birliklər və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən hər hansı müdaxilə, o cümlədən:

senzura tətbiq etmək;

peşə müstəqilliyini pozmaq;

kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalını və yayımını qeyri-qanuni dayandırmaq, yaxud ona xitam vermək;

tirajı və ya onun bir hissəsini qeyri-qanuni müsadirə etmək, yaxud məhv etmək;

jurnalisti informasiyanı yaymağa və ya informasiyadan imtiyaya məcbur etmək;

jurnalistə informasiya verilməsi üzərinə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan məlumatlar istisna olmaqla, məhdudiyyətlər qoymaq və ya informasiya verməkdən imtiyana etmək;

jurnalist sorğusuna Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş müddətdə cavab verməmək;

habelə jurnalistin bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş digər hüquqlarını pozmaq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi nə müvafiq surətdə mülki, inzibati, cinayət və digər məsuliyyətə səbəb ola bilər.

Maddə 60. Kütləvi informasiya azadlığından və jurnalist hüquqlarından sui-istifadəyə görə məsuliyyət

Kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası (məsul redaktoru) və jurnalistlər (müəlliflər):

- 1) açıqlanması qanunla qadağan edilən məlumatları açıqladıqda;
- 2) baş redaktor (redaktor) mətbu nəşrdə çap olunan materialların bu Qanunun tələblərinə uyğun hazırlanmasına nəzarət etmədikdə;
- 3) bu Qanunda göstərilmiş hallardan başqa, informasiyanı onun mənbəyini göstərmədən yaydıqda;
- 4) vətəndaşların şəxsi həyatına qəsd etdikdə;
- 5) pornoqrafik materialları dərc etdikdə və efirə verdikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə mülki, inzibati, cinayət və digər məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 61. Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunun digər pozulma hallarına görə məsuliyyət

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunun müddəələri aşağıdakı hallarda pozulsarsa:

- 1) təkzib, düzəliş və cavabdan əsassız olaraq imtina edildikdə, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərar və qətnaməsinə emel etmədikdə – redaksiya (məsul redaktor);
- 2) bu Qanunun 9-cu, 11-ci, 13-cü, 21-ci və 28-ci maddələrinin tələbləri yerinə yetirilmədikdə – təsisçi, redaksiya, naşir və yayıcı;
- 3) kütləvi informasiya vasitəsi məhsulunun qanuni əsaslarla yayılmasına mane olduqda, dövri mətbu nəşrin tirajının pərakəndə satışına qeyri-qanuni məhdudiyyətlər qoyulduqda – vəzifəli şəxslər;
- 4) teleradio programlarının təmiz qəbul edilməsinə süni mənəələr yaradıldıqda – dövlət orqanları, idarə, müəssisə və təşkilatlar;
- 5) teleradio təşkilatının razılığı olmadan onun verilişlərindən (programlarından) bu Qanunun tələblərinə zidd şəkildə istifadə etdikdə, mülkiyyətçidən icazəsiz teleradio təşkilatının verilişlərini köçürüb çıxaltdıqda və satdıqda, kütləvi şəkildə nümayiş etdirdikdə – vətəndaşlar, teleradio təşkilatları;

6) mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla devirməyə, dövlətin bütövlüyünə və ölkənin təhlükəsizliyinə qəsd etməyə, müharibəni, zoraklılığı və qəddarlığını, milli, irqi, sosial ədavəti təbliğ etməyə görə – bilərəkdən, yaxud səhlənkarlıq üzündən informasiyanı çap edən jurnalist (müəllif) və ya məsul redaktor, habelə informasiya mənbəyinin sahibi;

7) kənar şəxsin və ya kütləvi informasiya vasitəsi olmayan təşkilatın xeyrinə informasiya toplamağa görə – jurnalist;

8) xarici ölkələrin dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal olunan (yayımlanan) kütləvi informasiya vasitələrini qanunazidd şəkildə müəyyənləşdirmələrinə yol verdiklərinə görə – təsisçi və baş redaktor (redaktor);

9) bu qanunun 24-cü maddəsinin tələblərini pozaraq baş redaktor (redaktor) təyin etdiyinə görə – təsisçi (həmtəsisçi, mülkiyyətçi);

10) istehsalın və yayımın dayandırılması və ya ona xitam verilməsi barədə qərardan, yaxud məhkəmə qətnaməsindən sonra redaksiya və nəşriyyat kütləvi informasiya vasitəsinin məhsulu - nu qeyri-qanuni hazırladıqda və yaydıqda – naşir, yayıcı və redaksiya (redaktor, baş redaktor) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə mülki, inzibati, cinayət və digər məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 62. Məsuliyyətdən azad edilmə halları

Kütləvi informasiya vasitəsində yayılmış həqiqə uyğun olmayan məlumat:

1) rəsmi dövlət orqanları və ya onların mətbuat xidmətləri tərəfindən yayımlmışdırsa;

2) informasiya agentliklərdən və ya idarə, müəssisə, təşkilat, siyasi partiya və ictimai birliliklərin mətbuat xidmətlərindən alınmışdırsa;

3) digər kütləvi informasiya vasitəsindən götürülmüş və təkzib olunmamışdırsa;

4) Milli Məclis deputatlarının, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə, təşkilat və ictimai birliklərin nümayəndələrinin, habelə siyasi xadimlərin və vəzifəli şəxslərin rəsmi çıxışlarında olduğu kimi təkrar edilmişdirse;

5) canlı yayımıla efirə gedən çıxışlarda deyilmişdirse, yaxud bu Qanuna müvafiq surətdə redaktə edilməli olmayan mətnlərdə getmişdirse, redaksiya (məsul redaktor), eləcə də jurnalist buraya görə məsuliyyət daşıımır.

**Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Bakı şəhəri, 7 dekabr 1999-cu il.

**“KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ HAQQINDA”
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI QANUNUNUN
TƏTBİQ EDİLMƏSİ BARƏDƏ**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
FƏRMANI**

“Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədilə qərarra alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, iki ay müddətində:

– qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğunlaşdırılması barədə təkliflərini Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

– Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının həmin Qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etsin və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin;

– “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun pozulmasına görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

– həmin Qanunun 38-ci maddəsinin müddəalarından irəli gələn xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növü və bu fəaliyyət növü üçün xüsusi razılıq (lisenziya) verən icra hakimiyy-

yəti orqanı barədə təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

– həmin Qanunun 19-cu maddəsinin ikinci hissəsinin ikinci cümləsində və 43-cü maddəsinin birinci abzasında nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanlarına dair təkliflərini Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

– həmin Qanunun 52-ci maddəsinin üçüncü hissəsində nəzərdə tutulmuş təsisçisi və ya redaksiyanın daimi yeri Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda olan xarici dövri mətbuat nəşrlərin Azərbaycan Respublikasında yayılması üçün razılığın verilməsi qaydasını təsdiq etsin və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin;

– öz səlahiyyətləri daxilində “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki:

– “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 29-cu maddəsində göstərilən “müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının kitabxanaları” dedikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin İşlər İdarəsinin və Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin kitabxanaları nəzərdə tutulur;

– həmin Qanunun 27-ci maddəsinin birinci hissəsində “müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı” dedikdə Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən qərar nəzərdə tutulur;

– həmin Qanunun 19-cu maddəsinin ikinci hissəsinin birinci cümləsində və onuncu hissəsində, 27-ci maddəsinin ikinci və dördüncü hissələrində və 52-ci maddəsinin üçüncü hissəsində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi həyata keçirir;

– həmin Qanunun 53-cü maddəsinin ikinci və üçüncü hissələrində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi həyata keçirir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 8 fevral 2000-ci il.

“NƏŞRİYYAT İŞİ HAQQINDA”

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun nəşriyyat işinin ümumi prinsiplərini müəyyən edir, nəşriyyat fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar nəşriyyat işinin subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyir, onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

I FƏSİL

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1.Əsas anlayışlar

Bu Qanunda istifadə edilən əsas anlayışlar aşağıdakı mənalara ifadə edir:

nəşriyyat - əsas fəaliyyət sahəsi müəllifə sifariş verməklə və ya müəllifin (müəlliflik hüququ sahibinin) sifarişi ilə nəşriyyat məhsullarının hazırlanması, istehsalı və (və ya) yayımından ibarət olan ixtisaslaşmış mədəniyyət müəssisəsi;

dövlət nəşriyyatı - dövlət təşkilatlarının təsis etdiyi və yaxud onların təşkilat strukturlarına daxil olan nəşriyyatlar və nəşriyyat bölmələri;

qeyri-dövlət nəşriyyatları - xüsusi mülkiyyət və ya bələdiyyə mülkiyyəti əsasında yaradılmış nəşriyyatlar;

nəşriyyat işi - nəşriyyat məhsullarının hazırlanması, istehsalı və ya yayımı ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin təşkilatı yaradıcılıq və istehsalat-təsərrüfat fəaliyyətini əhatə edən ictimai münasibətlər sahəsi;

naşır - nəşriyyat məhsullarının istehsalını maddi-texniki cəhətdən təmin edən (maliyyələşdirən) nəşriyyat və yaxud əsas fəaliyyəti bu sahə ilə əlaqədar olmayan fiziki və ya hüquqi şəxs;

nəşriyyat məhsulu - çap üsulundan və formasından asılı olmayıaraq, nəşriyyatların (naşirlərin) sifarişi ilə istehlakçı üçün nəzərdə tutulan kitab, broşüra, albom, plakat, buklet, açıqca, elektron nəşrlər və digər nəşriyyat məhsullarının məcmusu;

çap məhsulu - poliqrafiya müəssisələrində çap texnikası vasitəsilə hazırlanan dövri mətbu nəşrlər, nəşriyyat məhsulları (elektron nəşrlərdən başqa) və bütün növlərdən olan poliqrafiya məhsullarının məcmusu;

nəşriyyat məhsulunu istehsal edən - nəşriyyatın (naşirin) sifarişi əsasında nəşriyyat məhsulunun tirajının, yaxud tirajın bir hissəsinin istehsalını və buraxılışını təmin edən fiziki və ya hüquqi şəxs;

yayıcı - nəşriyyatla (naşirlə) müqavilə bağlamaqla, yaxud digər qanuni əsaslarla nəşriyyat məhsullarının yayılmasını və satışını həyata keçirən fiziki və ya hüquqi şəxs;

sifarişçi-maliyyə öhdəliklərini üzərinə götürməklə nəşriyyat məhsulunun hazırlanmasını, istehsalını və yayımını sifariş edən fiziki və ya hüquqi şəxs;

traj -nəşr nüsxələrinin miqdarı;

kitabın beynəlxalq standart nömrəsi (ISBN) – hər hansı nəşriyyatın kitabının və ya broşüranın beynəlxalq standart eyniliyi ni müəyyən edən nömrə;

nəşr - nəşriyyat prosesindən keçirilərək texniki vasitələrin köməyi ilə sayı çoxaldılan, yazılı və audiovizual formada bir dəfə, yaxud dəfələrlə yayılan nəşriyyat məhsulu;

redaktə - nəşriyyat (naşir) tərəfindən müəllifə (müəlliflərə və tərtibçilərə) verilmiş sifariş əsasında, yaxud müəlliflərin özünün təqdimatı ilə nəşriyyata daxil olmuş əsərin müəllifin razılığı ilə elmi, ədəbi, texniki və bədii cəhətdən təkmilləşdirilməsi, ixtisar, dəyişiklik, əlavə və düzəlişlər etməklə nəşrə hazırlanması;

nəşriyyat redaksiyası - nəşriyyat məhsullarının hazırlanması ilə məşğul olan, əsərləri çap üçün hazırlayan əsas struktur bölmə;

redaktor - nəşriyyatda çalışan çalışan, yaxud müqavilə əsasında kənardan cəlb olunan, nəşriyyat əlyazmasının mətnini elmi, ədəbi, texniki və bədii cəhətdən işləyib nəşrə hazırlayan aparıcı mütəxəssis;

nəşriyyat programı - nəşriyyatın nizamnaməsinə, istiqaməti-nə uyğun olaraq, nəşriyyatın (naşirin) tərtib və təsdiq etdiyi rüblük, illik və çoxillik tematik layihə;

zəruri nəşrlər siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən və dövlət ehtiyaclarını təmin etmək üçün nəzərdə tutulan üstün nəşrlər;

nəşriyyat işinin subyektləri -nəşriyyatlar (naşirlər), müəlliflər, poliqrafiya müəssisələri, nəşriyyat məhsullarının sifarişçiləri və yayıcıları;

Maddə 2. Nəşriyyat işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Nəşriyyat işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, digər normativ-hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə3. Nəşriyyat işi sahəsində dövlət siyasetinin əsas prinsipləri və dövlətin vəzifələri

Nəşriyyat işi sahəsində dövlət siyasetinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

nəşriyyat işi sahəsində sərbəstliyin təmin edilməsi;

nəşriyyat işinin maddi-texniki bazasının, təşkilati, hüquqi və elmi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə, milli kitab nəşrinin inkişafına yardım edilməsi.

Nəşriyyat işi sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

nəşriyyat işinin inkişafına dair dövlət programının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

nəşriyyat işi sahəsində inhisarçılığın qarşısının alınması;

əhalini, təhsil müəssisələrini və kitabxanaları latin əlifbası ilə nəşr olunmuş kitablarla təmin etmək məqsədilə xüsusi dövlət programının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

Azərbaycan xalqının klassik irsi və milli-mənəvi sərvətləri saylan əsərlərin dövlət sifarişi əsasında nəşrinin həyata keçirilməsi; bu məqsədlə güzəştli kreditlər və dövlət tərəfindən qrantların ayrılması;

nəşriyyatın maddi-texniki bazasının genişləndirilməsinin, poliqrafiya sənayesinin inkişafının, nəşriyyat məhsullarının satışının stimullaşdırılması və kənd yerlərində kitab yayımının təmin edilməsi;

idarə, müəssisə və təşkilatların dövlət dilində olan zəruri nəşrlərə təmin edilməsi;

milli-mədəni sərvətləri əks etdirən kitabların dünya miqyasında təbliği məqsədilə onların tərcüməsi, nəşri və yayılmasının stimullaşdırılması;

mətbuatın dövlət statistikasını aparmaqla, əhalinin və bazarın nəşriyyat məhsullarına olan tələbatını, ehtiyaclarını və təkliflərini öyrənməklə nəşriyyatların işinin istiqamətləndirilməsi;

ixtisaslaşmış nəşriyyatlar arasında qapalı tender keçirməklə dövlət sifarişli dərsliklərin nəşrinin təmin edilməsi;

uşaq ədəbiyyatı, dərslik, elmi-texniki ədəbiyyat, tərcümə ədəbiyyatı, lügət və ensiklopediyaların, yazılı və şifahi mədəniyyət abidələrinin nəşrinə əlavə güzəştlərin müəyyən edilməsi;

milli-universal ensiklopediya nəşrinin dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi;

qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti, habelə səhiyyə, elm və əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı nəşriyyat məhsullarının istehsalının dövlət sifarişi əsasında həyata keçirilməsi;

Azərbaycan Respublikasını xarici ölkələrdə təbliğ etmək məqsədilə xarici dillərdə buraxılan zəruri nəşrlərin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi;

Nəşriyyat işi sahəsində dövlət siyasetini müvafiq icra haki-miyəti orqanı həyata keçirir.

Maddə 4. Nəşriyyat işinin sərbəstliyi

Nəşr üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərin, əlyazmaların və digər materialların senzurasına yol verilmir.

Nəşriyyat materiallarının müəllifi deyillərsə, dövlət orqanlarının, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, habelə vəzifəli şəxslərin nəşrə hazırlanan materialların qabaqcadan onlarla razılaşdırılmasını tələb etmək və yayılmasını qadağan etmək hüququ yoxdur.

Nəşriyyatlar, poliqrafiya müəssisələri, yayıcılar tematik plan və program hazırlamaqla, mövzu və müəlliflər seçməkdə, nəşrlərin tirajını, qiymətini və ticarət əlavələrini (güzəştlərini) müəyyən etməkdə (dövlət programları əsasında hazırlanan, maliyyələşdirilən nəşrlərdən başqa), öz aralarında və digər hüquqi və fiziki şəxslərlə əlaqə formalarını müəyyənləşdirməkdə tam sərbəstdirlər.

Materialların hazırlanması zamanı tərcümə və müəllif mətnlərində müəlliflik hüququnu qorumaq şərtilə ixtisarla və redaktəyə yol verilə bilər.

Maddə 5. Nəşriyyat işinin sərbəstliyindən sui-istifadənin yolve-rilməzliyi

Nəşriyyat işinin subyektlərinin hazırladıqları, istehsal etdikləri və yaydıqları nəşriyyat məhsullarında dövlət sırlarını yaymağa, mövcud konstitusiyalı dövlət quruculuğunu zorakılıqla devirməyə, yaxud dəyişməyə, ölkənin təhlükəsizliyinə, dövlət bütövlüyünə qəsd etməyə, mühərabəni, zoraklığı, milli irqi, dini müstəsnalığı, dözülməzliyi, sosial ədavəti təbliğ etməyə, habelə pornoqrafik xarakterli materialları nəşr etməyə və yaymağa, böhtan atmağa və digər qanun pozuntularına çağrırlıqlara yol verilmir.

II FƏSİL

NƏŞRİYYAT İŞİNİN TƏŞKİLİ VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

Maddə 6. Nəşriyyat işi sahəsində fəaliyyətin təşkilati-hüquqi formaları

Nəşriyyat işi sahəsində fəaliyyət mülkiyyətin bütün növlərinə əsaslanan müxtəlif təşkilati-hüquqi formalarda həyata keçirilə bilər.

Maddə 7. Nəşriyyat işi subyektlərinin dövlət qeydiyyatı

Nəşriyyat (naşır), çap məhsullarını hazırlayan və yayıcı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət qeydiyyatına alınırlar.

Dövlət əhəmiyyətli sənədlərin, uşaq ədəbiyyatının, dərsliklərin, elmi, elmi-texniki kitabların, tərcümə ədəbiyyatının, ensiklopedik nəşrlərin hazırlanması ilə məşğul olan ixtisaslaşmış nəşriyyatlar (naşirlər), nəşriyyat məhsulunu istehsal edənlər və yayıcılar dövlət qeydiyyat rüsumunu güzəştli qaydada ödəyirlər.

Maddə 8. Təsisçi (həmtəsisçi)

Hüquqi və fiziki şəxslər nəşriyyatların, poliqrafiya və kitab ticarəti müəssisələrinin təsisçiləri (həmtəsisçiləri) ola bilərlər.

Xarici hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının başladığı dövlətlərarası müqavilələrdə müəyyənləşdirilmiş hallarda təsisçi (həmtəsisçi) ola bilərlər.

Təsisçi ilə onun təsis etdiyi nəşriyyat, poliqrafiya, yaxud kitab ticarəti və təchizat müəssisəsi arasındaki münasibətlər nizamnamə, təsis müqaviləsi və mövcud qanunvericiliklə tənzimlənir.

Təsisçi nəşriyyatın tematikasını və (və ya) ixtisaslaşmasını müəyyənləşdirir, onun nizamnaməsini təsdiq edir, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh kimi iştirak edir.

Təsisçi eyni zamanda nəşriyyat məhsulunun naşiri, istehsalçısı və yayıcısı ola bilər.

Maddə 9. Nəşriyyatın (naşirin) hüquq və vəzifələri

Nəşriyyatın (naşirin) aşağıdakı hüquqları vardır:

nəşriyyat məhsulu buraxılışının programını tərtib və təsdiq etmək;

nəşriyyat programını və müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin edəcək göstəriciləri müəyyənləşdirib öz redaksiyaları və digər struktur bölmələri arasında paylaşdırmaq;

nizamnaməsində göstərilən fəaliyyət istiqamətlərinə (ixtisas yönünə) uyğun olaraq hər hansı bir mövzuda bədii, bədii-publisistik, ictimai-siyasi və elmi xarakterli əsərlərin yaradılması ilə bağlı sifariş almaq və vermək;

müəlliflərlə müəllif müqavilələri bağlamaq;

müəlliflərin əsərlərindən başqa ölkələrdə və xarici müəlliflərin əsərlərindən Azərbaycan Respublikasında istifadə edilməsi üçün müəlliflərin icazəsi ilə xarici hüquqi və fiziki şəxslərlə müəllif müqavilələrinin bağlanmasında vasitəçi kimi iştirak etmək;

xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq müqavilələr bağlamaq;

çap məhsulunun hazırlayani və yayıcısi qismində çıxış etmək;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və öz nizamnaməsinə müvafiq olaraq digər istehsalat-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək;

nəşriyyat tərəfindən hazırlanmış elmi, bədii və incəsənət əsərlərini müəyyən edilmiş qaydada dövlət mükafatlarına, ictimai və beynəlxalq mükafatlara təqdim etmək;

müəyyən edilmiş qaydada beynəlxalq təşkilatların işində iştirak etmək, öz nəşrlərini milli və beynəlxalq müsabiqələrə, sərgilərə, yarmarkalara, təqdim etmək.

Nəşriyyatın (naşirin) aşağıdakı vəzifələri vardır:

istehlak ehtiyaclarının ödənilməsini təmin etmək;

öz məhsullarını dövlət standartlarına müvafiq tərtib etmək; müəlliflik hüququna, dövlət standartlarının və beynəlxalq standartların tələblərinə, nəşriyyat işini tənzimləyən normativ hüquqi aktlara əməl etmək;

nəşriyyat məhsulları haqqında dövlət hesabatını və məlumatı müəyyən olunmuş qaydada təqdim etmək.

Nəşriyyat (naşır) qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan da istifadə edir və vəzifələr daşıyır.

Poliqrafiya müəssisələri nəşriyyat məhsulu sayılmayan digər çap məhsullarının istehsalını qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirirlər.

Müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, nəşriyyat öz məhsullarının buraxılışına görə tam məsuliyyət daşıyır.

Nəşriyyat dövri mətbu orqanının təsisçisi kimi çıxış etdikdə “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun normalarına əməl etməlidir.

Maddə 10. Nəşriyyat məhsullarını istehsal edənin hüquq və vəzifələri

Poliqrafiya müəssisələri, istifadəsində poliqrafik, surətçixarma və ya müvafiq texniki vasitələr olan digər hüquqi və fiziki şəxslər nəşriyyat məhsullarını istehsal edə bilərlər.

Nəşriyyat məhsullarını istehsal edən poliqrafiya müəssisələri nəşriyyatlardan və naşirlərdən daxil olan sifarişlər əsasında nəşriyyat məhsullarının istehsalını və buraxılışını həyata keçirə bilərlər.

Sifarişlərin yerinə yetirilməsinin şərtləri və müddəti tərəflər arasındaki müqavilə ilə müəyyən edilir.

Nəşriyyat məhsullarını istehsal edən poliqrafiya müəssisəsi poliqrafiya sahəsində dövlət standartlarına və beynəlxalq standartlara, texniki şərtlərə və normativ-hüquqi aktlara əməl etməlidir.

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, nəşriyyat məhsulunu istehsal edən poliqrafiya müəssisəsi nəşrin

hazırlanmış tirajını və ya onun bir hissəsini, nəşrin orijinal nüsxəsini, maket və fotoları və ya çap formalarını sifarişçinin icazəsi olmadan başqasına verə, habelə nəşrin əlavə və təkrar tirajını çap edə bilməz.

Maddə 11. Sifarişçinin hüquq və vəzifələri

Hər bir hüquqi və fiziki şəxs qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada nəşriyyat məhsulunun sifarişçisi ola bilər.

Sifarişçi qismində müəlliflər (həmmüəlliflər), tərtibçilər (həmtərtibçilər) və tərcüməçilər redaksiya-nəşriyyat işlənməsi, hazırlanması və buraxılışı üçün aşağıdakı materialları nəşriyyata (nashirə) təqdim edə bilər:

belletistik, ictimai-siyasi, reklam, məlumat, tədris, elmi, tətbiqi və texniki səciyyəli əsərlər;

çıxışlar, mühazırələr, nitqlər, məruzələr, moizələr;

mətnli və mətnsiz musiqi əsərləri;

dram, musiqili dram əsərləri;

təsviri incəsənət əsərləri;

fotolar, illüstrasiyalar, xəritələr, planlar, eskizlər;

tərcümələr, işləmələr, annotasiyalar, icmallar, xülasələr, əsərlərin digər işləmələri və əsasında törəmə əsərlər yaradılan, orijinalın məzmununa ziyan vurmayan folklor işləmələri;

almanaxlar, antologiyalar, ensiklopediyalar və digər toplular; digər əsərlər.

Sifarişçi nəşrin dilini, həcmini, tirajını müəyyən edir və onun istifadə və yayımı qaydasını müstəqil həll edir.

Naşir nəşriyyat məhsulunu hazırlayana (poliqrafiya müəssisəsinə) öz məhsulunun hazırlanmasını, yayıcıya isə həmin məhsulun yayılmasını sifariş edə bilər.

Verilmiş sifarişlərin icra şərtləri, tərəflərin hüquq və vəzifələri müəllif (həmmüəllif) və ya sifariş obyektinin mülkiyyətçisi olan şəxs, sifarişçi, naşir, çap məhsulunu hazırlayan və yayıcı arasında qanunvericiliyə uyğun bağlanmış müqavilə ilə müəyyən edilir.

Maddə 12. Xüsusi şərtlər

Naşir, müəllif, çap məhsulunu hazırlayan poliqrafiya müəssisəsi və onun yayıcısı olan kitab ticarəti təşkilatları öz müqavilə öhdəliklərində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan xüsusi şərtlər də müəyyən edə bilərlər.

Maddə 13. Mühafizə prinsipli sənədlərin nəşri

Dövlət əhəmiyyətli sənədlərin, qiymətli kağızların, nömrəli çap məhsullarının nəşrinin qaydaları və şərtləri müvafiq icra həkimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 14. Nəşrdən imtina

Müqavilə öhdəliklərinin pozulma faktının məhkəmə tərəfin-dən müəyyənləşdirildiyi hallardan başqa, heç kəs nəşriyyatı (naşiri) çapından imtina olunmuş əlyazmaları, yaxud digər materialları çap etməyə məcbur edə bilməz.

Maddə 15. Müəllif nəşrləri

Vətəndaşlar və təşkilatlar öz əlyazmalarını və digər materialları öz hesablarına və müəllif redaktəsi ilə çap etdirə bilərlər.

Maddə 16. Nəşriyyat məhsulunun buraxılışı

Nəşriyyat məhsulunu istehsal edənlər (poliqrafiya müəssisəsi, digər hüquqi və fiziki şəxslər) nəşriyyatın (naşırın), yaxud onun nümayəndəsinin razılığı olmadan nəşriyyat məhsulunu buraxa bilməzlər.

Maddə 17. Nəşriyyat işi sahəsində reklam

Nəşriyyat məhsullarında reklamin verilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Uşaq ədəbiyyatı, dərsliklər, dövlət əhəmiyyətli zəruri nəşrlər, ensiklopediyalar pulsuz və yaxud güzəştli şərtlərlə reklam oluna bilər.

Maddə 18. Buraxılış məlumatı

Hazır məhsulun hər nüsxəsində aşağıdakı məlumatlar olmalıdır:

nəşriyyatın və çap məhsulunu hazırlayanın adı, ünvanı, xüsusi razılığın nömrəsi və verilmə tarixi;

buraxılış yeri və ili;

əlyazmanın yiğima verildiyi və çapa imzalandığı tarix;

hesab-nəşriyyat həcmi;

fiziki həcmi;

formatı;

səhifələrin sayı;

kağızin tipi;

şriftin növü (qarnituru);

çap üsulu;

tiraj;

qiyməti, yaxud “müqavilə qiyməti ilə” və ya “pulsuz” qeydi.

Nəşriyyat məhsullarında beynəlxalq kitab kodu, müəlliflik hüququnu göstərən nişan (işarə), standarta uyğun annotasiya, kitab təsnifatı göstəriciləri də qeyd olunmalıdır.

Buraxılış məlumatı olmayan nəşrlərin çap olunmasına yol verilmir.

Maddə 19. Nəşriyyat işi sahəsində əqli mülkiyyət hüququ

Nəşriyyat məhsulunun hazırlanması və istehsalı prosesində bədii və texniki tərtibatla əlaqədar yaradılmış məhsul üzərində əqli mülkiyyət hüququ nəşriyyata (naşirə) məxsusdur.

Maddə 20. Naşirlərin, çap məhsullarını hazırlayanların və yayıcıların məsuliyyəti

Nəşriyyat və nəşriyyat işinin subyektləri;

müəlliflik hüququ ilə qorunan əsərlərin müəlliflik müqaviləsi olmadan istehsalına;

naşirlik fəaliyyətinin dayandırılması haqqında qərar qəbul olunduqdan sonra işin davam etdirilməsinə;

dövlət standartlarını pozmaqla məhsul istehsal edilməsinə görə inzibati və maddi məsuliyyət daşıyır.

Nəşr olunmuş, müəlliflik hüququ ilə qorunan obyektlərin hüquq sahibinin icazəsi olmadan həmin obyektlərin tam, yaxud qismən surətinin çıxarıldığı (çap edildiyi) hallarda zərər çəkən hüquq sahibinin hüquqlarının bərpası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq təmin edilir.

Nəşriyyat hüququ olmayan təşkilatlardan qəbul edilmiş nəşrlərin poliqrafiya müəssisələri tərəfindən çapına, kitab ticarəti müəssisələri tərəfindən yayımına, həmçinin dövlət standartlarını pozaraq buraxılış məlumatları olmadan nəşrinə yol vermiş fiziki və hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 21. Nəşriyyat fəaliyyətinə xitam verilməsi

Nəşriyyat fəaliyyətinə:

təsisçinin qərarı ilə;

bu Qanun 5-ci maddəsinin tələbələri pozulduqda, habelə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda məhkəmənin qərarı ilə xitam verilə bilər.

Maddə 22. Məcburi nüsxələr

Nəşriyyat məhsulunu və digər çap məhsullarını hazırlayan müəssisə sifarişçinin hesabına buraxılmış hər bir nəşrin pulsuz məcburi nüsxələrini Azərbaycan Respublikasının Milli Kitabxanasına, Kitab Palatasına, qanunvericilik və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər orqanların kitabxanalarına, ödənişli nüsxələri

isə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq idarə, müəssisə və təşkilatlarına göndərir.

Məcburi nüsxələr nəşrin ümumi tirajına daxildir.

Maddə 23. Nəşriyyat məhsullarının yayım qaydası

Müəlliflik müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, çap məhsulunun yayımı naşir, yaxud onun nümayəndəsi buraxılışa icazə verdikdən sonra mümkündür.

Nəşriyyat məhsulunun yayımı aralarındaki razılaşmaya əsasən təsisçi, naşir nəşriyyat məhsulunu hazırlayan və müəllif tərəfindən, yaxud müqavilə və ya digər qanuni əsaslarla hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Maddə 24. Nəşriyyat işinin maliyyələşdirilməsi

Nəşriyyat işinin subyektləri:

dövlət büdcəsindən qanunvericilikdə müəyyən edilmiş ayırmalar;

təsisçinin vəsaiti;

sponsorun vəsaiti;

hüquqi və fiziki şəxslərin ianələri;

dövlət və ictimai təşkilatlardan ayrılmış qrantlar;

nəşriyyatların (naşirlərin) sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gelirlər;

qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilə bilərlər.

Maddə 25. Dövlət Kitab Palatası

Azərbaycan Respublikasında buraxılmış bütün çap məhsulları növlərinin toplanmasını, onların bibliografik qeydiyyatını və kataloqlaşdırılmasını, nəşriyyat fəaliyyəti sahəsində inkişafın dinamikasını göstərən statistik materialların hazırlanmasını və mətbuatın dövlət statistikasının aparılmasını Kitab Palatası

həyata keçirir. Kitab Palatası öz nizamnaməsi əsasında fəaliyyət göstərir və dövlət bütçəsində maliyyələşdirilir.

Kitab Palatası özelləşdirilə bilməz.

Maddə 26. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası

Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Azərbaycan xalqının tarixi inkişaf mərhələlərini, milli-mənəvi sərvətlərini, həmçinin dünya elmi və mədəniyyəti nailiyyətlərini özündə əks etdirməklə yaradılan, bütçədən maliyyələşdirilən universal, milli elmi nəşriyyat müəssisəsidir. Azərbaycan elmi və mədəni sərvətlərini özündə əks etdirən Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Azərbaycan xalqının milli sərvətidir.

Azərbaycan Milli Ensiklopediyası:

dövlət programına uyğun olaraq milli-universal və sahə ensiklopediyalarının, ensiklopedik məlumat və sorğu kitablarını, müxtəlif lügətlərin nəşrini həyata keçirir;

öz fəaliyyətini genişləndirmək və inkişaf etdirmək üçün qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada hüquqi və fiziki şəxslərlə müqavilələr bağlayır;

ölkədə universal və sahə ensiklopediyalarının, ensiklopedik məlumat ədəbiyyatının nəşrini koordinasiya edir;

Azərbaycanı təbliğ edən informasiyaları toplayır, hazırlayır və onların ölkə daxilində və xaricdə yayılmasını təmin edir, informasiya mübadiləsi ilə məşğul olur;

ensiklopedik nəşrlərlə bağlı beynəlxalq tədbirlərdə, sərgi və yarmarkalarda iştirak edir.

dövlət təşkilatları, elmi müəssisələr Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının, digər ensiklopedik nəşrlərin hazırlanması üçün zəruri olan sənəd və məlumatları, başqa informasiyaları təqdim etməlidir.

Maddə 27. Kitabxana Kollektoru

Kitabxana Kollektoru aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

dövlət programına uyğun olaraq nəşr olunmuş kitab məhsulları ilə dövlət və qeyri-dövlət kitabxanalarının fondlarını zənginləşdirir;

elm və təhsil müəssisələrinin, dövlət təşkilatlarının, idarə və müəssisələrin, özəl qurumların, icra hakimiyyəti orqanlarının, bə-lədiyyələrin sifarişləri əsasında nəşriyyat məhsullarını əldə edərək onların kitabxanalının təchiz olunmasına köməklik göstərir;

kitabxanaların və oxucuların nəşriyyat məhsullarına olan tə-ləbatını öyrənir, bu sahədə sosioloji sorğular aparır və onun nə-ticələri barədə əlaqədar təşkilatlara məlumat verir;

öz fəaliyyətini genişləndirmək və inkişaf etdirmək üçün mül-kiyyət formasından asılı olmayaraq qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada hüquqi və fiziki şəxslərlə müqavilələr bağlayır;

xarici ölkələrin kitabxana kollektorları ilə əməkdaşlıq edir, qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada nəşriyyat məhsul-larının ölkəyə gətirilməsini və xaricə göndərilməsini təmin edir.

III FƏSİL

YEKUN MÜDDƏALARI

Maddə 28. Beynəlxalq əməkdaşlıq

Nəşriyyat işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrə əsa-sən həyata keçirilir.

Bu Qanunla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyət olarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Maddə 29. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun pozan hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Res-publikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada mə-suliyyət daşıyırlar.

**Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Bakı şəhəri, 30 may 2000-ci il.

“MÜƏLLİFLİK HÜQUQU VƏ ƏLAQƏLİ HÜQUQLAR HAQQINDA”

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

I B Ö L M Ə

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. Qanunun məqsədi

Bu Qanun Azərbaycan Respublikası ərazisində elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəlliflik hüququ), habelə ifaların, fonoqramların, efir və ya kabel yayımı təşkilatlarının verilişlərinin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Maddə 2. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında qanunvericilik

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında qanunvericilik bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsindən və həmin Qanunlara müvafiq qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən edilmiş qaydalar bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydalardan fərqli olduqda beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Maddə 3. Qanunun tətbiq sahəsi

Bu Qanunun müddəaları aşağıdakılara şamil edilir:

- 1) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan və ya Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayış yeri olan fiziki şəxsin, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxsin müəlliflik hüququna və ya əlaqəli hüquqlara malik olduğu elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, ifalar və fonoqramlar;
- 2) Azərbaycan Respublikası ərazisində ilk dəfə dərc edilmiş (buraxılmış) elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri və ya fonoqramlar. Əsər və fonoqram Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənardə ilk dəfə dərc edildikdən (buraxıldıqdan) sonra 30 gün keçənədək Azərbaycan Respublikası ərazisində dərc edildikdə Azərbaycan Respublikasında da ilk dəfə dərc edilmiş (buraxılmış) sayılır;
- 3) Azərbaycan Respublikası ərazisində ilk dəfə edilmiş ifalar, yaxud bu maddənin ikinci bəndinin müddəalarına uyğun surətdə qorunan fonoqrama yazılmış ifalar, yaxud fonoqrama yazılmamış, lakin yayım təşkilatının bu maddənin dördüncü bəndinə uyğun surətdə qorunan verilişinə daxil edilmiş ifalar;
- 4) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxs sayılan və verilişlərini Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən ötürücülərin köməyi ilə həyata keçirən yayım təşkilatlarının verilişləri;
- 5) Azərbaycan Respublikası ərazisində olan arxitektura əsərləri;
- 6) Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq qorunan digər elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, ifalar, fonoqramlar və yayım təşkilatlarının verilişləri.

Maddə 4. Əsas anlayışlar

Bu Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənaya malikdir:

“müəllif” - əsərin yaradıcısı olan fiziki şəxs, “audiovizual əsər” - bir-biri ilə əlaqəli olub hərəkət təsəvvürü doğuran və müvafiq texniki qurğuların köməyi ilə görmə (eşitmə) qavrayışı üçün nəzərdə tutulan, təsvirlər silsiləsindən ibarət (səslə müşayiət olunan, yaxud olunmayan) əsər; audiovizual əsərlərə ilkin və sonrakı yazılıma üsulundan asılı olmayaraq kinematoqrafiya əsərləri və kinematoqrafiya vasitələrinə bənzər vasitələrlə ifadə edilmiş digər əsərlər (tele-videofilmlər, diafilmlər və s.) aiddir;

“məlumat bazası” - materialların seçilməsinə və ya düzülmənə görə yaradıcı əməyin məhsulu olan və kompyuterin (HEM-in) köməyi ilə tapıla və işlənə biləcək şəkildə sistemləşdirilmiş məlumatların (məqalələrin, hesablamaların, faktların və başqa materialların) məcmusu;

“surətçixarma” - əsərin və ya fonoqramın bir və ya daha çox nüsxəsinin hər hansı maddi formada, o cümlədən səs və videoaya-zi şəklində hazırlanması. Əsərlərin və ya fonoqramların elektron (rəqəmli də daxil olmaqla), optik və ya maşınla oxunan digər formada müvəqqəti, yaxud daimi saxlanma üçün yazılması da surətçixarma sayılır;

“yazılma” - texniki vasitələrin köməyi ilə səslərin və (və ya) təsvirlərin dəfələrlə qavramağa, surətini çıxarmağa, yaxud bildirməyə imkan verən hər hansı maddi formada eks olunması;

“audiovizual əsər istehsalçısı” - belə əsərin hazırlanması təşəbbüsünü və məsuliyyətini üzərinə götürmiş fiziki və ya hüquqi şəxs. Başqa sübutlar olmadıqda audiovizual əsərdə adı adı qaydada göstərilmiş fiziki və ya hüquqi şəxs audiovizual əsərin istehsalçısı sayılır;

“fonoqram istehsalçısı” - ifanın və ya digər səslərin ilk dəfə yazılması təşəbbüsünü və məsuliyyətini üzərinə götürmiş fiziki və hüquqi şəxs. Başqa sübutlar olmadıqda həmin fonoqramda və (və ya) onun qoyulduğu qutuda adı adı qaydada göstərilmiş fiziki və ya hüquqi şəxs fonoqram istehsalçısı sayılır;

“ifaçı” - rol oynayan, oxuyan, qiraət edən, deklamasiya deyən, musiqi aləti çalan və ya ədəbiyyat və incəsənət əsərlərini başqa şəkildə (o cümlədən estrada, sirk və ya kukla teat-

rı nömrələri) ifa edən aktyor, müğənni, musiqiçi, rəqqas və ya digər şəxs;

“kompyuter” (HEM) - informasiyanı işləməyə qadir olan elektron və ya ona oxşar qurğu;

“kompyuter programı” (HEM üçün program) - maşınla oxunan formada ifadə edilən və müəyyən məqsədə və ya nəticəyə nail olmaq üçün kompyuteri hərəkətə gətirən sözlər, kodlar, sxemlər və başqa şəkildə təlimatlar məcmusu. Kompyuter programına həmçinin onun hazırlanması gedisində əldə edilən hazırlıq materialları və onun doğurduğu audiovizual təsvirlər də daxildir;

“kollektiv əsər” - fiziki və ya hüquqi şəxsin təşəbbüsü üzrə və rəhbərliyi altında onun öz adı ilə nəşr edilmək şərti ilə iki və ya daha çox fiziki şəxsin yaratdığı əsər;

“törəmə əsər” - başqa əsərə əsaslanan əqli yaradıcılıq məhsulu (tərcümə, uyğunlaşdırma, səhnələşdirmə, yenidən işləmə və s.);

“əsərin açıqlanması” - müəllifin razılığı ilə əsərin ilk dəfə kütłəyə çatdırılması məqsədi ilə dərc edilməsi, kütləvi nümayiş etdirilməsi, kütləvi ifa olunması, efirə verilməsi və başqa üsullarla edilən hərəkət;

“dərcedilmə” (istifadəyə buraxılma) - əsərin müəllifinin və ya fonoqram istehsalçısının razılığı ilə əsərin, fonoqramın kütlənin tələbatını ödəmək üçün dövriyyəyə buraxılması, elektron-informasiya sistemləri vasitəsi ilə əsərdən və fonoqramdan istifadəyə imkan yaradılması da dərcedilmə sayılır;

“yayım təşkilatının verilişi” - efir və ya kabel yayımı təşkilatının özünün və ya onun vəsaiti hesabına başqa təşkilatın yaratdığı veriliş;

“tətbiqi sənət əsəri” - əllə və ya sənaye üsulu ilə yaradılmış və praktik istifadə funksiyaları olan, yaxud praktik istifadə əşyalarına köçürürlən incəsənət əsəri;

“fotoqrafiya əsəri” - fiksajlama texnologiyasından (kimyəvi, elektron və s.) asılı olmayaraq işiq şüalanmasının və ya başqa şüalanmanın təsvir yaratmağa imkan verən üsulla fik-

sajlanması. Audiovizual əsərlərin ayrıca götürülmüş kadri “fotoqrafiya əsəri” sayılır;

“kütləvi ifa” - əsərlərin, ifaların, fonoqramların, yayım təşkilatlarının verilişlərinin həm canlı ifadə, həm də müxtəlif qurğuların və proseslərin köməyi ilə (efirlə və ya kabellə vermə istisna olmaqla) deklamasiya, oyun, oxu və başqa üsulla elə tərzdə təqdim edilməsidir ki, ailə dairəsinə və ya ailənin yaxın tanışları sırasına daxil olmayan şəxslər tərəfindən qarvanıla bilsin;

“kütləvi nümayiş” - əsərin, ifanın yayım təşkilatının verilişinin orijinalının və ya bir nüsxəsinin bilavasitə, yaxud pylonkanın, slaydın, kadrın, yaxud başqa qurğuların və ya proseslərin köməyi ilə (efirlə və ya kabellə vermə istisna olmaqla) ekranda elə tərzdə nümayiş etdirilməsidir ki, ailə dairəsində və ya ailənin yaxın tanışları sırasına daxil olmayan şəxslər tərəfindən qarvanıla bilsin. Audiovizual əsərin ayrı-ayrı təsvirlərinin ardıcıl olmayan nümayışı də onun kütləvi nümayışı sayılır;

“pulsuz istifadə” - əsərin orijinalına və ya nüsxəsinə sahiblik hüququnun müəyyən müddətə əhaliyə pulsuz xidmət göstərən kitabxanalara, arxivlərə və başqa təşkilatlara verilməsi;

“kütləvi bildiriş” (kütləyə çatdırma məqsədi ilə bildiriş) - əsərlərin, ifaların, fonoqramların, yayım təşkilatları verilişlərinin təsvirlərinin və (və ya) səslərinin efirlə, kabellə və ya başqa üsulla elə tərzdə bildirilməsidir ki, təsvirlər və ya səslər bu cür bildiriş olmadan qarvanıla bilməyən məsafədə ailə dairəsinə və ya ailənin yaxın tanışları sırasına daxil olmayan şəxslər tərəfindən qarvanıla bilsin;

“reproqrafik” “surətçixarma” (reprosurətçixarma) - əsərin (yazılı və başqa qrafik əsərin) orijinalının və ya nüsxəsinin fotosurətçixarma yolu ilə və ya nəşretmə istisna olmaqla, digər texniki vasitələrin köməyi ilə hər hansı ölçüdə (böyüdülmüş, yaxud kiçildilmiş) faksimilesinin çıxarılması;

“kirayə” - əsərin və ya fonoqramın orijinalına və ya nüsxəsinə sahiblik hüququnun birbaşa və dolayısı ilə gəlir götürmək məqsədi ilə müəyyən müddətə verilməsi;

“şəriklə əsər” - bu maddədə nəzərdə tutulan kollektiv əsərlər istisna olmaqla iki və ya daha çox müəllisin yaratdığı əsər;

“efirlə bildiriş” - əsərlərin, ifaların, fonoqramların, yayım təşkilatının verilişlərinin radio və televiziya vasitəsi ilə (kabel televiziyası istisna olmaqla), o cümlədən peyklərin köməyi ilə kütləyə çatdırılması. Əsərlərin, ifaların, fonoqramların yayım təşkilatının verilişlərinin peyk vasitəsi ilə efirlə bildiriş dedikdə, yerdə yerləşən stansiyadan göndərilən siqnalların peyklə qəbul edilməsi və həmin siqnallar vasitəsi ilə kütlənin faktik qəbul etməsindən asılı olmayaraq əsərlərin, ifaların, fonoqramların, yayım təşkilatının verilişlərinin kütləyə çatdırılması başa düşülür;

“kabellə bildiriş” - əsərlərin, ifaların, fonoqramların, yayım təşkilatının verilişlərinin kabel, naqıl, optik tel və digər oxşar vasitələrlə kütləyə çatdırılması;

“fonoqram” - ifaların və ya digər səslərin müstəsna olaraq səslər yazılması;

“əsər nüsxəsi” - əsərin hər hansı maddi formada hazırlanmış surəti;

“fonoqram nüsxəsi” - fonoqramda yazılmış səslərin hamısının və ya dolayısı ilə hər hansı maddi daşıyıcıya köçürülmüş surəti;

“retranslyasiya” - yayım təşkilatının verilişinin başqa yayım təşkilatı tərəfindən eyni vaxtda efirlə (kabellə) verilməsi.

II BÖLƏM MÜƏLLİFLİK HÜQUQU

I FƏSİL

MÜƏLLİFLİK HÜQUQUNUN OBYEKTLƏRİ

Maddə 5. Müəlliflik hüququnun obyekti

1. Müəlliflik hüquq təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsulundan asılı olmayaraq ya-

radiciliq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış əsərlər aşağıdakı obyektiv formalarda mövcud olan elm, ədəbiyyat və incasənət əsərlərinə şamil edilir.

Müəlliflik hüququnun yaranması və həyata keçirilməsi üçün əsərin qeydə alınması, yaxud hər hansı başqa üsullarla rəsmiləşdirilməsi tələb olunmur.

2. Müəlliflik hüququnun şamil edildiyi həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış əsərlər aşağıdakı obyektiv formalarda mövcud ola bilər:

yazılı (əlyazması, makina yazısı, not yazısı və s.);

şəfahi (kütləvi çıxış, kütləvi ifa və s.);

səs, yaxud videoyazılma (mexaniki, maqnit, rəqəmli, optik və s.);

təsviri (rəsm, eskiz, şəkil, plan, cizgi, kino-, tele-, video-, yaxud fotokadr və s.);

həcmli-fəzavi (heykəl, model, maket, tikili və s.);

digər formalar.

3. Müəlliflik hüququ öz-özlüyündə ideyalara, metodlara, proseslərə, sistemlərə, üsullara, konsepsiyalara, kəşflərə və ya faktlara şamil edilir.

4. Əsərə müəlliflik hüququ onun ifadə edildiyi maddi obyekṭə olan mülkiyyət hüququ ilə bağlı deyil.

Maddi obyekṭə mülkiyyət hüququnun və ya maddi obyekṭə sahiblik hüququnun verilməsi, qanunda xüsusi göstərilən hallardan başqa, öz-özlüyündə bu obyekṭə ifadə edilmiş əsərə müəlliflik hüququnun verilməsinə səbəb olmur.

Maddə 6. Müəlliflik hüququnun obyekti olan əsərlər

1. Müəlliflik hüququnun obyektləri aşağıdakılardır:

ədəbi əsərlər (kitablar, broşürələr, məqalələr, kompyuter proqramları və s.);

dram, musiqili-dram və başqa səhnə əsərləri;

xoreoqrafiya əsərləri və pantomimalar;

mətnli və ya mətnsiz musiqi əsərləri;

audiovizual əsərlər (kino tele- və videofilmlər, slaydfilmlər, diafilmlər və başqa kino və teleəsərlər);

heykəltəraşlıq, rəngkarlıq, qrafika, dizayn, litoqrafiya əsərləri, qrafik hekayələr, komiksler və digər təsviri sənət əsərləri;

dekorativ tətbiqi və səhnə tərtibatı sənəti əsərləri;

arxitektura, şəhərsalma və bağ-park sənəti əsərləri;

fotoqrafiya əsərləri və ona oxşar üsulla yaradılmış əsərlər;

coğrafiya, topoqrafiyaya və digər elmlərə aid olan xəritələr, planlar, eskizlər, illüstrasiyalar və plastik əsərlər;

törəmə əsərlər (tərcümələr, dəyişdirmələr, iqtibaslar, annotasiyalar, referatlar, xülasələr, icmaller, səhnələşdirmələr, aranjimanlar, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yenidən işlənməsi);

toplular (ensiklopediyalar, antologiyalar, məlumat bazaları və materialın seçilməsinə və ya düzülməsinə görə yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan digər məcmuələr);

Törəmə əsərlərə və topnlara müəlliflik hüququ onların əsaslandığı və ya onlara daxil edilən əsərlərin, müəlliflik hüququ obyektləri olmasından asılı olmayaraq qorunur;

digər əsərlər.

2. Kompyuter proqramlarının qorunması ilkin mətn və obyekt kodu da daxil olmaqla istənilən dildə və formada ifadə edilən proqramların bütün növlərinə, o cümlədən əməliyyat sistemlərinə şamil edilir.

Maddə 7. Müəlliflik hüququnun obyekti olmayan əsərlər

Aşağıdakilar müəlliflik hüququnun obyektləri deyildir:

a) rəsmi sənədlər (qanunlar, məhkəmə qərarları, qanunvericilik, inzibati və məhkəmə xarakterli digər mətnlər), həmçinin onların rəsmi tərcümələri;

b) dövlət rəmzləri və nişanları (bayraqlar, gerblər, himnlər, ordenlər, pul nişanları, digər dövlət rəmzləri və nişanları);

c) xalq yaradıcılığı əsərləri;

ç) hadisələr və faktlar haqqında informasiya xarakterli məlumatlar.

Maddə 8. Müəlliflik hüququnun yaranması Müəlliflik prezumpsiyası

1. Əsəri yaradan şəxs onun müəllifi sayılır. Əsərə müəlliflik, digər sübutlar yoxdursa, adı altında açıqlanmış şəxsə məxsusdur.

2. Müstəsna müəlliflik hüququnun sahibinin əsərə öz hüquqlarını bildirməsi üçün əsərin hər nüsxəsində göstərilən və üç ünsürdən ibarət olan müəlliflik hüququnu qoruma nişanından istifadə etmək hüququ vardır:

dairəyə alınmış C latin hərfi - ©;

müstəsna müəlliflik hüquqlarının sahibinin adı (fiziki və hüquqi şəxslər);

əsərin ilk dəfə dərc edildiyi il.

3. Əsərin anonim və ya təxəllüsə dərc edildiyi hallarda (müəllifin təxəllüsünün onun şəxsiyyətini şübhə altında qoymadığı hallar müstəsna olmaqla) əsərdə adı göstərilən naşir, digər sübutlar olmadıqda, bu Qanuna uyğun olaraq müəllifin nümayəndəsi sayılır və bu simada müəllifin hüquqlarını qorumaq və həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Bu müddəə öz şəxsiyyətini açıqladığı və müəllifiyini bəyan etdiyi ana qədər qüvvədə qalır.

4. Kütləyə çatdırılmış və ya çatdırılmamış əsərə müstəsna müəlliflik hüquqlarının sahibləri onu müəlliflik hüququnun qüvvədə olduğu müddətə Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatdan keçirə bilərlər.

5. Əsərini qeydiyyatdan keçirən şəxsə müəyyənləşdirilmiş nümunədə şəhadətnamə verilir. Bu şəhadətnamə müəlliflik prezumpsiyası kimi çıxış etmir. Mübahisə yaranan hallarda, digər sübutlar olmadıqda, qeydiyyat haqqında şəhadətnamə məhkəmə tərəfindən müəlliflik prezumpsiyası kimi tanınır.

Maddə 9. Şərīkli əsərlərə müəlliflik hüququ (şərīkli müəlliflik)

İki və daha çox şəxsin birgə əməyi ilə yaradılan əsərə müəlliflik hüququ (şərīkli müəlliflik) həmin əsərin, ayrılmaz, bütöv və ya

müstəqil əhəmiyyətə malik olan ayrı-ayrı hissələrdən ibarət olmasından asılı olmayaraq birlikdə şərik müəlliflərə məxsusdur.

Şərikli əsərlərdən istifadə hüququ bütövlükdə onu birgə yaratmış müəlliflərə məxsusdur.

Şərikli əsərin müəlliflərindən heç birinin əsaslı dəlillər olmadan digərinə həmin əsərdən istifadəni qadağan etməyə ixtiyarı yoxdur.

Şərikli əsərin müstəqil əhəmiyyətli hissəsi həmin əsərin digər hissələrindən ayrılıqda istifadə oluna bilərsə, müstəqil əsər kimi qəbul edilir.

Aralarındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, şərikli əsərin müəlliflərindən hər birinin özünün müstəqil əhəmiyyət daşıyan hissəsindən öz istəyinə uyğun şəkildə istifadə etmək ixtiyarı vardır.

Şərik müəlliflər arasındaki münasibətlər onların razılığı ilə müəyyən edilir.

Maddə 10. Tərtib olunmuş (tərtibatçılıq) və kollektiv əsərlərə müəlliflik hüququ

1. Topluların və tərtib edilmiş digər əsərlərin müəllifi (tərtibatçı) yaradıcılıq əməyinin nəticəsi olan, materialların seçilməsi və ya düzümü şəklində olan əsərlərə müəlliflik hüququna malikdir.

Tərtibatçı topluya daxil edilmiş hər bir əsərin müəllifinin hüquqlarına riayət etməklə həmin topluya müəllif hüququna malikdir. Toplulara daxil edilmiş əsərlərin müəllifləri müəllif müqaviləsində başqa hallar nəzərdə tutulmadıqda öz əsərlərindən istedikləri qaydada istifadə edə bilərlər.

Tərtibatçının müəlliflik hüququ digər şəxslərin həmin materialları müstəqil surətdə seçmə və düzəmə yolu ilə yeni toplu yaratmasına mane olmur.

2. Ensiklopediyaları, ensiklopedik lügətləri, dövri və davamı olan elmi əsərlərin toplularını, qəzetləri, jurnalları və başqa dövri nəşrləri buraxan fiziki və hüquqi şəxslər kollektiv əsərlərdən bütövlükdə istifadə etmək üçün müstəsna hüquqa malikdirlər.

Naşirin belə nəşrlərdən hər hansı şəkildə təkrar istifadə olunarkən öz adını (təşkilatın adını) göstərmək, yaxud göstərilməsinə tələb etmək ixtiyarı vardır.

Kollektiv əsərə daxil edilmiş əsərlərin müəllifləri, müəllif müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, bütövlükdə kollektiv əsərdən asılı olmayaraq öz əsərlərindən istifadəyə müstəsna hüququ saxlayırlar.

Maddə 11. Törəmə əsərlərə müəlliflik hüququ

Tərcüməçinin və digər törəmə əsər müəlliflərinin etdikləri tərcüməyə, dəyişməyə, aranjimana edilən, yaxud başqa cür yenidən işlənən əsərlərin müəlliflərinin hüquqları saxlanılmaqla, tərcüməçi və digər törəmə əsər müəllifi öz yaratdığı əsərə müəlliflik hüququndan istifadə edir.

Tərcüməçilərin və digər törəmə əsər müəlliflərinin müəlliflik hüququ həmin əsərlərin başqa şəxslər tərəfindən tərcüməsinə və yenidən işlənməsinə mane olmur.

Maddə 12. Audiovizual əsərlərə müəlliflik hüququ

1. Audiovizual əsərin müəllifləri (şərīkli müəllifləri) aşağıdakılardır:

quruluşçu rejissor;
ssenari müəllifi;
quruluşçu rəssam;
quruluşçu operator;

xüsusi olaraq audiovizual əsər üçün yaradılmış musiqili əsərin (mətnli, yaxud mətnsiz) müəllifi (bəstəkar).

Əvvəller yaradılmış, yenidən işlənmiş və ya audiovizual əsərin tərkibinə hissə kimi daxil edilmiş əsərin müəllifi də audiovizual əsərin şərīk müəllifi sayılır.

2. Audiovizual əsərin yaradılmasına dair bağlanmış müəllif müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, müəlliflər bu müqaviləyə əsasən audiovizual əsərin istehsal-

çisina həmin əsərin surətinin çıxarılması, yayılması, kütləvi ifası, kütləvi nümayishi, kabel televiziyası ilə kütləvi bildirişi, efirə verilməsi və ya hər hansı başqa şəkildə kütləvi bildirişi, həmçinin mətnin subtitrləşdirilməsi və dublyaj edilməsi üçün müstəsna hüquqlar verir. Göstərilən hüquqlar audiovizual əsərə müəlliflik hüququnun qüvvədə olduğu müdətdə qüvvədə qalır.

Audiovizual əsər istehsalçının həmin əsərdən hər hansı şəkildə istifadə olunarkən özünün və ya təşkilatın adını göstərmək, yaxud göstərilməsini tələb etmək hüququ vardır.

3. Xüsusi olaraq audiovizual əsər üçün yaradılmış musiqili əsərin (mətnli, yaxud mətnsiz) müəllifi audiovizual əsərin kütləvi ifası, kütləvi bildirişi, həmçinin audiovizual əsərin nüsxələrinin kirayəyə verilməsi zamanı həmin əsərlərdən istifadəyə görə müəllif qonorarı almaq hüququnu saxlayır.

Maddə 13. Xidməti vəzifəsini, yaxud işəgötürənin xidməti tapşırığını yerinə yetirmək qaydasında yaradılmış əsərə müəlliflik hüququ

1. Xidməti vəzifəsini, yaxud işəgötürənin xidməti tapşırığını yerinə yetirmək qaydasında yaradılmış əsərə (xidməti əsər) müəlliflik hüququ xidməti əsərin müəllifinə məxsusdur.

2. Xidməti əsərdən istifadəyə müstəsna hüquq, aralarındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmazsa, müəllifin əmək münasibətlərində olduğu şəxsə (işəgötürənə) məxsusdur.

Xidməti əsərdən istifadənin hər növünə görə müəllif qonoranın həcmi və ödənilməsi qaydaları işəgötürənlə müəllif arasındakı müqavilə ilə müəyyənləşdirilir.

3. İşəgötürənin xidməti əsərdən hər hansı şəkildə istifadə olunarkən öz adını göstərmək, yaxud göstərilməsini tələb etmək ixтиyari vardır.

4. Bu maddənin müddəaları xidməti vəzifəsini və ya işəgötürənin xidməti tapşırığını yerinə yetirmək qaydasında yaradılmış kollektiv əsərlərə (bu Qanunun 10-cu maddəsi) şamil edilmir.

II FƏSİL

MÜƏLLİFLİK HÜQUQLARI

Maddə 14. Şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar

1. Əsərin müəllifinin aşağıdakı şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları vardır:

- əsərin müəllifi kimi tanınmaq hüququ (müəlliflik hüququ);
- əsərdən öz adı ilə, təxəllüsə, yaxud adsız (anonim) istifadə etmək və ya bu cür istifadəyə icazə vermək hüququ (ad hüququ);
- əsərinin mənasının dəyişilməsinə, təhrif olunmasına və ya hər hansı digər formada yenidən işlənməsinə, həmçinin müəllifin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı başqa hərəkətlərə qarşı çıxməq hüququ (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ);
- istifadədən götürmək də daxil olmaqla əsərini istənilən formada açıqlamaq və ya açıqlanmasına icazə vermək hüququ (açıqlama hüququ).

2. Şəxsi hüquqlar bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub, əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq müəllifə məxsusdur və əmlak hüququnun başqasına verildiyi hallarda da müəllifdə qalır.

3. Müəllif, istifadəciyə dəyən zərəri və qazanacağı gəliri ödəmək şərti ilə, əsərin açıqlanması haqqında əvvəller qəbul edilmiş qərardan imtina edə bilər (imtina hüququ). Əgər əsər açıqlanmışdırsa, müəllif imtina barədə açıq çıxış etməlidir. Belə halda müəllifin həmin ana qədər hazırlanmış əsər nüsxələrini öz vəsaiti hesabına almaq ıxtiyarı vardır.

Xidməti əsərlər yaradılarkən bu bəndin müddəaları tətbiq olunmur.

Maddə 15. Əmlak (iqtisadi) hüquqları

1. Müəllifin və ya əsərə müəlliflik hüququnun digər sahibinin bu Qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, əsərdən hər hansı formada və üsulla istifadə etməyə müstəsna hüququ vardır.

2. Əsərdən istifadəyə müstəsna hüquqlar aşağıdakılari həyata keçirməyi, həyata keçirilməsinə icazə verməyi, yaxud qadağan etməyi bildirir:

əsərin surətini çıxarmaq (surətçixarma hüququ);

əsərin nüsxələrini hər hansı üsulla yaymaq, satmaq, kirayəyə vermək və s. (yaymaq hüququ);

əsərin nüsxələrini (o cümlədən müəllifin, yaxud əsərə müstəsna müəlliflik hüquqlarının sahibinin razılığı əsasında istehsal edilmiş nüsxələri) yaymaq məqsədi ilə idxlə etmək (idxal hüququ);

əsəri kütləvi nümayiş etdirmək (kütləvi nümayiş hüququ);

əsəri kütləvi ifa etmək (kütləvi ifa hüququ);

kütləyə çatdırılması məqsədi ilə əsərin kütləvi bildiriş (verilişin efirlə və ya kabellə kütləvi bildiriş daxil olmaqla) (kütləvi bildiriş hüququ);

əsərin kütləyə çatdırılması üçün onun ilk və ya sonrakı bildirişləri də daxil olmaqla efirlə kütləvi bildiriş (efirlə bildiriş hüququ);

kütləyə çatdırmaq üçün ilk və sonrakı bildirişlər də daxil olmaqla əsərin kabellə (kabel, naqıl və ya digər oxşar vasitələrlə) bildiriş (kütləyə çatdırmaq üçün kabellə kütləvi bildiriş hüququ);

əsəri tərcümə etmək (tərcümə hüququ);

dəyişdirmək, aranjiman etmək, yaxud başqa formada yenidən işləmək (yenidən işləmək hüququ).

Arxitektura, şəhərsalma və bağ-park layihələrindən istifadə üzrə müstəsna hüquqlara həm də belə layihələrdən praktik istifadə etmə halları daxildir. Qəbul edilmiş arxitektura layihəsinin müəllifinin, müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, sifarişcidiən öz layihəsinin tikinti üçün sənədlərinin hazırlanmasında və binanın tikintisində (tikilidə) iştirakını tələb etmək hüququ vardır.

3. Əsərin qanuni dərc edilmiş nüsxələri satılma yolu ilə mülki dövriyyəyə buraxılmamışdırsa, sonradan həmin nüsxələrin müəllifin razılığı olmadan və müəllif qonorarı verilmədən yayılmasına yol verilir.

Bununla birlikdə, əsərin orijinalının və ya nüsxələrinin bu nüsxələrə mülkiyyət hüququndan asılı olmayaraq kirayəyə verilməklə yayılması hüququ müəllifdə və müəlliflik hüququnun digər sahibində qalır.

4. Əsərlərdən istifadənin hər növünə görə müəllif qonorarının həcmi və hesablanması qaydası əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlarla istifadəçilər arasında bağlanmış müqavilələrlə müəyyən edilir.

5. Əmlak hüquqları üçün bu maddənin ikinci bəndində nəzərdə tutulan məhdudiyyətlər bu Qanunun 17-25-ci maddələri ilə o şərtlə müəyyən edilir ki, belə məhdudiyyətlər əsərdən normal istifadəyə əsassız ziyan vurmasın və müəllifin qanuni maraqlarını lüzumsuz məhdudlaşdırmasın.

Maddə 16. Təsviri sənət əsəri ilə təmasda olmaq hüququ. İzləmə hüququ

1. Təsviri sənət əsərinin müəllifinin mülkiyyətçidən öz əsərinin surətini çıxarmaq ixtiyarının həyata keçirilməsinə imkan verilməsini tələb etmək hüququ vardır (təmasda olmaq hüququ). Bununla belə, mülkiyyətçidən əsərin müəllifə çatdırılmasını tələb etmək olmaz.

2. Təsviri sənət əsərinə mülkiyyət hüququnun müəllifdən başqa şəxsə keçməsi əsərin birinci satışı kimi qəbul edilir (əvəzi ödənilməklə və ya ödənilməməklə).

Əsərə mülkiyyət hüququnun birinci dəfə başqa şəxsə keçməsindən sonra hər dəfə onun orijinalının açıq (hərrac, təsviri sənət əsərləri qalereyası, bədii salon, mağaza vasitəsi ilə və s.) satışı zamanı müəllifin və ya onun vərəsələrinin, əgər sonrakı satış qiyməti əvvəlki satış qiymətindən 20 % çox olarsa, satış qiymətinin 5%-ni almaq hüququ vardır.

Göstərilən hüquq müəllifin sağlığında ayrılmazdır və ancaq qanun üzrə və ya vəsiyyətnamə ilə müəlliflik hüququnun qüvvədə olduğu müddətdə müəllifin vərəsələrinə keçir.

Maddə 17. Əsərlərdən və fonoqramlardan şəxsi məqsədlər üçün istifadə

1. Müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılığı olmadan və müəllif qonorarı ödəmədən fiziki şəxsin qanuni dərc edilmiş əsərdən, bu maddənin üçüncü bəndində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, ancaq şəxsi məqsədlər üçün bir nüsxə hazırlanmasına yol verilir.

2. Bu maddənin birinci bəndinin müddəaları aşağıdakı hallarda tətbiq olunmur:

arxitektura əsərinin bina və ona oxşar tikili formasında surətinin çıxarılması;

məlumat bazalarının və ya onların əsas hissələrinin surətinin çıxarılması;

bu Qanunun 24-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, kompyuter proqramlarının surətinin çıxarılması;

kitabların (tam), not mətnlərinin və təsviri sənət əsərlərinin orijinallarının reproqrafik surətinin çıxarılması (reprosurətxarma).

3. Fiziki şəxslər tərəfindən fonoqramda yazılmış audiovizual əsərlərin surəti çıxarılarkən müəllifin qonorarı almaq ixtiyarı vardır. Göstərilən qonorar istehsalçı, yaxud surətçixarma üçün istifadə olunan avadanlığın (audio və videomaqnitafonlar, başqa avadanlıq) və maddi daşıyıcıların (səs və (və ya) videolent və kasetlər, lazer diskləri və digər maddi daşıyıcılar) idxləçisi tərəfindən ödənilir.

4. Bu maddənin üçüncü bəndində göstərilən qonorarın yiğilması və bölüşdürülməsi müəllif, ifaçı və fonoqram istehsalçılarının əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilat tərəfindən onların arasında bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq həyata keçirilir (bu Qanunun 42-ci maddəsi). Göstərilən müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, qonorar aşağıdakı qaydada bölüşdürülür: 40 % - müəlliflərə, 30% - ifaçılara, 30 % - fonoqram istehsalçılarına.

Qonorarın məbləği və ödənilməsi şərtləri, bir tərəfdən göstərilən istehsalçı və ya idxal edən, digər tərəfdən müəllif, ifaçı və fonoqram istehsalçıları, yaxud onların əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar arasında bağlanmış müqavilə ilə, tərəflərin razılıq əldə edə bilmədikləri hallarda isə Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Bu maddənin birinci bəndində göstərilən qaydada şəxsi məqsədlər üçün əsərin surətinin çıxarılmasına görə qonorarın bölüşdürülməsi müəlliflər və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibləri, ifaçılar və fonoqram istehsalçıları arasında adı qaydada həyata keçirilir.

5. Bu maddənin 3-cü bəndində göstərilən avadanlıq və maddi daşıyıcılar ixrac edildikdə və ev şəraitində istifadə üçün nəzərdə tutulmayan professional avadanlıq olduqda onlara görə qonorar ödənilmir.

6. Göstərilən avadanlığı və materialları fiziki şəxslər ancaq şəxsi məqsədlər üçün idxal edərkən də qonorar ödənilmir.

Maddə 18. Kitabxanalar, arxivlər və təhsil müəssisələri tərəfin-dən əsərlərin reprosurətinin çıxarılması

1. Müəllifin və ya müəlliflik hüququnun digər sahibinin razılığı olmadan və müəllif qonorarı verilmədən, lakin istifadə olunan əsərin müəllifinin adını, götürülmə mənbəyini mütləq göstərməklə və gəlir əldə etmək məqsədi olmadan, əsərin müəyyən məqsəd üçün lazımlı olan həcmidə reprosurətinin çıxarılmasına yol verilir:

a) itirilmiş, məhv edilmiş və ya istifadəyə yaramayan nüsxələrin dəyişdirilməsi məqsədi ilə qanuni əsasda çap edilmiş əsərlərin reprosurətinin çıxarılması üçün kitabxana və arxivlər; başqa kitabxana və arxivlərin fondlarından itirilmiş, məhv edilmiş və ya istifadəyə yaramayan nüsxələrin verilməsinə, əgər adı şəraitdə belə nüsxələrin alınması başqa yolla mümkün deyilsə;

b) qanuni əsasda çap edilmiş ayrıca məqalə və başqa kiçik həcmli əsərlərin və ya əsərin qısa parçasının, ya da yazılı əsərlərin (kompyuter proqramları istisna olmaqla) qısa hissələrinin tədris, elmi və ya şəxsi məqsədlər üçün fiziki şəxslərin sorğusu üzrə kitabxanalar tərəfindən vahid nüsxədə reprosurətinin çıxarılmasına;

c) ümumtəhsil müəssisələrində məşğələlər üçün qanuni əsasda çap edilmiş ayrı-ayrı məqalələrin və digər kiçik həcmli əsərlərin və ya yazılı əsərlərdən qısa parçaların (kompyuter proqramları istisna olmaqla) surətinin çıxarılmasına.

2. Bu maddənin birinci bəndinin “a” və “b” yarımbəndlərin-də nəzərdə tutulmuş reprosurətçixarmaya əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatın verdiyi lisenziyanın olmadığı hallarda yol verilir.

Maddə 19. Əsərlərdən informasiya, elmi, tədris və digər məqsədlər üçün istifadə

Müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılığı olmadan və müəllif qonorarı verilmədən, lakin istifadə olunan əsərin müəllifinin adını və götürülmə mənbəyini mütləq göstərməklə aşağıdakı hallara yol verilir:

1) elmi, tədqiqat, polemika, tənqidi və informasiya məqsədi ilə qanuni dərc edilmiş əsərdən, həmçinin qəzet və jurnallardan, sitatın məqsədinə müvafiq həcmidə çap icmalı formasında qısa parçaların orijinalda və ya tərcümədə sitat kimi verilməsinə;

2) qanuni dərc edilmiş əsərlərdən qısa parçaları müəyyən məqsəd üçün lazımlı olan həcmidə tədris xarakterli nəşrlərdə, radio və televiziyalarda, səs və videoyazılarda istifadə etməyə;

3) müəllif və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin qadağan etdiyi hallar istisna olmaqla, qanuni əsasda dərc edilmiş cari iqtisadi, siyasi, sosial və dini məsələlər üzrə məqalələrin, yaxud eifirlə verilmiş eyni xarakterli əsərlərin qəzetlərdə, jurnallarda və digər dövri nəşrlərdə çap edilməsinə və ya kütləvi bildirişinə;

4) fotoqrafiya, kinematoqrafiya, efir və ya kabel televiziyyası vəsi-tələri ilə cari hadisələr haqqında icmalda hadisələrin gedişində görü-lənlərin və eşidilənlərin informasiya məqsədi üçün lazımlı həcm-də surətinin çıxarılmasına və ya kütləvi bildirişinə; bununla birlikdə, müəllifin belə əsərləri toplularda dərc etdirmək hüququ saxlanılır;

5) açıq siyasi nitqlərin, mülahizələrin, müraciətlərin, təbliğat-xarakterli fikirlərin və məhkəmənin gedışində söylənən nitqlər də daxil olmaqla digər oxşar əsərlərin qəzetlərdə, jurnallarda və digər dövri nəşrlərdə çap edilməsinə və ya kütləvi bildirişinə; bu-nunla birlikdə, müəllifin belə əsərləri toplularda dərc etdirmək hüququ saxlanılır;

6) qanuni dərc edilmiş əsərlərin gəlir götürmədən qabarıq-nöqtəli şriftlə və ya digər xüsusi üsullarla korlar üçün surətinin çıxarılmasına (xüsusi olaraq belə üsullarla dərc etmək məqsədi ilə yaradılmış əsərlərdən başqa).

Maddə 20. Sərbəst giriş üçün daim açıq olan yerlərdə əsərlər-dən istifadə

Müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılı-ğı olmadan və müəllif haqqı vermədən, əsərin təsvirinin surətçi-xarma və ya kütləvi bildiriş üçün əsas obyekt olduğu və ya əsərin surətinin kommersiya məqsədi ilə istifadə olunduğu hallar istis-na olmaqla, sərbəst giriş üçün daim açıq olan yerlərdə qoyulmuş arxitektura, fotoqrafiya, təsviri sənət əsərlərinin surətinin çıxa-rılmasına və ya kütləvi bildirişinə yol verilir.

Maddə 21. Rəsmi və digər mərasimlər zamanı əsərlərin kütləvi bildirişi

Müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılı-ğı olmadan və müəllif haqqı verilmədən rəsmi və dini mərasim-lərdə, həmçinin dəfn mərasimlərində qanuni dərc edilmiş musiqili əsərlərin, belə mərasimlərin xarakterinə uyğun həcmdə kütləvi ifasına yol verilir.

Maddə 22. Məhkəmə və inzibati məqsədlər üçün əsərin surətinin çıxarılması

Müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılığı olmadan və müəlliflik haqqı verilmədən əsərin məhkəmə və inzibati işlərin aparılması üçün lazım olan həcmidə surətinin çıxarılmasına yol verilir.

Maddə 23. Efir yayımı təşkilatlarının qısamüddətli istifadə üçün yaratdıqları yazılmalar

Aşağıdakı şərtlər gözlənilməklə müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılığı olmadan və əlavə haqq vermədən efir yayımı təşkilatının efir bildirişi hüququ aldığı əsərin qısa müddətli istifadə üçün yazılmamasına hüququ vardır:

- yazılmanın efir yayımı təşkilatının öz avadanlığı vasitəsi ilə və onun öz verilişləri üçün hazırlanması;
- yazılmış əsərin müəllifi ilə daha uzun müddət haqqında razılıq əldə edilmədikdə, belə yazılmının 6 ay müddətində məhv edilməsi; belə yazılmış müstəsna sənədli xarakter daşıyırsa, müəllifin razılığı olmadan rəsmi arxivlərdə saxlana bilər.

Maddə 24. Kompyuter proqramlarının və məlumat bazalarının surətinin çıxarılması

1. Kompyuter proqramını və ya məlumat bazasını qanuni əsasda əldə edən şəxs müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılığı olmadan və müəllif haqqı vermədən aşağıdakılardan həyata keçirə bilər.

- kompyuter proqramında və ya məlumat bazasında istifadəçinin texniki vasitələrinin fəaliyyəti üçün lazım olan qədər dəyişikliklər etmək, həmçinin kompyuter proqramının və ya məlumat bazasının təyinatına uyğun şəkildə işləməsi ilə bağlı hər hansı bir hərəkət etmək, o cümlədən yazılmış və kompyuterin (bir kompyuterin, yaxud kompyuter şəbəkəsinə qoşulmuş istifadəçi

kompyuterin) yaddaşında saxlamaq, həmçinin müəllif müqaviləsi ilə başqa hal nəzərdə tutulmazsa, aşkar səhvleri düzəltmək;

b) qanuni sahibkarın kompyuter programının və ya məlumat bazasının itirilmiş, məhv edilmiş və ya istifadəyə yararsız forma-ya düşmüş nüsxəsinin dəyişdirilməsi və arxivləşdirilməsi üçün nə- zərdə tutulmuş ehtiyat nüsxəni hazırlamaq.

2. Kompyuter programının və ya məlumat bazasının ehtiyat nüsxəsi bu maddənin birinci bəndi ilə nəzərdə tutulan hallardan başqa, digər məqsədlər üçün istifadə oluna bilməz, kompyuter programına və ya məlumat bazasına sahiblik hüququna xitam verildiyi hallarda bu nüsxə məhv edilməlidir.

3. Kompyuter programının nüsxəsini qanuni əsasda əldə edən şəxsin - müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibi- nin icazəsi olmadan və haqq vermədən kompyuter programını dekompilyasiya etmək (surətini hazırlamaq və obyekt kodunu çevirməklə onu ilkin mətnə çevirmək), ya da əgər digər şəxs tərə- findən müstəqil qaydada işlənmiş kompyuter programının baş- qa program və dekompilyasiya olunan programlarla qarşılıqlı əlaqədə işləmək qabiliyyətinin əldə edilməsi üçün onların de- kompilyasiya edilməsinin vacibliyi ortaya çıxarsa, bu halda hə- min şəxsə programın dekompilyasiyasını aşağıdakı şərtlər gözlə- nilməklə tapşırıq hüquq vardır:

1) proqramların qarşılıqlı əlaqədə işləmək qabiliyyətinin əldə edilməsi üçün vacib olan informasiya əvvəller bu şəxsə başqa mənbələrdən məlum olmamışdır;

2) göstərilən hərəkətlər dekompilyasiya edilmiş proqramların qarşılıqlı əlaqədə işləmək qabiliyyətinin əldə edilməsi üçün vacib olan hissələrlə məhdudlaşdırılır;

3) dekompilyasiya nəticəsində alınmış informasiya ancaq müs- təqil qaydada işlənmiş kompyuter programının başqa program- larda qarşılıqlı əlaqədə işləmək qabiliyyətinin əldə edilməsi üçün istifadə oluna bilər, digər şəxslərə verilə bilməz, həmçinin növünə görə dekompilyasiya edilmiş programla oxşar olan kompyuter programının işlənməsi və ya müəlliflik hüquqlarını pozan digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün istifadə oluna bilməz.

III FƏSİL

MÜƏLLİFLİK HÜQUQUNUN QÜVVƏDƏOLMA MÜDDƏTİ

Maddə 25. Müəlliflik hüququnun qüvvədəolma müddəti

1. Müəlliflik hüququ əsərin yaradılması ilə yaranır, müəllifin bütün həyatı boyu və bu Qanunun 26-cı maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, onun ölümündən sonra 50 il müddətində qüvvədə qalır.

Müəllifin şəxsi hüquqlarının qorunması müddətsizdir. Müəllifin vəfatından sonra onun şəxsi hüquqlarının qorunması bu Qanunun 29-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

2. Bu maddənin birinci bəndi və 26-cı maddə ilə nəzərdə tutulmuş müddətlərin hesablanması göstərilən müddətin əvvəli üçün əsas götürülən hüquqi faktın baş verdiyi ildən sonra gələn ilin əvvəlindən hesablanır.

Maddə 26. Müəlliflik hüququnun xüsusi müddətləri

1. Anonim və ya təxəllüsə dərc edilmiş əsərə müəlliflik hüququ həmin əsərin qanuni dərc edildiyi tarixdən 50 il müddətində qüvvədə qalır.

Əgər göstərilən müddətdə anonim və təxəllüsə dərc edilmiş əsərin müəllifi öz şəxsiyyətini açarsa və ya onun şəxsiyyəti sonradan şübhə doğurmazsa, ona 25-ci maddənin birinci bəndinin müddəaları tətbiq edilir.

2. Şəriklə əsərə müəlliflik hüququ müəlliflərin bütün həyatı boyu və şərik müəlliflərin axırıcısının vəfatından sonra 50 il müddətində qüvvədə qalır.

3. Müəllifin vəfatından sonra 30 il müddətində ilk dəfə dərc edilmiş əsərə müəlliflik hüququ onun qanuni dərc edilmə tarixin-dən sonra 50 il müddətində qüvvədə qalır.

4. Kollektiv əsərə bu Qanunun 10-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlar belə əsərin dərc edildiyi, əgər dərc edilməmişdirsə, yaradıldığı tarixdən 50 il müddətində qüvvədə qalır.

Maddə 27. İctimai varidat

1. Əsərə müəlliflik hüququnun qüvvədəolma müddəti qurtardıqda əsər ictimai varidata keçir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində heç vaxt qorunmuş əsər də ictimai varidata keçmiş sayılır.

İctimai varidata keçmiş əsərlərdən, bu maddənin üçüncü bəndində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, müəllif qonorarı verilmədən sərbəst istifadə oluna bilər. Lakin müəllifin bu Qanunun 14-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş şəxsi hüquqları gözlənilməlidir.

2. Azərbaycan müəlliflərinin ictimai varidat dairəsinə aid edilən əsərləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada dövlət varidatı elan edilə və ondan istifadəyə görə xüsusi ödənişlər müəyyənləşdirilə bilər. Dövlət varidatı elan olunmuş əsərlərdən istifadəyə görə hesablanan qonorar Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının hesabına köçürülür və müəlliflik hüquqları sahəsində siyasetin həyata keçirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur.

IV FƏSİL

MÜƏLLİ FLİK HÜQUQLARININ VERİLMƏSİ VƏ KEÇMƏSİ.

MÜƏLLİF MÜQAVİLƏLƏRİ

Maddə 28. Müəlliflik hüquqlarının verilməsi və keçməsi

Müəlliflik hüquqları müəllif müqavilələri üzrə verilir və vərəsəlik qaydasında keçir.

Maddə 29. Vərəsəlik qaydasında müəlliflik hüququnun keçməsi

1. Müəlliflik hüququ vərəsəlik qaydasında qanun və ya vəsiyyətnamə üzrə keçir.

Müəllisin bu Qanunun 14-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş şəxsi hüquqları vərəsəlik üzrə keçmir. Müəllisin vərəsələri şəxsi hüquqların qorunmasını həyata keçirə bilərlər. Vərəsələrin bu səlahiyyətləri müddətə məhdudlaşdırılmır.

2. Müəllif vəsiyyətnamənin icrasını təyin etdiyi qaydada şəxsi göstərə bilər. Belə şəxs öz səlahiyyətlərini ömürlük həyata keçirir.

Müəllisin şəxsi hüquqlarının qorunması haqqında belə göstərişi olmadıqda o, vəfat edəndən sonra şəxsi hüquqlarının qorunmasını onun vərəsələri, yaxud vərəsələri yoxdursa və ya müəlliflik hüququnun qorunma müddəti qurtarmışdırsa, belə hüquqların qorunmasını həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı yerinə yetirir.

Maddə 30. Müəllif müqavilələri üzrə müəlliflik hüquqlarının verilməsi

1. Bu Qanunun 15-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş əmlak hüquqları müəlliflər və müəlliflik hüquqlarının digər sahibləri tərəfindən müəllif müqaviləsi üzrə verilə bilər.

Əmlak hüquqlarının verilməsi müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müəllif müqaviləsi (müstəsna lisenziya), yaxud qeyri-müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müəllif müqaviləsi (qeyri-müstəsna lisenziya) əsasında həyata keçirilə bilər.

2. Müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müəllif müqaviləsi üzrə (müstəsna lisenziya) müəllif və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibi əsərdən müəyyən üsulla və müqavilədə müəyyən edilmiş həddə istifadəyə müstəsna hüququnu başqa şəxsə verir və bununla həmin şəxsə digər şəxslərin də əsərdən bu cür istifadə etməsinə icazə vermək və ya qadağan etmək hüququnu verir.

3. Qeyri-müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müəllif müqaviləsi üzrə (qeyri-müstəsna lisenziya) müəllif və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibi istifadəçiye həmin əsərdən eyni üsulla istifadəyə razılıq almış başqa şəxslə bərabər istifadəyə icazə verir.

4. Müəllif müqaviləsi üzrə verilən hüquqlar, müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, qeyri-müstəsna hüquqlar olur.

Maddə 31. Müəllif müqaviləsinin şərtləri və formaları

1. Müəllif müqaviləsində aşağıdakılardan müəyyən olunmalıdır: əsərdən istifadə üsulları (belə müqavilə üzrə verilən konkret hüquqlar); hüquqların verildiyi müddət və ərazi; qonoraların məbləğlərinin və (və ya) əsərdən istifadənin hər növünə görə qonoranın məbləğlərinin müəyyən edilməsi qaydaları; ödəniş qaydaları və müddəti, həmçinin tərəflərin mühüm hesab etdikləri digər şərtlər.

Müəllif müqaviləsində əsərdən istifadənin üsulları haqqında şərt olmadıqda (müəllif müqaviləsi üzrə verilən konkret hüquqlar), müqavilə onu bağlayan tərəflərin istəklərinin əldə edilməsi üçün vacib hesab etdikləri istifadə üsuluna görə bağlanmış hesab oluna bilər.

Müəllif müqaviləsində istifadənin müddəti haqqında şərt olmadıqda həmin müqavilə bağlandığı tarixdən beş il keçəndən sonra müəllif tərəfindən pozula bilər, həm də istifadəçi müqavilənin pozulması haqqında altı ay əvvəldən yazılı xəbərdar edilməlidir.

Müəllif müqaviləsində ərazi haqqında şərt olmadıqda, müqavilə üzrə nəzərdə tutulan hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə məhdudlaşdırılır.

2. Müəllif müqaviləsi üzrə müəllif haqqı əsərdən müvafiq üsulla istifadəyə görə alınan gəlirdən faizlə, əgər əsərin xarakteri və ya istifadə xüsusiyyətləri ilə bağlı gəliri müəyyən etmək mümkün deyilsə, onda müqavilədə konkret məbləğ göstərməklə və ya başqa şəkildə müəyyən edilir.

3. Müəllif müqaviləsinin müəllifin gələcəkdə müəyyən mövzuda və ya müəyyən sahədə əsər yaratmaq imkanlarını məhdudlaşdırın və bu Qanunun müddəalarına zidd olan şərtləri etibarsızdır.

4. Müəllif müqaviləsi yazılı şəkildə bağlanmalıdır.

III BÖLMƏ

ƏLAQƏLİ HÜQUQLAR

Maddə 32. Əlaqəli hüquqların subyektləri

1. İfaçılar, fonoqram istehsalçları və yayım təşkilatları əlaqəli hüquqların subyektləridir. Əlaqəli hüquqlar bu Qanunun ikin-ci bölməsində nəzərdə tutulmuş müəlliflik hüquqlarına zərər vurmadan həyata keçirilir.

2. Fonoqram istehsalçısı və yayım təşkilatı bu bölmədə nəzərdə tutulan hüquqları ifaçı və fonoqrama yazılan və ya efirdə, ya-xud kabel televiziyası ilə verilən əsərin müəllifi ilə bağlanan müqavilə üzrə aldığı hüquqlar həddində həyata keçirir.

3. İfaçı bu bölmədə nəzərdə tutulan hüquqları, ifa olunan əsərin müəllifinin hüquqlarına riayət etmək şərti ilə həyata keçirir.

4. Əlaqəli hüquqların yaranması və həyata keçirilməsi üçün hər hansı formal qayda tələb olunmur. Fonoqram istehsalçısının və (və ya) ifaçının öz hüquqlarını bildirməsi üçün əlaqəli hüquqları qoruma nişanından istifadə etmək hüququ vardır; bu nişan fonoqramın hər nüsxəsində və (və ya) onun içində qoyulduğu qu-tuda göstərilir və üç ünsürdən ibarət olur:

- dairəyə alınmış R latin hərfi - ®;
- əlaqəli hüquqların sahibinin adı;
- fonoqramın ilk dəfə istehsal olunduğu il.

Maddə 33. İfaçının hüquqları

1. İfaçının aşağıdakı şəxsi (qeyri-əmlak) və əmlak (iqtisadi) hüquqları vardır:

ad hüququ;

ifanı ifaçının şərəf və ləyaqətinə xələl gətirə biləcək hər hansı təhrif, dəyişmə və digər qəsdlərdən müdafiə etmək hüququ (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ);

ifadan bu Qanunda nəzərdə tutulan hallardan başqa, istifadənin hər növünə görə qonorar almaq hüququ da daxil olmaqla, hər hansı formada istifadəyə müstəsnə hüquq.

2. İfadan istifadəyə müstəsnə hüquq aşağıdakı hərəkətləri həyata keçirməyi və ya həyata keçirilməsinə icazə verməyi bildirir: əvvellər yazılmamış ifanın yazılması;

ifaçının razılığı ilə ifanın yazılması halından başqa, yazılmış ifanın belə yazılma zamanı ifaçının razılığı alınmış məqsədə uyğun istifadə üçün surətinin çıxarılması;

ifaçının razılığı ilə əvvellər həyata keçirilmiş və ya efirlə verilmiş ifanın yazılmasının kütləvi bildiriş üçün istifadə olunduğu hallar istisna olmaqla, ifanın efirlə, kabel televiziyyası ilə bildirişi, yaxud ifanın başqa formada kütləvi bildirişi;

ifaçının iştirak etdiyi ifanın dərc edilmiş fonoqramının kira-yəyə verilməsi.

3. Bu maddənin 2-ci bəndi ilə müəyyən olunan səlahiyyətlər ifaçı, ifanın kollektiv ifaçılardan tərəfindən ifa olunduğu halda isə həmin kollektivin rəhbəri tərəfindən istifadəçi ilə bağlanmış yazılı müqavilə əsasında həyata keçirilir.

4. İfaçı ilə yayım təşkilatı arasında ifanın efirlə və ya kabel televiziyyası ilə bildirişi üçün müqavilə bağlanması, əgər bu, ifaçı ilə yayım təşkilatı arasında bağlanmış müqavilədə birbaşa nəzərdə tutulursa, ifanın yazılması və onun surətinin çıxarılması (bu maddənin ikinci bəndinin 1-ci və 2-ci yarımbəndləri) hüquqlarının ifaçı tərəfindən verilməsini bildirir. Bu cür istifadəyə görə ifaçıya veriləsi qonorarın məbləği göstərilən müqavilə ilə müəyyənləşdirilir.

5. İfaçı ilə audiovizual əsərin istehsalçısı arasında audiovizual əsərin yaradılmasına görə müqavilə bağlanması ifaçı tərəfindən bu maddənin ikinci bəndinin 3-cü yarımbəndində göstərilən hüquqların verilməsini bildirir; bununla birlidə, ifaçı həmin audiovizual əsərin nüsxələrinin kirayəyə verilməsinə görə haqq almaq hüququnu saxlayır. Müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, ifaçı tərəfindən belə hüquqların verilməsi audiovizual əsərlərin istifadəsi ilə məhdudlaşdırılır. Audiovizual əsərdə qeydə alınmış səs və təsvirlərdən ayrı-ayrılıqda istifadə hüquq istisna edilir.

6. İfaçı ilə fonoqram istehsalçısı arasında ifanın fonoqrama yazılmasına görə müqavilə bağlanması ifaçı tərəfindən fonoqramın kirayəyə verilməsi hüququnun verilməsini bildirir (bu maddənin ikinci bəndinin 4-cü yarimbəndi); ifaçı həmin fonoqram nüsxələrinin kirayəyə verilməsinə görə qonorar almaq ixtiyarını saxlayır.

7. Xidməti vəzifə və ya işəgötürənin xidməti tapşırığını yerinə yetirmək qaydasında yaradılmış ifaya görə ifaçının ad və şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ vardır. Əgər aralarındaki müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmazsa, həmin ifadan istifadəyə müstəsna hüquq, ifaçının əmək münasibətlərində olduğu şəxsə məxsusdur.

8. İfaçının bu maddənin ikinci bəndi ilə nəzərdə tutulmuş müstəsna hüquqları müqavilə üzrə başqa şəxslərə verilə bilər.

Maddə 34. Fonoqram istehsalçısının hüquqları

1. Fonoqram istehsalçısı, bu Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa, fonoqramın hər hansı istifadəsinə görə haqq almaq hüququ da daxil olmaqla, fonoqramdan istənilən formada istifadə üçün müstəsna hüquqa malikdir.

2. Fonoqramdan istifadəyə müstəsna hüquq aşağıdakı hərəkətləri həyata keçirmək və ya həyata keçirilməsinə icazə vermək hüququnu bildirir:

fonoqramın surətini çıxarmaq;

fonoqram nüsxələrini istənilən üsullarla yaymaq, satmaq, kirayəyə vermək və s.;

fonoqram nüsxələrini yaymaq məqsədi ilə fonoqram istehsalçısının icazəsi ilə istehsal edilmiş nüsxələr də daxil olmaqla, mövcud qanunvericiliyə uyğun surətdə idxlə etmək;

fonoqramda dəyişiklik etmək və ya hər hansı üsulla onu yenidən işləmək.

3. Satılmaqla mülki dövriyyəyə buraxılan qanuni dərc edilmiş fonoqram nüsxələrinin sonradan fonoqram istehsalçısından razılıq almadan və haqq vermədən yayılmasına yol verilir. Bu-

nunla birlikdə, fonoqram nüsxələrinə emlak hüququndan asılı olmayaraq, fonoqram istehsalçısının fonoqram nüsxələrini kira-yeyə vermək yolu ilə yaymaq hüququ saxlanılır.

4. Fonoqram istehsalçısının bu maddənin ikinci bəndi ilə nə-zərdə tutulmuş müstəsna hüquqları müqavilə əsasında başqa şəxslərə verilə bilər.

Maddə 35. Yayım təşkilatının hüquqları

Verilişdən hər hansı istifadəyə görə qonorar almaq hüququ da daxil olmaqla yayım təşkilatının ondan istənilən formada istifadəyə müstəsna hüququ vardır.

Yayım təşkilatının verilişlərindən istifadəyə müstəsna hüquq efir (kabel) yayımı təşkilatının aşağıdakı hərəkətləri həyata keçirmək və ya həyata keçirilməsinə icazə vermək hüququnu bildirir:

verilişi yazmaq;

verilişin yazılışının yayım təşkilatının razılığı ilə həyata keçirildiyi və onun yazılılığı məqsəd üçün surətinin çıxarıldığı hal-lardan başqa, verilişin yazılışının surətini çıxarmaq;

öz verilişinin eyni vaxtda kütləvi bildiriş üçün başqa yayım təşkilatı vasitəsi ilə efir və ya kabellə bildirişi;

öz verilişini kütləvi bildiriş üçün kabel televiziyası ilə göstər-mək və ya efirə vermək;

öz verilişinin pullu giriş olan yerlərdə kütləvi bildirişi.

Maddə 36. İfaçının, fonoqram istehsalçısının və yayım təşkilatının hüquqlarının məhdudlaşdırılması

1. Bu Qanunun 33-35-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hü-quqlara Qanunun 36-38-ci maddələri ilə müəyyən olunan məhdudiyyətlər bu şərtlə tətbiq olunur ki, həmin məhdudiyyətlər ifa-lardan, fonoqramlardan və yayım təşkilatının verilişlərindən və onların yazılımlarından, həmçinin onlara daxil edilmiş elm, ədə-biyat və incəsənət əsərlərindən normal istifadəyə ziyan vurma-

sın və ifaçının, fonoqram istehsalçısının, yayım təşkilatının və göstərilən əsərlərin müəlliflərinin qanuni maraqlarını əsassız şəkildə məhdudlaşdırmasın.

2. İfaçının, fonoqram istehsalçısının, yayım təşkilatının razılığı olmadan və qonorar verilmədən ifalardan, fonoqramlardan və yayım təşkilatının verilişlərindən və onların yazılımlarından aşağıdakı hallarda istifadəyə yol verilir:

1) elmi, tədqiqat, polemika, tənqid və informasiya məqsədi ilə ifalardan, fonoqramlardan və yayım təşkilatının verilişlərindən məqsədə lazım olan həcmidə qısa parçalar formasında sitat gətirilməsi;

2) müəyyən məqsəd üçün lazım olan həcmidə qısa parçalar formasında illüstrasiya xarakterli təlim, yaxud elmi-tədqiqat məqsədi ilə istifadə;

3) ifalardan, fonoqramlardan və yayım təşkilatının verilişlərindən qısa parçaların cari hadisələr haqqında icmala daxil edilməsi;

4) elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin müəlliflərinin əmlak hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına münasibətdə bu Qanunun ikinci bölməsinin müddəələri ilə müəyyən edilmiş digər hallarda.

Maddə 37. Kommersiya məqsədi ilə buraxılmış fonoqramlardan istifadə

1. Kommersiya məqsədi ilə buraxılmış fonoqramın istehsalçısının və ifası fonoqrama yazılmış ifaçının razılığı olmadan, lakin qonorar verilməklə aşağıdakılara icazə verilir:

fonoqramın kütləvi ifasına;

fonoqramın efirlə kütləvi bildirişinə;

fonoqramın kabellə kütləvi bildirişinə.

2. Bu maddənin birinci bəndi ilə nəzərdə tutulmuş qonorarın yiğilması, bölünməsi və ödənilməsi fonoqram istehsalçıları ilə ifaçların hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar (bu Qanunun 40-cı maddəsi) arasında bağlanan müqavilə əsasında həyata keçirilir. Müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda,

göstərilən qonorar fonoqram istehsalçısı ilə ifaçı arasında bərabər bölünür.

3. Qonorarın məbləği və ödənilməsi şərtləri fonoqramın istifadəçisi və ya belə istifadəçilərin birlikləri (assosiasiyaları) ilə fonoqram istehsalçıları və ifaçılardan hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar arasında bağlanmış müqavilə əsasında, tərəflərin razılığı gəlmədikləri hallarda isə Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Qonorarın məbləği fonoqramdan istifadənin hər növünə görə müəyyən edilir.

Maddə 38. Efir yayımı təşkilatlarının həyata keçirdikləri ifaların və verilişlərin qısamüddətli istifadə üçün yazılması

Efir yayımı təşkilatının, aşağıdakı şərtlər gözlənilməklə, ifaçının, fonoqram istehsalçısının və yayım təşkilatının razılığı olmadan qısamüddətli istifadə üçün ifanı və ya verilişi yazmaq və həmin yazılmmanın surətini çıxarmaq hüququ vardır:

1) efir yayımı təşkilatının qısamüddətli istifadə üçün yazmaq, yaxud surətini çıxarmaq istədiyi ifanın və ya verilişin efirlə küləvi bildirişinə əvvəlcədən icazə alması;

2) efir yayımı təşkilatı tərəfindən öz avadanlığı vasitəsi ilə və məxsusi olaraq öz verilişləri üçün qısamüddətli istifadə üçün yazılmmanın hazırlanması və surətinin çıxarılması;

3) bu Qanunun 23-cü maddəsinin ikinci yarımbəndi ilə ədəbiyyat, elm və incəsənət əsərlərinin qısamüddətli istifadə üçün yazılmaları barəsində nəzərdə tutulmuş şərtlərlə belə yazılmaların sonradan məhv edilməsi.

Maddə 39. Əlaqəli hüquqların qüvvədəolma müddəti

1. İfaçının bu Qanunun 33-cü maddəsi ilə müəyyən olunmuş hüquqları ilk ifa edilən tarixdən 50 il müddətində qüvvədə olur. İfaçının şəxsi hüquqları 29-cu maddədə nəzərdə tutulan qayda-

da müddətsiz qorunur. Fonoqram istehsalçısının bu Qanunun 34-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqları fonoqramın ilk dəfə dərc edildiyi tarixdən 50 il müddətində, əgər fonoqram həmin müddət ərzində dərc edilməmişdirsə, onun ilk yazılıma tarixindən 50 il müddətində qüvvədə olur.

Efir yayımı (kabel televiziya) təşkilatının bu Qanunun 35-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqları həmin təşkilatın verilişi birinci dəfə efir (kabel televiziya) vasitəsi ilə həyata keçirdiyi tarixdən 50 il müddətində qüvvədə olur.

2. Bu maddədə nəzərdə tutulmuş müddətlərin hesablanması həmin müddətin əvvəli üçün əsas olan hüquqi faktın baş verdiyi ildən sonrakı ilin yanvar ayının 1-dən başlayır.

İfaçının, fonoqram istehsalçısının, yayım təşkilatının bu bölmədə nəzərdə tutulmuş hüquqları vərəsələrə, hüquqi şəxslərə münasibətdə isə hüquqi varislərə bu maddədə göstərilmiş müddətlərin qalan hissələri həddində keçir.

IV B Ö L M Ə

MÜƏLLİFLİK HÜQUQU VƏ ƏLAQƏLİ HÜQUQLAR SAHƏSİNĐƏ DÖVLƏT SİYASƏTİ VƏ İDARƏÇİLİYİ

Maddə 40. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasəti və idarəciliyi

Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətinin istiqamətləri aşağıdakılardır:

1) elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması, xalqın mənəvi dəyərlərinin artırılması sahəsində fəaliyyətin həvəsləndirilməsi;

2) mütərəqqi beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müəlliflik hüquqlarını müəyyən edən və qoruyan qanunvericilik bazasının yaradılması;

3) müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət idarəciliyinin təşkili;

4) beynəlxalq əlaqələrin inkişaf etdirilməsi yolu ilə müəlliflərin digər dövlətlərin ərazilərində hüquqlarının qorunması.

Müəllif qonorarının minimum məbləği müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı səlahiyyətləri daxilində:

müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasetini və idarəciliyini həyata keçirir;

müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlayır;

müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət edir;

müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan Respublikasını təmsil edir və bu sahədə əməkdaşlığı təşkil edir;

elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin dövlət qeydiyyatını aparır;

əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi üzrə dövlət qeydiyyatına alınmış təşkilatları qeydiyyata alır və onların fəaliyyətinə nəzarət edir;

qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı dövlət büdcəsindən ayırmalar, fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi vəsaitlər, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların ödədiyi haqlar və qanunvericiliklə qadağan edilməyən digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər hesabına müəyyənləşdirilir.

Maddə 41. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların yaradılması

1. Müəlliflərin və əlaqəli hüquqların sahiblərinin əmlak hüquqlarının təmin edilməsini fərdi qaydada həyata keçirmək

praktik olaraq mümkün olmadıqda (kütləvi ifa, o cümlədən radio və televiziyyada; mexaniki, maqnit və s. yazılmış üsulu ilə surətçixarma, reprosurətçixarma və başqa hallar), “İctimai birliklər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq göstərilən şəxslərin əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar yaradıla bilər.

Onlar müvafiq qaydada dövlət qeydiyyatına alınırlar. Həmin təşkilatlara qanunvericiliklə mədəniyyət təşkilatlarına verilən güzəştlər şamil edilir.

2. Müxtəlif hüquqlar və hüquq sahiblərinin müxtəlif kateqoriyaları üzrə ayrı-ayrı təşkilatların, yaxud bir kateqoriyadan olan hüquq sahiblərinin müxtəlif hüquqlarını və ya müxtəlif kateqoriyadan olan hüquq sahiblərinin bir növ hüquqlarını idarə edən təşkilatların yaradılmasına yol verilir.

Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və kollektiv əsasdan idarəetmə üçün alınan əsərlərdə və əlaqəli hüquqların obyektlərindən həmin məqsədlə istifadə etmək hüququ yoxdur.

Həmin təşkilatların fəaliyyətinə antiinhisar qanunvericiliyi üzrə nəzərdə tutulan məhdudiyyətlər tətbiq edilmir.

Bələ təşkilatlara əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə etmək səlahiyyətini bilavasitə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri könüllü olaraq yazılı müqavilələr əsasında və ya bu təşkilatlara üzv olmaqla verirlər.

Maddə 42. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların funksiyaları

1. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar öz səlahiyyətlərinə uyğun olaraq aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

1) lisenziya verilən hallarda istifadəçi ilə qonorarın məbləğlərini və başqa şərtləri razılaşdırır;

2) idarə edilməsi ilə məşğul olduğu hüquqlardan istifadə üçün istifadəçilərə lisenziya verir;

- 3) lisensiya vermədən qonorar yigilması ilə məşgul olduğu hallarda istifadəçilərlə qonorarın məbləğlərini razılaşdırır;
 - 4) lisensiya üzrə və (və ya) bu bəndin 3-cü yarımbəndində nəzərdə tutulmuş qonorarı yiğir;
 - 5) yiğilmiş qonorarı onun təmsil etdiyi müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri arasında bölüşdürür və ödəyir;
 - 6) idarə etdiyi hüquqların qorunması üzrə vacib olan digər hüquqi hərəkətləri edir;
 - 7) müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahiblərinin verdiyi səlahiyyətlərə uyğun olaraq digər işləri həyata keçirir.
2. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların əsərlərdən və əlaqəli hüquqların obyektlərindən istifadə edən şəxslərdən istifadə edilən əsərlər və gəlirləri haqqında müvafiq qaydada təsdiq olunmuş program və digər sənədlər almaq, həmçinin müəyyən olunmuş müddətdə qonorarı ödəməyi tələb etmək hüququ vardır.

Maddə 43. Ödəmək hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların vəzifələri

1. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- 1) yiğilmiş qonorarı müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri arasında bölmək və qanuni sahiblərinə ödəmək; bununla birlikdə təşkilatın yiğilmiş qonorardan qonorarın yigilmasına, bölməsinə və ödənilməsinə çəkdiyi xərcləri ödəmək üçün lazım olan məbləği, həmçinin müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahiblərinin razılığı və maraqları əsasında bu təşkilat tərəfindən yaradılan xüsusi fondlara yönəldilən məbləği çıxmaq hüququ vardır;

- 2) yiğilan qonorarı bu bəndin 1-ci yarımbəndində göstərilən məbləği çıxarmaqla, əsərlərin və əlaqəli hüquqların obyektlərinin faktik istifadəsinə uyğun şəkildə bölmək və müntəzəm olaraq ödəmək;

- 3) qonorarı ödəməkla birlikdə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahiblərinə onların hüquqlarından istifadə barədə məlumat vermək;

4) Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi məbləğdə onun hesabına illik haqq ödəmək.

2. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlara əsərlərindən istifadəyə görə qonorarı (42-ci maddənin birinci bəndinin 4-cü yarımbəndi) yiğmaq səlahiyyəti verməmiş müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahiblərinin onlara çatası qonorarı tələb etmək, həmçinin özlərinin bu təşkilat tərəfindən istifadəyə verilmiş əsərlərini və əlaqəli hüquqların obyektlərini lisenziyadan çıxarmağı tələb etmək hüququ vardi.

3. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilat Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına aşağıdakı məlumatları təqdim etməlidir:

1) nizamnamədə dəyişikliklərə, qonorarın məbləğinə və ayırmalara dair qərarlar haqqında;

2) təşkilatın eyni sahədə fəaliyyət göstərən xarici təşkilatlar da daxil olmaqla bağlılığı müqavilələr haqqında;

3) illik balans, illik hesabat və fəaliyyətinin audit yoxlanması haqqında;

4) bu təşkilatları təmsil etmək səlahiyyəti verilmiş şəxslər haqqında;

5) təşkilatın fəaliyyətinin bu Qanuna, başqa qanunvericilik aktlarına, həmçinin nizamnaməsinə uyğunluğunu yoxlamaq üçün vacib olan digər sənədlər.

V B Ö L M Ə

MÜƏLLİFLİK HÜQUQUNUN VƏ ƏLAQƏLİ HÜQUQLARIN QORUNMASI

Maddə 44. Müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların qorunması. Əsərlərin və ya fonoqramların kontrafakt nüsxələri

1. Müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri, habelə səlahiyyətli dövlət orqanları və həmin hüquqları kollektiv

əsasda idarə edən təşkilatlar müəlliflik hüquqlarını və əlaqəli hüquqları pozan və ya pozmaq təhlükəsi yaranan hərəkətlərin da-yandırılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər.

2. İstehsalı (hazırlanması) və ya yayılması müəlliflik hüququnun və ya əlaqəli hüquqların pozulmasına səbəb olan əsər və ya fonoqram nüsxələri kontrafakt nüsxələr sayılır.

Gətirildiyi ölkədə heç vaxt qorunmamış və ya qorunma müd-dəti keçmiş, lakin bu Qanuna müvafiq surətdə qorunan əsərlərin və fonoqramların müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahiblərinin icazəsi olmadan Azərbaycan Respublikasına idxlə edilən nüsxələri də kontrafakt nüsxələr hesab olunur.

Maddə 45. Müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların qorunmasının vasitələri (üsulları)

Müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri öz hüquqlarının qorunması üçün məhkəməyə müraciət edə bilərlər.

Məhkəmə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar ilə əlaqədar mübahisələrə baxarkən mülki-hüquqi müdafiənin ümumi vasitələrindən başqa, iddiaçının tələbi ilə aşağıdakıları da tətbiq edə bilər:

a) zərərin ödənilməsi əvəzinə pozuntuya yol verən şəxslən müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların pozulması nəticəsində əldə etdiyi gəlirin tutulması;

b) zərərin ödənilməsi və ya gəlirin tutulması əvəzinə minimum əmək haqqının 100 mislindən 50 min mislinədək məbləğdə kom-pensasiya ödənilməsi.

Maddə 46. Pozulmuş müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların bərpasının təminati

1. Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsin-də fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların müdafiəsi üçün iddia ərizəsi verdiyi hallarda dövlət rüsumu ödəmir.

2. Pozulmuş müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların bərpasının təminatı üçün səlahiyyətli vəzifəli şəxslər və orqanlar Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual və cinayət-prosessual məcəllələrinə və digər qanunvericilik aktlarına uyğun lazımı tədbirləri görməlidirlər.

Maddə 47. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunla nəzərdə tutulmuş müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların pozulmasına görə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

**Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Bakı şəhəri, 5 iyun 1996-cı il.

**“MÜƏLLİFLİK HÜQUQU VƏ
ƏLAQƏLİ HÜQUQLAR HAQQINDA”
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI QANUNUNUN
TƏTBİQ EDİLMƏSİ BARƏDƏ**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bir ay müddətində:

- qüvvədə olan müvafiq qanunvericilik aktlarının “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğunlaşdırılması barədə təkliflərini Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

- Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının həmin Qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etsin və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin;

- “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 8-ci maddəsinin 5-ci bəndində nəzərdə tutulmuş əsərin qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin nümunəsini təsdiq etsin;

- “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 40-ci maddəsinin altıncı abzasında nəzərdə tutulmuş müəllif qonorarının minimum məbləğini müəyyən etsin;

- öz səlahiyyətləri daxilində “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müdəəalarından irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki:

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 8-ci maddəsinin 4-cü bəndində, 17-ci maddəsinin 4-cü bəndində, 27-ci maddəsinin 2-ci bəndində, 29-cu maddəsinin 2-ci bəndində, 37-ci maddəsinin 3-cü bəndində, 40-ci maddəsinin yeddinci və on beşinci abzaslarında, 43-cü maddəsinin 1-ci bəndinin 4-cü yarımbəndində və 3-cü bəndində, habelə 46-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş “Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi həyata keçirir;

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 27-ci maddəsinin 2-ci bəndində və 40-ci maddəsinin altıncı abzasında nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini həyata keçirir.

**Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Bakı şəhəri, 8 oktyabr 1996-ci il.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

I. Azərbaycan dilində

- 1."Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. "Azərbaycan" qəzeti, 1 yanvar 2003.
2. Adilov M. Qəzet dili. Bakı, 1973.
3. Axundov B., Mahmudov M., Nəşriyyat işininin əsasları. Bakı, 2006.
4. Arif M. - Dil və üslub. Bax: Seçilmiş əsərləri, üç cilddə, birinci cild, Bakı, 1963.
5. Aslanov A. Heydər Əliyev və AzərTAc. Bakı, 2005.
6. Aslanov M. Üzeyir gülüşü. Bax: Ü.Hacıbəyov. Ordan-burdan. Bakı, 1981.
7. Babayev N. Oçerk sənətkarlığı. Bakı, 1978.
8. Caniyeva U. Əlyazma üzərində redaktə işi. Bakı, 2007.
9. "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. "Azərbaycan" qəzeti, 19 iyun 2001.
10. Əbdürəhimova C. Satirik publisistika. Bakı, 1981.
11. Əbdürəhimova C. Felyeton və pamflet. Bakı, 1987.
12. Əbdürəhimova C. Qəzet satirasının əsasları. Bakı, 1991.
13. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, 1997.
14. İsrafilov M. Məntiq. Bakı, 1987.
15. Jurnalist etikası. Bakı, 2002.
16. "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2000.
17. Qısa estetika lüğəti. Bakı, 1970.
18. Mahmudov M. Mətbuat və bədii ədəbiyyat. Bakı, 1986.
19. Mahmudov M. Qəzetlərimizin dil və üslub xüsusiyyətləri. Bax: "Təfəkkür" universitetinin "Elmi əsərləri"i, V buraxılış, Bakı, 1999.
20. Mehdi F. Alovlu publisist Səməd Vurğun. Bakı, 1967.

21. Mehdi F. Bədii publisistika. Bakı, 1982.
22. Mehdi F. Mətbuatda publisistika. Bakı, 1981.
23. Mehdi F. Mətbuat janrları. Bakı, 1995.
24. Məmmədli C. Jurnalistikaya giriş. Bakı, 2001.
25. Məmmədli C. Jurnalistikanın müasir inkişaf meyilləri. Bakı, 2006
26. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003.
27. Məhərrəmli Q. Kütləvi kommunikasiya və dil. Bakı, 2004.
28. Məhərrəmli Q. Kino, televiziya, radio terminləri. Bakı, 2002.
29. Mirəhmədov Ə. Dahi yaziçinin ədəbi irsi. Bax: Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, altı cilddə, birinci cild, Bakı, 1983.
30. Mirəhmədov Ə. Birinci Azərbaycan qəzeti. Bax: Əkinçi (1875-1877), Bakı, 1979.
31. Mir Cəlal, P.Xəlilov. Ədəbiyyatşunaslığın əsasları. Bakı, 1972,
32. Nemanzadə Ö. F. Dilimiz və imlamız. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1992.
33. Nəbili Ə. Mətn orijinal düzəlişinə nümunə. Bax: Qəzet tərtibi və buraxılışı texnikasının əsasları. İki cilddə, ikinci cild, Bakı, 1972.
34. Rəhimova S. Jurnalist etikası. Bakı, 2006.
35. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005.
36. Rüstəmov T. Ədəbi redaktörin nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı, 1981.
37. Vəliyev İ. Redaktörin əsasları. Birinci hissə. Bakı, 2006.
38. Vəliyev İ. Redaksiya nəşriyyat işinin əsasları. Bakı, 2004.

II. Rus dilində

39. Вестник Московского Университета. 2007, №1.
40. Вестник Московского Университета. 2007, №3.
41. Вестник Московского Университета. 2007, №5.

42. Гранина Н.С., Накарякова К.М. Методика редактирования. Москва, 1972.
43. Добкин С.Ф. Основы издательского дела и книгопечатания. Москва, 1972.
44. Карлан Г.Д. Редактирование отраслевой литературы из опыта работы. Москва, 1961.
- 45.Лихтенштейн Е.С., Михалков А.И. Редактирование научной, технической литературы и информации. Москва, 1974.
- 46.Лихтенштейн Е.С., Сикорский Н.М., Урнов М.В. Теория и практика редактирования книг, Москва, 1961.
- 47.Милчин А.Е. Методика и техника редактирования текста. Москва, 1972.
- 48.Накарякова К.М. Литературное редактирование. Москва, 2006.
- 49.Редакционное и издательское дело. Москва, 1969.
- 50.Редактирование отдельных видов литературы. Москва, 1987.
- 51.Свинцов В.И. Логические основы редактирования текста. Москва, 1972
52. Сикорский Н.М. Теория и практика редактирования. Москва, 1971.
- 53.Чуковская Л.В. В лаборатории редактора. Москва, 1963.

MÜNDƏRİCAT

Redaktordan	5
Giriş	12
BİRİNCİ BÖLMƏ	
Ədəbi redaktənin məqsəd və vəzifələrinə, əsas prinsiplərinə bir nəzər	19
İKİNCİ BÖLMƏ	
Ədəbi redaktə və məntiqi təfəkkür	47
ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ	
Əlyazmaların mövzu və məzmun, süjet və kompozisiya baxımından qiymətləndirilməsi.....	71
DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ	
Müxtəlif sahələr üzrə redaktənin spesifik xüsusiyyətləri	97 ✓
BEŞİNCİ BÖLMƏ	
Düzəlişin növləri və aparılma qaydaları.....	121
ALTINCI BÖLMƏ	
Maraq necə yarandı, yaxud bir sözün əvəzediciləri.....	145
YEDDİNCİ BÖLMƏ	
Nəyi, niyə, necə düzəltmişik.....	181
SƏKKİZİNCİ BÖLMƏ	
Daha nələri - təmsilləri necə düzəltmişik.....	203
DOQQUZUNCU BÖLMƏ	
Mətbü materiallarımızdan	227
ONUNCU BÖLMƏ	
Səda və eks-səda	275
ON BİRİNCİ BÖLMƏ	
“Yad” yazılarından nümunələr	305
Nəticə	352
ON İKİNCİ BÖLMƏ	
Əlavələr	359
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	474

**MAHMUD
MAHMUDOV**

**ƏDƏBİ REDAKTƏ:
NƏZƏRİYYƏ VƏ TƏCRÜBƏ**

**BAKİ
2008**

Buraxılışa məsul:

Dağbəyi İsləməyilov

Texniki redaktor:

Cəvani Ağayev

Korrektor:

Bətül Ayvazlı

Operator:

Sevinc Səfixanlı

Yığılmağa verilmiştir: 04.03.2008
Çapa imzalanmıştır: 06.06.2008
Formatı: 60/90 $\frac{1}{16}$. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi: 30 ç.v.
Sayı: 500
Sifariş: 72